GILLES MARTINET

beş komünizm

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI
BİLGİ DİZİSİ : 23

Birinci Basım
Mayıs 1975

BİLGİ YAYINEVİ
Turan Hilmi Cad. 94
Telf: 178930 - 178019
Kavaklıdere - Ankara

Babıâli Cad. 19/2
Tel: 22 52 01
Cağaloğlu İstanbul

GILLES MARTINET

Beş Komünizm

Türkçesi Bertan Onaran

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni fahri karagözoğlu

Özgün Adı *Les cinq communismes* olan bu eserin Türkiye'de yayın hakkı ONK Copyright Ajansı aracılığıyla *Seuil* Yayınevinden alınmıştır.

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA

İÇİNDEKİLER

I.	Somut'tan Yola Çıkarak	7
II.	Devrimden Önce Devrim	15
III.	Sistemin Doğuşu	34
IV.	Sistem	63
V.	Sistemin Düştüğü Bunalım	89
VI.	Yugoslavya: Özyönetim ve Pazar	118
VII.	Gökyüzünü Ele Geçirmeye Girişen Çin	155
VIII.	Prag ve Bilimsel Devrim	216
IX.	Küba Bayramı	243
X.	Sosyalist Demokrasinin Olasılıkları	264

I

SOMUT'TAN YOLA ÇIKARAK

Toplumcu toplumların incelenmesinde insanın canını sıkan şey, pek çok kişinin bu toplumların *ne olmaları gerektiğini* bildiğini sanmasıdır.

Şurası bir gerçek ki, bu konuda düşünler deneylerden önce ortaya çıktı. Dolayısıyla, girişilen deneylerin düşünlerin ışığında ele alınması, başka bir deyişle, komünizmlerin kuramsal komünizm adına yargılanması çok doğaldı.

Kim bağlı kalmıştır Marx'a, kim kalmamıştır? Çizdiği görüngelere (perspektiflere) kim yaklaşmakta, kim bunlardan uzaklaşmakta? Toplumcu ülkelerde işbaşında bulunan kişiler bu sorulara, çıkarları doğrultusunda karşılık vermekteler. Dolayısıyla, alınan karşılıklar ülkelere göre değişmekte. Yalnız, hepsi, öğretiden (doktrinden) ayrılıyormuş gibi gözükmektense, gerçekliğin boynunu burmayı yeğlemektedir.

1939 Mart'ında, milyonlarca Sovyet yurttaşı (ve yüz binlerce parti üyesi) toplama kamplarına tıkılmışken, Stalin kılını kıpırdatmadan: «Ülke içinde siyasal baskıya gerek kalmamıştır, sömürü ortadan kalktığı, sömürücü diye bir şey kalmadığı, baskı altında tutulması gereken insan bulunmadığı için, baskı yokolmuştur» diyordu.

Yukarki sorulara verilen daha başka karşılıklar, düzmeci-

likleri yıkmıştır. Bunlar, kuramla kılgı (teoriyle pratik) arasındaki uyum ve «uyumsuzluklar»ın dökümünün çıkarılmasına izin vermiştir. Peki, ne sonuç çıkaracağız bu yanıtlardan? Sosyalizm uygulamaları konusunda yazı yazanların çoğu, aşırılıklara kapıldı. Kimileri için, toplumculuğa giden yoldaki «sapmalar», özel tarihsel durum ve koşulların sonucudur, (toplumculuk önce bir tek, sonra da bir dizi iktisaden geri kalmış ülkede gerçekleşmiştir): Marx'la Lenin sorun konusu değildir: yapılacak bütün iş, öğretilerini canlandırmak, yapıtlarına «dönmek»tir. Kimileri içinse, söz konusu yapıt XIX. yüzyılın damgasını taşımakta ve çağdaş dünyanın evrimini açıklamaya yetmemektedir: dolayısıyla, yapılması gereken, toplumcu ya da öyle bilinen ülkelerin çözümlemesini (tahlilini) «kuramın boyunduruğundan kurtarmak», olguları oldukları gibi gözler önüne sermektir.

Bu iki gidiş de tümüyle mantıklıdır, ama ikisi de bizi çıkmaza sokar. Marx'çılığın koyu dindarları sonunda ancak başta ortaya koyduklarını, yani Marx'ın yapıtındaki mantıksal tümevarımları (sermayeci düzenin toplumcu gözle eleştirisi, bu tümevarımlarla sonuçlanmaktadır), çalışma varsayımlarını ve ender tahminleri bulurlar. Deneyleme onların düşüncelerini zenginleştirmez: yalnız kalem tartışması için birtakım temalar sağlar. Şu sözümona nesnel (yansız) çözümlemecilere gelince, böyleleri betimleme (tasvir) alanının ötesine geçemezler ve içlerinden bazıları, her şeye karşın, inceledikleri görüngülere (fenomenlere) bir anlam kazandırmaya kalktı mı, onların da kuramsal bir önyargıyla ayaklarının bağlı bulunduğu, ortaklaşmacılık konusundaki düşüncelerinin «özgür girişim» sistemine duydukları güvenle orantılı olduğu görülmektedir. Buysa, birinciden daha kısırlaştırıcı bir önyargıdır, çünkü ortaya çıkan yeni gerçekliklerden daha uzaktır.

Bu ikili çıkmazdan kurtulmak için, etkenlerin sırasını kesinlikle tepe taklak etmek, komünizmlerden yola çıkarak komünizmin ne olduğunu araştırmak gerekir.

Bugün sürdürülen denemelerin çoğunluğu, süresi ve çeşitliliği, böyle bir çözümlemeye; ne Rus devriminin ilk yıllarında;

ne de Yugoslav, Polonya ve Macar ayaklanmalarından, Çin'le Rusya arasındaki büyük ayrılıktan, Küba denemesinden ve Prag baharından önceki yüzeysel «yekparelik» döneminde, elimizde bulunmayan bilimsel bir temel kazandırmaktadır.

Gerçekten de, bütün ortaklaşmacı ülkelerin tanıyacağı iktisadî, toplumsal ve siyasal sistem ancak 1930'larda kesinlik kazanmıştır. «Savaş komünizmi» (1918-1920) ile «yeni iktisadî siyaset» (1921-1929) birer geçici dönem, birer girişti. Herhangi bir incelemeye temel konu olarak Stalin dönemindeki ve ondan sonraki S.S.C.B.'ni almak gerekir.

Oysa, söz konusu inceleme uzun süre Stalin'in siyasal yükseliş ve başarıya ulaşmasına ilişkin tarihsel olayların çevresinde yürütüldü. Stalin'in Troçki'yle Bukarin'i yenmiş olması, hiç mi hiç, onların haksız Stalin'in haklı olduğu anlamına gelmez. Hatta, tam tersine, işbaşındaki takımın giriştiği saldırıların kabalığı, uydurulan yalanların büyüklüğü Stalin'e karşı çıkanların eleştirilerine destekleyici bir önyargıyla bakılmasına yol açmaktaydı. Ama berikiler de yenilgilerinin tutsağıydılar. Karşılarındakilerin kurdukları sistemin sağlamlığını kabul edemiyorlardı. Onların gözünde, bu, parti içindeki güçlerle (Bukarin'ci sağla Troçki'ci sol arasında at oynatan bir «merkezci» eğilim) ülkedeki güçler arasındaki belli bir dengeye dayalı (kimi zaman bürokrasiye ve toplumun en az evrim geçirmiş katmanlarına, kimi zamansa işçi sınıfına yaslanan bir «Bonaparte» hükümeti) kırılgan bir yapıydı yalnızca. Dünya yeni bir devrim dalgasıyla sarsıldığı, S.S.C.B.'inden çıktığı an bütün yapının yıkılacağını, yerini gerçek bir «İşçi Devleti»ne, sahici bir «Sovyet halk yönetimi»ne bırakacağını umuyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra anlaşıldı Sovyet Birliği'nde kurulan sistemin hemen hemen evrensel hale geldiği. Rus ordusunca işgal edilen ülkelerin durumu pek tanıtlayıcı sayılmasa bile (çünkü buralarda belli bir siyasal örneğin zorla «dışardan getirtilmesi» söz konusuydu) Yugoslav, ardından Çin ve Vietnam örnekleri insanın zihnini kurcalıyordu. Bu üç devrim de yüzde yüz

ulusal oldukları ve bağımsız birer gelişme gösterdikleri halde, kısa sürede S.S.C.B.'dekine «benzer» yönetim biçimlerinin kurulmasıyla sonuçlandılar: aynı parti buyurganlığı, parti içinde aynı örgütlenme, sanayinin ve kamu hizmetlerinin aynı biçimde devletleştirilmesi, kırlık bölgelerde aynı evrim (toprakların önce paylaştırılıp sonra kamulaştırılması), «Marx'çılıkla Lenin'ciliğin» aynı biçimde düşünsel bir tekel kurması. O zamanlar, olup biteni sorun konusu etme değil, toplumcu toplumun ilk aşamasını Sovyet toplumunun betimlemesiyle özdeş sayarak, olguyu «kuramlaştırma» eğilimi vardı.

Komünist ülkeler «kampı»nda birbirini izleyen kopmalar ve 1957-58 yıllarından sonra S.S.C.B.'de bütün yönetim ve planlama düzenini kaplayan bunalım, böylesine basitleştirici bir bakış açısını daha başından elemektedir. Gözümüzün önündeki toplum örneği evrim içersindedir ve bu evrim –bütün öbür toplumlardaki gibi– gün ışığına çıkarılabilecek çelişkilere dayanılarak incelenmelidir.

Her deneme çok belirli bir tarihsel ve ulusal bağlam (contexte) içersinde geçiyor elbet. Bununla birlikte, bir, iki, üç değil, *tam on dört* denemenin bulunması (bence son derece gerekli) salt tarihsel çözümlemenin ötesine geçmemize ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde üretim araçlarının kamulaştırılmasını gerçekleştiren –ya da gerçekleştirmeye girişen– toplumların *yapısal* incelemesine kalkışmamıza izin vermektedir.

Bu hem tarihsel, hem yapısal inceleme yalnız komünizmi anlama isteğinin değil, aynı zamanda geleceğini kestirme gereksiniminin yol gösterdiği bir girişim olacak: bunun için çağdaş komünist toplumlarla sermayeci toplumların evrimini kıyaslamamız, sonra Marx'a, başka bir deyişle çağımızın devrimlerine esin kaynağı olan, yön veren şaşırtıcı yapıta dönmemiz gerekecek.

Bu «dönüş», ister istemez eleştirel bir «dönüş» olacak. Marx'ın geliştirdiği kavramların bize yetmediği, yeni kavramlara gereksinim duyduğumuz açıktır. Ama daha başından, bu yeni kavram-

ların eskileri «tamamlamak»tan başka bir iş yapmayacağını söyleyemeyiz. Belki öyle olur, belki olmaz. Olmazsa, Marx'ın ortaya attığı sorunların bir bölüğünün gözden geçirilmesi gerekir. Aklımız bu konuda bütünüyle özgür kalabilmelidir, yoksa yukarda sözünü ettiğim dogmacı tartışmalara biz de düşeriz.

Zaten bu yolda karşılaşacağımız en büyük engeller Marx'ın yapıtının bizde uyandırdığı haklı saygıdan değil, çözümlemelerimizin hesaplarımızı bozması ve sahip çıkıldıkları oranda, bütün dünyada toplumculuğun gerçekleştirilmesi için savaşanları «silahları bırakmaya» itelemesi korkusundan doğmaktadır. Bu korku, aslında, ta geçen yüzyılın sonlarında, Marx'ın ilk müritlerinin yüreğine düşmüştü. Örneğin, Kautsky ilerki toplumcu toplumda ürünlerin yaratılıp paylaştırılması sorununa değindiği zaman, «artık-iş» ve «artık-değer» sorusunu ortaya atmaktan titizlikle kaçınmaktaydı. Pierre Naville'in de çok güzel belirttiği gibi, «bir yandan onlara hiç durmaksızın, alın terlerinden çıkarılan bu artık-değerin sermayeci toplumun en büyük günahı olduğu söylenirken, yeni bir anlam verilerek de olsa, işçilere artık-değer'den söz açmak güç geliyordu insanlara.» Lenin, bu konuda, tam bir çekingenlikle, Kautsky'nin tutumunu benimsemiştir. Ama bütün bunlar, ilerde göreceğimiz gibi, sorunun gerek S.S.C.B.'de, gerekse öbür «toplumcu» ülkelerde varolmasını önleyememiştir.

Beri yandan, yaşadığımız yüzyılın devrimci dönüşümlerinde işçi sınıfının *Pratik olarak* oynadığı rol incelendiğinde, bunun ne Marx'çı kuramcıların tahminlerine, ne de komünist ülkelerin propaganda temalarına uymadığı saptanır. Peki ama, böyle bir saptama sermayecilerin ekmeğine yağ sürmez mi acaba? Avusturyalı önder Otto Bauer, daha Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıllarda, Alman sosyal-demokratların Sovyet Rusya'ya yöneltikleri sert saldırıların doğuracağı sonuçlardan korkmaktaydı. «Devrim'i onlara kapkara göstererek devrimci kılamayız Alman işçilerini», diyordu.

Oysa, aynı yıllarda, Lenin şunları yazıyordu: «Aramızda epey düşçü vardı. Hiç zararı yok bunun. Bizim gibi bir ülke,

düşçüler olmadan nasıl başlatırdı toplumcu devrimi?» Çok köklü bir gözlem bu, çünkü gerçekten de, hiç bir büyük ortaklaşa eylem tutkusal gerekçeler, ahlâksal buyruklar, geleceğe ilişkin masalımsı bir canlandırma, sözün kısası kuramsal düşünce olmadan tasarlanamaz. Devrimci hareketler bu ideolojik gidişle bilimsel gidiş arasında seçme yapamazlar. İkisini birden kullanmaları gerekir. Tehlike, devrimci hareketlerin bu iki gidiş düzlemini birbirine karıştırmalarından, sonra da bilimsel gidişi bir yana itip ideolojik gidişe öncelik tanımalarından doğar.

Bu karıştırma rastlantısal değildir. «Toplumcu» ülkelerdeki ayrıcalıklı toplum katmanlarında kendiliğinden doğan *gizleme* gereksiniminin karşılığıdır o. İşbaşındaki siyasal aygıtın (cihazın) kitleleri *dilediği gibi çekip çevirmesi*'ni kolaylaştırır. Ama beri yandan, araştırmayı zorlaştırır, haberalmayı durdurur, çatışmayı yasaklar, gelişmeyi köstekler. Dolayısıyla, sistemi güçlendiren değil, *bunalım*'a yol açan bir etken olur.

Söz konusu bunalım büyük yıkımlarla sonuçlanmadan uzun süre devam edebilir elbet. Ama belirtileri, sanayileşmiş ülkelerin halklarından gizlenemeyecek derecede, ortadadır. Öğretiyle olgular arasındaki uyumsuzluk, sanayileşmiş ülkelerdeki, sosyalist ve komünist hareketler için *yürek gücünü azaltan* bir etken olmuştur (ilerde değineceğimiz nedenlerden ötürü, bu durum azgelişmiş ulusları daha az etkilemektedir).

Bundan ötürü, olguları yerli yerine oturtmak, hem de bu işi en geniş çerçevede yapmak (eleştiriye önceden birtakım sınırlar çizmemek, bazı hedefleri es geçmemek, S.S.C.B. öldü, yaşasın Çin diyerek yeni «tapınak»lar yaratmamak) en ivedi sorun haline gelmiştir.

Kimileri, komünist ülkelerden olabildiğince az söz ederek, işin içinden sıyrılabileceklerini sanmaktadır. «İyi ama canım, der bunlar, Fransa'da (ya da İtalya'da, İngiltere'de, Birleşik Devletler'de, İsveç'te falan) yaşıyoruz biz. Bizim kuracağımız düzen ister istemez Rusya'da, Küba'da ya da Çin'dekinden ayrı olacak. Sorunlarımız aynı değil. Onun için biz kendi ereklerimizi sap-

tayalını, başka yerde olup bitenlerle uğraşmaktan vazgeçelim.»

Komünist dünyada olup bitenlerin en az bir milyar insanı ilgilendirmesini ve çağımızın tarihini bütün ağırlığıyla etkilemesini hesaba katmasak bile, daha önce girişilen denemeleri göz önünde bulundurmayan «toplumcu tasarılar» kurmaya kalkmak düpedüz çocukluktur. Böyle «tasarılar» daha önce de kuruldu, şimdi de kuruluyor elbet. Ama şöyle bir bakalım sonuçlarına: dindarca dilek derlemeleri, emekçilerin yazgılarını kolayca ellerine aldıkları, iktisat uygulamasının yalnızca «gerçek» gereksinimleri hesaba kattığı, inanılmaz bir mucizeyle sermayeci dünyanın tüm tutarsızlık ve eşitsizliklerinin ortadan kalktığı, planlamanın, bürokrasinin, özerk-yönetiminse teknokrasi egemenliğinin tuzağına düşmediği düşsel dünyalar. Yazarları dışında, kim ciddiye alabilir bu çoban türkülerini? Herhalde seslenmeye çalıştıkları halk kitleleri değil.

Bu iyiniyetle dolu evren ilginç düşünlerden yoksun değildir gerçi (bunların en gerçekçileri, «reformculuğu» en ileri götürenlerdir, çünkü çağdaş sermayeciliğin çarklarının somut çözümlemesine yalnız bunlar sokulabilir). *Ama kimsecikler inanamaz bu evrene.* Gerçekten de, kurulması, henüz hiç bir yerde çözülmemiş sorunları, öncelikle de toplumcu iktisadî düzende iktisadî yaşamın ve Devlet'in halk eliyle yönetimi sorununu çözülmüş kabul etmesine bağlıdır.

Bütün bu sorunlara ciddilikle yanaşabilmek için, önce kendi kendimize, günün birinde, üretim araçlarının özel kişiler elinde bulunmasının ortadan kaldırıldığı ülkelerde, bir çözüme kavuşup kavuşamayacağını sormamız gerekir: ve eğer bir çözüme kavuşacaksa nasıl, ne biçimde, hangi çelişkiler içersinde olacağını da. Bunun için, eldeki on dört örneği ayrıntılı olarak çözümlemek gerekli değildir. Gerçekten de bunların çoğu Sovyet «örneği»ne sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıca, bu «örneğin» dışında, dört büyük «değişik örneğimiz» var: bunların ikisi Avrupa ülkelerinden (özyönetimin ve «pazar toplumculuğu»nun uygulandığı Yugoslavya ile 1968 halk yönetimi fışkırmasını yaşamış Çekoslovakya), öbür ikisiyse «Üçüncü Dünya» ülkelerinden («büyük atılım»la «kültür

devrimi»nin yaşandığı Çin, «ticarî ilişkileri» ortadan kaldırmaya girişen Küba). Toplumcu devrimi ve geleceğini ciddî bir biçimde tartışmaya girişmezden önce, bu beş denemeyi kıyaslamak gerekir.

Burada, bilinmeyen topraklarda yol almıyoruz. Söz konusu denemelerin her biri üzerine sayısız eleştirel inceleme yapıldı. Dolayısıyla, bir karşılaştırma ve birleştirme çalışmasına olanak doğdu.

Elinizdeki kitabın amacı, sözünü ettiğimiz «beş komünizmin» ortak ana çizgilerini gözler önüne sermek; sonra, daha ileri ve eksiksiz araştırmalara giden yolu açabilecek bir dizi sonuca varmaktır.

Böyle bir girişimin başlıca güçlüğü, tahmin edileceği gibi, işlenen konuların genişlik ve karmaşıklığından gelmektedir. Sözlük konusu da yabana atılamaz. Genellikle «komünist dili» adı verilen, Molière'in hekimlerinin kullandığı özel dili andıran *partili yoldaşların* şu korkunç «orman adamı ağzı»yla dile getirilen şeyleri basit, herkesin anlayabileceği terimlerle anlatmak çok daha kolaydır elbet. Ama Marx'çılığın kavramsal verilerinin bilinmesini gerektiren birtakım deyimleri kullanmamak olanaksızdır: «toplumsal ürün», «toplumsal açıdan gerekli» çalışma, «değer», «artık-ürün», «artık-değer» falan bunlar arasındadır. Bu terimleri elimden geldiğince az kullanmaya çalışacağım, ve anlamlarını açıklamadan da kullanmayacağım.

Özencim, ister Marx'çı olsunlar, ister olmasınlar, komünizmin, yani bilim ve teknik alanındaki inanılmaz gelişmeyle birlikte, bu yüzyılın başlıca olaylarından birini meydana getiren tarihsel hareketin, geleceğini merak eden herkese seslenen bir inceleme yazmaktır. Kitabı okuyanları, sorularımızın karşılıklarının gözümüzün önünde olduğuna, şimdi artık bu karışıklıkları çözüp okuma yürekliliğini göstermek gerektiğine inandırmak isterdim.

II

DEVRİMDEN ÖNCE DEVRİM

«Kirli gömleği çıkarıp atma zamanı gelmiştir. Temiz çamaşır giyme zamanı gelmiştir.»

Lenin, 1917 Nisan'ında bolşeviklerin örgütünü işte bu sözlerle kendilerine artık ortaklaşmaçı parti adını vermeye çağırmaktadır. Ama ad değişikliği ancak 1918 Mart'ında gerçekleşecektir. Dolayısıyla, 25 Ekim (7 Kasım) 1917'de işbaşına geçen partinin sırtında hâlâ «kirli gömlek» vardır. O hâlâ, resmen, «Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi»dir ve Rus Marx'çılığının iki kanadının (bolşevik kanatla menşevik kanadın[1]) 1903 Kurultay'ında birlikte düzenledikleri programdan başka programı yoktur.

Bu programın kendisi devrimci olaylarda ancak çok küçük bir rol oynayabilirdi elbet. Yaklaşan tehlikesi ta 1903'te sezilebilen, ama o zamandan biçimi ve doğuracağı sonuçlar kestirilemeyecek dünya savaşı doğurmuştur, söz konusu olayları. Aynı olaylar, program yazılırken tarih sahnesine çıkmamış bulunan örgütlere, *sovyetler*'e (halk meclislerine) de büyük önem kazandırdı. Ve son olarak da devrimde kesin bir rol oynayan köylü hareketleri, 1903'teki durum içersinde, gerek bolşeviklere gerekse

[1] Rusçada *bolşevik* «çoğunluk», *menşevik* de «azınlık» demek.

menşeviklere «halkçı gözbağcılık» gibi gözüken konular çevresinde gelişti (büyük toprak sahiplerinin elindeki *toprakların hemen alınıp dağıtılması*, toprağın kamulaştırılması, ortaklaşa çalışmanın desteklenmesi bunlar arasındadır).

Ancak Lenin'le arkadaşlarının yalnız işbaşına geliş biçimleriyle değil de, güttükleri ereklerle ilgiliysek, eski sosyal-demokrat programı göz önünde bulundurmamız gerekir. Bolşevikler, II. Uluslararası Emekçiler Örgütü'ne (Internationale'e) üye bütün partilerin izlediği siyasetle bağlarını koparırken, bir zamanlar bu partilerin sahip çıktığı ilkeleri yeniden canlandırmak istemektedirler. *Tutarlı* sosyal-demokratlar olmak, sosyal-demokrasinin programını gerçekleştirmeye çalışan sosyal-demokratlar olmak istemektedirler. Zihinlerinde, bu programla uyguladıkları strateji arasında en küçük bir karşıtlık yoktu.

MARX'ÇILARIN GENEL PROGRAMI

1903 Rus programı, Avrupa'daki toplumcu partilerin çoğununki gibi, 1891 tarihli Alman Erfurt programından esinlenmekteydi. Buysa, Marx'la Engels'in, 1875'te Gotha'da düzenlenen programa yönelttikleri eleştirilere dayanmaktaydı. Erfurt'un program metni öbürlerine oranla kısadır, bir sürü soruyu bile bile basitleştirmektedir, ama «geleneğe bağlı»dır. Onda artık ücretlerin «sarsılmaz yasası»ndan; çalışmanın sonunda ortaya çıkan ürünün «bütünüyle üleştirilmesi»nden, «özgür Devlet»in kurulmasından, yani Lassalle'dan esinlenerek Gotha programına konmuş ve Marx'ın kıyasıya yerdiği laflardan söz edilmemektedir.

Marx'ın en ünlü çıraklarından biri olan Karl Kautsky programdaki belli başlı fikirleri yorumlayıp geliştirme işini yüklendi. Kitapları (*Toplumcu Program*, *İktidara Giden Yol*, *Toplumsal Devrim* vb.) başta Lenin olmak üzere, bütün Avrupalı Marx'çılar tarafından geniş ölçüde kullanılmıştır (Lenin, 1917'den önce, sık sık bu yapıtlara başvurmuş, daha sonra da: «Kautsky, Marx'çı olduğu zaman, iyi yazardı» demiştir habire).

XIX. yüzyıl sonuyla XX. yüzyıl başında kaleme alınmış bu belgelerdeki günlük amaçları (siyasal özgürlüklerin kazanılması ya da genişletilmesini, sekiz saatlık iş gününü, çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını, verginin gelirle orantılı olmasını falan) bir yana bırakalım, geleceğin toplumuyla «geçiş dönemi»nin sorunlarına ilişkin bölümlere bir göz atalım. Başka bir deyişle, devrimden önce, devrimin nasıl görüldüğüyle uğraşalım.

Kimi okurlar ezbere bilseler de, Marx'la Engels'in ortaya attıkları üç ana temayı anımsatmak yerinde olur:

1. Üretim araçlarının sermayenin elinden alınıp topluma mal edilmesi.

2. Bu dönüşümde işçi sınıfının oynayacağı temel rol.

3. Yeni kurulacak Devlet'in «ortaklaşmacı» ve halk yönetimine dayalı olması.

Kimi noktaları aydınlığa kavuşturmakta yarar var:

1. «Üretim araçları»nın (toprağın, madenlerin, hammaddelerin, makinaların ve ulaştırma araçlarının) kamulaştırılması yalnız sermayecilerin el koyduğu kârları ortadan kaldırmayacak: ayrıca, (sermayeci düzenden çok öncesine uzanan) *ticarî alışverişleri sona erdirecektir*. Gerçekten de, insanlara yararlı nesneler, «birbirlerinden ayrı yapılan, özel çalışmaların ürünü oldukları için», mal haline gelmektedir. «Üretim araçları»nın mülkiyeti özel ellerden alınıp toplumun ortak malı haline getirildi mi, ortak isteme bağlandı mı, (ancak kullanılma değeri taşıyacak) ürünlere ticarî bir değer biçmeye, satışa çıkarmaya, fiyat koymaya gerek kalmaz. Üreticiler de «iş güçleri»ni pazara çıkarmaz, belli bir ücrete satmazlar. Toplumdan «şu kadar iş yaptıklarını gösteren belgeler» alır, bu belgelerle «biriktirilen toplumsal üründen, çıkardıkları işin değerine denk tüketim eşyası» çekerler.

Böyle bir toplumda para hesabına gerek kalmaz. İktisadî seçmeleri yaparken, şu değil de bu ürüne öncelik tanırken, çeşitli ürünlerin *toplumsal yararlılığı* ve üretilmeleri için *harcanacak emek* kıyaslanır (örneğin, çok yararlı görülecek, ama fazla emek isteyen bir üretimi belli bir düzeyin ötesine götürmekten belli bir

süre vazgeçilebilir). Bu kıyaslamaların sonunda alınacak kararlar, bütün emekçiler tarafından özgür tartışmalarla verilecektir.

Ama bu, «eşitlikçi» bir toplum olmayacaktır, çünkü her emekçi *emeğine göre* karşılık alacak, bu emekse her üreticinin (eşit olmayan) *yetenekler*'ine göre hem yoğunluk, hem de nitelik yönünden *değişecektir*. Toplumsal ürünün emekçiler arasında üleştirileceği, «dağıtımcı» bir toplum da olmayacaktır bu. Çünkü söz konusu toplumsal üründen, üretimin artması için kullanılacak bölüm (çağdaş terimle söylersek: yatırım payı), yıpranan üretim araçlarının değiştirilmesine, genel giderlere, öğretime, sağlığa, sigortaya, çalışamayacak durumda olanların bakımına harcanacak bölüm düşülecektir.

Demek ki, toplumcu hukuk da, «bütün hukuk»lar gibi, eşitsizlik üstüne oturtulacaktır. Ancak çok sonra, «bireylerin köleleştirici iş bölümüne tutsak olmaları, kafa çalışmasıyla kol çalışması arasındaki karşıtlık ortadan kaldırıldığı»; bilim ve uygulayımdaki (teknikteki) ilerlemelerin yardımıyla «ölçü birimi çalışma zamanı değil, kullanılabilecek zaman olduğu» ve «ortak zenginlik kaynakları bol bol fışkırdığı» zaman bu toplumcu hukuk da aşılacak, «herkesten yeteneklerine göre, herkese gereksinimlerine göre» ilkesi uygulanabilecektir.

2. Toplumculuk, bütün eşitsizlikleri ortadan kaldırmasa bile, hiç değilse bugünkü toplumun doğurduğu sömürüye, haksızlığa ve güvensizliğe son vererek, halkın çoğunluğunun temel çıkarlarını karşılar; bunlar arasında, üretim araçlarının bir avuç sermayeciyle büyük toprak ağasının elinde toplanmasının ilk kurbanları olan ara katmanlar –küçük kentsoylu sınıfla köylüler– da vardır. Ama toplumun bütünüyle özgürlüğe kavuşmasını, ancak işçi sınıfı (iş güçlerinden başka şeyleri bulunmayan üreticiler) gerçekleştirebilirler. Çünkü öbür sınıflar, onları birbirlerine düşüren çıkar kavgalarına karşın, hep üretim araçlarının özel ellerde bulunmasından yanadırlar. Başlıca kaygıları özel mülkiyeti ortadan kaldırmak değil, ona uzanan ellere karşı kendilerini korumaktır.

Böylece, kentsoylu sınıfın o günkü egemenliği ile (Marx

«diktatörlüğü» diyordu buna) sınıfsız toplumun (emekçilerin özgür topluluğunun) kuruluşu arasında, *işçi sınıfının egemenliği*'nin (ya da-«diktatörlüğü»nün) yaşanacağı bir geçiş evresi öngörmek gerekli oluyordu. Buysa, işçi sınıfının salt çoğunluğa değilse bile, istemini kabul ettirecek çoğunluğa sahip olmasını gerektirir. «Komünist Manifestosu» (1848) «bütün ülkelerin» işçilerine sesleniyordu. Erfurt programı (1891), elde edilecek zaferin bütün *uygar* ülkeleri kapsayabileceğinden söz ediyordu.

3. Peki, «işçi sınıfının diktatoryası nasıl ve ne biçimde gerçekleşebilirdi acaba? Marx'la Engels, «Manifesto»da, hem «işçi sınıfının egemen sınıf olarak örgütlenmesi»ne, hem de «halk yönetiminin (demokrasinin) ele geçirilmesi»ne değiniyorlardı. Erfurt programı «halkın Devlet, bölge ve bucak içerisinde yönetimsel özerkliği»nden, devlet görevlileriyle yargıçların halk tarafından seçilmesinden, sürekli ordu yerine halk birliklerinin geçirilmesinden, yasama dönemlerinin iki yıla indirilmesinden, halka yasa önerisinde bulunma ya da çıkarılan yasalara hayır diyebilme hakkının tanınmasından söz ediyordu.

O arada, (Marx tarafından işçi sınıfının «egemen sınıf olma» yolundaki ilk girişimi diye kabul edilen) Paris Halk Ayaklanması (Commune) yaşanmış, ardından da (birincinin tersine, «halk yönetiminin ele geçirilmesi»nin ilk adımı sayılabilecek) Alman Sosyaldemokrasisinin kazandığı seçim başarısına tanık olunmuştu.

Erfurt programı, Marx'ın Paris Halk Ayaklanması'ndan çıkardığını sandığı derslerin, yalnızca, –evet yalnızca– bir bölümünü hesaba katıyor (yerel yönetimlere özerklik tanınması, devlet görevlilerinin halk tarafından seçilmesi, sürekli ordunun dağıtılması bunlar arasındaydı), beri yandan, ilerde toplumculuğa giden «meclis yolu» adı verilecek yönteme açık kapı bırakıyordu (görece temsil ilkesine dayanarak iki yıl için seçilecek bir ulusal meclis).

1903 Rus programı da, «ilk görev olarak Çarlık yönetiminin devrilmesini, onun yerine, şu noktaları güvenlik altına alan bir anayasaya dayalı cumhuriyetin getirilmesini saptıyordu: 1. Halkın egemenliği, yani en yüksek yürütme gücünün halk tarafından

seçilmiş bir yasama meclisine verilmesi. 2. Yirmi bir yaşına gelmiş her yurttaşa «genel, eşit ve dolaysız oy hakkının», ayrıca tam bir basın, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün tanınması, Devlet'le Kilise'nin birbirlerinden ayrılması, on altı yaşına dek ücretsiz ve zorunlu öğretim, «sürekli ordunun yerine genel halk ordusunun geçirilmesi.»

O sırada hiç kimsenin, ne Plehanof'un, ne Martof'un, ne de Lenin'in kentsoylu sınıfı bir anda alaşağı edebileceklerine inanmadığı açıktır. Dolayısıyla program bunun ilk adımı olduğunu belirtiyor (Lenin, bunun, Rusya'da «sermayecilik öncesi toplumsal düzende bir sürü kalıntı»nın bulunmasından ötürü yaşanması gerekli bir evre olduğunu söylüyordu), sosyal-demokratların asıl amaçları «işçi sınıfının diktatörlüğünü» kurmak olduğunu ekliyordu (Erfurt programında böyle bir laf yoktur). Ama söz konusu «diktatörlüğün» somut biçimi üstüne hiç söz edilmiyordu.

GENEL PROGRAMIN BOŞLUKLARI

Marx'çı metin yorumcularının çoğu, Ekim devriminden önceki programların çok genel ve bir sürü noktada müthiş belirsiz oluşlarını açıklayabilmek için, bilimsel toplumculuğun kurucularının «geleceğin kazanlarını kaynatmak»tan başka bir deyişle peygamberlik taslamaktan, hatta basit tahminlerde bulunmaktan titizlikle kaçındıklarını anımsatırlar. Bilimsel toplumculuğu kuranlar, tarihsel maddecilik kuramından ve sermayeci üretimle ilgili çözümlemelerinden yola çıkarak, birtakım *mantıksal tümevarımlar*'a ulaşmaktadırlar. Daha ileri gidemez, ta o zamandan, ancak denemenin gün ışığına çıkaracağı şeyleri sayıp dökemezlerdi, diyorlar.

İşi böyle sunmak bir yanıyla doğru, öbürüyle yanlıştır.

Şurası açık ki, Marx'la Engels'in açtıkları toplumcu perspektiv, sınıf çatışması ve sermayeci dizgenin çelişkileri konusunda giriştikleri (yalnız bizimkini değil, tarihin bütün çağlarını kapsayan) genel çözümlemeye dayalıdır. Bu (önce tarihsel, sonra

yapısal) iki yanlı çözümleme, toplumsal bilimler tarihinde bir dönüm noktasıdır. Gerçekten de, insanlığın doğuşundan bu yana toplumların geçirdiği evrimin özelliği olan karşıtlıkların, çatışmaların başlıca zembereğini ortaya çıkaran bu çözümleme, kent-soylu sınıfın üstünlüğünün nedenlerini açıklamakta, aynı zamanda zayıf yanlarını da gözler önüne sermektedir: «Çağdaş üretim güçlerinin, çağdaş üretim koşullarına başkaldırması».

Kuruluşların tekelde toplanmasıyla, çalışmanın gittikçe daha küçük parçalara bölünmesi iç içe bulunup, üretime git gide artan toplumsal bir nitelik kazandırdığı için, üretim araçlarını kamulaştırma sorunu ortaya çıkmaktadır. İşçiler, «artık-emekleri» (yani kendi iş güçlerinin ayakta tutulması için *gerekenin* ötesinde verdikleri emek) sermayenin devşirdiği artık-değer haline geldiği için, bu kamulaştırmaya önem vermektedirler. İşçiler henüz halkın ancak küçük bir bölümünü oluşturdukları ve şöyle ya da böyle mutlaka varlıklı sınıfların kıyasıya direnmesiyle karşılaşacakları için, belli bir süre boyunca, bir yönetim, baskı ve yargı örgütü, *yani Devlet* gerekli olacaktır.

Bütün bunlar son derece tutarlıdır ve düşsel bir tasarıdan çok, sıkı bir çözümlemenin sonucu olarak karşımızdadır. Ancak, daha yakından bakınca, bu *mantıksal tümevarımlar*'a, olaylar tarafından kimi zaman doğrulanan, kimi zaman çürütülen *emek varsayımları*'nın, Marx'la Engels'in giriştikleri kılgısal (pratik) kavganın gerektirdiği *durum ve koşullara uygun yargılarla tahminler*'in eklendiği görülür.

Marx'la Engels yalnız bilgin değildirler. Davalarını destekleyecek kanıtları arayarak, gerçek kavgalara katıldıkları dönemlerde, hiç bir eylemin yoksun kalamayacağı bir iyimserlik ve savaşkanlık göstererek, birer siyasetçi gibi davranıyorlardı.

Marx'ın Paris Halk Ayaklanması karşısında takındığı tutum özellikle anlamlıdır. Başlangıçta, Ayaklanma'nın ilerki yöneticilerinin siyasal yeteneğinden haklı olarak kuşkulandıktan sonra, şaşmaz bir devrimci içgüdüyle, hareket başlar başlamaz desteklemişti. Halk Ayaklanması yenilgiye uğrayınca, bu büyük halk

efsanesinden gerekli dersleri çıkarmaya girişti. Bu Ayaklanma'nın «aslında bir işçi sınıfı hükümeti, emeğin iktisadî gelişmesini gerçekleştirmeye izin verecek yönetim biçimi» olduğunu kanıtlamak istiyordu. Bunun için hareketin aşırı devrimci, kırk-sekizci, küçük-kentsoylu yanlarını küçümsemek (oysa çok temel özelliklerdi bunlar), işçi sınıfına ve toplumculuğa ilişkin yanlarını abartmak zorunda kaldı. Ayrıca, bu da yetmiyordu. Marx, ayaklanmacıların hem Fransız Devrimi'nin beylik kuramsal düşünce tezgâhından, hem de o çağdaki ileri kentsoylu halk yönetimi (demokrasi) uygulamalarından, özellikle Amerikan ve İsviçre toplumlarından ödünç alınmış düşünceleri toplumcu diye kutsamaya zorlandı.

«Yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplayan» tek meclis (bunu Erfurt programında da, 1903 Rus programında da karşımızda buluruz), siyasal gücün –«çok şükür bulunmuş»– en son biçimi değil, 1789 Devrimi'nden sonra kurulan Uzlaşma Meclisi'nin (Convention'un) yeniden su yüzüne çıkmasıdır; temsilcilerin görevden alınabilmeleri ilkesi, birinci Paris Halk Ayaklanması'nın (1793) baş tacı ettiği «dolaysız halk yönetimi»ne dönüştür; yargıçların halk tarafından seçilmesi, halkın yasa önerebilme hakkı, sürekli ordunun yerine halktan seçilmiş bir ordunun kurulması gibi temalarsa, o sıralarda Amerika Birleşik Devletleri'yle İsviçre Devletler Birliği'nin verdiği örneklerden alınmaydı. Yalnız devlet görevlilerinin yıllıklarını 6000 frank olarak sınırlandırmakta azıcık emekçi kokusu vardır. O çağda, Paris'te yıllık ücretlerin 1500 frangı geçmediğini belirtmek gereklidir. Lenin'in ağzından düşürmediği şu ünlü «devlet görevlisi aylığı işçilerinkini geçmemelidir» ilkesi, demek ki, tarihsel bir yanılgı üstüne oturmaktadır. İşin doğrusu, devlet görevlisi yıllığının işçinin yıllık kazancının *dört katından fazla* olamayacağıydı (eh, imparatorluk dönemi yıllık ve arpalıklarına oranla, bu da büyük değişiklikti aslında).

Reformcu partilerin çoğunun yaptığı gibi, toplumcu halk yönetimine özgü bir biçimin bulunmadığı, işçi hareketinin ama-

cının kentsoylu sınıf tarafından başlatılmış işi sonuna dek götürmek, ona iktisadî halk yöntemini «eklemek» olduğu ileri sürülebilir elbet. Ama Marx öyle düşünmüyordu. Ona göre, bütün o eski «Devlet makinası» yıkılmalı, yerine, «zamanla kendi kendini ortadan kaldıracak» yeni bir makina konmalıydı. Yine ona göre, Paris ayaklanmacıları işte bunu yapmaya başlamışlardı. Söz konusu eylemin korkunç bir düşünsel kargaşalık içinde yürütülmesinin hiç önemi yoktur. Marx, Paris'teki gerçek durumdan habersiz değildi, Fransız devrimine özgü aşırı ve özgürlükçü eğilimlerin bütün öbürlerini bastırdığını da biliyordu. Ama iş bittiğine göre, hareketin yalnızca ilersi için umut veren yanını saklamak istiyordu. Paris Halk Ayaklanması'nın tarihsel gerçekliği artık onu, işçi hareketinin bu olayı nasıl kullanacağından daha az ilgilendiriyordu.

Marx'ın toplumcu toplumdaki ticarî alışverişler konusunda söyledikleri de yukarıdaki görüşlerinden daha az anlamlı değildir. Şurası açık ki, akılyürütmesinin öncüllerini (mukaddematını prémisses'ini) kabul ettiğimiz an, sonuçlarını da kabul etmemiz gerekir. Eğer tüketim eşyası «birbirinden ayrı harcanan özel emeklerin ürünü olduğu için» mal haline geliyorsa, söz konusu koşullar ortadan kalktığı zaman artık mala dönüştürülemeyecek demektir. *Peki ama ne zaman ortadan kalkacak bu koşullar?* Örneğin, yapılan işlerin «birbirlerinden bağımsız», yerine getirilmeleri için üretim araçlarının bir kararnameyle kamulaştırılması yeterli olacak mıdır? Toplumculuğun kurulmasında hemen ilk evrede ticarî ilişkilerin yokolduğu görülecek midir mutlaka?

Marx bu konuda kesin bir yanıt veriyor. «Ticarî kategoryalar»ın ortadan kalkması konusunda şunları yazıyor: «Burada karşımıza çıkan, kendine özgü temeller üzerinde yükselen bir ortaklaşmacı toplum değil, tam tersine, sermayeci toplumdan gelen bir ortaklaşmacı toplumdur.»

Gotha programının eleştirilmesi'nden alınan ve hiç bir uzantıyı yanında getirmeyen şu küçücük cümle, kuşaklar boyu ortaklaşmacı iktisatçıları güç duruma sokmuştur. Marx'ın düşün-

cesine bağlı kalarak, toplumcu bir devrimi gerçekleştiren ülkelerde ticarî ilintilerin sürüp gidişini (hatta gittikçe gelişmesini) nasıl doğrulamalı? Oysa azıcık sağduyu bu sofulara bir bilimsel yasa değil, bir çalışma varsayımı karşısında bulunduklarını gösterirdi.

Ama biz yolumuza devam edelim. Marx neden dile getirmiş böyle bir varsayımı? Kendisini tutanların Almanya'da «Lassalle'cılar»a verdikleri ödünler, gözlemlerinin kestirip atıcılığını ve kesinliğini açıklamaya yeter herhalde. Oysa işin aslı bu değildir. Marx çok önceden kurmuştu daha başka varsayımlar öne sürmesine izin verecek kavram aygıtını. Örneğin, emekle artık-emek arasında yaptığı ayrımla, bu ayrımın toplumcu sistemde alacağı biçimi inceleyebilirdi. Yıpranan araç ve gereçlerin yerine yenilerinin konmasına ve yeni yatırımlara izin verecek «toplam üründen düşülen pay» artık-emek'ten gelmeyecek mi? Bu durumda, toplumculuğun kuruluşunun ilk evresinde artık-değer'in «sürüp gitmesi»nden söz edilebilir mi?

Marx, ilk denemeleri beklemeden ortaya atabilirdi bu soruları. Oysa bir yana bırakmayı yeğledi. Kuramsal yiğitliğinin azlığından değil. Bu alanda hiç kimse onun kadar gözüpek davranmamıştır. Ama büyük bir olasılıkla, bu sorunları ortaya atmakla, körpecik işçi hareketini büyük bir karışıklığa düşürmekten korkuyordu. Düşçü toplumculuğun çeşitli kolları tarafından yaratılan yanılsamaları (emeğin sonunda ortaya çıkan ürün üzerinde «eşit hakka» sahip olma, «eşit paylaştırma» vb. konularındaki yanılsamaları) ortadan kaldırana dek göbeği çatlamış, çağındaki devrimcileri iktisat biliminin nesnel yasalarını çözümlemeye iteleyebilmek için öyle büyük bir yiğitlik göstermişti ki, toplumculuğa «geçiş döneminin» toplumlarında artık-değer'in (dolayısıyla sömürünün) yaşayıp yaşamayacağı tartışmalarının sakıncadan başka bir şey yaratmayacağını kolayca görebilirdi. Dolayısıyla en basit varsayımla, temel etkeni hesaba katan varsayımla yetindi (yarınki toplumda ürünler «özel emekler»in meyvesi olmayacaktı).

Marx, aynı biçimde, toplumcu bir toplumda ortaya konan

çeşitli emeklerin yoğunluk ve niteliğinin doğuracağı sorunları da derinleştirmedi. Üstün nitelikli ya da «karmaşık» iş, basit işin çoğaltılmışından başka bir şey değildir, çünkü şu ya da bu çalışmanın sonunda ortaya konan nesneler belli bir oran içerisinde değiş-tokuş edilirler, demişti gözlemlerinden birinde. Yalnız, sermayeci sistemde pazarın belirlediği bu oran, pazarın bulunmadığı, tüketim eşyasının eşitlikçi bir temele (ya da «gereksinimler»e göre) değil, her bireyin yaratacağı emeğe göre paylaştırılacağı sistemde nasıl saptanacaktı? Bu, emekçi sınıfı içerisinde birtakım çıkar ayrılıklarının belireceği anlamına gelmeyecek miydi? Yalnız bir kez daha parmak basalım, o anda en önemli şey emekçi sınıfını oluşturan değişik ögeleri kentsoylu sınıfın gücü karşısında birleştirmekken, niçin bu zamansız soruyu ortaya atsındı?

Demek ki, Marx'ta birbirinden açıkça ayrı iki eğilim görmekteyiz.

Bunlardan birincisi, somut sorunların çözümüne girişmezden önce, temel (dolayısıyla ister istemez basitleştirici ve soyut) kavramsal verileri bulup ortaya çıkarmaktır. Bu açıdan ele alındığında, söz konusu sorunların bir yana bırakılması bir «unutma» değildir: bu tutum, bilimsel bir çözümleme yöntemi oluşturup gerisini sınamaya bırakma isteğini dile getirmektedir. Marx kuramsal incelemelerini toplumculuğun bütün sanayileşmiş ülkelerde başarıya ulaşmasına bağlarken, hiç kuşkusuz, yerel, yani ulusal başarıları gözden ırak tutmamaktadır. Bütün siyasal yazıları, özellikle yazışmaları, bunun tersine kanıtlıyor. Ama bunları yazdığı çağda, kâğıda dökülebilecek varsayımların ne denli kırılgan ve rastlantısal olduğunu da bilmektedir.

Marx'ta görebileceğimiz ve dindar, softa Marx'çıların üstüne örtü çekmeye çalıştıkları ikinci eğilim onu kimi kuramsal sorunları (örneğin «geçiş» toplumlarında artık-emekle artık-değer'in oynayacağı rolü) askıda bırakmaya ya da durum çözümlemelerine kuramsal bir boyut kazandırmaya götürmektedir (örnekse, Paris Halk Ayaklanması tarafından kabul edilen ya da tasarlanan kurumların çözümlenmesi). Her iki durumda da kılavuzu, işçi hare-

ketinin kılgısal gelişmesini güvenlik altına almak, coşturmak, umut kırıklığından korumaktır. Marx o zaman bilim alanına yerleşmemekte (zaten yerleşemezdi), siyaset ve kuramsal düşünce, öğreti alanına geçmektedir.

LENİN'İN «EKLEDİKLERİ»

Yirminci yüzyılın başlarındaki toplumcular, kurulacak toplum konusunda daha kesin bir görüşe ulaşabilmek için, Marx'ın yapıtını tamamlamak ve güne uygulamak gerektiğini hissediyorlardı. Ama sermayeci toplumun (özellikle de yatırım sermayesiyle buyuruculuğun «impéralisme'in») çözümlemesine son dercce önemli uzantıları kolayca getirdikleri halde, toplumcu ülkenin çarklarını betimlemeye sıra gelince oldukları yerde sayıyorlardı.

Bernstein'la yaptığı kalem tartışması Kautsky'ye ve devrimci sosyal-demokrasiye geleneksel bakış açılarını *pekiştirme* fırsatını verdi. Ama bu tartışma yeni kuramsal gelişmelere yol açmadı. Kautsky, Bernstein'la yalnız düşünler düzleminde çatışmıştı. Rosa Luxemburg saptırımcılığın (révisionnisme'in) toplumsal köklerine saldırdı: emekçi hareketine kentsoylu etkinin sızması, özellikle meclisteki uygulamalarda kendini gösteren sızma bu saptırımın temel nedeniydi. Dolayısıyla, Rosa'ya göre, devrimci özlemlerini özgürce dile getirebilmeleri için halk kitlelerine girişim olanağı verilmeliydi.

Kitlelerin doğuştan devrimci olmaları düşüncesi, bilindiği gibi, Lenin'in değildir. O, kendi haline bırakılan işçi hareketinin «işçi-birliği bilinci»nden öteye geçmeyeceğini söylüyordu. Çağdaş toplumcu öğreti, «varlıklı sınıfların eğitim görmüş temsilcileri, aydınlar tarafından geliştirilmiş felsefî, tarihsel, iktisadî kuramlardan doğmuştur.» Lenin'in bakış açısı, Rosa Luxemburg'unkinden daha çok uygundu olgulara, ya da hiç değilse olguların (vakıaların) önemli bir kesimine. Çünkü işçi hareketi içinden gelen eğilimle bir değil, *iki* biçime girmiştir: bir yanda «işçi-birliğinden yana olma» (trade-unionisme) ile reformculuk (bunlar

büyük ücret arttırılması kavgalarına ve halk yönetimi hareketine bağlıdırlar), öte yandaysa (kurumların emekçiler tarafından yönetilmesini ve Devlet'in ortadan kaldırılmasını amaçlayan) devrimci sendikacılıkla kargaşacılık (anarchisme).

Bu iki eğilim de aynı ve tek toplumsal gerçekliğin karşılığıdır. Devirmekle yükümlü bulunduğu aksoylu (aristocratique) toplumlar içerisinde, ilerde kuracağı egemenliğin temellerini geliştiren kentsoylu (bourgeois) sınıfının tersine, işçi sınıfı her geçen gün siyasal güçten uzaklaşmaktadır. Kentsoylu düzenin eski yönetim biçimi içersinden kendiliğinden çıkışı gibi, emekçi düzen doğal olarak sermayeci düzenden çıkmamaktadır. İşçiler gittikçe artan güçlerinin bilincindedirler ve siyasal güç üzerinde ağırlıklarını arttırma umudundadırlar elbet. Ama bu siyasal gücü, üstün nitelikli arkadaşlarının işverenin yardımı olmaksızın çekip çevirdiği şu küçük işliklerin dışında hiç bir yerde ellerinin altında hissedememişlerdir. Devlet yönetimi onlar için hâlâ çok karmaşık, çok gizemli, çok uzak bir işti ve zaten kendileri de buna hiç mi hiç hazır değildiler.

Sık sık kullanılan ve çıkarları sermayecilerinkiyle gerçekten çatışan biricik sınıf olduğu için kentsoylu sınıfın yerini almaya aday tek sınıf olduğunu savunan kanıtın burada görece bir değeri var. Eski Yunan ve Roma toplumlarındaki köleler, derebeylik ya da krallık dönemlerinin toplumlarında yaşayan derebeyine bağlı köylüler, topraksız köylüler, ortakçılar da aynı koşullardaydılar: ama hiç kimse onlardan yönetici sınıf olmalarını beklemiyordu. Buna karşılık, hükümdarlık gücüyle sayısız kere uzlaşması, kentsoylu sınıfın sonunda devrimci rol oynamasını engellememiştir.

Her neyse, büyük sanayinin gösterdiği atılım bir yandan işçi hareketine yeni eylem olanaklarını kazandırarak, öte yandan da dolaysız öz-yönetimin (autogestion'un) gerçekleştirilmesi olasılığını azaltarak, reformculuğun gelişmesine ve kargaşalıkçı - sendikacılığın (anarcho-syndicalisme) zayıflamasına yol açmıştır. Fransız C. G. T. nin (Genel Emekçiler Konfederasyonu'nun) 1914'ten

önceki yöneticileri yeni makina sanayiinin doğuşuyla niteliksiz işçi sayısının artışına kaygıyla tanık oldular. Bu işçiler devrimci olamazlar, diye düşünüyorlardı, çünkü devrimcı olmak, çalışılan kurumda işverenlerin yerine geçmeyi istemek kadar, o yere gelebilecek *yetenekte olmak* demektir.

XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başlarında emekçi sınıfının içinde «kendiliğinden doğan» eğilimler bunlardı. Ancak, söz konusu eğilimler pek ender olarak katkısız bir biçimde dışa vurmuştur. Çoğu kez, daha başka etkiler altında kalmıştırlar: toplumun egemen öğretilerinin, yani değişik kentsoylu öğretilerin, küçük-kentsoylu demokrasiciliğinin değişik örneklerinin (Paris Halk Ayaklanması'nda büyük rol oynayan ve bir sürü ülkede halkçılık biçiminde karşımıza çıkan şu aşırı devrimcilik ve çulsuzları abartma işinin) ve son olarak da Marx'çı aydınlar takımının etkisi bunlar arasındadır. İşçi sınıfının Devlet'in yetkisine katılması ve bu yetkiyi ele geçirmesine ilişkin sorunlar hep sözünü ettiğimiz değişik etkiler dolayısıyla olmuştur.

Rusya, (halkçı ve Marx'çı) aydınlar takımının çok büyük önem taşıdığı bir ülkeydi. Bunun nedenlerini anımsatmak hemen hemen gereksiz: ülkenin gecikmiş sanayileşmesi, özellikle de Çarlık yönetiminin astığı astık kestiği kestik siyaseti. Bolşevik görüngünün (fenomenin) ortaya çıkışının kökeninde işte bu olağanüstü koşullar vardır. Ama görüngü sonradan –hepsi de iktisadî ve siyasal açıdan geri kalmış olmayan– bir sürü başka ülkeye yayıldığına göre, ondan çok daha genel bir ders çıkarmalıyız. Sermayeci dünyanın geçireceği bunalımlarda, üyeleri arasındaki aydınların oranı daha yüksek olacağından, işçi hareketi daha devrimci bir tutum izleyecektir. En kökten tedbirlere karşı çıkanların küçük-kentsoylu kökenli kişiler olduğu savının tarihsel gerçeğe hiç mi hiç uymadığı görülmüştür.

Antonio Gramsci'nin 1920'lerde yaptığı gibi, burada, kentsoylu aydınlar, «geleneksel» aydınlarla emekçi sınıfın «ayrılmaz parçası olan» aydınlar arasında kesin bir ayırım yapmamız gerekirdi. Ancak, Rus işçi sınıfı öyle yeni, öyle zayıftı ki, «onun»

aydınlarından söz etmek güçtür. İşçi sınıfı değil, aydınlar işçi sınıfını tarihsel rolünün bilincine vardırmaya çalışmışlardır. Batı eğitimi almış aydınlar, temel çatışmadan ötürü, Çarlık yönetiminin görevlilerine (Devlet yönetiminin «yapısal» aydınlarına), ayrıca duygusal halkçı çevrelere de aykırı düşmüşlerdir. Ara sınıflardan gelen ve çoğu kez azınlıktaki ulusların (Polonyalıların, Yahudilerin, Kafkasyalıların) içinden çıkan bu aydınlar takımının büyük bir kesimi Marx'çılığa bağlanmıştı[1]. Bu aydınlar takımı kendini «organsal» olarak Rus emekçi sınıfının gücünden çok, evrensel toplumculuğun, ve o arada öncelikle Alman sosyal-demokrasisinın gücüne bağlı hissetmekteydi.

Lenin'in kendisi de, gerek düşünsel, gerekse örgütsel düzlemde Marx'ın Cermen kökenli oluşundan müthiş etkilenmişti ve her ne kadar ülkesi için tepeden tırnağa özgün (orijinal) bir savaş yöntemi geliştirdiyse de, Rusya'daki başarılı bir devrimin Almanya'da devrim yapılmadıkça uzun süre yaşayabileceğine inanmamaktaydı.

1914 Ağustos'undaki «döneklik» onu sosyal-demokrasinin büyülü etkisinden kurtarır. Kautsky'de gözünden kaçmış, Marx'ın «en iyi çırağı»nın eyyamcılığını açıklayan birtakım anlam belirsizlikleri, iki yönlülükler bulur. Rusya'da bunalım patlak verir vermez, yalnız uzlaşmaz ve gözüpek siyasetini zorla benimsetmeye değil, aynı zamanda iki temel noktada –Devlet'in örgütlenmesiyle, iktisadî yaşama çekidüzen verilmesi konularında– Rus

[1] Lenin, Troçki, Zinovief, Kamenef, Sverdlof, Bukarin, Çerzinski, Rikof, Utriski, Yoffe, Piyatakof, Smilga, Radek, Rakovski, Lunaçarski, Çiçerin, Sokolnikof, Preobrajenski, Molotof, Antonof-Ovseenko, Frunze, Ordjonikidze, Litvinof, Tukaçevski, Aleksandra Kollontay, Kruspkaya ve Stassova üniversite ya da lise öğretmenlerinin, hekimlerin, tüccarların, orta ve küçük toprak ağalarının, mühendislerin, subayların oğulları ya da kızlarıdırlar. Devrimde ve içsavaşta önemli bir rol oynayan kişiler arasında yalnız Stalin (bir kunduracının oğlu), Tomski (tesviyeci bir babayla çamaşırcı bir ananın çocuğu), Lozovski (sonradan işçi olan, bir Haham okulu yardımcı öğretmeninin oğlu) ve Voroşilof (bir demiryolu bekçisinin oğlu) emekçi çocuğu olduklarını öne sürebilirler.

Marx'çılarının Alman Marx'çılarından ödünç aldıkları programın boşluklarını doldurmaya çalışır.

1917 Ağustos ve Eylül'ünde kaleme aldığı iki kitapçığı (*Burnumuzun Dibindeki Yıkım ve Onu Savuşturmanın Yolları* ile *Devlet ve Devrim*'i) okurken, ilerde kurulacak Sovyet kurumları konusundaki gözüpekliğiyle («şimdiden, ve bir gün içinde» eski yönetimin yerine «bir işçi ücreti karşılığında denetmen ve saymanlık» görevlerinde çalışacak silâhlı emekçiler getirilebilir, diyordu) iktisadî alanda gösterdiği sakınım arasındaki çelişki insanı şaşırtır (ilkin «tekelci Devlet sermayeciliği» gerçekleştirilecektir; büyük sermayeci «sendikalar» devletleştirilecek, işverenler büyük bir örgüt içinde toplanacak, bütün bankalar birleştirilecek, ama bu tedbirler «kimsenin tek bir *kopeğine* dokunmayacak»tır).

Gerçekte, bu iki gidiş sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Lenin düş kurmamaktadır. Somut durumlardan yola çıkmakta, eyleminin kaldıraçlarını bu durumlardan almaktadır: bir yanda Rus halkını sarsan inanılmaz özgürlükçü itiş, halk meclisleri perspektivi, girişim kurulları, ordunun çözülüşü, köylü ayaklanmaları, yetkinin her kime olursa olsun devredilmesine duyulan güvensizlik; öte yandaysa, iktisadî durumun en kısa zamanda düzeltilmesi, sanayi aygıtının ele geçirilmesi, etkili bir merkezleşmeye gidilmesi gereksinimi vardır.

Geçici hükümetin üyeleri bu çelişkiyi nasıl çözeceklerini bilememektedirler. İşçilerle köylülerin durumun acıklılığını anlamalarını, başlıca isteklerini bir süre ertelemelerini, o arada da, işverenlerle büyük toprak sahiplerinin akıllı uslu davranmalarını, yeni kurumları hoşgörüyle karşılamalarını arzulamaktadırlar. Lenin, şaşmaz bir gerçekçilik duygusuyla, iki yakada da savaşı yitireceklerini önceden görür. O, her şeyden önce halk kitlelerinin desteğini kazanmak istemektedir: onların diliyle konuşur, onların özlemlerini dile getirir. Barış, emek ve toprak dağıtımı vaat eder. Ama beri yandan, Bolşeviklerin karşılaşacakları iktisadî sorunları da unutmaz.

İşte bu yüzden, halk hareketini hem yüksek erekli, hem de

sınırlı bir amaca yüneltmeye uğraşır: siyasal gücün *-bütün* siyasal gücün- ele geçirilmesi ve iktisadî yönetimin denetlenmesi -ama *yalnızca* denetlenmesi. Fabrikaların yönetimini -bir denemeden geçmeden- hemencecik işçi örgütlerine, yani sendikalarla işçi kurullarına verebileceğine inanmamaktadır.

İşçi kurulları, 27 Nisan 1917'de çıkarılan bir yasayla tanınmıştı. Başlangıçta, üretimin ve dağıtımın denetlenmesiyle ilgilenmemişlerdi. Bütün dikkatlerini sermaye-emek ilişkilerinin belirli kurallara bağlanmasına ve özerk bir işçi örgütü kurma gerekliliğine çevirmişlerdi. Ama işverenlerin daha bahar sona ererken kendilerine yönelttikleri karşı-saldırı, işçi hareketini yönetenleri işe almanın denetlenmesi sorunuyla (deri tabaklama işçilerinin, dokuma işçilerinin ve dizgicilerin başlattıkları işbırakımlarının temel isteği buydu), sonra da iktisadî denetim sorunuyla yüz yüze getirdi. İşyerlerinin kapanması (Mart'tan Temmuz'a dek, 367'si hammadde ve yakıt yokluğundan olmak üzere, 568 işyeri kapanmıştı) harekete hız verdi. İşçi kurulları bu kapanmaların sorumluluğunun kimde olduğunun saptanmasını, ayrıca, işin yeniden başlamasını istiyorlardı.

Lenin, Devlet kentsoylu olmaktan çıkar, bir işçi ve köylü Devleti olursa, kolayca sağlanabilir bu, diyordu. O zaman, savaş döneminde sermayecilik -özellikle Alman sermayeciliği- tarafından geliştirilmiş yöntemler kullanılabilirdi. İşverenlerle teknisyenleri fabrikalardan kovmaya, bankalarda toplanan sermayeye el koymaya ne gerek vardı bütün iktisadî edimler (fiiller) yeni Devlet'in yönergelerine göre yapıldıktan ve her aşamada sürekli denetimden geçirildikten sonra? İşçi kurulları bütün bunları kendi başlarına yürütecek yetenekte değildir, sözü edilen denetlemeyle yavaş yavaş işleri çekip çevirmeyi öğreneceklerdir.

Peki ama, halk kitleleri için Devlet'i yönetmek, *Devlet olmak*, bir iş kurumunu yönetmekten daha mı kolaydır? Lenin'in bütün stratejisi bu soruya verdiği karşılığa dayalıdır. Paris Halk Ayaklanması, der, halk kitlelerinin kendi Devlet makinalarını nasıl yaratabileceklerini göstermiştir, o günden bu yana, sermayecilik

aslında bir ülkenin yönetilmesi demek olan sayım ve denetim yöntemlerini alabildiğine basitleştirerek, emekçi sınıfın işini kolaylaştırmaktan başka bir şey yapmamıştır. Ama burada *Devlet ve Devrim* yazarının kendi sözlerini anmak gerekir, çünkü söz konusu kuram (nazariye-teori) Ekim Devrimi'nden önceki ve sonraki olayların anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

«Sayım ve denetim, diyor Lenin, budur işte ortaklaşmacı toplumun ilk evresinde düzenli işlemesi ve örgütlenmesi için gerekli temel ögeler. Bu noktada, bütün yurttaşlar, silâhlı işçilerin kurduğu Devlet'in ücretli görevlileri olmaktadır. Bütün yurttaşlar, Devlet'in tüm halkının toplandığı bir «tekel»in görevlileri ve işçileri olmaktadır. Yapılacak bütün iş, eşit oranda çalışmalarını, aynı çalışma ölçüsüne uymalarını ve buna göre pay almalarını sağlamaktır. Bu alanlardaki sayım ve denetim sermayecilik tarafından alabildiğine basitleştirilmiş, denetleme ve kayda geçirme, karşılığında bir alındı kâğıdı verme işlemlerine indirgenmiş, bütün belgeler, okuma-yazma ile aritmetiğin dört işlemini bilen herkesin kolayca çözebileceği hale getirilmiştir. Halkın çoğunluğu her yerde, kendiliğinden bu sayım işini yapmaya başladığı zaman, (birer devlet görevlisi haline gelen) sermayecilerin ve sermayeci uygulamaları sürdüren aydınların denetlenmesi evrensel, genel, ulusal bir iş biçimine girecek ve hiç kimse, hiç bir yolla bundan kurtulamayacaktır. Hiç kimse hiç bir yere çöreklenemeyecektir».

Yalnız, o güne dek, diye ekliyor Lenin, zaman zaman gözdağı vermek («bunun için, herhangi bir savsaklamaya ve belgeleri ve hesap cetvellerini saklamaya kalkışacak, böylece suç işleyecek yöneticilerin, genel yöneticilerin ve büyük hisse sahiplerinin mallarına el konmasını, hapis cezalarına çarptırılmalarını öngören bir kararname çıkarmak yetişir») ve elle tutulur uyarıcılar dağıtmak gerekecektir («vergi kaçakçılıklarını ortaya çıkaracak» Devlet görevlilerine ödül, «geniş bir denetleme örgütü kurmaları ve üretimi artırmaları koşuluyla» işçilerle memurlara kârdan pay verilmelidir). Toplumculuk bir anda gerçekleştirilemez. Önemli olan, nasıl kurulacağıdır, buysa bulunup ortaya konmuştur.

Toplumculuk, diyor Lenin 1917 Eylül'ündeki bir yazısında, «halkın tümünün hizmetine verilen, dolayısıyla sermayeci tekel olmaktan çıkan bir sermayeci Devlet tekelinden başka şey değildir.»

Alın size basit, açık, anlaşılması kolay bir söz. Ama bakalım, işler gerçekte nasıl olup bitti.

III

SİSTEMİN DOĞUŞU

Kışlık saray (eski takvimle) 25 Ekim 1917 gecesi düşer. Lenin, 1 Kasım'da, halk çalışma komiserliğince seçilmiş özel bir yarkurula işçi denetimiyle ilgili bir kararname tasarısı sunar. Bunun basit bir usul gereğini yerine getirme olduğuna kuşku yok, çünkü hemen ertesi gün, yarkurulun görüşünü beklemeden, *Pravda*'dan hazırladığı tasarı metninin yayınlanmasını ister, 7 Kasım'da metin yayınlanır.

Ancak, Lenin bu kadar hızlı gitmek istemekle yanılgıya düştü. Yarkurul onun gönderdiği tasarıyı «tartışmalara temel» saydı: ama bütünüyle benimsemedi. Çünkü yarkurul içersinde bir sürü akım çatışmaktaydı.

Lenin'in karşılaştığı ilk karşı çıkış, «solcu komünistler»den geldi. Onlara göre devrim, üretim araçlarının özel ellerde bulunmasına kesinlikle son vermeliydi. İşçi denetimi bir «yarım tedbir»-den başka türlü değerlendirilemezdi. L. Kritzmann'ın deyimiyle «işçi hareketinin henüz aşılamayan zayıflığını» dile getirmekteydi. Solcu komünistlerin başka bir önderi, Ossinski, bununla sermayecilerin emekçi sınıfın «koruyucu kanatları altına sokulması»na uğraşıldığını söyledi: oysa, ne yazık ki, bu işte «koruyucular» öğrencilik edecekti, «korunanlar» değil.

Bu karşı çıkış, eğer *işçi kurulları* gerçeğine dayanmasaydı,

pek bir ağırlık taşımayacaktı. Söz konusu kurullar, yukarda gördüğümüz gibi, bütün ülkede Ekim Devrimi'nden çok önce su yüzüne çıkmıştı. Aralarında ilişkiler kuruldu ve bir de Rus işçi Kurulları Ulusal Kurulu oluşturuldu. 1917 Kasım'ında, bu Ulusal Kurulun başındaki kişiler, seve seve *denetim kavramıyla yönetim kavramı*'nı birbirine karıştırmaktadırlar. Bu konuda, işyerinde işverenlerin kaba yetkesiyle, zaman zaman da sıvışıp gitmesiyle uğraşan işçi tabanının duygularını dile getirmektedirler. Ayrıca, dışardan zorla benimsetilmek istenen her türlü merkezleştirme tedbirine de kuşkuyla bakmaktadırlar. «Fabrika kurulları, diyor Ulusal Kurul'un sözcülerinden biri, denetimin her iş kurumundaki kurula verilmesinden yanadırlar. Bu kurullar daha sonra her kentte toplanıp her sanayi dalı için bir merkez yönetim kurulu oluşturacak, ondan sonra da, bölgedeki kuruluşlar arasındaki ortakgüdümü (koordinasyonu) sağlayacaktır.»

Bu görüş açısı, işçi kurullarının etkinliğinde (faaliyetinde) «başı çekmek isteyen» sendika yöneticileri tarafından kıyasıya eleştirildi. Sendikaların Bolşevik kanadının temsilcisi Larin: «işçi denetimi, bütün sanayi dalındaki işçilerin özel işi değildir. Sendikalar tüm işçi sınıfının çıkarlarını temsil eder, işçi kurullarıysa ancak çalıştıkları fabrikaların özel çıkarlarını, dolayısıyla sendikaların buyruğunu dinlemelidirler» dedi.

Lozovski: «Fabrika kurullarının uygulamaları bize, işçilerle işverenlerin kimi zaman emekçi sınıfın tümünün çıkarlarına aykırı uzlaşmalara vardıklarını göstermiştir. Bir fabrika ya da yapımevinin çıkarları, genel çıkarları unutturabilir» diyerek katıldı açık arttırmaya.

«İŞÇİ DENETİMİ»NİN UĞRADIĞI BAŞARISIZLIK

Lenin bu çatışmalardan habersiz değildir. «Solcu komünistler»e ödün vermemeye kararlıdır. Dolayısıyla, genel devletleştirmeye de, işçi yönetimine de gidilmez. Buna karşılık, sendikalara yaslanmak istemektedir. Ona göre, sendika yöneticileri «sağcı-

dırlar.» Bolşevik partisi içersinde sendika yöneticileri, ekim başkaldırısından önce, ortak bir toplumcu hükümetin kurulmasını isteyen, salt Bolşeviklerden oluşan bir hükümete hayır diyen küçük azınlıktandılar. Ama söz konusu yöneticilerin en büyük üstünlüğü, kendisi gibi, «toplumculuğun hemen şimdi, bugünden yarına kurulması»nın söz konusu olmadığını düşünmeleridir. Dolayısıyla, hazırladığı kararname tasarısı, işçi ve memurlar tarafından seçilen temsilcilerin verdikleri kararların sendikalar ya da sendika kurultaylarınca geçersiz sayılabileceğini öngörmektedir. Ama o arada, işçi kurullarını da hoş tutmak istemektedir. Bunun için, yerel işçi kurullarıyla işçi kurulları kurultaylarına «işçi denetimi konusunda daha kesin öğütler» saptama hakkını tanımaktadır.

Bu uzlaştırma kimseyi hoşnut etmez. Halk çalışma komiserliği, Lenin'in tasarısını çalışmalarına temel almakla birlikte, ayrıntıda daha ileri giden, ama tıpkı Lenin'inki gibi bir sürü belirsiz nokta bırakan başka bir uzlaştırmaya gider. 14 Kasım'da Halk Meclisleri Merkez Yürütme Kurulu (*Vtsik*) tarafından kabul edilen kararname, yerel ve bölgesel kurulların oluşturduğu bir piramit öngörür; piramidin tepesinde «Rus İşçi Denetimi Ulusal Kurulu» bulunacak, bunda *Vtsik*'in temsilcileri, Rus İşçi Kurulları Ulusal Kurulu'nun, mühendisler ve teknisyenler derneğinin, işçi kooperatiflerinin, tarım uzmanları derneğinin, Rus Sendikalar Birliği'nin ve çeşitli sendika federasyonlarının temsilcileri yer alacaktır.

Böylece, yeni düzende herkese yer vardır. Sendikalar sayıca kalabalıktırlar, ama Rus İşçi Kurulları Ulusal Kurulu varlığını yasalaştırmayı başarmıştır (Lenin'in tasarısı ona bu hakkı vermiyordu). Kurul bundan yararlanarak hemen sınırlarını genişletme eylemine girişir. Fabrika kurullarındaki sorumlular için, «işçi denetiminin nasıl kullanılacağını gösteren kılavuz»u basma sorumluluğunu üzerine alır.

Rus Devrimi'nin bu yanları hakkında ilginç incelemeler yayınlamış bulunan Didier Limon, söz konusu «kılavuz»un işçi kurul-

larını her iş kurumunda gerçek bir ortakyönetim sistemi kurmaya itelediğini göstermiştir. Kılavuz, özellikle, üretimin denetlenmesi işini üstüne alacak ve «işliklerin, işçilerin sayısını, makinalarla yapıların bakım ve onarımını, sermayenin çıkarlarını, yöneticilerden tutun da işçi ve memurlara varana dek bütün çalışanların ücretlerini» saptayacak bir yarkurulun seçilmesini öngörüyordu. Aynı yarkurul, kurumun «para işleriyle» de uğraşacaktır.

Lenin hemen karşılık verir bu meydan okumaya. 13 Aralık'ta, *İzvestia*'da -üstelik Rus İşçi Denetimi Ulusal Kurulu'na sunmaksızın! -denetimle ilgili birtakım «genel yönergeler» yayımlatır. «Bir iş kurumunun yönetimiyle, çalışma ve işleyişiyle ilgili buyruklar verme hakkı yalnızca o işyeri sahibinindir, diyor bu yönergeler. Denetim Yarkurulu kurumun yönetimine karışmaz, çalışma ve işleyişinde en küçük bir sorumluluğu yoktur. Bu sorumluluk eskisi gibi kurumun sahibine düşer.»

Bundan daha açık seçik ve kesin tutum düşünülemez.

Yalnız Lenin'in talihsizliğine bakın ki, ne işçiler, ne de fabrika sahipleri bu oyuna yanaşır. Birinciler ağır mı ağır zincirlerden kurtulmuşlardır ve şimdi ellerinde silâh vardır: çok doğal olarak efendi gibi konuşmaktadırlar. İkincilerse, denetimle yönetime karışma arasında hiç bir ayrım görmedikleri için ya direnmekte ya da yan çizmektedirler. Kısa bir süre sonra da tüm umutlarını, aşağı yukarı üç yıl ülkenin altını üstüne getirecek içsavaşa yatıracaklardır.

Oysa Lenin, 1917 Aralık'ının sonlarında bile kendi düşüncesine sımsıkı yapışmış durumdadır. Yönetim Kurulu üyelerinin yerlerinde kalmalarını zorunlu kılan bir kararname kaleme alır. Gelin şimdi bu olağanüstü metni okuyalım birlikte. «Kurumların yönetim kurulu üyeleriyle yöneticileri, varlıklı sınıftan gelen hissedarlar (yani serveti 5000 rubleden, aylık geliri de 500 rubleden fazla kişiler) kurumlarının yönetimini düzen içinde sürdürecek, işçi denetimi yasasına saygı gösterecek, ellerindeki bütün senetleri Devlet Bankası'na sunacak, yerel Halk Meclisleri'ne her hafta etkinliklerini bildireceklerdir.» Aynı kararname Devlet'in içerden

ve dışardan aldığı borçları geçersiz saymakta, tüketim gereksinimleri için bankalardan çekilecek parayı haftada 125 rubleyle sınırlandırmaktadır.

Bütün fabrikalarda durum kötüye gitmektedir. Yerel işçi kurulları, baltalamaları önleyebilmek için açıkça kamulaştırmalar yapmaktadır. Ama Lenin, 1918 Ocak'ında Rus Halk Meclisleri Birliği'ne, işçi denetimini iktisadî yaşamın bütünüyle toplumun malı kılınmasına doğru atılmış «ilkadım» sayan «sömürülen, emekçi halkın bildirgesi»ni kabul ettirir.

Ağır sanayii ulusa mal eden kararname ancak 1918 Temmuz'unda, yani *Ekim Devrimi'nden sekiz dokuz ay sonra* çıkar.

O arada, nisan ayında, Lenin mal sahiplerinin tümüne değil, «kentsoylu uzmanlar»a seslenerek, son bir kez «halka dönük ve devrimci Devlet sermayeciliği» siyasetini sağlamlaştırmayı denemişti. Bu uzmanlara, hizmetlerine karşılık «çok yüksek ücret» ödemeyi öneriyordu. («Birinci dereceden yıldızlar»a, yılda 25 000 rubleye dek ücret verilebilir, diyordu) ve güzel bir içtenlikle bunun «geri atılmış bir adım», «Paris Halk Ayaklanması'nın ve her türlü emekçi yönetiminin ilkelerine, Devlet görevlilerinin ücretlerinin ortalama işçi ücreti düzeyine indirilmesini gerektiren ilkelere» ters düştüğünü ekl'yordu.

Ama bu ödün hiç bir işe yaramadı. Herkes kendi kampını çoktan seçmişti.

KOMİSERLER

1919-1920 yılları, «savaş komünizmi» yıllarıdır. Açlığın kol gezdiği, genç Halk Meclisleri Cumhuriyeti'nin birkaç kez batma tehlikesi geçirdiği korkunç ve yiğitlikle dolu yıllar.

İki durum belirler bu dönemi: devrimci Devlet'in askerleşmesi ile paranın oynadığı rolün gittikçe önemini yitirmesi (buysa tercihli tayına bağlama ile kamu hizmetlerinin ücretsiz yerine getirilmesinin yaygınlaştırılmasının sonucudur).

1918'de, Bolşevikler yalnız yarı askerî halk kitleleriyle bir-

kaç ender düzenli birliğe güvenir durumdadırlar (Litvanya tümeni, Baltık denizindeki bazı deniz birlikleri bunlar arasında sayılabilir). Ancak, karşılarındaki insanların elinde de daha iyi örgütlenmiş güçler yoktur.

1919'da durum tepeden tırnağa değişmiştir. Gerçek ordular karşı karşıyadır. Troçki'yle teğmenleri, İttifak Devletleri'nce desteklenen ve donatılan Beyaz Rus ordularının karşısına, yerden bitircesine, yepyeni bir askerî gerçeklik çıkarmışlardır. Buysa teknik mucizelerin yanında, özellikle, birtakım siyasal seçmeler gerektirmiştir.

Artık silahlı işçi kümeleri, seçimle atanmış subaylar, açık tartışmayla saptanmış amaçlar söz konusu değildir. Savaşın sert yasası çok titiz bir sıkıdüzeni (disiplini), yapılan işlerin gizli tutulmasını, birtakım uzmanların atanmasını (eski Çar ordusundan on beş bin subay sonunda Kızıl Ordu bayrağı altında çarpışacaktır) ve kısa bir süre sonra da kışlalarla zorunlu askerlik hizmetini getirmiştir.

Kızıl Ordu, henüz sırmalara ve nişanlara aldırılmayan, birlik başlarının erlerin acılarını paylaştığı bir halk ordusudur. Ama zorunluluktan ötürü, sıkı bir kıdem sırası vardır bu orduda. Subayların yanıbaşında, siyasal görevliler (komiserler) bulunmaktadır. Uyguladıkları denetim, «kitleler adına» konuşan partinin denetimidir, halkın kendisinin denetimi değil.

Böyle bir orduya sahip olmak ölüm-kalım sorunudur. Hiç bir devrimci, bu ordunun varlığının gerektirdiği özverilere, hayır diyemez. Ama görüntüsü, ilerde kurulacak siyasal sistemin aynasıdır. Gerçekten de, ordu, bu acılı yıllarda Devlet aygıtının % 80'ini temsil etmektedir. Rus sanayi gücünden arta kalan her şey onun için çalışmakta, bütün enerjiler ona gitmekte, hükümet siyasal güç ve yetkesinin temelini ondan almaktadır.

Büyük ulusal savaşlar Fransız Devrimi'nin gidişini değiştirdiği gibi, içsavaş da Rus devriminin evrimini köklü bir biçimde eğip büktü. Buradaki görüngünün (fenomenin) daha az göze çarpması, ilerde ortaya çıkacak Sovyet «Bonaparte'çılığının» bir

generaller değil, siviller, daha doğrusu parti görevlileri (komiserler) «Bonaparte'çılığı» oluşundandır. Parti görevlileri, yalnız uygulayımcıları gözetim ve denetim altında tutmaya, yönetmeye değil, aynı zamanda *ölüm cezasına çarptırmaya* da alışmışlardı.

Savaşın çok doğal olarak yengileri de vardı, yenilgileri de. Yenilgi halinde karşı tarafa geçmeler ve ordudan kaçmalar ne denli çoksa, yengi halinde de katılmalar o denli çoktu. Başarısızlıkların sorumlularını cezalandırmak, düşmandan yana geçmeye hazırlananların ensesinde boza pişirmek gerekiyordu. Parti görevlilerinin, siyasal polis örgütü Çeka'nın ve devrimci yargılama kurallarının adaleti çok sert, kestirip atıcı, hatta zaman zaman kördü. Kruçef dönemindeki saygınlıkların (itibarların) geri verilmesi sırasında, 1919-1920 yıllarında «yanlışlıkla» (yani çoğu kez, kişisel çekişmelerden ötürü, sırf hesaplaşmak üzere) kurşuna dizilmiş generallerin adları geçecektir.

İşte bu dönemde, gerek (kendi bölgelerinde aynı biçimde davranan) «Beyaz Ruslar»a, gerekse belirsiz bağlaşıklarına (müttefiklerine) karşı rehin alma yöntemi uygulanmaya başlandı: kuşku uyandıran kişilerin aileleri Çeka'nın gözetimi altına verildi, ya da zindanlara kapatıldı. Ve yine bu dönemde, Samara'nın düşmesi, Çaritzin'in savunulması ve Varşova vuruşması sırasında, (Stalin'in kısa zamanda önderliğini benimsediği) parti görevlileriyle Kızıl Ordu'nun kurucusu, «uzmanlar»ın büyük savunucusu Leon Troçki arasındaki o müthiş kinin tohumları atıldı.

1920 yılı sonlarıyla 1921 yılı başlarında da durumu gözlerden saklayan, parti yönetiminin hâlâ epey demokratça ve elbirliğiyle yürütülmesidir. Lenin'in buyurma yöntemleri hem tek yanlı, hem babacandır. Verdiği kararları zorla uygulatmakta (işçi denetimi konusundaki kararnamelerde nasıl davrandığını yukarıda gördük), ama çelişkiye göz yummaktadır. Buyruklarına uymayanları mahkûm etmekte, ama (o anda «uzlaşmacı», «geveze» ya da «kaçak» diye nitelediği) bu kişileri en kısa zamanda yanına çağırmaktadır. Elinde pek az yetenekli insan bulunduğunu bilmekte ve bu değerli anamalı korumak istemektedir. O güne dek

kazandığı uçsuz bucaksız yetke (otorite) esnek bir biçimde hareket etmesine ve bir diktatörden çok, bir *öğretmen* gibi davranmasına izin vermektedir. Avrupa'nın en iyi yetişmiş aydın takımıyla, en ilkel halk kitlelerine seslenen bir öğretmen gibi.

PARANIN ORTADAN KALKMASI

Lenin, iki yıldır Devlet sermayeciliği ve işçi denetimi konusundaki derslerine ara vermiştir. Dört bir yandan kuşatılmış Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nde (Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği –SSCB– ancak 1922 Aralık'ında kurulacaktır) şimdi artık her şey «emekçi sınıfının Devleti»ne göre değerlendirilmektedir. Emekçi Devleti en ilkel gereksinimleri bile karşılamakta, elindeki zayıf kaynakları kitlelerin önüne getirmektedir. Paralı-ücret artık emekçilerin aldıkları iş karşılığının yalnız % 14-15'idir. Geri kalan kendilerine «malla ödenmekte»dir. Paylar toplumsal kategoryalara göre değişmektedir. Erler bir kilo ekmek alırken, işçiler yarım kilo, memurlarla aileleri üç yüz elli gram, öbür yurttaşlarsa iki yüz elli gram ekmek alabilmektedir. Kömür, su, elektrik, havagazı, konut (ve Devlet memurlarına giysi) parasızdır. Ve Moskova-Kazan hattındaki demiryolu işçileri gibi, milyonlarca kentli cumartesileri parasız çalışmaktadır. Para git gide değerini yitirmektedir. Marx'ın varsayımı olgular tarafından doğrulanır gibidir. Bakın, Bukarin'le Preobrajenski, o dönemin anahtar kitabı (1919'da yayınlanmıştır) *Komünizm'in A.B.C.'si*'nde bu evrimi nasıl anlatıyorlar:

«Paranın yürürlükten kaldırılması şimdi şu biçimde kendini göstermektedir: kamulaştırılmış iş kurumlarında (fabrikalar, demiryolları ve Sovyet ticarî kuruluşlarında) paranın yerini değiş-tokuş almıştır. Ondan sonra, para, Devlet'le emekçileri arasındaki ilişkilerde de ortadan kalkmaktadır (yani Sovyet siyasal örgütüyle kullandığı işçiler arasında). Ayrıca, Devlet'le küçük iş kurumları (köylüler, evde çalışan emekçiler) arasındaki ilişkilerde paranın yerini değiş-tokuş almıştır. Son olarak da para Devlet'le

küçük tarımsal işletmeler arasındaki alışverişlerde ortadan kalkmaktadır: küçük tarımsal işletmelerin yokolmasıyla tümden piyasadan çekilmesi olasıdır.»

«Eski sermayeci yönetimin kalıntılarının yokolması ve işçi Devlet'i tarafından eski yasa, ceza ve baskıların yürürlükten kaldırılabilmesi için bu yeni koşullarda yetişmiş iki üç kuşağın geçmesi» gerekecektir hiç kuşkusuz. Ama daha o günden, 1940 ya da 1950 yıllarına doğru «başka bir dünyanın, başka insanların ve başka törelerin ortaya çıkması» beklenebilirdi. Kıtlık o zaman kötü bir anıdan başka bir şey olmayacaktı. «Her birey, ortaklaşa ambardan gereksinim duyduğu kadar ürün çekecek ve her şey açıkça söylenecektir.»

Öğretimin gelişmesi toplumsal görevlerin tam anlamıyla nöbetleşe yüklenilmesine izin verecektir. Artık «temelli yönetmen» ya da «ömürlük kunduracı» diye bir şey olmayacaktır. «Bugün yönetiyor, yani gelecek ay ne kadar pufla terlik ya da minik ekmek üretilmesi gerektiğini hesaplıyorum; yarın bir sabun fabrikasında, gelecek hafta belki kentteki bir kış-bahçesinde, üç gün sonraysa bir elektrik üretim merkezinde çalışıyorum.»

Fabrikalarla kamu hizmetleri, bütün iktisadî yaşamı kapsayan büyük bir halk işliğinin türlü kesimleri olacaklardır. Buysa, hiç kuşkusuz, genel bir üretim programının varlığını gerektirmektedir. Peki ama kim yapacak bu programı? İşçi güçlerini türlü kesimlere kim bölüştürecek? Ortak gelir ve harcamaları kim hesaplayacak? «Bu soruya verilecek karşılık zor değildir» diye yazıyor Bukarin'le Preobrajenski. «Genel yönetim çeşitli saymanlıklarla sayılama (istatistik) dairelerinin görevi olacaktır. Bütün üretim ve gereksinimlerin hesabı buralarda günü gününe tutulacaktır; işçi sayısının nerede arttırılıp nerede düşürüleceğine, ne kadar çalışılacağına da yine bu dairelerde karar verilecektir. Herkes daha doğduğu gün ortaklaşa çalışmaya alıştığı için, imeceli çalışmanın gerekliliğini ve her şey belli bir plana göre yürütüldüğü zaman yaşamın çok daha kolaylaştığını anlayacaktır: bütün in-

sanlar bu saymanlık ve sayılama dairelerinin vereceği yönergelere göre çalışacaktır.»

1920'lerin umut ve düşleri böyleydi, zaman içersinde bize daha yakın denemeleri, Çin'deki ve Küba'dakileri incelerken bu umut ve düşleri yeniden anımsamamız gerekecek.

KRONSTADT AYAKLANMASININ ORTAYA ÇIKARDIKLARI

Oysa gerçek, bu ülkünün fersah fersah uzağındaydı. Sanayi üretimi 1917 yılındakinin ancak yedide birine ulaşabiliyordu. İşçi sınıfı beşte üç azalmış, işsizlik bütün ülkeyi kaplamıştı. Tayınlar pek ender olarak karşılanıyordu, çünkü kırlık bölgeler kendi içlerine kapanmıştı. Tarımsal üretim de savaştan önceki düzeyin altına düşmüş, üretimdeki bu gerileme köylülerin tutumuyla bir kat daha ağırlaşmıştı.

Köylüler, toprakların dağıtımını yeniden sorun konusu edecek bir «Beyaz Rus» yengisinden korkuyorlardı. Ama beri yandan, Bolşeviklerin isteklerine karşı da başkaldırıyor, kaldırdıkları ürünün büyük bir kesimini saklıyorlardı. Hükümet, buğdayı biçtirip kentlere aktarmak için köylere silahlı birlikler göndermek zorunda kalıyordu. Bu birliklere «yoksul köylü kurulları»ı yardım ediyordu; ama Devlet, tarım araç ve gereçlerinden, yük hayvanından, sığırdan ve hepsinden önemlisi teknik bilgiden yoksun bu insancıklara hizmetlerine karşılık hiç bir şey veremiyordu. Kentler açlıktan kırılıyor, kısa bir süre sonra da tifüs salgını başgösteriyordu.

Durum her ay kötüleşiyordu. 1921'de, Volga'da, Sibirya'da, Riazan ve Tambof eyaletlerinde çiftçi ayaklanmaları oldu. Şubat ayı sonundaysa, Kronstadt askerî birliği ayaklandı. Lenin'e *Devlet ve Devrim*'deki temalarla başkaldıran bu ayaklanmanın iki dolaysız etkisi oldu: Ekim Devrimi'nden üç yıl sonra, Sovyetlerin (Halk Meclisleri'nin) yetkisinin bir kuruntu olduğunu ve bundan böyle yalnız Komünist Partisi'ne tanınan haklara, köylü kurullarının

sahip çıkmasının yasaklandığını gösterdi söz konusu ayaklanma; partiyi de bütün iktisadî ve toplumsal siyasetini değiştirmeye zorladı.

Ayaklananlar 17 Mart 1921'de Kızıl Ordu harp okullarındaki öğrencilerle seçilmiş kişilerden oluşan birlikler tarafından ezildi: (Kronstadt bucağında önemli bir rol oynayan) kargaşacılar (anarşistler), bastırma işleminin dolaysız sorumlusu Troçki'yle yandaşlarının bu olaydaki sorumluluğunu hiç bir zaman bağışlamadılar. 21 Mart'ta, mal fazlasından alınan ön vergiler kaldırıldı, onun yerine (daha az keyfî olan) «mal vergisi» kondu. 23 Mart'ta dış ticaret özgürlüğü yeniden getirildi. Mayıs'taysa, küçük zanatçılar ürünlerini diledikleri gibi satabilme özgürlüğü tanınacaktır.

Komünist parti, siyasal güç düzleminde en küçük bir ödün vermeye yanaşmadığından, öbür alanlarda geniş bir gerilmeye girişti. Böylece köylü ve küçük kentsoyluların karşı çıkışlarını işçilerinkinden ayırdı. Kendi diktatörlüğünü, yani işin can alıcı noktasını elde tutabilmek için, bazı alanları karşısındakilere bıraktı.

Bu konuda bütün özgürlükçü, sosyal-demokrat, ya da kargaşacı tarihçiler Lenin'in 1917'de «bütün yetkinin» halk meclislerine verilmesini isteyip de sonra bunu partisine bırakmasını Machiavel'cilik olarak nitelemişlerdir. İşler gerçekten böyle olmuştur. Ama neden böyle olduğunu da anlamak gerekir.

Lenin'in 1917'de yönettiği parti henüz 1921'dekine benzemiyordu. Tek başına «bütün yetkiyi, bütün siyasal gücü» elinde toplayamıyordu. Ne bir ordusu vardı, ne polisi, hatta ne de «aygıt»ı (parti genel yazmanlığında aşağı yukarı on üye bulunmaktaydı); ayrıca, üyelerinin çoğu yeni insanlardı. Halk meclisleri, bütün Rusya'yı kaplayan geniş işçi ve köylü kurulları ve tabiî bunların içersinde yetişmiş binlerce halk yöneticisi olmadan ülkeyi yönetemezdi.

Lenin'in ta başından beri partinin halk meclislerinin eylemine kılavuzluk etmesi, yön vermesi, onu gütmesi gerektiğini düşündüğüne kuşku yoktur. Bu onun, öncü-takımla halk kitlesi arasın-

daki ilintiler konusundaki görüşüne tıpatıp uygundu. Ama bu ilintilerin günün birinde halk kitlesinin bütünüyle öncü-takımın boyunduruğuna girmesiyle sonuçlanacağını aklının köşesinden geçirmiyordu herhalde. Lenin bir aşırı devrimciydi, Robespierre'le Marat'nın tersine, meclis yoluyla halk yönetiminden nefret eder, *dolaysız halk yönetimine* (demokrasiye) inanırdı.

Bu dolaysız halk yönetimi (Bolşevikler onu kullanmış, ama icat etmemişlerdir) genel kurul tartışması ilkesiyle el kaldırarak yapılan açık oylamaya dayanıyordu. Yerel halk meclisi üyeleri böyle seçiliyordu, onlar da sonradan Rus Halk Meclisleri Genel Kurulu'na gönderilecek temsilcileri aynı yoldan seçiyorlardı. Yöneticilerle temsilciler, ilke olarak, her an değiştirilebilirdi. Ama ilk kurultaylar –dolaysız halk yönetiminin uygulandığı biricik kurultaylar– öyle çoğunluk değişmelerine (dolayısıyla öyle çok temsilci değişimine) tanık oldu ki, bu yönteme başvurulmasına gerek kalmadı. Gerçekten de insan bir genel kurulun kaynaşması içinde ve yanındaki üyelerin bakışları altındayken, kararsızlıkları, bağlılıkları ve alışkanlıklarıyla başbaşa kaldığı zamanki gibi oy kullanamaz.

Açık oy ister istemez kamuoyu hareketlerini abartır. Bu yüzden, devrimciler açık oydan yanadırlar. 1913 Ekim'i içersinde, hem kurucu meclis seçimleri (gizli oyla), hem de halk meclisleri ikinci kurultayı seçimleri (açık oyla) yapıldı. Bolşevikler birinci seçimleri yitirip ikinciyi kazandılar.

Ancak, o sırada, yalnız çoğunluktaydılar. Halk meclislerindeki etki konusunda menşevikler, kargaşacılar (anarşistler), solcu devrimci sosyalistlerle sağcı devrimci sosyalistler onlarla yarışmaktaydı. 1918 Temmuz'undan (solcu devrimci sosyalistlerle bağlarını kesin olarak kopardıktan) sonra, yapayalnızdırlar. Bu durumda, dolaysız halk yönetimi basit bir çekip-çevirme işi haline gelmektedir. Halk kitleleri bu dolaysız yönetime gerçekten katılmamakta, zorla katlanmaktadırlar. Hâlâ birtakım karşı koyma çekirdekleri vardır ve partinin içinde de bazı azınlıklar bulunmaktadır elbet. Ama kısa bir süre sonra, «bölünmeler» (fraksiyonlar)

yasaklanacak, halk kitleleri artık karşılarında partinin yüksek katlarında alınan kararların doğruluğunu kendilerine göstermekle görevli «tek parçalı» bir örgütten başka şey bulamayacaklardır.

Bu durumda dolaysız halk yönetimi, sınırlarını genişletmek ve aşmak istediği meclisli halk yönetiminden daha «biçimci» olmaktadır. Tam bir çelişkiyle, etkin (faal) siyasal yaşam, 1927'ye dek, yalnız parti yöneticileri –ve aydınları– arasında sürecektir. Halkın bütün işi izlemek, onaylamak, «verilecek görevleri topluca yerine getirmek»tir. Gözle görülür elle tutulur yorgunluğu, gittikçe artan kayıtsızlığı parti yöneticilerinin gözünden kaçmamaktadır. Bunu, içsavaşın büyük gerilimlerinin, yoksunlukların, yoksulluğun yarattığı bir yürek gücü tükenmesi saymaktadırlar. İktisadî durumun gün geçtikçe düzelmesinin bu havayı değiştireceğini ummaktadırlar. Çünkü –hiç değilse büyük çoğunluğu– bu duruma boyuneğmek istememektedir. Her ne pahasına olursa olsun partinin üstünlüğünü sürdürmek arzusundadırlar. Ama partinin halk kitlelerinden gelen hareketle, temelin girişimleriyle hiç durmadan beslenmesini, yenilenmesini dilemektedirler. Dolaysız halk yönetiminin «bozulması»ndan en çok kaygılananların başında Lenin vardır, bu yönetime ömrünün sonuna dek bir din gibi inanacak, ama hiç bir zaman zayıf yanlarını ve kör kör parmağım gözüne ortada çelişkilerini çözümlemeye girişmeyecektir.

Anlatım özgürlüğünün, parti içinde, belli bir biçimde hâlâ varolduğuna ve bunun akımı iletmeye yeteceğine inanmaktadır. Gerçek bir örgütlenme özgürlüğü olmadan, anlatım özgürlüğünün ancak Bolşevik aydınlar takımı için anlam taşıdığını kabule yanaşmamaktadır. Kronstadt başkaldırması: «ya örgütlenme özgürlüğünün tanınması, ya da sermayeciliğin belirli oranda yeniden kurulması» ikilemini ortaya attığında, hiç duraksamadan ikinci seçeneği yeğleyecektir. 1921 Rusya'sındaki durum ve koşullarda başka türlü davranmanın güç olduğu doğrudur. O anda örgütlenme özgürlüğünün sınırlı bir biçimde (yani yalnızca toplumcu partilere açık tutularak) tanınması bile, sermayeciliğin bütünüyle geri gelmesini yol açabilirdi.

KÖYLÜLER

Rusya halkı, genel olarak köylü bir ulustu. Köylü kitlelerse devrimi, savaşın sona ermesi ve toprak dağıtımı anlamına geldiği oranda desteklemişlerdi. Özlemleri toplumcu değil, küçük-kent-soyluydu. Kansız cansız sanayi, değiş-tokuş biçiminde de olsa, gereksinim duydukları ürünleri kendilerine sağlayamadığı için, para sisteminin bozulmasından yana değildiler.

Hiç kuşkusuz köylüler arasında bir farklılaşma olmuştu. Küçük bir varlıklı köylü kümesi gerek toprak dağıtımından, gerekse karaborsadan yararlanırken, büyük yoksul çoğunluk yoksulluğun en korkuncunda yaşamaktaydı. Bolşevikler bunu, sınıf kavgasını köylere de yayabilmek için bir olanak sayıyorlardı. Bu onlar yönünden, durum ve koşullara uygun günübirlik bir tutum değildi. Lenin, daha 1903'te, devrimci sosyalistlerle uyuşmazlıklarını bu nokta çevresinde toplamıştı. Berikiler: «1. Toprağın kamulaştırılmasını, yani toprağın yeniden bütün topluma mal edilip emekçilerin zevkine teslimini. 2. Köylü sınıf içersinde her türlü toplumsal kümelenmelerle iktisadî imece derneklerinin geliştirilmesini» istiyorlardı. Böyle bir program ciddiye alınamaz, diyordu Lenin. «Herhangi bir toplumcu, diye belirtiyordu, bizim devrimci sosyalistlere özel toprak sahipliğine son verilmesinin, genel olarak özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının ilk adımından başka bir şey olamayacağını, toprağı 'emekçilerin yararlanması'na sunmanın şu anda emekçi sınıfını doyurmayacağını, çünkü milyonlarca yoksul köylünün henüz sahip olsalar da ellerindeki toprağı işleyemeyecek durumda bulunduklarını açıklayabilir.»

Oysa Lenin, 1917'de, devrimci-sosyalistlerin bu «pek az ciddî» programını –başka bir yerde de «bir güldeste» diyordu bu program için– uygulamıştı. Bunu yaparken, hiç kuşkusuz, söz konusu uygulamanın geçici bir evre olduğunu düşünüyor, yoksul köylüleri varlıklılarla savaşa itelemeye niyetleniyordu. Ama şimdi iş yine bir ölüm-kalım sorunu haline gelmişti. Bolşevikler 1918'de

«Alman emperyalizmine» karşı «devrimci bir savaş» açacak yetenekte olmadıkları gibi, 1921'de de kulak'larla (varlıklı köylülerle) bunların etkilediği çok sayıdaki orta halli köylüye kafa tutacak güçte değillerdi. Çünkü yalnız kulak'larla orta halli köylüler sunabiliyorlardı Devlet'e hemencecik pazara sürülebilecek, yani aç kentlileri doyurabilecek tarım ürünlerini. Aynı zamanda ülkenin en geri kalmış, en bilgisiz köylüleri olan yoksullar bu görevi üstlenemezdi. Onlara güvenmek olanaksızdı.

Lenin'i bu gerilemeyi açıkça, lafları ağzında gevelemeden yaptığı için kutlamak gerekir; «Küçük bireysel üretimden toplumculuğa geçiş olanağımız bulunmadığı için, küçük üretimle küçük alış verişlerin doğal sonucu olan sermayecilik belli ölçüde kaçınılmazdır», der. «Ama, diye ekler, sermayecilik ancak toplumculuğa göre kötülüktür: Rusya'nın hâlâ içinde çöreklenip kaldığı Orta Çağ'a göre, iyiliktir.»

Lenin burada, Ekim Devrimi sırasında geliştirdiği, 1918 yazından sonra bırakmak zorunda kaldığı kanıtlamaya dönmektedir. Kimi komünistler, der, «Devletçe yapılmayan, özel mal alış-verişlerini, yani ticareti, yani sermayeciliği kökünden yasaklayabileceklerini, durdurabileceklerini» umuyorlardı. Böyle bir siyaset (gerçekte bu «savaş komünizmi»dir) düpedüz kendi canına kıymaktır, çünkü milyonlarca küçük üretici varoldukça bu ticaretin gelişmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, «uygulanabilecek biricik akıllıca» siyaset «sermayeciliğin gelişmesini yasaklamak ya da durdurmaya çalışmak değil, onu Devlet sermayeciliğine doğru yöneltmeye uğraşmak»tır. Peki yapılabilir mi bu? Emekçi sınıfın diktatörlüğü Devlet sermayeciliğiyle bağdaştırılabilir mi? «Elbette, diye yazıyor Lenin. Benim de göstermek istediğim ve sanırım 1918 Mayıs'ında kanıtladığım buydu.» Ardından da, bu kanıtlamanın 1917 Eylül'ünde yayımladığı kitapçıktaki temaları yinelediğini anımsatıyor: «Eli kulağında bekleyen yıkım ve bunu savuşturma yolları.»

Burada, eğitbilimcinin (pedagog) kendine duyduğu güvenle siyasetçinin köklü inancı birleşmektedir. Ekim'den hemen ön-

ceki dönemde ve «savaş komünizmi» sırasında sayısız ödün vermesine karşın, Lenin devrimci laf ebeliğinden tiksinir. İşbaşına geçtikten sonraki deneyleri, öteden beri söylev düşkünlerine, bilgisiz kuramcılara duyduğu nefreti pekiştirmiştir. Bunların kılgısal (pratik) güçsüzlüklerini, ardı arkası kesilmeyen başarısızlıklarını, devirdikleri çamları işini bilen tüccarların, «son derece bilgili, yetenekli, becerikli» sanayicilerin elde ettikleri sonuçlarla nasıl da şeytanca bir zevkle, alaylı bir neşeyle karşılaştırır! «Büyük sermayeci sanayinin tekniği, çağdaş bilimin en son sözcüğüne göre örgütlenmiş tekniği olmadan, toplumculuk kurulamaz» der hiç durmadan.

Dolayısıyla «toplumcuların kentsoylu uzmanların yanında çıraklık etmekte korkmamaları gerekir; tüccarlar, ortaklaşa çalışan küçük sermayecilerle büyük sermayeciler de bunlar arasındadır. Toplumcular kentsoyluların yanında başka türlü çıraklık etmeli, ama işin özünde, tıpkı uzman askerlerin yanında yaptıkları gibi eğitim görmelidirler.» Ancak Lenin bunu, parti siyasal gücü sımsıkı elinde bulundurduğu sürece söyleyebilecektir. Parti, başlangıçta, bugün «iktisadî egemenlik kutupları» adını verebileceğimiz noktaları denetimi altında tutmaktadır: bankalar, dış ticaret tekeli, ulaşım araçları, büyük sanayiden arta kalanlar. Eğer ülkedeki (bugün sanayileşmiş Batılı ülkelerin hemen hepsindeki gibi) köylü oranı % 10-20 olsaydı, bu noktaları ele geçirmek toplumcu güçlerin üstünlüğünü sağlamaya yetecekti. Ama köylülerin ve küçük-kentsoylu sınıfın ağır bastığı 1920'lerin Rusya'sında söz konusu denetim, üstünlük sorununu çözmeye yetmemektedir.

PARTEI ÜBER ALLES (HER ŞEYİN ÜSTÜNDE PARTİ)

«Elde edilen güç ister sağa, ister sola gitsin, karşımızdakiler Bolşeviklerin elinden siyasal gücü aldıkları an, gerisi çorap söküğü gibi gelir», der Lenin. Bu yüzden, kurultaylarda «muhalifçilik» oynamak, parti içinde bölünmelere göz yummak, hatta

hapisteki menşeviklerle devrimci-sosyalistleri salıvermek söz konusu bile değildir. Komünistlerin hükümeti bırakmayacaklarını herkesin bilmesi gereklidir. Varlıklı köylülerle kentsoylu uzmanlar ancak ve yalnız bu koşulla işbirliğine razı olacaklardır.

Lenin'in dramı, gittikçe daha çok yetki vermek zorunda kaldığı partinin güvenine git gide daha az lâyık olması, öğrenmesini istediği şeyi öğrenmeye yatkınlığının her geçen gün azalması ve ülkeyi içsavaş sırasında kullanılmış askerî yöntemlerle yönetmeye karar vermesidir.

Parti, dört yılda kılık değiştirmiştir. Eski Marx'çı aydınlar takımı hâlâ dümen başındadır. Ama bu takımın diktiği büyüleyici dekorun ardında, yepyeni bir toplumsal gerçeklik boy göstermiştir. Bu konuda, ne yazık ki elimizde partiye *üye* işçi, memur ve köylüleri saptayan yuvarlak sayılamalardan başka kaynak yok (1923'te % 44, 1927'de %30). Parti görevlilerinin toplumsal kökenini kesinlikle bilmiyoruz. Oysa bu aparaçiki'ler bolşevik örgütünde gittikçe daha ağır basmaktadırlar.

Bu çağla ilgili, çoğu o günkü yöneticilere karşıt kişilerden gelen tanıklıklara bakacak olursak, bütün devrimler gibi Rus devriminin de kentlerdeki alt-aydın takımını, uğraşı belirsiz, bilgisi sınırlı, toplumsal kargaşalıklarda kendilerini gösterme fırsatını bulan kişilerden oluşan bu toplumsal katmanın ardına takıp götürdüğünü görürüz. Bu insanlar, çatışmadan yengiyle çıkan partide en gözüpek savaşçıların yanında, işkencecilerle polislerin ana kaynağıdırlar ve ne yazık ki çoğunluktadırlar.

Lenin bu değişinimin taşıdığı tehlikeyi hissetmektedir. Ama onu savuşturmaya gücü yetmez. Bürokrasi konusundaki söylevleri, bürokrat olmayan bir siyasal güç yaratmaya gücü olmadığını tanıtlar yalnız. «Kentsoylu uzmanlar»a yönelttiği övgüler, ellerindeki güce hiç dokunmaksızın, parti yöneticilerini sinirlendirmekten başka işe yaramaz. 1921 yılı sonlarıyla 1922 yılı başlarında patlak veren sendikalar tartışması, Lenin'e, parti içinde gelişen ve söz konusu tartışmada Trokçi'nin sözcülüğünü yüklendiği «askerleşme» eğilimlerini kınama fırsatını verecektir. Sendika-

ların belli bir özerkliğe (zaman zaman işbırakımına gitmelerine izin veren bir bağımsızlığa) sahip olmaları gerektiğini söylemek başka şeydir, işçi sendikalarını partinin boyunduruğu altına sokmak başka.

Lenin, sendikaların, onlarla birlikte de bütün Sovyet toplumunun içinde bulunduğu çelişkileri çok güzel özetlemiştir. «Sendikaların eylem yöntemi, bir yandan inandırmak, eğitmektir; öte yandansa, Devlet'in siyasal gücüne katılan örgütler olarak, zorlamaktan vazgeçemezler. Bir yandan, başlıca görevleri, terimin en dolaysız ve kesin anlamıyla emekçi kitlelerinin çıkarlarını savunmaktır; beri yandansa, Devlet'in siyasal gücüne katılan, genel ulusal iktisadî yaşamın kurucusu örgütler olarak belli oranda baskı yapmaktan kaçınamazlar. Bir yandan askerî örgüt gibi çalışmaları gerekir, çünkü emekçi sınıfın diktatörlüğü sınıf çatışmalarının en keskini, en direngeni, en kıyasıyasıdır; öte yandan, özellikle askerî çalışma yöntemleri en az sendikalara uygulanabilir. Bir yandan, şimdiki düzeyleriyle halk kitlelerine ayak uydurmaları gerekir; beri yandansa, kitlelerin önyargılarını, geri kalmış anlayışlarını pohpohlamamalı, tam tersine, kitleleri alıp daha üst düzeye çıkarmalıdırlar.»

Bütün bu gözlemlerden iki kılgısal (pratik) sonuç çıkar: 1. Sendika yöneticilerinin «özel bir el uzluğuna (hazakata) sahip bulunmaları» gereklidir; 2. Çatışma halinde, «bir üst yargı kurulu» hemen araya girmelidir. Söz konusu «üst yargı kurulu, komünist parti»dir, çünkü sendikalar «partiyle halk kitleleri arasındaki başlıca iletim çarkları»dırlar.

Lenin'in bu sendika tartışmasına katılması iki ayrı biçimde yorumlandı. Kimileri buna bakıp «özgürlükçü» bir Lenin imgesi yaratılabileceğini sandılar (toplumcu bir Devlet'te işçilerin işi bırakabileceklerini, dolayısıyla «kendi» Devlet'lerine karşı kavgaya girişebileceklerini kabul ediyordu); kimileriyse, «bütüncül» (totaliter) bir Lenin görüntüsü benimsenebileceğine! (sendikalar, partinin bir iletim «çarkı»ndan ya da «kayış»ından başka bir şey olmayacaklardı). Oysa Lenin, yeni sistemi belirlemeye baş-

layan çelişkileri çok yoğun bir biçimde yaşamaktaydı. Bir zamanlar savunduğu *kuramsal* ilkeleri unutmaksızın, bu çelişkileri denetim altına alabilmenin *kılgısal* (pratik) yollarını arıyordu.

Bu açıkgörüşlü olma istemi onun için sürekli bir acı, kaygı, soru kaynağıdır; ruh hallerinin gözler önüne serilmesiyle değil, doğmakta olan bürokratlığa ve onun insana ağır gelen açık seçik belirtilerine yönelttiği keskin eleştirilerle dile dökülen duyguların kaynağıdır. Bununla birlikte Lenin, partinin üstünlüğünü tehlikeye düşürecek herhangi bir özgürleştirmeye razı olmaya hazır değildir. «Emekçi partisindeki çelik gibi disiplini azıcık da olsa zayıflatan kişi, diye yazar, gerçekte emekçiler karşısında kentsoylu sınıfa yardım etmektedir.» Petrograd Halk Ayaklanması, Paris Halk Ayaklanması'ndan bir gün fazla sürünce sevincinden havalara uçmuştu. Baş yönergesi «direnmek»ti. Devrim öbür Avrupa ülkelerine sıçrayana dek «direnmek.» Lenin, *yaşamayı* kabul ettiği çelişkilere *çöreklenip kalma*'ya kesinlikle hayır diyordu. Onu Stalin'den ayıran en önemli nokta budur.

AYDINLAR TAKIMININ ÖLÜM TÜRKÜSÜ

Lenin hastalandıktan (1923), öldükten (1924) ve «vasiyeti» ayraç içine aldıktan sonra, olaylar dörtnala kalkacaktır.

Stalin zaten işbaşındadır (1922'de parti genel yazmanlığına getirilmiştir). Ama henüz mutlak efendi değildir. İlkin Zinoviev ve Kamenef'le, sonra Bukarin, Rikof ve Tomski'yle uyuşmak zorundadır. 1924'te («yeni bir dönem»in başlatılmasıyla ilgili savlarını geliştiren) Troçki'nin partiden çıkarılmasına, 1925'teyse Bukarin'in cezalandırılmasına yanaşmamıştır (Bukarin, köylülere ünlü «zenginleşin» yönergesini vermişti). Bu «gönül zenginliği», yavaş yavaş «parti birliği» adına müthiş bir sıkıdenetim (sansür) kurmasına izin verir.

Leningrad'da (Zinoviev tımarında) kuramsal bir derginin kurulmasına engel olmakla suçlanınca şöyle karşılık verir: «Şimdi de yasaklama sözcüğüyle korkutmak istiyorlar bizi. Saçmalık

bu. Özgürlükçü kişiler değiliz ki biz. Partinin çıkarlarını biçimsel halk yönetiminin üstünde tutarız. Evet, bölücü bir yayın organının yayınlanmasını engelledik, ilerde de böyle davranmaya devam edeceğiz.»

Kısa bir süre sonra, Lenin'in dul eşi Krupskaya'nın bir yazısını yayınlatmayı reddeder. Nedenini açıklamasını isterler. Kılını kıpırdatmadan şu karşılığı verir: «Parti çıkarları gerektirdiği zaman, Krupskaya yoldaşın yazısını yayınlatmama hakkına neden sahip olmayacağımızı merak ediyorum doğrusu.»

Komünist Parti'nin XIV. kurultayına katılan temsilciler (1925 Aralık) bu sözleri alkışa boğarlar. Parti artık tepeden tırnağa değişmiştir. 1 Nisan 1924'ten 1 Kasım 1925'e dek üye sayısı 446-000'den 1 025 000'e çıkmıştır. Genel yazmanlıktaki yoldaşların büyük bir titizlikle yön verdiği bu üye akımı «eski tüfekçiler»i çığ gibi altına alıp ezmiştir. Kurultay'ın son kararı 65'e karşı 559 oyla alınır. 65 olumsuz oy, parti yöneticilerine karşıtlığı kısa bir süre için hâlâ denetimlerinde bulunduran Petrograd örgütünden gelmiştir. Daha sonraları, kurultaylar artık hep oy birliğiyle karar alacaktır.

Bolşevik aydınlar takımının Stalin'in parti aygıtı altında yavaş yavaş, ama karşı konmaz bir biçimde ezildiği yıllarda, yaman tartışmalara tanık olunmaktadır. Ekim Devrimi'nin devleri birbiri ardından baş kaldırır, boyunduruğu kırıp atmak isterler. Ama yazılarıyla söylevlerinin yankısı, Marx'çılığın ABC'sini öğrenmiş, Bolşevikliğin ilk özlemlerinin neler olduğunu anımsayan yirmi otuz bin kişilik bir çevreyi aşmaz. Partiye, yani parti yönetimine karşı halka çağrıda bulunmamayı kendilerine kural kabul ettikleri için, halk kitleleri bu adamların ne demek istediğini anlayamaz olur. Muhaliflerin işçi hücrelerine doğru yapacakları birkaç «çıkış»la kendi gündemlerini duyurmaya çalışacakları açıkhava gösterileri başarısızlıkla sonuçlanır. Artık ellerinde, kendilerini partiden atmayı amaçlayanları kandırmaktan başka çare kalmamıştır. Ya da tarihe tanıklık etmekten.

Kavgaları hem acıklı, hem gülünçtür. Kendilerinin olmaktan

çıkmış bir çerçevede savaşmakta, yeni bir çerçeve de yaratamamaktadırlar. Bir program önerirler (varlıklı köylülerin geri itilmemesi, hızlı sanayileşme, evrensel devrimci güçlerin desteklenmesi), ama bunun ancak karşılarındaki insanlar benimserse gerçekleşebileceğini bilmektedirler. Buysa, yalnız kendi yenilgilerinden sonra olabilir.

Bukarin'le partinin sağcı önderleri hiç kuşkusuz Stalin'i etkileyebileceklerini sanmaktadırlar, çünkü Stalin o an için kendi siyasetlerini uygulamaktadır (sanayinin usul usul geliştirilmesi, varlıklı köylülere ilişilmemesi, orta halli köylülerle anlaşmak, S.S.C.B.'nin ulusal durumunun güçlendirilmesi bunlar arasındadır). Ama sol yenilir yenilmez, Stalin, son aşamayı geçmesine veren siyaseti de, adamları da kaldırıp atacaktır.

Bununla birlikte, 1923-1927 arasında söylenip yazılanlar Sovyet toplumunu, geçirdiği evrimi anlamak için temel kaynaktırlar. Bu, sistemin biçimlenmeye başladığı dönemdir. Bolşevik aydınlar takımı, son bir açıkgörüşlülükle, kaçınılmaz olandan kaçınmaya çalışır. Aydınların çoğu ardı arkası gelmemecesine Lenin'in öğrettiklerini yineler (şimdi artık Rusya'da her şey Lenin adına yapılmaktadır), kimileriyse daha da ileri gider. Lenin'in kılgısal (pratik) değerlendirmelerine karşı çıkmadan, ilk çözümlemelerini sorun konusu yapmadan, sermayecilikten toplumculuğa «geçiş»i sağlayacak bir kuram bulmaya uğraşırlar.

Bunlar arasında, özellikle Yevgeni Preobrajenski'nin adını anmak gerekir. Gerçekten de araştırmayı en ötelere götüren odur, ve böylesine uzağa gidebildiği için, yapıtı bugün bile yadsınmaz bir güncellik taşımaktadır.

İLKEL TOPLUMCU BİRİKİM

Preobrajenski 1903'te, on yedi yaşındayken sosyal Demokrat Parti'nin Bolşevik kanadına yazıldı. Ekim Devrimi sırasında otuz bir yaşındadır. Merkez Yönetim Kurulu üyesidir, ve o kuşaktan pek çok insan gibi askerî etkinliklerle kuramsal araştırmaları, ör-

gütleme görevlerini birbirinin içinde yürütecektir. 1918-1919 yıllarında Güney cephesinde savaşmaktadır, 1919 yılı sonlarında Bukarin'le birlikte *komünizmin ABC'si*'ni yayınlar, 1920'de (Krestinski ve Serebriakof'la birlikte) Merkez Yönetim Kurulu'nun üçüncü yazmanıdır. 1921'de yıldızı söner: sendika tartışmasında Lenin'e karşı Troçki'yi tutmuştur. Ödül olarak, Yönetim Kurulu seçimini yitirir. Böylece, kendini çok önemli iktisadî incelemelere verir. Troçki'ci muhalefetin en gözde kuramcılarından biri olur (günlük uygulamadaki görüş ayrılıklarından ötürü, Troçki'ci muhalifler de onun bütün savlarını benimsemezler). Temel yapıtı *Yeni İktisadî Bilim* 1925'te çıkar. 1926'da kitabın ikinci baskısı yayınlanır. Kitap toplam olarak 12 500 basılmıştır: bu, o günlerde hem büyük kuramsal tartışmaların çektiği ilgiyi, hem de bu tartışmaları izleyebilecek halkın o güne göre önemini gösterir.

Preobrajenski işe, sermayeciliğin yasalarını anlayabilmek için, «arı bir sermayecilik kavramı» yaratmak gerektiğini anımsatarak başlar; böylece konan genel yasaların, Marx'ın da parmak bastığı gibi, ancak «son derece karışık ve yaklaşık birtakım belirgin eğilimler biçiminde» gerçekleştiğini söyler. Toplumcu sistem için de bu yol mu tutulmalıdır? «Arı bir toplumculuk kavramı» mı kurulmalıdır? Pek değil. Çünkü toplumculuğun gerçekleştirilmesi değer yasasını, onunla birlikte de bütün geleneksel iktisat siyasetini ortadan kaldıracaktır. Yeni bir bilim alacaktır onun yerini: gerçekte bir bilimden çok «toplumsal teknoloji bilimi» denebilecek, «düzenli iktisadî yaşamda iktisadî gerekliliği önceden kestirebilme bilimi» alacaktır.

Oysa şimdi bu aşamada değiliz. Gelişmiş toplumcu toplum belki de bilmem kaç on yıl sonra ortaya çıkacaktır. Ekim Devrimi'nin açtığı uzun geçiş döneminde, iki mantık karışacaktır işe. Bundan birincisi, değer, kâr için üretim, pazar yasasına özdeştir, çünkü ulusal iktisadî yaşamın önemli bir kesimi hâlâ küçük ve orta mülkiyete, özellikle köylü mülkiyetine bağlıdır. Ama bunun yanında, ona karşıt, başka bir mantık daha vardır. Bu, Sovyet Devleti'nin birtakım iş kurumlarını geliştirip desteklemesine izin veren

mantıktır; ancak karşılanabilen istekler hesaba katılsaydı, söz konusu iş kurumlarının kapatılması gerekirdi; ayrıca bu mantık, özel iktisadiyatla alışverişlerde, değer yasasının yaşamasına göz yumulduğu zaman ulaşılamayacak oranlara varılmasını sağlar. Peki ama bu mantığı nasıl belirlemeli ve ona ne ad vermeli? Bu, diyor Preobrajenski, *ilkel toplumcu birikim yasası*'dır.

Sermayeciliğin gelişmesiyle toplumculuğunki arasında köklü bir ayrım ve çarpıcı bir benzerlik vardır.

Ayrım, kentsoylu devrimlerin, sermayeciliğin kendi iktisadî sistemini işleyip hazırlamasından sonra ortaya çıkmasındadır. «Kentsoylu devrim, kentsoylu gelişim süreci içersindeki İkinci dereceden bir olgudur.» Toplumcu sistem içinse durum bambaşkadır, o, «tarih sıralamasını, emekçi sınıfın işbaşına geçişiyle başlatmak» zorundadır.

Benzerlikse, iki durumda da belli bir «yağma» evresinin kaçınılmazlığıdır. Sermayeci yapımevi (manüfaktür) üretimi, el zanatlarına üstünlüğünü ancak iktisadî açıdan üstünlüğünü gösterdiği zaman kanıtlayabilmiştir. Ama yapımevi üretiminin örgütlenmesi yapımevinde değil, ondan önce, küçük işletmelerde yaratılan ve ticarî sermaye tarafından bunların zararına «yağma edilen» çok önemli kaynakların üretilmesini gerektiriyordu. «Sermayeci üretimin, hem uygulayımsal, hem iktisadî açıdan zanaatçı üretimine üstünlüğünü gösterebilmesi için, küçük üretimin uzun süre yağma edilmesi gerekliydi.»

Sermayeci üretimden üstün olduğunu gösterebilmesi için uzun bir sürenin geçmesi gereken toplumcu üretim konusunda da durum aynı olacaktır. Toplumcu birikim iki yoldan gerçekleşebilir: Devlet memurlarıyla işçilerin ücretlerinin düşürülmesi ya da «küçük-kentsoylu ve sermayecilerin gelirlerinin bir bölümüne el konmasıyla». Açıkcası, toplumcu kesimin özel kesimde yaratılan artık-ürünün büyük bir bölümüne el atması demektir bu. Peki nasıl olacak bu iş? Vergiler ve dış ticaretin denetlenmesiyle, ama özellikle de fiyat oyunlarıyla (Preobrajenski bu kitabı yazarken, Sovyet iktisadiyatının evrimine «açık makas» olayı egemendi: sanayi –

kamu – kesimindeki fiyatlarla, tarım – özel – kesim dalındaki fiyatlar arasındaki açıklık gittikçe büyümekteydi). Köylüler bu durumda acı çeker mi acaba? İlle de çekmez, çünkü köylülerin üretimi hissedilir derecede arttırmalarına, böylece elde edilecek artık-üründen Devlet'e rahatça pay vermelerine yardım edilebilir: daha çok şey üretip, eskiye oranla daha fazla kazanabilirler.

Böylesine yapay bir durum uzun zaman sürdürülebilir mi? Evet, çünkü gittikçe yapaylığını yitirecektir. Gerçekten de, emekçi Devleti'nin elinde iki büyük koz vardır: 1. Kavgaya «bir bütün halinde» girmektedir. Tek başlarına piyasadaki yarışa dayanamayacak Devlet kuruluşları, büyük bir örgüt altında topladıkları zaman çok daha güçlü olacaklardır. 2. Devlet, «Devlet'in siyasal gücüyle iktisadiyatının kaynaşması»ndan yararlanmaktadır. Sermayecilik «sermayecilik öncesi iktisadî yaşam biçimleriyle başıboş yarış koşulları içersinde dağınık düzende çarpışarak» yengiye ulaşırken, toplumculuk Devlet iktisadiyatını «siyasal güçle sımsıkı kaynaşmış bir bütün halinde» cepheye sürerek ve başıboş yarışı hemen hemen ortadan kaldırarak üstün gelmeye çalışacaktır,

Bu, toplumcu iktisadî düzende kısa sürede üstün gelmesini sağlamaya yetecek midir? Hayır, çünkü sorun uluslararası bağlam (contexte) içersinde ele alınmalıdır. Toplumcu Rus sanayii, daha belli bir süre, sermayeci Avrupa sanayiinden geri olacaktır. Ama sakın yanılgıya düşülmesin: Avrupalı bir toplumcu iktisadî düzen de, Amerikan sermayeciliği karşısında aynı güçlüklerle karşılaşacaktır. Ön-birikim döneminde, toplumcu birikim henüz üstünlüklerini gösteremez ve sermayeci iktisadiyatın üstünlüklerinden bazılarını da yitirir. Toplumcu iktisadî düzen, ancak çok sonraları kentsoylu yapıları «kendiliğinden geriletecek» hale gelebilecektir, tıpkı kentsoylu yapıların derebeylik yapılarını geriletmesi gibi.

Yeni İktisadî Bilim, önce «solcu komünizmin», daha sonra da (Preobrajenski'yle birlikte) «savaş komünizmi»nin önder ve

kuramcılarından biri olan ve –NEP, yani yeni iktisadî siyaset çerçevesinde– partinin sağ kanadına önderlik eden Bukarin tarafından kıyasıya eleştirildi. Bukarın'in ilk takıldığı şeyler, hiç kuşkusuz, Preobrajenski'nin açıklamasından çıkarılacak kılgısal (pratik) sonuçlardır: zengin ve orta halli köylüleri yatıştırma siyasetine son verilmesi, dolayısıyla köylerde bir bunalım başlaması olasılığı, Devlet bürokrasisinin korkunç derecede artmasını ve partinin türlü organlarının yetkilerinin pekişmesini de yanında getirecek olan hızlı bir sanayileşme siyaseti. Oysa sağ, NEP'in (yeni iktisadî siyasetin) yarattığı kırılgan dengenin bozulmasına yol açabilecek her şeyden kaçınmak istemektedir.

Belini doğrultma ağır, hatta çok ağırdır (1924-25 yılında, tarımsal üretim savaş öncesindeki düzeyin ancak % 75'ine, sanayi üretimiyse % 70'ine ulaşır) ama hiç değilse ülke şöyle bir soluk alabilmektedir. Eldeki teknik olanakların tümü kullanılamadığı için, tarımsal üretim gittikçe artacaktır. Buna karşılık, sanayi üretimi yönünden mucize falan beklememek gerekmektedir. Gerçekten de, savaş öncesi elde bulunan fabrikalar iyi kötü onarıldıktan sonra, ciddî bir engelle karşılaşılmıştır. Eski kullanılmamış sanayi gücünün son sınırına dek kullanılmasından, yeni tekniklere dayanan yeni fabrikaların kurulmasına geçebilmek gereklidir. Buysa büyük sermaye istemekte, ve işte en çok bunun eksikliği duyulmaktadır. Dolayısıyla, Stalin'in XIV. Kurultay'da söylediği gibi, sınai gelişme «ilerde o güne kadarkinden daha ılımlı bir hızla olabilecektir.»

Yeni İktisadi Bilim'in başka bir yanı daha ters gelmiştir Bukarin'e. Preobrajenski, emekçi Devleti'nin yapması gereken «yağma»yı allayıp pullamadan anlatmaktadır. Hatta, kitabının ilk taslağında «sömürü» sözcüğünü bile kullanmıştır. Sorumlu bir komünistin kullanacağı dil midir bu? Emekçi sınıfla köylüler arasındaki gerekli bağlaşmaya zarar verdiğini görmemekte midir? Bukarin'se, şimdi artık çelişkileri ortadan kaldırma eğilimindedir. Preobrajenski'yi, ulusal iktisadî yaşamın birliğine yeterince parmak basmamakla suçlar. «Hep kavgayı görüyor, der, işbir-

liği gözüne bile çarpmıyor.» Ayrıca, şu iki yasa, değer yasasıyla ilkel toplumcu birikim yasası arasındaki sözümona çatışma da ne demektir? Marx «iki kere ikinin dört ettiğini gösterir gibi kesinlikle değer yasasının ancak harcanan ekmek yasasıyla geçilebileceğini göstermiştir. Bunun dışındaki her 'aşma' anlamsızlığın ta kendisidir.»

Bukarin'in bu tutumu üzerinde durmaya değer. Bir zamanlar, Lenin'in partinin en iyi kuramcılarından biri saydığı kişi çelişkilere parmak basmaktan, bunun için en sert eleştirileri göze almaktan kaçınmazdı. İşbaşında geçirilen yıllar bu gözüpekliği törpülemiştir. Bukarin artık toplumcu Devlet'in küçük üretimi «yağma» edip etmediğini (etmesi *gerekip gerekmediğini*) araştırmamaktadır. Yalnız, böyle bir sorun ortaya atmanın zamansız olduğunu düşünmektedir.

Kamenef, daha XIV. Kurultay önünde, Sovyet kurumlarının tam anlamıyla toplumcu sayılamayacaklarını, «çünkü bu kurumlardaki insanların birbiriyle ilişkilerinin, işin örgütlenişinin, ücret biçimlerinin, pazar için çalışmanın gelişmiş bir toplumcu iktisadî düzenin ögelerinden izler taşımadıklarını» söyleme yürekliliğini gösterdiği zaman konuşması yuhalarla kesilmiş, Bukarin'in dostlarından biri: «Amerika'yı keşfediyorsunuz maşallah!» diye bağırmıştı öfkeyle. Ama o günlerde hiç değilse «Amerikalar»ın varlığından haberi vardı insanların: yalnız, bunlardan söz etmenin akıllıca bir siyaset olmadığı düşünülüyordu; daha sonraları, «Amerikalar» düpedüz ve açıkça unutulacaktır.

Stalin, Bukarin'in Preobrajenski'ye yönelttiği eleştirileri onaylamaktadır. En büyük rakibi olan Troçki'yi yenebilmek için ona gereksinimi vardır. Oysa, *Yeni İktisadî Bilim*'deki savlar karşısında, göründüğü kadar hop oturup hop kalkmamaktadır. Muhalif kanat bu savların bir kesimine sahip çıktığı için onlara saldırmaktadır. Ama büyük dönemeci dönme zamanı gelince, kolayca anımsayacaktır bu savları.

BÜYÜK DÖNEMEÇ

Bu dönemeç, gerçekte, birkaç yılı kaplar. NEP'ten (Yeni İktisadî Siyaset'ten) Sovyet sistemine geçişin belirtisidir.

Türlü evreleri iyice belirlenmiş bir taslağa göre düzenlenmemiştir Değişik nitelikteki bir dizi itkiye karşılıktırlar: parti içindeki muhalefeti ortadan kaldırma gereksinimi, 1928 yılındaki ciddî tarımsal bunalıma oayanabilme zorunluluğu, ve son olarak da hızlı bir sanayileşme için gerekli araçları biraraya getirme zorunluluğu bunlar arasındadır.

Stalin'i, zaten güçsüz bıraktığı muhalif kanadı bütünüyle ortadan kaldırmaya iten nedenler merak edilebilir. Bunlar, galiba, bir zamanlar Lenin'in Komünist Parti'den başka siyasal örgüt kurulmasını yasaklamaya iten nedenlerin aynıdır. Temel düşünce, ilk emekçi Devleti'nin karşılaşacağı bunalımların, ancak o sırada harekete geçen güçler bir bağlaşma noktası buldukları zaman, daha başından, çevrelerinde bir *boşluk* yaratarak, billûrlaşmaları önlenebilir. Lenin, bu boşluğu Bolşevik Partisi'nin *çevresinde* yaratmıştı. Stalin'se, parti *içinde* gerçekleştirdi onu. Troçki'nin, Zinovief'in ve Kamenef'in parti aygıtında denetimi yitirmelerinin hiç önemi yoktur: büyük bir bunalımın ortaya çıkması halinde, bütün ülkedeki gözlerin üzerine çevrilmesine yetecek kadar büyülü etkileri vardır.

Oysa tam o sıralarda böyle bir bunalımın patlaması tehlikesi belirmiştir. Parti yöneticileri, yukarıda gördüğümüz gibi, varlıklı köylüleri hoş tutmak istemektedir: bununla birlikte, Preobrajenski'nin deyimiyle Devlet iktisadiyatının «hemen hemen kendiliğinden» gelen eğilimiyle «ilkel toplumcu birikimi» uygulamak zorundadırlar. Resmî kuramcılar «köylünün elinde sermaye birikebilmesi» için işlenmiş ürün fiyatlarının indirilmesini öngörmekte, ama gerçekte sanayi fiyatları ile tarımsal fiyatlar arasındaki açıklık hatırı sayılır oranda kalmaktadır. Dolayısıyla, 1927-28 kışında, varlıklı ve orta halli köylüler bir besin ürünü vermeme direnişine geçerler. Kentler, 1926'nın aynı dönemindeki

4 900 000 ton buğdaya karşılık. 1927'nin son üç ayında ancak 2 30 000 ton tahıl alır. Durum yine pek acıklı bir hale gelmiştir. Bu da Stalin'i siyasetini tepeden tırnağa değiştirmeye, muhalefetin önerdiklerinin çok ötesine geçen tedbirler almaya iter.

Şu beş tarihin akılda tutulması gerekir:

— *1927 Kasım*'ı: Merkez Yönetim Kurulu, Troçki ile Zinovief'i partiden çıkarır. Bu karar, daha başka bir sürü muhalifi partiden atan XV. Kurultay tarafından, Aralık ayında onaylanır. Partiden atılanların çoğu toplama kampına götürülür.

— *1928 Şubat*'ı: Merkez Yönetim Kurulu, kırlık bölgelerdeki durumun ciddiliği konusunda Parti'yi uyarır. Genel kamulaştırmaya gidilir. O arada, eldeki ürünlere el konur, varlıklı kişilerden zorla borç alınır, köy içinde dolaysız alım-satım yasaklanır.

— *1928 Ekim*'i: birinci Beş Yıllık Plan uygulamaya konur. Plan, sanayileşme için kitle halinde çaba harcanmasını, sanayi ve ticarette özel kesimin ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. Sanayideki yatırımlar 1928'de 1880 milyon rubleyken, 1929'da 2615 milyon ruble; 1930'da 4115 milyon ruble; 1931'de 7407 milyon ruble; 1932'deyse 10 471 milyon ruble olur.

— *1929 Kasım*'ı: (Artık Uluslararası Komünist Partiler Örgütü başkanı olmayan) Bukarin'le (Meclis başkanı seçilmeyen) Rikof ve (sendikaların başkanlığını yitiren) Tomski dört dörtlük bir özeleştiri yaparlar. Bundan böyle Parti içinde en küçük bir anlatım özgürlüğü olmayacaktır.

— *1931 Ocak*'ı: köylerdeki büyük kamulaştırma için geniş bir saldırıya geçilir. Kolhozlardaki ekili alan 1928'de 1 300 000 hektarken, 1929'da 4 milyon, 1930'da 15 milyon, 1933'teyse 35 milyon hektara çıkar.

Büyük dönemecin sonunda, bütün sanayi, bütün kamu hizmetleri, bütün ticaret devletleştirilmiştir. Toprakların hemen hepsi kolhozlarla sovhozların malıdır. Eski devrimci aydınlar takımıyla doğmakta olan tarım kentsoylu sınıfının boynu kırılmış, ortadan kaldırılmıştır. Bütün yetki partide toplanmıştır, parti içindeyse bütün önemli kararları Parti Genel Yazmanı ile yakın çalışma

arkadaşları almaktadır. İzlenecek genel siyaset çizgisini belirleyen de, planın amaçlarını kararlaştıran da, öğretisel sorunları kestirip atan da yalnız onlardır. Preobrajenski'nin deyişiyle söylerlersek, «Devlet'in siyasal gücüyle Devlet iktisadiyatının kaynaşması» tamamlanmıştır.

Peki, devrimci aydınlar takımının simgesi Preobrajenski n'olur acaba? 1927'de Parti'den atılır, hemen toplama kampına götürülür. Ertesi yılın ortalarına doğru Moskova'dan gelen haberler onu muhalefetin düşüncelerinin yengiye ulaştığına inandırır. 1928 sonbaharında, *Kırlık Bölgelerde Sol Öğrenim Ve Görüngüleri* (Perespektifleri) adlı inceleme yazısını yayınlar. 1929 Nisan'ında, Parti içindeki çoğunluğa katılmaları için «bütün muhalif arkadaşlarına» çağrıda bulunur. 13 Temmuz'da, Preobrajenski, Radek ve Smilga resmen parti yönetimine boyun eğerler. Troçki, bir kandırmaca saydığı bu eyleme katılmaya yanaşmaz.

Gerçekten de Stalin, çoğunluğa katılanları aşağılanma ve lekelenme merdivenlerini birer birer inmeye zorlar. Parti'ye kabul edilen, çıkarılan, sonra yeniden kabul edilen Preobrajenski ancak bilmem kaçıncı dereceden görevlere getirilecektir. 1934'te Parti Kurultay'ı önüne çıkartıldı, burada: «Kuramsal yapıtlarım, *Yeni İktisadî Bilimi* de içlerinde olmak üzere, partiye karşı açılan savaşta silah olarak kullanıldı... Lenin'cilikten koptum. Olaylar, öne sürdüklerimi bütünüyle yalanladı ve Lenin'in tahminleri, sonradan, Stalin'in yönetimi altında, görkemli bir biçimde gerçekleşti» dedi. 1936'da, büyük yargılamalar sırasında, gelip Zinovief'e karşı tanıklık etti. Ondan sonrası karanlık. 1937 yılı içersinde kurşuna dizildi herhalde, ama nerede, nasıl olduğunu bilmiyoruz. Karısıyla çocuğu da aynı dönemde ortadan yokoldular. Kimsecikler izlerini bulamadı, hiç bir bilgi verilmedi. Doğrusunu isterseniz, bu konuda hiç bir araştırmaya girişilmedi...

IV

SİSTEM

Sistemin kesin biçimini aldığı an, aynı zamanda kalın bir giz perdesiyle örtüldüğü andır.

Tarihçinin birbirine ters belge ve tanıklıkları karşılaştırabilmesi gerekir. Oysa, bundan sonra tek bir bilgi kaynağı vardır. İnceleme yapacak kişinin, devletin ve siyasal gücün ötesinde, «sivil toplum»a, ortak gerçeklerle özel davranışların evrenine girebilmesi gereklidir. Oysa, bu evrene girmesi yasaktır. Kendisine yalnız olayların resmî yorumu, insanın içini serinleten halk birliği tablosu sunulur.

Ancak, Stalin'in yeni toplumunun çevresine diktiği duvarın ötesinde son derece ilginç dosyalar birikir: bunlar, yıllar boyunca, Parti kurullarıyla polis örgütlerini oluşturur. *Smolensk Arşivleri*, bu tekparçalı dünyadaki biricik ve önemli gediğin, yani gizli dosyaların değerini anlamamıza yeter.

Bilindiği gibi, 1941 Temmuz'unda Alman subayları Smolensk iliyle (Smolensk'in başkenti olduğu) Batı bölgesi arşivlerini ele geçirdiler; buralarda, 1917-1918 yıllarını kapsayan dosyalar vardı. Bunlar, 1979-1940 yıllarında açılanların tersine, Parti merkezinde değil, bitişiğindeki yapıdaydılar: Sovyet yetkilileri onları ortadan kaldıracak vakti bulamamışlardı. Belgelerin büyük bir bölümü (iki yüz bin sayfa) Almanya'ya gönderildi, ve savaş sonunda

Amerikalıların eline geçti. Harvard Üniversitesi ile *Rand corporation*'dan gelen kişilerin oluşturduğu bir araştırmacı takımı, Merle Fainsod'ın başkanlığında, bunların taranmasına girişti. Sovyet sistemiyle ilgili bütün çözümlemelerin temeli bu takımın çalışmalarıdır. Söz konusu çalışmalar, buzdağının su altında kalan kesiminin yakınından gözlenmesine izin vermektedir: yayınlanmayan kararnameler, gizli yönergeler, sıkıdenetim (sansür) çarkları yanında, filizlenen ayaklanmalar, ört-bas edilen rezillikler, yerel yönetimin düzenlemeleri, kafa tutma mektuplarıyla ihbar mektupları, basit yurttaşların acılarıyla sevinçleri vardır bu dosyalarda.

Smolensk belgeleri, «özgürlüğü seçen» Sovyet yurttaşlarıyla S.S.C.B.'de (o arada toplama kamplarında) yaşamış yabancıların ister istemez bölük pörçük, hatta kimi zaman güvenilmez kalan tanıklıklarını gerçek bağlamları içine oturtmaya izin vermektedir. Onları tanımak, ayrıca, basında ve yazında çıkan resmi belgeleri çözümleme işini de kolaylaştırmaktadır. Öteden beri ilk sorguya çekmeyi oluşturan bu çözümleme, sistemli bir biçimde yürütüldüğü zaman, insanı şaşırtıcı sonuçlara götürmektedir. «Kremlin-bilim» konusunda ne denli sakınımlı davranırsak davranalım, Robert Conquest'le Michel Tatu'nünki gibi çalışmaları geniş ölçüde hesaba katmak gerekir.

Başka bir bölümde değineceğimiz, Stalin'in ölümünden, ama özellikle de 1960'lardan sonra sistemde ortaya çıkan bunalım, geriye dönük olarak birtakım bilinmedik değilse bile, en azından kötü anlaşılmış görüngü ve oluntuları aydınlatan açıklamalarla belirlenecektir.

DEVLET-PARTİ

Gerek Marx, gerekse Lenin için, Paris Halk Ayaklanması emekçi sınıfı diktatörlüğünün «en sonunda bulunmuş» biçimidir. Sovyet denemesi başka bir gerçekliği su yüzüne çıkarmıştır: *Devlet-Parti.*

Bu gerçekliğin, daha içsavaşın ilk yıllarında boy gösterdiğini gördük. Ancak, o zamanlar Parti, yerel yetkilerin hepsini üstlenemeyecek kadar zayıftı. 1921'de, Smolensk ilinde, iki milyonu aşkın yurttaş arasında 10 000 komünist derlenir. Üye sayısı, özellikle de aylıklı sayısı yavaş yavaş artar (1924'te, bütün il için, 300 aşkın aylıklı militan vardır). Bundan sonra, Parti'nin elinde her şeyi yönetmeye değilse bile, denetlemeye yetecek olanak bulunmaktadır. Söz konusu denetleme işi için yaman bir silah kullanmaktadır: *Nomenklatura* (Ad dizini).

Bu, yerine getirilmesi partinin onayına bağlı görevlerin listesidir. Uygulamada, bütün halk meclisi (sovyet) başkanlarıyla Devlet dairelerindeki bölüm başkanları söz konusu onayı almak zorundadır. Onay, gerçekte, atama demektir. Bunun böyle olduğu, kimi zaman kendini halka beğendirmiş bir Devlet görevlisinin yerinden uzaklaştırılmasının yarattığı tepkide daha iyi görülmektedir. Kuramsal olarak yönetimi altında bulunması gereken insanlar büyük bir saygıyla Parti yüksek kuruluna başvurmakta, verilen kararın bir kez de alt basamaklarda gözden geçirilmesini dilemektedirler. Nitekim 1936'da, Bolşevsk köyü kolhozundaki çiftçiler, halk meclisi başkanı Lotof'un yerinde bırakılmasını sağlamak için partinin bölge yönetim kurulu yazmanına dilekçe yazarlar. «Lotof'u bize Bölge Yönetim Kurulu Başkanı salık verdi, derler dilekçelerinde, seçmenler de kendisini onayladılar. Lotof yoldaş, o günden beri, büyük bir yetkeye ulaştı aramızda. Oysa, bir bölge temsilcisi, Lotof'un görevlerinden çekilmesi gerektiğini söylüyor şimdi bize.»

Yavaş yavaş, en küçüğünden en büyüğüne, bütün Devlet görevlerine parti yönetim kurullarınca seçilen ve tabiî yine bu kurullardaki sorumlularca her an işlerinden atılabilecek kişiler getirilir. Devlet yönetimiyle parti birbirine karışır ve parti uçsuz bucaksız bir yönetim örgütü olmaya başlar.

Kişisel –çoğu kez müşterisel– ilişkilerin kurulduğu en alt basamakların dışında, hiç kimse kendini halka bağlı hissetmez. Kimi zaman buradasınızdır, kimi zaman şurada. Yükselme, sö-

zümona sizi seçenlere değil, «salık verenler»e ya da «önerenler»e bağlıdır. Yönetilenlerin size bakışlarına göre değil, buyrukları yerine getirişinize bakılarak yargılanırsınız.

En önemli şey bir takıma girmek, yüksek katlarda koruyucular edinmektir. Kendisi «patron» olup Brejnef'i korumazdan önce, Kruçef de Kaganoviç'in kanatları altındaydı. Kosigin yıllarca Yudanof'un, Suslof da Stalin'in güçlü yazmanı Poskrebişef'in adamı olmuştur. Ve iş böylece uzayıp gider.

Parti tepeden yönetilmektedir. Hücre sorumlusunun gözü mahalle (*raykom*) yazmanına çevrilidir; yazman bölge yönetim kuruluna (*obkom*), o da Cumhuriyet Kurulu'na bağlıdır; bu sonuncu Merkez Yönetim Kurulu tarafından denetlenmekte, Merkez Yönetim Kurulu'ysa Siyasal Büro'ya (ya da başka bir deyişle Başkanlık Kurulu'na 'Prezidyum'a) ve onun başkanına bağlı bulunmaktadır. Başkanlık Kurulu yetkisini, bütün etkinlik kesimlerinde Parti sorumlularının atanıp yükseltilmeleriyle uğraşan *Görevliler Yöneticiliği* aracılığıyla dile getirmektedir. Böylece, yöneticilerin seçimi, Stalin'in deyimiyle «yukardan aşağıya doğru, tek bir örgütün elinde toplanmış» olmaktadır.

Bir parti aygıtında, partinin yönettiği ya da denetlediği Devlet dairelerinde çalışmak, pek çok bakımdan, sermayeci Avrupa'daki yöneticilik görevine benzer. Bir bölgeden öbürüne, bir görevden ötekine sizi farketmiş olan kişilerin izinde gidilmekte, siyasal rüzgâr değişip de yeni koruyucular aramak gereken güne dek bunlara bağlı kalmak gerekmektedir. Bununla birlikte, komünist bir partiliyle kentsoylu bir vali arasında önemli ayrımlar vardır.

Her şeyden önce, bir parti görevlisinin etkinlik alanı pratik olarak sınırsızdır Kosigin yalnız bir dokuma fabrikası yöneticisi, sonra Dokuma Sanayii bakanı, sonra Başbakan olmayacaktır. O aynı zamanda Leningrad «Belediye Başkanlığı»na atanmıştır. Suslof parti içinde birtakım sorumluluklar taşımakla yetinmeyecektir: Rostof'ta, Stravopol'da parti yazmanı ve -ki bu bile yeterince şaşırtıcıdır- Merkez Yönetim Kurulu Başkanı iken,

bir yandan da *Pravda*'nın başyazarlığını yapacak, sonra büyük öğreti ustası olacak, yabancı komünist partilerle ilişkileri yürütecektir. Brejnef de küçük bir kentin belediye başkanı, bölge yazmanı, Genel Merkez Yazmanlığı yardımcısı, Ordu Siyasal Hizmetler Bürosu başkan yardımcısı, Başkanlık Kurulu üyesi, Genel Yazman olacaktır.

Yüzde yüz bilimsel uğraşılarla büyük uzmanlık isteyen yüksek görevler ayrık tutulursa, Parti dışında yükselme diye bir şey yoktur. Parti içinde görev almaksa, pratik olarak, bütün kapıları açar insana. Çünkü Parti Devlet'le iç içe girmektedir ve 1928-1932 yıllarındaki büyük dönemeçten sonra toplumun mutlak efendisi olmaktadır. Büyük eritme fırınlarından tutun da düğme fabrikalarına dek bütün fabrikalar Parti'nin olduğu gibi, köşe başında ayna satan gezginciye kadar bütün ticaret ve maliye aygıtı onun elindedir. Dolayısıyla parti üyelerinin (İkinci Dünya Savaşı'ndan önce partinin 130-140 000 «sürekli» üyesi vardı) gerek iktisadî, gerekse siyasal alanda bütün yetkileri elinde bulunduran bir seçkinler takımından olduklarını sanıp coşmaları son derece doğaldır elbet.

Bu seçkinler takımı kendini devrimci saymakta ve temsil ettikleri Devlet'e «Emekçi Devleti» denmektedir. Üyelerine tanınan tam-uzmanlık toplumların evrimini inceleyen bilimi, yani Marx'çılıkla Lenin'ciliği avcunun içi gibi bilmekle doğrulanmaktadır. Bütün sorunlar bu bilimin «ışığında» incelenmekte, alınan kararlar «doğru» ve halkın çıkarlarına uygun sayılmaktadır.

Sovyet sistemini çözümleme işinde daha ileri gitmezden önce, iki temel soru sormak zorundayız: 1. Komünist Parti'yle halk kitleleri arasındaki gerçek ilintiler nedir? 2. Bugün S.S.C.B.'de «Marx'çı bilim» ne demektir ve karar çarklarında oynadığı rol nedir?

PARTİNİN AYRICALIKLARI

Bolşevik aydınlar takımı 1926-1928 yılları arasında iyice hırpalanmıştır. 1936-1938 yılları arasında, yani Moskova'daki bü-

yük yargılamalar ve temizlik hareketleri sırasındaysa fizik olarak ortadan kaldırılacaktır.

Kesinlikle yerine oturduğu zaman, karşımızda işçi ve köylü sınıfından geldiğini öne süren bir seçkinler takımı vardır. Oysa daha yakından bakınca, bunların yıllardan beri yazıhanelerde çalışan ya da yönetim görevlerinde bulunan eski-işçiler ya da eski-köylüler olduğunu görürüz.

Merle Fainsod (Smolensk ilindeki) Belyi yöresinin incelenmesine büyük önem vermiştir. Bu yörenin sorumluları 1934-36 döneminde partinin bileşimi konusunda son derece kesin bilgiler vermişlerdi. 1 Ocak 1935'te partiye yazılan 335 üyeden 273'ü köylü kökenli, 63'ü işçi, 19'u memurdu. *Gerçekten yerine getirilen görevler* incelendiğinde, dağılım bambaşka bir görünüş almaktadır: yeni üyelerin 202'si memurdu, 114 kolhozlu, ve içlerinde yalnız 9 işçi vardı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, «memur» hanesine yazılanların yarısı, gerçekte, partinin sorumlu görevlerinde çalışmaktaydı: parti yöneticileri, Devlet daireleri yöneticileri, keten fabrikası yöneticileri, tarım makinalarıyla traktör istasyonu yöneticileri (M.T.S.) bunlar arasındaydı. Partiye üye köylülerin çoğu sovhoz, kolhoz, köy halk meclisi ya da tüketiüye köylülerin çoğu sovhoz, kolhoz, köy halk meclisi ya da tüketiciler birliği başkanıydılar.

«Bu rakamlar, diye yorumluyor Fainsod, parti aygıtının ve hükümetin önemini gösteriyor Belyi'deki partili militanlar arasında; ayrıca, 1930'ların ortalarına doğru, yönetcilerin özellikle köy kökenli olduklarına, parti adına savaşmayı toplumsal ve siyasal değerlendirmede üst basamaklara çıkabilmek için kullandıklarına tanıklık etmektedir.» Belyi, binlerce örnekten biridir. Görüngü (fenomen) geneldir.

Yeni değerler sıralamasının yerleşmesi birtakım ayrıcalıkların yaratılmasına eşlik eder. İçsavaştan çıktıktan sonra, komünist yöneticiler kitlelerin acı ve yoksunluklarını paylaşmaktadırlar. Bunlar arasındaki yaralı sayısı halkın geri kalan kesimindeki kadar, hatta belki daha çoktur. NEP (Yeni İktisadî Siyaset) ile,

durum ağır ağır değişir. Büyük merkezlerden uzaklaştıkça parti sorumlularının daha rahat davrandıkları, kendilerine sayısız üstünlük sağlamak için yetkilerini kullandıkları görülür. Bunlar başlangıçta küçük üstünlüklerdir: uygun bir konut, sıcak tutan giysiler, halkın yediğinden daha iyi bir besin, gizli votka. Varlıklı köylülerle «nepmen»ler (tüccarlarla büyük zanaatçılar) bu evrimi desteklerler. Merkezdeki yetkililerse bu gidişi durdurmak istemektedir.

Bu yüzden parti görevlilerinin yeri sürekli olarak değiştirilir, kötü alışkanlıklar edinmesinler diye. Rüşvet alan ya da yetkisini kötüye kullananlar sık sık cezalandırılır. Zorla kamulaştırma dönemindeki kanlı olaylarla sonraki büyük temizlik hareketi sırasında, siyasal bastırma ile yıldırgan körlüğü ve tüzel (adlî) temizliği birbirinden ayırmak son derece güç olacaktır. Bununla birlikte, partinin yerel yöneticilerinin partiden attıkları kişiler hakkında Moskova'ya yazdıkları durum bildirilerinde «beyaz-muhafızlar»la «Toçki ve Zinovief'in yandaşlarından esinlenmiş, partiye düşman, karşı-devrimci kişiler»in «dolandırıcılar»dan, «sabıkalı kimseler»den, «toplumsal ve aktöresel yönden çürümüş» kişilerden ayrı tutulması ilginçtir. Parti, hem arasına sızmış kaygısız türedilerden, hem de muhaliflerinden kurtulmak savındaydı.

Oysa, gerçekte, daha o çağdan, yani İkinci Dünya Savaşı öncesinden ayrıcalıklar sorunu bambaşka bir biçimde kendini göstermekteydi. Artık partili yoldaşların az çok yasaları çiğneyerek kendilerine birtakım küçük çıkarlar sağlamaları değil, seçkinler takımına yasayla verilen haklardan eksiksiz yararlanmaları söz konusuydu. Hızlı sanayileşme gereksinimlerinden ötürü, *uravnilovka*, yani eşitlikçi eğilimler ile kıyasıya savaşıldığı, ücret yelpazesinin genişlemeye başladığı dönemdir bu. Aynı zamanda, belli başlı yöneticilerin kendilerine birer *daça* (dağ evi) döşettikleri ya da yaptırdıkları, gösterişli hizmetçiler tuttukları, özel dükkânlar aracılığıyla en ender ürünleri sağladıkları dönemdir.

Bilindiği gibi, bu görüngü (fenomen) savaş sonrası yıllarda da gelişmekten geri kalmadı. Bu konuda Stalin'in kızı Svetlana

Alliluyeva'nın anlattıkları çarpıtılmış gülünç bir resim değil, günü gününe yaşanmış bir gerçekliğin fotoğrafıdır. Moskova yakınlarındaki Yukovka köyünde, «daça»lar mantar gibi bitti. Bunların kimileri parti üyelerine, kimileri de bilim adamlarına ayrılmıştır, ve tabiî bunların yanında, kolhoz halkının çok daha alçakgönüllü yuvaları vardır. Bu üç çevre kaynaşmaz, aileler birbirleriyle görüşmez. Yalnız partililer bütün yıl malla tıkabasa dolu dükkânlardan yararlanma hakkına sahiptir; bilim adamları bu dükkânlara belli dönemlerde girebilir; köylülerse, mal çeşidi zayıf dükkânlar önünde kuyruk yapmak zorundadır.

Bu üstünlüklerin gelip geçici olduğu doğrudur. Gözden düştünüz mü, elveda güzel yalılar, Karadeniz kıyısında yaz tatilleri, arabalar, uşaklar ve özel giyim ve besinler. Stalin zamanında, hiç kimse uğraşsal yaşamının nerde, ne vakit, nasıl sona ereceğini bilemezdi. Stalin'in ölümünden, hele Kruçef'in düşmesinden sonra, yoldaşların bir numaralı dileği «iş güvenliği» oldu. Bir yüksek parti görevlisinin işinden uzaklaştırılması çoğu kez ya başka bir göreve atanmasıyla, ya da hatırı sayılır bir emekli aylığı bağlanmasıyla dile gelmektedir. Zaten Kruçef'in düşmesinin başlıca nedeni, parti ve Devlet yöneticileri arasında zorla uygulamaya çalıştığı ardı arkası gelmeyen değişikliklerdir. 1961'de «yöneticilerin sistemli bir biçimde yenilenmesi» için saptadığı ilkeler önce saptırıldı, sonra hepten ortadan kaldırıldı.

PARTİ VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Geniş yetkiler, büyük maddî ayrıcalıklar, uğraş (meslek) konusunda elle tutulur güvenlikler, parti içindeki sıralanmanın bir «yeni sınıf» oluşturduğunu öne sürmeye yeterli midir? Gerek Sovyet yandaşı komünistler, gerekse Troçki'ciler yadsımakta bunu. Herhangi bir sınıf ancak mülkiyet yapılarıyla belirlenir, diyorlar. Oysa partili yoldaşlar üretim araçlarının sahibi değildirler. Denetledikleri kurumların kârları kendi ceplerine değil, Devlet'in kasasına gitmektedir. Bu gözlem doğrudur, ama çok yüzeyseldir.

Çünkü temel sorun mülkiyetin yasal biçiminin değişip değişmediğini bilmek değil (değiştiği açıkça ortadadır), yeni mülkiyet biçimi içersinde artık-değer'in oluşup oluşmadığı ve bu artık-değer'in nasıl, kimin yararına paylaştırıldığıdır. Biz de ilerde işte bunu inceleyeceğiz.

Şimdilik, ayrıcalıklı bir «toplumsal katman»dan söz etmekle ve bu katmanın öbür küme ya da sınıflarla ilintilerini gözden geçirmekle yetinelim. Partili yoldaşlar, büyük aydınlarla (bilgin, yazar, sanatçı ve benzerleriyle) ve teknisyenlerle maddî üstünlükleri paylaşmakta, onlara en küçük bir siyasal yetki bırakmamaktadırlar. Sözünü ettiğimiz kişiler çok yüksek aylıklar, sayısız ek ödenekler alabilirler, eğer her konuda parti aygıtının buyruklarını dinlerlerse. Roma hukukundaki terimle, «müşteri»dir bunlar.

Bu iki kategoryanın, kendilerine özgü yoldan, söz konusu durumu değiştirmeye kalkmaları için Stalin'ciliğin bir yana bırakılmasını, özellikle de 1960'ları beklemek gerekecektir.

Köylüler açısından sorun çok daha başka biçimde kendini göstermektedir. Zorla kamulaştırmanın açtığı yaranın izi hiç bir zaman bütünüyle kapanmamıştır. Büyük Polonyalı iktisatçı Oskar Lange bir gün bana, 1930'larda kurulan sistemin tam bir derebeylik sömürge sistemi gibi tasarlandığını, aksoylunun yerini Devlet'in aldığını, köylüden alınan paranın büyük kilise değil, fabrika yapımına harcandığını şöylemişti. Bu konuda tek bir rakam durumu aydınlatmaya yeter: 1935'te, Sovyet Devleti çavdarın yüz kilosunu 8 rubleden alıyor, kendi un fabrikalarına 93 rubleye satıyor, onlar da bu parayı tüketiciden çıkarıyorlardı! Köylü, bu «ilkel birikim» biçimini hiç bir zaman bağışlamadı.

Kolhozlarda yaşayanların direnişi, hayvanların toptan kesiminden sonra, işe gelmeme ve kendilerine bırakılan küçük toprak parçasına çekilme biçimine girdi. Savaştan hemen önce, köylülerin % 40'ının ortak topraklarda yılda yüz günden az çalıştığı tahmin ediliyordu. Savaş sırasında, Stalin kolhozlarda yaşayanlara belli bir özgürlük tanımak zorunda kaldı, berikiler özel topraklarını genişlettiler ve ürünlerinin büyük bir kesimini koşut

(paralel) pazarda sattılar. Çatışma bittikten sonra, merkezî siyasal güç verdiği ödünleri geri aldı. Karşılaştığı güçlükler, yeniden gerilemesine yol açtı. 1950'lerden sonra, bireysel topraklar et, süt, meyve, patates ürününün yarısını sağlarken, Devlet çiftlikleriyle ortak çiftlikler (ekili alanın % 95'i), gerek tahıl yetiştirimi, gerek hayvan besleme alanlarında iktisadî açıdan gelişmiş ülkelerin verimini elde edemiyordu[1].

Parti aygıtı tarımdaki bu sürekli bunalımı kolhozluların siyasal örgüte alınmasıyla, uzman sayısının arttırılmasıyla, yeni uygulayım (teknik) yollarının denenmesiyle aşmayı denedi. Ama kullanılan yönetim yöntemleri, Kruçef döneminde «şablon» adı verilen uygulama (yerel koşullara bakmaksızın çoğaltılmış birörnek yönergelerin bütün yurda dağıtılması) bu belini doğrultma çabalarının çoğunu boşa çıkardı. Sözün kısası, bunalımın toplumsal nedenleri, iktisadî ya da iklimsel nedenlerden daha belirleyici oldu (Sovyet tarımı deyince, sorunun çok önemli bir yanı olan iklimi unutmamak gerekir). Kentlerin daha iyi besin sağlayabilmesi için hükümet özel girişime göz yummak ve «varlıklı» kolhozlarla «yoksul» kolhozlar arasında beliren ayrımı desteklemek, yani kamulaştırmadan önce kabul edilen ilkeye aykırı davranmak: zengin köylüler karşısında yoksullara yaslanmak zorunda kaldı.

Çok gariptir, parti işçi sınıfına, yani çıkarlarını temsil ettiği sanılan sınıfa karşı da buna benzer bir siyaset uyguladı. İlk beşer yıllık planlar sırasında bu sınıfın yağlarını pek eritememiş, sanayideki sıkıdüzenden (disiplinden) habersiz köylülerden oluştuğu doğrudur. Onlara hem çalışmayı öğretmek, hem de aralarından ivedilikle bir uzmanlar takımı çıkarmak gerekiyordu. Bu amaçla nişanlar ve maddî kazançlar dağıtma oyununa girişildi. Smolensk arşivlerinde bulunan, 10 Haziran 1931 tarihli bir Merkez Yönetim Kurulu gizli kararnamesi şu koşulları getiriyor: «İş kurumlarıyla yetiştirme kuruluşları yöneticileri ellerindeki bü-

1 1965-1970 döneminde tahıl verimi ortalaması Amerika Birleşik Devletleri'nde hektar başına 2490 kiloyken, S. S. C. B. 'de hâlâ 1220 kiloydu.

tün olanaklarla uzman işçileri yaratıcı, çekip çevirici, enerji dolu, girişken olmaya itelemelidirler; yöneticiler bu işçilere ek ödenekler verecek, elde ettikleri sonuçları basında yayınlatacak, ve üstün başarı halinde, özel nişanlara aday göstereceklerdir.»

Devrim'in ilk yıllarında son derece dar olan ücret yelpazesi gittikçe genişler: oran ilkin (türlü işçi kategoryaları için) 1/3'ken, 1/8, ve yöneticilerle zor işlerde çalışanlara dağıtılan ek ödenekler hesaba katılırsa, kısa bir süre sonra 1/20 olur. Çünkü sistemden yalnız mühendisler yararlanmamaktadır. *Udarnikler* (ağır işçiler) ve *stahanovistler* rahat rahat geçinmelerine izin verecek aylıklar almaktadırlar. Buysa, kimi işçilerin yöneticileri kadar, ya da ona yakın para aldıklarını öne sürenleri haklı çıkarır.

Ama bunlar küçük bir azınlıktırlar. Emekçilerin büyük çoğunluğu çok kötü yaşar ve büyük temizlik hareketiyle sürgünlere dek bir sürü yakınma saptanır. 1936'da, Smolensk ili yazmanı Rumyantsev'e kendi adını taşıyan fabrikada çalışan işçilerin yazdığı mektupta şunları okuruz: «Önemli bir dileğimiz var. Sen araya girmezsen, işi bırakacağız. İşi sürdürmemiz olanaksız. Dayanamıyoruz artık. Yöneticiler ücretlerle ek ödenekleri kendilerine ayırmaya başlayalı beri hiç bir şey kazanamıyoruz -kazancımız 1,5-2 ruble arasında. Fabrikadaki sendika yönetim kurulunun başı Metelkova onlardan yana. Dinlenme evleri, güneş ve ilâç tedavileri hep onlara, işçilereyse hava cıva.»

Polis baskısı kısa zamanda açık hoşnutsuzluk gösterilerini sindirir. Ama parti üyeleri birtakım belirtiler yakalamaya devam eder, *çoğu kez bunları hesaba katmaya çalışırlar*. Çünkü partili yoldaşlar aydınları, teknik kişileri, subayları ve işçi sınıfının aksoylularını kayırırken, söz konusu ayrıcalıklı insanlara yazgılarının partinin kararlarına bağlı bulunduğunu anımsatmak, o arada da, partinin bütün ayrıcalıkların değilse bile, kendi yöneticileri arasında bulunmayanların üstünde olduğunu göstermekten hoşlanmaktadırlar.

Egemen toplumsal katman yetkisini sağlamlaştırmak için *hem* çıkarları o anki eşitsizliklerin sürmesine bağlı kişilere (bu

(bu eşitsizlik daha o zamandan birkaç milyon kadınla erkeği ilgilendirmektedir) yaslanmak, *hem de* halkın geri kalan kesimine günün birinde eşitsizlikleri ortadan kaldırabilecek biricik güç gibi gözükmek zorundadır. Parti aygıtı, eyleminin en son ereğinin, herkesin yeteneğine göre emek verip gereksinimlerine göre ürün alacağı komünist toplum olduğunu yinelemekten geri durmamaktadır.

BİR PAPAZ TAKIMI

Peki, komünist yöneticiler hâlâ komünistliğin kurulacağına inanmakta mıdır acaba? Böyle bir şey, yüce Katolik dinadamlarına hâla Tanrı'ya inanıp inanmadıklarını sormaya benzer. Kuşkucu, hattâ Tanrısız kardinaller bulunabilir. Ama inançsız kilise olmaz.

Burada inancın adı öğretidir (ideolojidir). Başvurulan kaynaklar Marx'la Lenin'in kuramsal yapıtları olduğuna göre, Marx'çı bir öğretidir bu. Söz konusu yapıtlar tam anlamıyla canlı, hâlâ yaşayan şeyler sayılmaktadır. Bu kuramsal yapıtı yenilemek, uzatmak ya da aşmak için hiç, ama hiç bir şey yapılmamaktadır. Parti yöneticileri arasından bazıları hâlâ kendilerine «kuramcı» niteliğinin yakıştırıldığını görmektedirler (örneğin Yudanof'la Suslof). Bunların başlıca özelliği tek bir kuramsal kitap yazmamış olmalarıdır. Onların biricik görevi, Marx'tan ve Lenin'den alınmış sözlerle hükümetin siyasetini doğrulamaktır.

1920'lerin parlak Bolşevik aydınlar takımıyla yeni yönetici katman arasındaki uzaklık başdöndürücüdür. Hatta insan karşısında aynı partinin, aynı ülkenin bulunduğuna inanamaz bir türlü. Köken ayrılıkları (bir yanda iyi bir eğitim görmüş küçükkentsoylu sınıf, öte yandaysa köylü ve işçi sınıf vardır) bu durumu açıklamaya yetmez. Yıllar boyunca, yeni yöneticiler yetişmiştir: bunların çoğu partili yoldaş ya da devlet görevlisi çocuğudurlar; üniversite öğrenimi görmüşlerdir, emekçi kökeni bulmak için dedelere, ninelere uzanmak gerekir.

Her türlü anlatım ve örgütlenme özgürlüğünün yokluğu, yayın ve basına uygulanan sansür, yabancı yayınlardan habersiz kalış çok daha önemli bir rol oynamıştır. İletişim ve çatışma olmadan, söz ve yazı özgürlüğü olmadan düşünsel yaşam olmaz. Düşündüklerini söylemeleri yasaklanan kişiler sonunda hiç bir şey düşünmez olurlar. Kimilerinin içlerinde sakladıkları geçmişle ilgili düşünler de artık günün aydınlığına dayanamamaktadır. Bu düşünler öylesine belirsiz, öylesine karışık bir hale gelmiştir ki, yargıç ya da polis onları kovuklarından çıkardığı zaman, kendiliğinden ufalanıp dağılmaktadırlar. O zaman, ilgili kişi, partinin siyaseti konusunda biçimsiz ve tutarsız aykırı düşünceler beslemekle suçlamaktadır kendisini. İlerde göreceğimiz gibi, bunalım patlak verir vermez, özgürlüğün oksijeni ancak bilimsel kesimlerde, iktisadî uygulayım alanında alınıp verilmeye başlandı. Siyasal düşüncenin yakın zamanlardaki uyanışını *samizdat*'tan, gizli yazından ayıramayız.

Ancak, siyasal erk üstünlüğü görülmemiş bir düşünsel kireçlenmeyle özdeşleşen bu toplumsal katman hiç durmadan öğretiye (kuramsal düşünceye-ideolojiye) başvurmak zorundadır. Çünkü egemenliğini hep işçi sınıfının öncü-takımının üstünlüğü biçiminde sunmuştur; işçi sınıfıysa kitaplara göre, toplumculuğun kuruluşunu ve sınıfsız toplumun gerçekleştirilmesini «sonuna dek» götürecek biricik sınıftır.

Gramsci her toplumsal sınıfın «kendi içersinde, benzeşikliğini (homojenliğini) sağlayan ve yalnız iktisadî alanda değil, siyasal ve toplumsal alanda da işlevinin bilincine varmasını kolaylaştıran bir ya da birkaç aydın katmanı yarattığını» yazıyordu ta ne zaman. Birkaçı ayrık tutulursa, Rus partili yoldaşlar Gramsci'nin savlarından habersizdirler, ama kendilerini işçi sınıfının «doğal aydınları» saymaya yatkın olduklarına kuşku yoktur. Söz konusu sınıfın basit bir «yansı»sı değil, dağdan bayırdan gelmiş ve göz açıp kapayıncaya dek büyük bir sanayi serüvenine atılmış emekçi kitlesinin tarihsel görevinin bilincine varmasını sağlayan yönetici ögedirler.

Ayrıca, büyük Bolşevik döneminin o incecik «geleneksel aydınlar» katmanı yokolup gittikten sonra, başka türlü bir aracılığa olanak var mıydı ki? Başta Troçki olmak üzere, muhalifler bile bu konuda kuşkuluydular. Yenilgilerini işçi sınıfının yorgunluğu, yalnızlığı ve bıkkınlığıyla açıklıyor, toplumculuk daha başka ülkelerde yengiye ulaşmadıkça halk meclislerinin (sovyetler) canlandırılabileceğine inanmıyorlardı. O arada, diyorlardı, toplumculuk partili yoldaşların egemenliğiyle bir çeşit asalak gelişme göstermektedir. Troçki yönetici takımın kurduğu bu yönetim biçimini «İmparatorluk'tan çok Konsüllük Yönetimi'ne benzeyen bir Bonaparte'çılık» diye niteliyordu. Başka bir deyişle, Stalin ve partili yoldaşları, bir ara eli kolu bağlanan kentsoylu sınıfa kendilerini zorla kabul ettiren Bonaparte kardeşler gibi, o an için eli kolu tutulan emekçi sınıfına kendilerini zorla benimsetmişlerdi. Ama tıpkı Bonaparte yönetiminin kentsoylu egemenliğinin başka bir görünüşü oluşu gibi, parti diktatörlüğü de «emekçi sınıfı diktatörlüğünün biraz çarpık, ama yadsınmaz dışa vuruşudur» (Troçki).

Partili yoldaşlar, kimilerine göre emekçilerin özlemlerini «en doğru biçimde» dile getirseler, kimilerine göre «kabaca» çarpıtsalar da, göbeklerinden işçi sınıfına bağlı kalıyorlardı. Ne Stalin'ciler, ne de Troçki'ciler kentsoylu sınıfın egemenliği, ya da işçi sınıfının diktatörlüğü kavramı içersine yerleştirilmeyecek yeni bir sistem tasarlayabilirlerdi. Troçki ancak ömrünün sonlarına doğru –1939 Eylül'ünde– «sermayeci ülkelerdeki emekçi sınıfın işbaşına geçtikten sonra, tıpkı S.S.C.B.'deki gibi, siyasal gücü elinde tutamayabileceği ve ayrıcalıklı bir yöneticiler takımına bırakacağı» varsayımına değinir. Bu durumda, der, «emekçi sınıfın bir yönetici sınıf olmayacağını», «geriye dönük bir değerlendirmeyle, bugünkü S.S.C.B.'nin, ana çizgileriyle, uluslararası düzeydeki yeni sömürü sisteminin öncüsü olduğunu» kabul etmek gerekir.

Yalnız, Troçki sürgünün acımasız özgürlüğü içinde böyle bir varsayım ortaya atabilse de, partili yoldaşlar bunu tiksintiyle

itmek zorundaydılar. Hiç bir yönetici katman yetkisinin yasallığının sorun konusu yapılmasına göz yummaz. Buradaysa yasallık, Marx ve Lenin tarafından saptanan «emekçi sınıf öğretisi»nden doğmaktadır.

Dolayısıyla, kuramla kılgı (pratik) arasındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırma, ya da çok belirgin hale geldikleri zaman, kutsal metinler yardımıyla açıklama gereksinimi doğmaktadır. Nitekim, ücret yelpazesinin genişlemesi Lenin'den alınmış birkaç sözle birlikte ortaya çıkacaktır, ayıntılar da hiç kuşkusuz Lenin'in NEP (Yeni İktisadî Siyaset) döneminde verdiği söylevlerden seçilecektir. Polis baskısı, ya eski sınıf kalıntılarının direnmeleriyle, ya da ülkeyi saran sermayeci ülkelerin varlığı ve yabancı haberalma örgütlerinin içişlerine karışmasıyla açıklanacaktır. İşçi sınıfı içindeki aykırı düşüncelerin varlığı, kurama uymadığı için, düpedüz açıkça yardsınacaktır. Birtakım ticarî görüngülerin (fenomenlerin) sürüp gitmesiyse, tüketim ürünlerinin kıtlığı, tarım alanındaki ortak mülkiyetin özel niteliği ve yine şu ünlü sermayeci çevreyle açıklanır. Devlet kesiminin türlü kolları arasındaki alışverişler, özel toplumsal anlam taşımayan, basit saymanlık işlemleri sayılmaktadır.

Başka bir deyişle, büyük ustaların öğretisine uzaktan yakından bağlanabilecek her şey, onların yapıtlarından alınmış birkaç bölümle «aydınlatılmış» durumadır. O gün yayılan Marx'çı-Lenin'ci öğretiye uymayan her şey balçıkla sıvanmakta, silinmekte, görmezlikten gelinmektedir.

Metinlerin tarihsel eleştirisi hiç bir zaman yapılmamıştır. Lenin, kavgasının değişik anlarında değişik görüşler geliştirmiştir. Düştüğü çelişkilere parmak basmaktan titizlikle kaçınılmaktadır. Yoksa, «toplu yapıtları»nın 35 cildi içinden, anın gereksinimlerine göre, yapılan alıntı avı sıkıntıya girecektir.

Böylesine *dinsel* bir tutum, yeni yönetici katmanın belli başlı özelliklerinden biridir. Bu katman yalnız bir yönetici kast değil, aynı zamanda Marx'çı yapıtın halk arasındaki biricik koruyucu ve yorumcusu bir dinadamları takımıdır. Birtakım kuramsal olum-

lamalara indirgenen ve bilimsel içeriğinden yoksun bırakılan Marx'çılık artık eylem için «kılavuz» değil, çoğu kez bir *engel*'dir. Planlama konusunda göreceğimiz gibi, hükümet kararları kuramsal kaygılarla değil, kılgısal (pratik) zorunluluklara bakılarak verilmektedir. Ama sonradan bunların birer kuramsal görüldü damgası yemeleri gerekmektedir. Matematiğin, daha sonra da bilgisayarların iktisatta kullanılması, uzun süre, «yan» hesapların diyalektik (eytişimsel) maddecilikle bağdaşabileceğine inanmayan Stalin'in olumsuz oyuna carpmıştır.

SİSTEM İÇERSİNDE EMEK

Bununla birlikte, yönetici katmanın betimlenmesiyle davranışlarının gözlenmesi bizi Sovyet sisteminin yapısı konusunda yeterince aydınlatmamaktadır. Parti'nin Devlet'le özdeşleştiğini, parti üyelerinin ayrıcalıklı bir toplumsal küme oluşturduklarını, bu kümenin elinde çok sıkı bir denetimle her yerde hazır ve nazır bir polis örgütü bulunduğunu, öbür toplumsal katmanları kendisinden ayıran eşitsizliklerle oynayarak yetkisini daha da arttırdığını, ve bu egemenliğin Marx'çılığın donuk ve çarpıtılmış bir biçimden yola çıkılarak doğrulandığını görürüz. Ama bu sistemin Rusya'yı neden büyük bir sanayi gücü haline getirdiğini, savaşın korkunç sınavlarına nasıl dayandığını ve özellikle 1945'le 1950 arasında, sermayeciliğin alaşağı edildiği ülkelere neden o kadar kolay yayıldığını anlayamayız daha.

Salt tarihsel açıklamalar yetmez artık bize. Rusya'nın başlangıçta geri kalmış bir ülke olduğu, emekçi sınıfın zayıf ve bitkin olduğu, sermayeci ülkelerin kuşatmasıyla savaşmak zorunda kalındığı doğrudur. Bütün bunlara bakıldığında, Stalin'in muhalefeti yenmek için her türlü olanağa sahip bulunduğu sonucuna varılır ancak. Ama eğer Lenin'in yerini alsaydı, Troçki'nin de (gerçekte buna bir tek Stalin engel olabilirdi) daha az acımasız, daha kansız, daha kabalıktan uzak, ama –siyasal gücü tez vakitte elinden kaçırmayı göze almadıkça– aynı derecede diktacı, çekip çevirici ve bürok-

rat bir siyaset uygulayacağı sonucuna da varırız. İş işten geçtikten sonra yürütülen bu akıllar ilginçtir, ama bizi hiç bir yere götürmez.

Sermayeciliğin köklü yapısını XVI. ve XVII. yüzyıllardaki ortaya çıkış koşullarına değinmekle aydınlatamayacağımız gibi, Devlet toplumculuğunun incelenmesine de yalnızca doğumundan önceki olayları gözden geçirerek girişemeyiz. Burada, sermayeciliğin kökenlerini çok iyi bildiği halde, büyük bir sabırla, çağdaş toplumların hepsinin gelişim temelini oluşturan olaydan: *insan emeğiyle belli bir değerin yaratılması*'ndan yola çıkarak çarkları birer birer ortaya koyan Marx'ın verdiği örneği izlememiz gerekir.

Sovyet sisteminde işçiler, memurlar, teknisyenler ve belli bir oranda kolhozlarda yaşayanlar çalışma yeteneklerini bir ücret karşılığı başkalarına satmaya devam etmektedirler. Yönetimin kuramcıları, S.S.C.B.'de ücretin ulusal gelirin dağıtılış biçimi sayılması gerektiğini öne sürerek, söz konusu satışı yadsımakla işe başladılar. Üreticilerin ortak (ya da toplumsal) emeğinden doğan bu ulusal gelir, diyorlardı, ister istemez üçe bölünmektedir: 1) bireysel ücretlere ayrılan pay, 2) toplumsal ve siyasal (özellikle askerî) harcamalara ayrılan pay, ve 3) biriktirme ve yatırıma ayrılan pay. Böylece emekçi emeğinin tam karşılığını değil –bilindiği gibi Marx bunu bir düş saymaktaydı–, bu üründen biriktirme ve toplumsal harcama payları *çıkarıldıktan sonra* geriye kalanı alıyordu.

Oysa, emekçilerle işveren-Devlet arasındaki somut ilintiler bu «toplumcu ücret» tanımına uymamaktadır. Her emekçinin elinde bir iş kurumuna başvurma olanağı vardır. İşe alınması çalışma süresini, koşullarını ve alacağı ücreti belirleyen bireysel ya da toplu, sözlü ya da yazılı bir sözleşmeyle olmaktadır. Alacağı ücret bir işten ötekine, bir bölgeden öbürüne değişmektedir. Ücretler, işveren-Devlet'in şu ya da bu sanayi kolunun gelişmesine verdiği öneme göre alçalıp yükselmektedir (dokuma kolundaki ortalama ücret, uzun süre, petrol ve kömür sanayiindeki ücretin yarısından az olmuştur). Bu ücretlere (genellikle yüksek verim için. gerçekteyse çetin çalışma koşullarını ödünlemek üzere) ek

ödenekler katılıyor, böylece bazı sanayi kollarında (örneğin maden işleyiminde) taban ücret alınan paranın ancak % 50-60'ını oluşturuyordu. Emekçiler daha iyi ücret alabilmek için grev silahına başvuramazlar elbet, ama yöneticileri ilk bütçeyi gözden geçirmeye zorlamak için ellerinde (üretimin yavaşlatılması, ürünlerin niteliğinin düşürülmesi, işe gelmemek gibi) birtakım baskı yolları vardır.

Bu koşullarda, ulusal ürünün *üleştirilmesi* (ya da paylaştırılması) gibi basit bir düşünle yetinmek olanaksızdır. Bu üleştirmeyi koşullayan yapıları *çözümlemek* gerekir. Nitekim, Sovyet iktisatçıları da 1956-57 yıllarından sonra, gerek sermayeci ülkelerde, gerekse toplumcu ülkelerde emeğin «gerekli emek» ve «artık-emek» diye ikiye ayrıldığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ama hemen ardından, toplumcu bir Devlet'te «artık-emek»in «toplum yararına harcanan» bir emek olduğunu eklemişlerdir.

Bu olumlamayı, «artık-emek»le ortaya çıkan toplumsal artık-değer'in ortak donanım, sağlık ve öğrenim, parasız kamu hizmeti, emekli aylığı ve benzeri harcamalarla yine ücretlilere döndüğünü göstererek doğrulamaya çalışmışlardır. Yalnız, aynı gerçek kentsoylu Devletler'de de vardır (toplumsal güvenlik, ailelere yapılan yardımlar, öğrenim bursları falan) ve bu ücret kitlesinin bölüştürülmesi'ni etkilese de –Marx'çıların öteden beri öne sürdükleri gibi– artık-emeğin (parasız emeğin) artık-değere dönüşmesi sırasında ortaya çıkan sömürü olayını yoketmez.

Bunun üzerine, çok daha ağırlık taşıyan başka bir kanıt öne sürülür. Sovyet ücretlisinin emeğinin bir bölümünü para karşılığında sattığı, bir artık-değer yarattığı kabul edilir, ama bunun özel mal sahiplerine değil, Devlet'e gittiği, Devlet'inse plan aracılığıyla onun kullanılışını kimseyi kayırmadan düzene koyduğu belirtilir. Gerçekten de, sermayeci örnekle Sovyet örneği arasındaki temel ayrım işte bu noktadadır. İleri gitmiş ülkelerde Devlet'in araya girme derecesi ne olursa olsun, S.S.C.B.'de aşılan niteliksel eşiğe hiç bir zaman erişemez. Bundan ötürü, emeğe ilişkin sorunların çözümlemesini derinleştirmezden önce, planlama mekanizmalarını incelemek yerinde olur.

PLANLAMA MEKANİZMALARI

Otuz yılı aşkın bir süre –1965 düzeltimlerine (reformlarına) dek– Sovyet iktisadî sistemi son derece katı ve tutarlı yöntemlerle çalıştı.

Planlanmış yılın başlamasından birkaç ay önce, her iş kurumunun yöneticisi sanayi bakanlığına bir *etkinlik* (*faaliyet*) *taslağı* sunar. Bu tasarıda hem orta süreli (beş yıllık) planın çizdiği genel çizgiler, hem de bir yıl önce elde edilen sonuçlarla iş kurumunun gelişme yeteneği hesaba katılır. Tasarı gerçekleştirilecek ürünün süresini, alınacak donanımın önemini, gerekli yatırımların genişliğini falan belirler.

Bu etkinlik tasarısı bakanlıktaki türlü görevliler tarafından merkezî planlama örgütünün (gosplan) verdiği yönergelere göre incelenir. İlk tasarı üzerinde birtakım düzeltmeler (kimi zaman tepetaklak etmeler) yapılır, yeni amaçlar saptanır. Bundan sonra aktarılan çalışma buyruğunda iş kurumunun bir yıllık işleyişi en küçük ayrıntısına dek öngörülmüştür. Bu yönergede hem ücretlerin hacmi, hem çalıştırılacak emekçi sayısı, hem teslim edilecek ürünlerin niteliği, hem de kullanılacak üretim yöntemleri saptanır. Ürünlerin gönderileceği fabrika ya da dükkânlar belirtilir. Hammadde ya da yarı-işlenmiş ürün sağlayacak kurumların adları sıralanır, adı anılan kurumlara yazılmış satınalma belgeleri gönderilir: bu belgeler olmazsa, söz konusu hammadde ve yarı-işlenmiş ürünleri alamazsınız.

Yatırımlara ayrılan para bakanlık bütçesine eklenir. Yaratılan çeşitli ürünlerin satış fiyatına gelince, bunlar da *gosplan*'a ve Bakanlar Kurulu'na bağlı bir Merkezî Yarkurul'ca saptanır. İş kurumunun sağlayacağı kârlar hiç kuşkusuz bu fiyatların düzeyine bağlıdır, ama kurum söz konusu kârın ancak küçük bir bölümünü saklayıp ek ödenek olarak dağıtır. Kârın büyük kısmı Devlet kasasına gider, bu paralar yatırımları karşılayacaktır.

Bu sistemde iş kurumu yöneticisi, ilke olarak buyrukları yerine getiren kişiden başka bir şey değildir: (bunlar kendisinin vermediği

kararlara bağlı bulunduklarından) yaratacağı ürünlere göre değil, buyrukları yerine getirişine göre yargılanır. Kendisini denetlemek için *belirtiler* yöntemi kullanılır. Belirti hem bir amaç, hem de sonuçtur, plan tarafından saptanmış bir görev ve değerlendirme ölçüsüdür. Yığınla belirti vardır, ama en önemli iki belirti «toplam ürün» ve «paha»dır. Kurum şu üründen şu kadar ton ya da şu kadar rublelik üretmek zorundadır. Yöneticinin başlıca görevi, öngörülen rakamlara ulaşılması için gözünü dört açmaktır. Her ürünün pahası bilmem kaç para olarak saptanmıştır, yönetici bu maloluş fiyatını düşürmeye çalışmalıdır.

Böylece Merkezî Planlama Örgütü'nün (gosplan'ın) elinde o güne dek görülmemiş bir merkezî yönetim aracı bulunmaktadır. Örgüt temel seçimlerde karar vermemektedir elbet. Bunlar Siyasal Büro'ya düşmektedir (gerçekte, gerek Stalin, gerekse Kruçef döneminde, karar verme yetkisi parti genel yazmanı ile yakın çevresinin elindedir). Ama bu temel seçimler içersinde (yani herkese iş bulma, ağır sanayie öncelik tanıma, ordu ve polis bütçesinin arttırılması, parasız tedaviye ilişkin kararlar, kimya sanayii ya da tarımın geliştirilmesi için harcanacak çaba konusunda) *gosplan* türlü olasılıkları incelemekte, *art arda yaklaştırmalar* yöntemiyle birtakım ulusal dengeler kurmaktadır (üretimle tüketim, üretim araçları sanayiiyle tüketim eşyası sanayii falan arasında). Bu dengeler duruk değil, canlıdır. Hem teknikteki evrimin hızını, hem de nüfussal etkenleri, yani emekçi sayısının artış hızını hesaba katmak gereklidir. Pazar iktisadî yaşamın temel düzenleyicisi olmaktan çıktığı için, her şey yönetim örgütünün aldığı kararlara bağlıdır.

Gosplan'ın elinde, tehlike geçiren dengeleri yeniden kurmak üzere iki büyük kaldıraç vardır: fiyatlar ve ücretler. Sanayileşme çabasını hızlandırmak için, örneğin, hammadde fiyatlarını göz alıcı bir biçimde düşürecektir. (Henri Denis yapıtında, Sovyet fiyatlarını incelerken, uzunca bir süre maden kömürünün maloluş fiyatı kimi ocaklarda 62 rubleyken, fabrikalara 24 rubleden bırakıldığını söyler!) Buna karşılık, üretimi bile bile çok düşük düzeyde

tutulan birinci derecede bazı tüketim eşyasının (giysilerin, pabuçların) fiyatını yükseltecektir. Ücretlere gelince, aradaki uyumsuzluk ve dalgalanmaların amacı insan emeğini en önemli sayılan kesimlere yöneltmektir.

Ancak kısa bir süre sonra bu çarkların hiç de sanıldığı kadar esnek olmadıkları görülür. Belli bir üretim koluna (bu alanda en belirgin örnek ağır sanayi dalıdır) ya da şu ya da bu emekçi kesimine verilen üstünlüklerden geri dönmek güçtür. Bağışlanan ayrıcalıklar, ne denli az olurlarsa olsunlar, sürüp gitme, bir bakıma «donup kalma» eğilimi gösterir. Bundan ötürü, emekçilerin bütün yurda dağıtılmasına ilişkin tahminlerin gerçekleşmesiyle ücretlerle ilgili olanların gerçekleşmesi pek ender olarak çakışmaktadır. Ücretlerin düzeyi harcanan emeğin (zaten pratik olarak yapılmayacak) bilimsel bir *nitelik* ve nicelik değerlendirmesine göre değil, parti yöneticileriyle hükümet kurumlarını hem kışkırtıp hem düzen verdikleri yarışa göre belirlenmektedir.

Demek ki Parti –daha doğrusu aygıtın en yüce kesimi– toplumsal artık-değer'in paylaştırılması konusunda tek yargıç durumundadır.

KARŞILIKLI SÖMÜRÜ

Şimdi yine emekçinin durumuna dönelim. X kurumunca işe alınmıştır. Kendisine verilen işi, saptanan sürede, yerine getirmektedir. Üretilmesine katkıda bulunduğu ürünün kullanılışını hiç bir biçimde denetlememektedir. Şu ya da bu çözüm hakkında düşüncesini söylemesine olanak vermeden, her şey onun dışında, plancılar tarafından kararlaştırılmaktadır. Ancak çalışmasının bazı koşulları üzerinde etkili olabilmekte, bunu da, kurumun başındaki yöneticiyle arasında doğan suçortaklığına dayanarak yapabilmektedir. Yönetici planı uygulamak zorundadır: saptanan rakamlar ne denli «akla yakın», yani düşükse, ereğine varması o denli kesin olacaktır. Dolayısıyla alçakgönüllü ölçüler önerecek, işçileri de bundan yararlanacaktır.

Emekçi değerlendirme merdiveninde üst basamaklara çıkabilir, ama bunun için işe üstlerinin buyruklarını dinleyerek başlaması gerekir. Uygulama görevleri her zaman yönetim görevleriyle karışmaz. Resmî propaganda onu toplumun efendisi, tarihsel yazgıyı belirleyecek kişi diye sunmaktan geri durmamaktadır gerçi. Bir zamanlar bunun verdiği övüncü duymuştur gerçekten: bugünse, özellikle kendisine sağlanan birkaç üstünlüğü elinde tutabilme kaygısındadır. Yukarda gördüğümüz gibi, bu üstünlüklerin birincisi görece yavaş çalışma hızlarının varlığıdır. İkincisi herkese iş bulunmasıdır, buysa, çoğu kez, iyi yönetim bir yana bırakılarak gerçekleştirilmektedir: iş kurumlarındaki memurların çoğu, yazıhanelerle kamu hizmetlerindekilerinse hepsi resmî rakamın çok çok ötesindedir (bu da bir sürüsünün zamanlarının büyükçe bir kesimini ikinci ya da karaborsa işlere ayırmalarına izin vermektedir). Son olarak da emekçi bazı önemli ürünleri (yiyeceği, içeceği, olduğu zaman da kitabı, konutu) pahasından ucuza sağlayabilmektedir. Bu elle tutulur üstünlüklerin ülkenin iktisadî geleceğini tehlikeye düşürdüğü, işçi sınıfının uzun zaman dilimi içersindeki çıkarlarını zedelediği öne sürülebilir elbet. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki, hemen o anda sağladıkları yararlar emekçiler tarafından beğenilmektedir.

Emekçi sömürülmekte midir? Ve kendini sömürülmüş hissetmekte midir? Bu iki soruya verilecek karşılıklar aynı değildir.

Terimin Marx'çı anlamıyla sömürü olayı hiç tartışmasız vardır Sovyetler Birliği'nde. Artık-emekle ortaya çıkan artık-değer, kuşkusuz Devlet kasasına girmektedir, özel mülk sahiplerinin cebine değil. Ama belli bir toplumsal katman Devlet'i ele geçirmiş, Devlet olup çıkmıştır. Devleti oluşturan görevli ve yöneticiler, üretim araçlarının *sahibiymişlercesine* hareket etmektedirler. Bu mülkiyet, her şey Devlet'in, yani kuramsal açıdan topluluğun malı olduğuna göre, tüzel (hukukî) değildir. Ama başka bir Marx'çı terim kullanacak olursak, gerçek «üretim ilişkilerine» bakıldığında, tam anlamıyla kılgısaldır (fiilîdir). İşte

bu anlamda yalnızca bir memurlar takımı ya da kast'tan değil, «yeni bir sınıf»tan söz edilebilir.

Bununla birlikte, söz konusu sınıfın artık-değer'in bir bölümünü kendine mal edişi özel sermayeciliğinkinden apayrıdır. Kişisel kazançlar, sağlanan kârlarla orantılı değildir. Kârın bölüştürülmesi tek tek iş kurumlarında değil, ulusal düzeyde olmaktadır. *Kâr dağıtımı değil, bir aylık ve ücret sıralaması biçimindedir.* Verimden pay alan fabrika yöneticileri vardır elbet, ama bu, hiç değilse sistem bunalıma girene dek, sorunun ancak ikinci dereceden yanıdır. Ayrıca, yönetici sınıf temelinden Devlet görevlisidir, kayırılan toplumsal katmanlar onu örnek almaktadır. Labedj'in 1960'ta çıkan bir incelemesi Devlet hizmetleriyle dairelerde çalışan orta öğrenim görmüş teknisyenlerin oranını % 86, sanayide % 12, tarımdaysa % 2 olarak tahmin etmektedir. «Yeni sınıf»tan insanların kendilerine ayırdıkları (dağ evi, araba, gezi gibi) gerçekte sermayeci dünyadaki yüksek düzeydeki teknisyenlerin aldıkları yüzde ve yolluklara benzetilebilecek şu üst-ücrete de parmak basılabilir.

Artık-değer'in *«ücretsel» biçimi*, paylaştırılmasından yalnız «yeni sınıf»ın değil, aynı zamanda, söz konusu sınıfın isteğiyle, yüksek aylık alan herkesin yararlandığını gösterir. Kimileri bu durumu kentsoylu sınıfın belli yöneticiler, hatta bir avuç seçkin işçi için yarattığı duruma benzetme eğilimindedir. Ancak, sermayecilerin «pastayı paylaştırması» gelirlerin kökenini değiştirmemektedir (bir yanda sermaye gelirleri var, öte yandaysa emek gelirleri). *Buradaysa gelirlerin kaynağı aynıdır.* Partili insanı öbür ayrıcalıklı kişilerden ayıran şey, toplumsal artık-değerin bir parçasını kendine mal ediş biçimi değil, elindeki siyasal güçtür.

Bu durumda, sermayeci mülkiyetin ortadan kaldırıldığı, ama iş gücünün hâlâ parayla değiştokuş edildiği, ücretlilerin artık-değer yaratmaya devam ettikleri, bu artık-değerin eşitsiz bir biçimde bölüştürüldüğü toplumların başlıca niteliği olan, olmaya devam edecek bir «karşılıklı sömürü»den söz edilebilir. Bu tür sömürünün ortaya çıkışı bürokrat takımın egemenliğinden ayrılmaz.

Ancak, «karşılıklı sömürü» görüngülerini (fenomenlerini) yoketmek için bu egemenliği sorun konusu yapmak yetmez. Ayrıca artık-değer kaynağını kurutmak, yani yalnız iş gücünün parayla takas edilmesine değil, bütün ticaret biçimlerine son vermek gerekir. Marx'ın öngördüğü, günün birinde gerçekleşebilecek, ama *henüz hiç bir yerde gerçekleşmemiş* şeydir bu. Öbür toplumcu denemeleri incelerken göreceğimiz gibi, özel mülkiyetin yürürlükten kaldırılması, ille de ücretliliğin yokolmasının kesin ölçütü değildir.

Bu yeni sömürü, «karşılıklı sömürü», eskiye, yani sermayeci sömürüye oranla belli bir «ilerleme» getirmekte midir? Rezil, kaba, davranış törelerine aykırı bir soru bu. Ancak, eğer çözümlememizi sonuçsuz bırakmak istemiyorsak, işte bu soruya karşılık vermek zorundayız. Konuyu bizden önce inceleyenler değişik toplumsal sistemler –kölelik, toprak köleliği, çağdaş ücretlilik– arasında bir değerlendirme merdiveni kurmaktan geri durmamışlardır. Öyleyse, neden biz de sermayeci dönemin ücretliliğiyle «toplumcu ücretlilik» arasında kıyaslama yapmayalım? Özlemini duyduğumuz yeni dünyanın, insanı bütün çelişkileriyle bütün ayakbağlarından kurtaramayacağını keşfetme korkusu dışında ne engel olabilir buna?

En kötü yabancılaşma sömürünün kendisinden değil, sömürü konusundaki bilgisizlikten gelir. Sermayeci ülkelerdeki işçi, durumun bilincine varışı ve bunu değiştirmek için giriştiği kavgayla saygınlık ve bir ölçüde özgürlük kazanmaktadır. Ve işte bu saygınlık ve özgürlük Sovyetler Birliği'ndeki ücretli kitlesinden esirgenmektedir. «Yeni sınıf» emekçilerine, geçen yüzyılda sermayecilerin işçilere verdiklerini vermekektedir: pek az bilgi, alabildiğine din. Tabiî, burada din sözcüğünü öğretiyle (kuramsal düşünceyle-ideolojiyle) değiştirmek gerekir.

Parti üyeleri, toplumun her katında ve her alanda, yöneticilerden gelen yönergelerin uygulanmasına göz kulak olmaktadırlar. Bu görevin yalnızca somut yanları yoktur. Onu yerine getirenler için, ayrıca, bir de tinsel (manevî) yanı vardır. Halk kitlelerini

kafalarına sokulacak kötü düşünlerden korumak gereklidir. Dolayısıyla basın sansür altında tutulmakta, bir sürü yapıt yayınlanmamakta ya da çevrilmemekte, kuşkulu kimseler yetkililere bildirilmekte, tutukevleriyle toplama kampları tıkabasa doldurulmaktadır. Ama beri yandan, halk kitlelerinin «öğretisel düzeyi»ni yükseltmek, onları partiden gelen yönergeler çevresinde «harekete geçirmek», harcanacak çabanın büyüklüğüne inandırmak da gereklidir. Sistem, bunalımdan önce, «halk meclisleri artı ülkenin elektriklendirilmesi» değil, «buyurma artı coşku»dur. Coşku da buyrukla çekilip çevrilmekte, düzene konmaktadır.

Böylece, emekçilerin sömürülmesi emeğin göklere çıkarılmasına dönüşmektedir. «Karşılıklı sömürü» deyimini ödünç aldığımız Pierre Naville, «toplumcu ücret»i inceleyen kitabında bu görüngüyü (fenomeni) çok çarpıcı bir biçimde betimlemektedir.

«Kentsoylu sınıf, diye yazıyor Naville, emeğin sömürülmesini piyasaya sürülen malların büyüleyici parlaklığı ve fiyatların başdöndürücü horasıyla örtüp gizler. Devlet planlama dairesinde çalışan görevliyse, Devlet toplumculuğuna özgü karşılıklı sömürme ve asalaklık ilintilerini «toplumcu» ücret, emeğin ödülü, toplumsal onur, yurttaşlık gururu, iyi hizmet nişanları gibi görüntülerin ardına gizler. Burada emek, Anayasa uyarınca, bir ceza, bir sıkıntı olmaktan çıkmıştır. İçinde en küçük bir aykırılık yoktur. Toplumsal adaletin düzenleyici ilkesinin, iktisadî uyum simgesinin arılığıyla çıkar karşımıza: tapılan akılcı bir nesne haline gelmiştir. İsa'nın etini yiyip kanını içerek kutsallaşan Hıristiyan gibi, Devlet'in verdiği ücreti alıp cebine atmak, Tanrı'nın lütfuna ermektir. Bu ücret, ulusal üründen emekçinin payına düşen kutsal parçadır, döktüğü terin onur verici belgesidir, çorbanın yağlı tarafını kendine ayırarak emekçinin iyiliğini isteyen bürokrat dinadamlarınca kutsanmış lokmadır.»

Bu öğretiye bağlanan emekçinin gözü bağlanmaktadır aslında. Buyruklu alkışların ardında gönlünü bu kandırmacaya kapayansa, sözcüğün en gerçek anlamıyla *umutsuz*'dur, yani her türlü umuttan yoksundur. Sermayeci düzende işçi toplumculuğun dü-

şünü kurabilir, toplumcu düzendeyse, temel verilerin değişmediğine aklı kestikten sonra, neyin düşnü kursun?

Sistemin sağlamlığı polisten ve toplama kamplarından çok, işte bu umutsuzluğa dayanmaktadır. Siyasal yönden «umutsuz» insan ille de yaşama zevkini yitirmez. Ama artık yalnız elle tutulur iyileşmeleri, evcil sevinçleri ve geçmiş kuşaklardan kendisine aktarılan eski tutkusal güdüleri duyar. Çünkü insanoğlu kendini büsbütün öğretisiz bırakamaz. Önüne getirileni (gizlice) itip geleceği aydınlatacak bir öğreti göremeyince, atalarından kendisine kalan mirasa dört elle sarılır, eski öğretilere «döner». Ulusçulukların (Rus ulusçuluğunun, azınlıklar ulusçuluğunun) güçlü fışkırmasını başka neyle açıklayabiliriz?

Ne maddesel doyumların aranması, ne de geçmiş günlerin düşünlerine dönülmesi sistemi tehlikeye düşürür. Bunlar hoşgörülebilecek ya da «sisteme katılabilecek» özlem ve duygulardır. Dolayısıyla, uzun süre kendi kendimize böylesine sağlam örgütlenmiş, sımsıkı kapalı bir dünyanın neden ve nasıl değişmek zorunda kalacağını sorduk. Derken, üç temel görünüşle ortaya çıkan bunalım patlak verdi:

— toplumcu ülkeler arasındaki çelişkiler,
— aydınlarla teknisyenlerin direnişi,
— son olarak da yönetim ve planlama sisteminin «bozulması».

V

SİSTEMİN DÜŞTÜĞÜ BUNALIM

Devlet sosyalizminin geçirdiği bunalımı kurucusunun ölümüne bağlama eğilimi vardır. Nitekim, 1956'da Kruçef tarafından girişilen «Stalin'cilikten kurtarma» denemesi, uzun süre, sistemin sonunu değilse bile, sonun başlangıcını gösteren bir belirti sayılmıştır.

Sistemin Stalin'le özdeşleşmesi, onun bu sisteme ille de mantığı içersinde bulunmayan nitelikler kazandırmış olmasındandır. Tarihte yazgıcılık yoktur, yalnızca son derece karmaşık, önceden ayarlanmamış bir gerekircilikler oyunu vardır. Alman sermayeciliği pekâlâ Hitler'i doğurmayabilir, Rus Devlet sosyalizmi Stalin tarafından kurulmayabilirdi.

Stalin'in gerçekleştirdiği şey sistemi hem sağlamlaştırmış, hem de zayıflatmıştır. Kendisinden sonra gelenlerin zayıf noktaları (özellikle polis yıldırısını) ortadan kaldırmaya, haklı ya da haksız, güçlü saydıkları noktaları (parti diktatörlüğü ile «tekparçalılığı»nı) sürdürmeye çalışmaları son derece doğaldı. Demek ki girişilen hareket bir «olağanlaştırma»ydı, yani bunalımın tam tersiydi.

Polonya ve Macaristan olaylarının kökeninde bu «olağanlaştırma»nın yattığı doğrudur. Yugoslavya'nın kopmasından yedi, Doğu-Alman başkaldırısından üç yıl sonra, Stalin'in boyunduruğu

altına aldığı iki ulus, onun suçlu bulunmaysıyla bağımsızlıklarına kavuşacaklarını umuyorlardı. Müthiş düş kırıklığına uğradılar. Yeni Sovyet yöneticileri Stalin'den kalan mirasın bu kesimini bırakmak niyetinde değillerdi. En az Stalin kadar «buyurucu» (emperyalist) idiler ve güttükleri siyaset aynı çelişkilere çarpıyordu. Ancak, birtakım çelişkilerin bulunması, bunlarla yüz yüze gelen sistemin bunalım geçirmesi anlamına gelmez. Bütün yönetim biçimleriyle bütün sistemlerin sürekli olarak bunalım içersinde bulundukları kabul ediliyorsa o başka!

Dolayısıyla, Budapeşte'de olup bitenler tez elden azımsandı, Kruçef'in kehanetleriyle ilgilenildi: Stalin'in yerini alana bakılırsa, «toplumcu kamp»ın artık sermayeci dünyadan korkusu yoktu. Güçlü Sovyet ordusunca korunan bu kamptaki ülkeler Batılı iktisadî güçlerin düzeyine erişebilecek, sonra onları geçebileceklerdi. 1950-1955 arasında S.S.C.B. ile bağlaşıklarının yıllık sanayi üretim gelişmesi % 15'ti. Dünyanın en yavaş tarımsal gelişmesi hesaba katılınca, bu, ulusal gelirin yılda % 8-10 artması demekti. 1956-1960 dönemine ilişkin tahminler buna yakın bir ilerleme oranını öngörmekteydi. O dönemde hiç bir sermayeci ülkede böyle bir gelişme yoktu. Amerika'nın 1950-1960 arasındaki ortalama gelişme hızı% 3,3'tü. Demek ki, S.S.C.B.'nin üretimini iki katına çıkarabilmesi için dokuz yıl yetecekti[1]. Amerika Birleşik Devletleri'nin aynı sonucu alabilmesi içinse yirmi bir yıl gerekliydi. Böylece «toplumcu üretim biçiminin sermayeci üretim biçiminden kesinlikle üstün olduğu» görülüyordu.

Kruçef gelişme oranlarının kıyaslamasına böylesine önem vermeseydi, 1957'de başlayan, 1960'tan sonra kaygı verici bir hal alan Sovyet kalkınma hızı düşüklüğü karşısında bu denli

[1] Savaş'tan sonraki beş yıl içinde zaten iki katına çıkmıştı. Gerçekten de, 1945'teki 100'lük sanayi üretim resmî göstergesi, 1946'da 146'ya, 1947'deyse 222'ye çıkmıştır. Ama bunlar, yıkılan fabrikaların onarıldığı, yenik düşen ülkelerin yağma edildiği olağanüstü yıllardı. Gosplan'a göre, Sovyet iktisadiyatı 1940'taki düzeye ancak 1948'de gelecektir.

şaşırılmayacaktı. Yıllık % 8'lik ulusal gelir artışından, % 6'ya, 4'e, hatta 3'e inildi. 1960-1966 yılları arasındaki resmî ortalama % 5'in azıcık üstündedir. Birleşik Devletler'inkinden pek az yüksek (% 4,9), Japon ve Batı Almanya'nınkilerdense açıkça geri bir gelişme hızıdır bu.

Kruçef'in giriştiği bahis daha 1962'de yitirilmişti. Planların gözden geçirilmesi gerekti. Düzeltimler (reformlar) yeniden incelendi. İşte bu andan sonra gerçek anlamıyla bunalımdan söz edebiliriz.

BÜYÜMENİN DURDURAÇLARI

Sovyet iktisadiyatının geçirdiği bu apansız «bozukluğun» nedenlerini çözümlemezden önce, iktisadî yayılımının hangi koşullarda gerçekleştiğini araştırmak kaçınılmazdır.

Her şeyden önce, bu yayılım, Sovyet yöneticilerinin öne sürdüğü kadar güçlü müdür acaba? Başka bir deyişle, resmî sayılamalar (istatistikler) içten midir, yoksa göz boyayıcı mı?

Burada enerji kaynaklarına (maden kömürü, elektrik, petrol, gaz) ve ağır sanayie (döküm, çelik, yaprak haline getirilmiş demir, çimento ve benzeri ürünlere) ilişkin rakamlarla işlenmiş ürünleri başka kalıba sokan sanayi kollarına ve tüketim eşyasına ilişkin rakamları birbirinden ayırmak gerekir. Birinci küme için elimizde doğrulama olanakları vardır ve bildirilen ilerlemelerin gerçekten pek uzak olmadıkları ortaya çıkmaktadır. İkinci küme içinse, işler pek o kadar aydınlık değildir. Örneğin, dokuma tüketimi öteden beri kuramsal olarak fabrikalarda üretilenin altında olagelmiştir. Kimya ve makina sanayiine ilişkin sayılamaların çoğunun öbür dallardaki gibi safi olmayan veriler halinde değil de, «yapay rakamlar» (çoğunlukla ruble) halinde olmaları denetlemeleri daha da güçleştirmektedir. Beri yandan, hatırı sayılır kötü ürün yüzdesini de hesaba katmak gerekir. Sovyet ambarları hep sayılamalarda gösterilen, ama kullanılmayan, satılamayan makina ve nesnelerle dolmuştur. Son olarak da, orduya (savaş araç ve

gereçleri) ve polise (toplama kamplarındaki emeğe) ilişkin gizli alanlar vardır.

Her türlü sakınım bir yana, Sovyet iktisadiyatı çok güçlü yayılım dönemleri yaşamış, bu da yöneticilerine geniş bir köylü ulusunu dünyanın ikinci sanayi gücü haline getirme olanağını sağlamıştır. Yirmi yıl (1930'dan 1940'a ve 1945'ten 1955'e dek) bu yayılım sermayeci ülkelerdekinden açıkça fazla olmuştur. On beş yıl (1956'dan 1970'e) hemen hemen aynı düzeydedir (beş yıllık savaş dönemi için hiç bir kıyaslama yapılamaz). İlk bölümünde insanın kafasını kurcalayan ve kaygılandıran pek çok noktası bulunsa da, sonuç olarak son derece elverişli bir dökümdür bu.

Ancak, Kruçef'in sözünü ettiği mutlak, görkemli, tartışılmaz üstünlük doğru değildir. Ama yine de özel sermayeciliğin ortadan kaldırılmasına dayanan bir sistemin iktisadî güçlerin gelişmesini güvenlik altına alacağı kanıtlanmıştı. Başlangıçtaki teknisyen eksikliğine ve kullanılan yöntemlerin ilkelliğine karşın, sistem, Preobrajenski'nin deyimiyle «siyasal güçle kaynaşmış bir bütün halinde» işe karışan Devlet iktisadiyatının işleyişindeki etkililiği göstermiş gibidir.

Batılı iktisatçıların çoğu bu etkililiği yadsır. S.S.C.B.'de güçlü bir sanayi temelinin kurulduğu doğrudur, derler. Ama bunun yaratılması, bir yandan, ancak bir Polis-Devleti'nin halka zorla yaşattığı acılar pahasına olmuştur. Öte yandan da, yatırımların büyük kısmı yeni fabrikaların yapımına ve her yıl bir yığın ek makinanın hizmete konmasına gittiği için, *yayıcı* (extensif) bir gelişme döneminden ayrılamaz. Batılı iktisatçılar, yayılımın *şiddetlendirici* (intensif)[1] dönemine geçmek, sinaî donanımın yenilenip çağdaşlaştırılması, teknikteki aralıksız ilerlemelere ayak uydurulması gerektiği an, «Sovyet mucizesi» diye bir şey kalmamıştır, derler. O anda, S.S.C.B. yöneticileri sermayeci tekniklerinden esinlenen yöntemlere başvurmak zorunda kalmışlardır.

[1] Marx *Sermaye*'de (Le Capital'de) bir üretimin «üretim alanı genişliyorsa yayıcı, üretim ortalaması artıyorsa şiddetlendirici» olduğunu yazar.

Kârı yeniden yürürlüğe sokmuş, yeniden pazar oyununa başlamışdır. Bu, Rus sisteminin ancak ilkel birikimin ve savaş iktisadiyatının egemen olduğu olağanüstü dönemler için geçerli olduğunu kanıtlamaz mı?

Şimdilik bazı sermayeci çarkların «yürürlüğe konması» sorununu bir yana bırakalım. Az sonra, incelememizin merkezi bu sorun olacak. Sovyet iktisadiyatının gerçekten de yayıcı gelişme biçiminden şiddetlendirici gelişme biçimine geçiş, ya da bu geçişi sağlamaya kalkışma anında «bozulduğunu» saptamakla işe başlayalım. 1930'la 1950 arasında fabrikalar pek büyük verim kaygısı gözetilmeden kurulmuştu. Şu kadar ton döküm, şu kadar ton çelik, şu kadar ton çimento üretmek gerekiyordu. Bu erek uğrunda her şey gözden çıkarılmalıydı. Köylerden gelmiş yeni emekçi birlikleri savaşa sürülüyordu. Yeni fabrikalarda, sermayeci ülkelerdekinin iki, üç katı işçi çalışmasının hiç önemi yoktu. Bu işçiler köylerinde bırakılsalar belki de topluluğa yararlı olamayacaklardı. Üretimin arttırılması öylesine önemliydi ki, yalnız yapılarla makinaların bakımı değil, ayrıca (yol, konut falan gibi) altyapılar da savsaklanıyordu. Ama bu sonsuza dek böyle sürüp gidemezdi. Yapıları yeniden kurmak, makinaları onarmak, yolları düzeltmek, ve hepsinden önemlisi teknolojinin köklü değişikliklerine ayak uydurmak gerekti. 1951-1958 arasında sinaî üretimi 100 ruble arttırmak için 210 rublelik yatırım yeterliydi. 1959-1966 dönemindeyse aynı sonucu elde edebilmek için 330 ruble yatırmak gerekiyordu.

«Olağan» dönemlerle «olağanüstü» dönemleri birbirinden ayırmak son derece güçse de, akılyürütmeyi kolaylaştırmak için, göz kamaştırıcı ilerleme yıllarına «olağanüstü», orta karar ilerleme yıllarınaysa «olağan» diyebiliriz. Bu durumda bile, Sovyet sisteminin sermayeci iktisadiyatların gerçekleştirdiğinden üstün değil, onlara *denk* bir yayılma hızı sağladığını saptamak zorunda kalırız.

Bu yaklaştırma hiç kimsenin hoşuna gitmez elbet. Dolayısıyla iki yakada da oyun kâğıtlarını birbirine karıştırmaya girişilir. *Gelişme biçimleri* birbirlerinden ayrı olduğu için, son derece ko-

lay bir iştir bu. Nitekim, kişisel eğilimlere göre, ya elde edilen üretim oranlarına, satışa çıkarılan tüketim eşyasının niteliğine, borç verme sisteminin sağladığı kolaylıklara ve ticarî alış-veriş ağlarına *ya da* işsizliğin bulunmayışına, kimi ürünlerin ucuzluğuna, dağıtım harcamalarının azlığına falan parmak basılacaktır. Gerçekte, iki sistemde de korkunç boşa harcamalar vardır. Ama yerleri aynı değildir. Bir yanda memur takımının asalaklığı, öte yandaysa aracılarınki göze çarpar. Bir yanda aşırı merkezileştirilmiş bir yönetimin en küçük yanılgısının zincirleme uzayıp gidişi, öte yandaysa aşırı kâr elde etmeyi amaçlayan, gerçek gereksinimlerin belirlenmesine hiç önem vermeyen bir üretimin tutarsızlık ve dengesizlikleri.

Doğrusu aranırsa, çağdaş sanayi toplumlarının hepsinin şimdikinden çok daha yüksek bir ilerleme hızına ulaşmaları gerekirdi. Bilimin ve tekniğin gelişmesi motoru çok daha hızlı götürebilirdi. Gücünün büyük bir bölümü sayısız sapma içersinde yitip gitmektedir. Bunun nedeniyse iktisadî uygulayımlardan çok, toplumsal yapılardır. İnsanlarla üretimleri arasına elden geldiğince az perde ve durduraç (fren) koymayı başaran sistem üstün gelecektir sonunda.

«BOZUKLUK»

Biz yine de Sovyet iktisadiyatının nasıl «bozulduğunu» daha yakından inceleyelim. Gerek yabancı gözlemciler, gerekse Sovyet uzmanları bir sürü hastalık belirtisi saptamıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Yayıcı yanı ağır basan bir iktisadî gelişmenin düşeceği tehlikeler.
2. Aşırı merkezileştirmenin sakıncaları.
3. Planlama mekanizmalarının aşırı katılığı.
4. Fiyatlara uygulanan keyfî sistem.

O güne dek büyük bir titizlikle gizlenen bilgiler, 1964-65 döneminden sonra, ilkin özel dergilerde, ardından büyük Sovyet

basınında açıklandı. Bu bilgilerin çoğu fıkradır. Ama bunların hemen hepsi son derece anlamlı fıkralardır.

Böylece, (görevlilere dağıtılan ek ödeneklerin bağlı bulunduğu) «toplam üretim» göstergesinin hesaplanmasının nasıl «garip» sonuçlar verdiği öğrenildi. Örneğin, traktör yapan bir kurum, daha hafif oldukları, tonla hesaplanan yıllık göstergeye ulaşabilmek için daha fazla çıkarmak gerekeceğinden, yeni makinalar üretmeye yanaşmıyordu. Bir tabak çanak fabrikası yalnızca minik altın balıklarla süslü tabaklar çıkarıyordu. Çünkü bu sefer gösterge rubleyle hesaplanmaktaydı. Merkez fiyat yarkuruluysa yalın tabakların fiyatını 50 kopek, süslülerinkini de 83 kopek olarak saptamıştı.

Yöneticilerle mühendislere verilecek para armağanlarını belirleyen maloluş fiyatının düşürülmesi ilkesiyse, teslim edilen malların niteliğinin düşmesine yol açmaktaydı. Malları alanlar yakınınca, yöneticiler soruşturma açıyor, kimi zaman sorumlu iş kurumları ceza ödüyorlardı. Kurum yöneticileri planı uygulamamakla suçlanmaktansa, ceza ödemeyi yeğliyorlardı. Daha önce de söylediğimiz gibi, çoğu kez ürünler kullanılmaz durumda oluyordu. O zaman, yalnız eldeki ürün hesaplarında gözüküyorlardı. 1964 yılı içersinde böylece yitip giden mallar 2 milyar olarak hesaplanmıştır.

Oysa aynı 1964 yılında, tamamlanmamış tasarılarda donup kalan yatırımlar, Akademi üyesi Arzumanyan'ın dediğine göre, 16 milyar ruble tutuyordu. Bu rakamlarla o dönemde 30 milyar olan yıllık yatırım Bütçesi karşılaştırılırsa, Sovyet itkisadî yaşamının en bunalımlı günlerde katlanmak zorunda kaldığı kayıpların büyüklüğü anlaşılır.

Alınan kararların yüzde yüz yönetimsel oluşu, yatırım tasarıları şişkinliğini kamçılamaktaydı. Bu yatırımların sorumluluğu, iş kurumlarının yöneticilerine düşmüyordu. Yöneticiler, elleri böğürlerinde kalmamak için gereksinimlerini kendiliklerinden abartıyor, sonra bir yandan da türlü tanıdıklarını araya koyarak, ilgili bakanlığın yargısını bekliyorlardı[1]. Bakanlık, istekleri *gosplan*'dan

gelen yönergelere uydurmaya çalışıyordu. Ama çoğu kez kesin verim hesaplarını ihmal ediyordu. Yapılan yanlışlıklar ancak yarı yolda farkediliyor, yarısı gerçekleştirilmiş tasarılardan vazgeçiliyordu. Şurası bir gerçek ki, maloluş fiyatlarıyla satış fiyatları arasındaki uyumsuzluklar girişilen yatırımların ne kadar sürede çıkarılabileceğini hesaplamaya izin vermiyordu.

Eğer büyük sayıda yönetici, kişisel girişimleriyle sistemin en kötürümleştirici yanlarını düzeltmeye çalışmasalardı, saydığımız mekanizmalar dar boğazların çoğalmasına yol açardı. İşini bilirlik yalnız olumsuz yönde (üretim amaçlarının alçak düzeyde, borç isteklerininse yüksek düzeyde tutulması biçiminde) kendini göstermemektedir. Kurumun çalışması için gerekli olan ve resmî yoldan çok geç elde edilen hammaddelerin bulunmasında da ortaya çıkmaktadır. Türlü davalardan, ayrıca yeni iktisadî polisin (B. H. S. S.'nin) etkinliklerini (faaliyetler) okuyarak kurumlar arasında resmî alışverişlere koşut (belgesiz) bir sürü değiştokuş yapıldığını, bu işlemlerden elde edilen kârların ya yöneticilere dağıtıldığını, ya da gizli öz-yatırımlara harcandığını öğrenmiş bulunuyoruz.

Leningrad iktisadî polisinin başı, sivil halk ordusu yarbayı Puşkarief, 1969'da *İzvestia*'nın haftalık eki *Nedela* tarafından açılan bir tartışma dolayısıyla bu «gizli alışverişler» konusunda ilginç bilgiler vermiştir. Bu subayın yönettiği iktisadî polis görevlileri, «varlıklı» kolhozların, yasadışı yollardan, kolayca yeni yapıların üstünü örtmekte kullanılan düralit levhalar sağladıklarını saptamışlardı. Uzun bir soruşturma sonucu, söz konusu levhaları

[1] Şu anda (1971) S.S.C.B'de 25 sanayi bakanlığı ile bir mikrobiyoloji sanayii yönetim merkezi vardır. Bunlar sırasıyla enerji ve elektriklendirme, petrol çıkarma, aktarma, gaz, kömür, demir madenciliği, demir dışındaki madenleri işleme, kimya, ağır mekanik yapılar, elektrikli-uygulayım, kimya ve petrol sanayileri için makina, alet-makina, kendi kendine işlemeyi sağlayan araçlar, otomobil sanayii, tarım makinaları, yapı ve yol makinaları, hafif sanayi, orman sanayii, selüloz ve kâğıt sanayii, yapı araç ve gereçleri, hafif sanayi için makinalar, besin sanayii, et sanayii. süt sanayii, balık sanayii ve ilâç sanayii bakanlıklarıdır.

satan fabrikanın asıl tabakaları incelterek koskoca bir yedek oluşturduklarını farkettiler. Resmî faturalar, ortalama kalınlığı temel alarak, ağırlığa göre düzenlenmişti. 280 tonluk bir yükün denetlenmesi, 5 kiloluk 56 000 yaprak yerine, 4 kiloluk 70 000 yaprağın bulunduğunu, dolayısıyla karaborsaya sürülecek 14 000 yaprak elde edildiğini keşfetmeye izin vermiştir. Çalışmalar bittikten sonra yapı yerlerinde kalan artıklar da aynı yoldan koşut pazarı besliyordu.

İçişleri Bakanlığı iktisadî daire denetçisi, sivil halk ordusu yarbayı Andreyef de aynı tartışma sırasında, kolhozların kurduğu yardımcı işliklerin bir sürü yasadışı işleme kaynaklık ettiğini bildirmişti. «Söz konusu işlikler, diyordu durum bildirisinde, küpe, boyunbağı, dudak boyası, temizlik tozları, mini etek, gelinlik gibi kuramsal olarak uğraş alanları kabul edilen tarımsal iktisadiyatla ilgisi bulunmayan şeyler üretmektedirler. Odessa'daki kolhozların balıkağı yapmaları gerekirdi: oysa bunlar, gerçekte, yapay iplikten plaj çantaları üretiyorlar.»

Bu işinibilirlik hem kimi nesnelerin yokluğuna çare bulmakta, hem de iş kurumlarıyla kolhozlara ek gelir sağlamaktadır. Ve tabiî, ister istemez, yetkililerin belirli aralıklarla kınayıp bir türlü önleyemedikleri yolsuzluklara eşlik etmektedirler. Gerçekten de –garip bir deyimle «küçük hırsızlıklar» adı verilecek– yürütmeler gittikçe sıklaşmaktadır. Bu hırsızlıkların çoğu, biriken malların bile bile eksik gösterilmesiyle ortaya çıkan ürün fazlasından yapılmaktadır. Kimisi de «maddî zarar» hanesine işlenmektedir. Kimisiyse düzmece adlara yapılan uyduruk ödemelerden çıkarılmaktadır. Ancak, bu görüngüler bizi şaşırtmamalıdır. Onlar yalnız katı ilkeli gazükmeye çalışan bir toplumun yürek çöküntüsünün belirtileri değildirler. Aynı zamanda, sanayi bakanlıklarıyla Merkezî Planlama Örgütü'nün buyurganlığına bağlanan sayısız iktisadî birimin, *tasarlanandan çok daha büyük bir özerkliğe sahip olmaya devam ettiklerini* göstermektedirler. Düzeltimlerin (reformların) gerçekleştirilmesi de, bütün toplumsal uzantılarıyla birlikte, işte bu özerklik payından gelecektir.

DÜZELTİMLER

İlk düzeltim girişimlerini 1957'de Kruçef yaptı. Bunların başlıca amacı, iktisadî kararları merkezilikten kurtarmaktı. Ulusal bakanlıkların pek çoğu kaldırıldı, onların yerine *sovnarkoz*'lar ya da bölgesel iktisadî kurullar getirildi. Alınan sonuçlar kısa sürede umut kırıcı oldu. Bu yöntemle temel sorunların yerinin değiştirildiği, genel karışıklığın arttırıldığı hemen anlaşıldı. Taşraya gitmek zorunda kalmadığı zaman elindeki yetkilerin bir bölümünü yitirdiğini gören yönetici takımın ağzının tadı kaçırılıyor, ama bürokratik yöntemlerde hiç bir değişiklik yapılmıyordu.

Dolayısıyla, 1961-1962 yıllarından sonra, çok daha köklü ve geniş tedbirler düşünüldü. Bir süredir iktisatçılar arasında sürüp giden tartışmaların bazı bölümleri yayınlandı. Böylece, 9 Eylül 1962'de, *Pravda*'da profesör Liberman'ın ünlü yazısı çıktı: «Plan, kâr ve ücret» başlıklı bu yazı geleneksel «göstergeler»in yerine kâr göstergesinin getirilmesini öneriyordu.

Batı dünyasında, Liberman hemencecik yeni siyasal akımın esin kaynağı diye sunuldu. Yanlış bir yorumdu bu. Sovyet sisteminde, üniversiteli bilim adamları ancak, yönetici takımın sorumluluğunu yüklenmek istemediği düşünler sınanmak istendiği zaman sahneye çıkarılır. Böylece, birkaç yıllık savlar ansızın gün ışığına kavuşur. Ve ardından, bu savları ortaya atanlar karanlığa, sessizliğe gömülür.

Gerçekte, daha Stalin döneminde Sovyet iktisatçılarına belli bir araştırma özgürlüğü tanınmış, bunlar da ellerinden geldiğince fazla genel kuramlara dalmaktan kaçınmışlardı. Kantoroviç'le Noroyilof işte bu sözsüz sözleşmeden yola çıkarak matematikte kullanılan yöntemlerin üretimin örgütlenme ve planlaması üzerindeki etkilerini, Malişef'le Zaharof da iktisatta zaman sorununu inceleyebilmiş, Leontief toplumcu sistemlerde değer yasasını çözümlemeye girişmiş, Strumilin bu çözümlemeyi harcamaların çalışma zamanı olarak hesaplanmasına aktarmayı denemiş, Atlas, Liberman ve Trapeznikof iş kurumlarının yönetiminin ve kâr

mekanizmalarının ortaya çıkardığı sorunlara eğilebilmişlerdir. Yalnız Akademi üyesi Nemçinof ölümünden kısa bir süre önce (1964'-te) gerçek bir bütünsel program hazırlamaya kalkıştı. Söz konusu program, eğer Kruçef'in egemenliğinin son aylarına damgasını vuran büyük karışıklık döneminde kaleme alınmamış olsa, hiç bir zaman kamuoyuna açıklanmayacaktı.

Kruçef, biri 1962 Eylülünde, öbürü 1964 Eylülünde olmak üzere, iki kez yararlandı Liberman'ın hizmetlerinden. Liberman'ın ikinci yazısının başlığı, birinci metnin çıkışından beri iki yıl geçmemiş gibi, tam bir alçakgönüllülükle: «Yine plan, kâr ve para armağanı üstüne»ydi! Oysa bu iki yıl, gerek parti yöneticileri arasında, gerekse yeni yöntemlerin getirilmesini kabul ve red eden iktisatçılar arasında çok sert kavgalara sahne olmuştu. Peki ama, neydi bu yeni yöntemler? Temel olarak planlama belli oranda yumuşatılacak, bu da: 1) iş kurumlarına daha büyük bir özerklik; 2) «geleneksel göstergeler»in yerine kâr «göstergesi»ni getirecek; 3) yöneticilerin sonuçlarla ilgilenmeleri için türlü biçimlerle para armağanlarının gelişmesini; 4) fiyat sisteminin gözden geçirilmesini; 5) kurumlara borç para veren aygıtın merkezilikten çıkarılmasını sağlayacaktı.

Daha o çağdan Kosigin'in de aralarına katılması gereken düzeltimciler, Sovyet iktisadiyatının temel ilkelerini sorun konusu etmekten titizlikle kaçınıyorlardı. Plan buyurucu bir nitelik taşımalı, getirdiği seçmeler ancak parti yöneticileri tarafından yapılmalıydı. Demek ki iş kurumlarını ne üreteceklerine ve etkinliklerini örneğin, planda öngörülmeyen alanlara kaydırmalarına karar vermekte özgür bırakmak söz konusu değildi. Bununla birlikte, bakanlık yönergelerinin geçmişteki kadar kesin ve kılı kırk yarıcı olup olmamaları, iş kurumunun çıkarını gözetmenin, planlama sistemini kurumun çıkarıyla bütün toplumunkini bağdaştıracak biçimde düzeltmenin daha iyi sonuç verip vermeyeceği sorunu ortaya atılmıştı.

Peki ama, ne olabilirdi bir Sovyet iş kurumunun «çıkarı»? Düzeltimciler buna şöyle karşılık vermekteler: müşterileri en çok

hoşnut edecek ürünleri en akılsal yoldan üretmek ve daha yüksek para armağanları dağıtmaya izin verecek önemli kârlar sağlamak. İşte bu yüzden temel ölçü kâr olmalıdır. Elde edilen kârla kullanılan üretici sermaye arasındaki oran yükseldikçe, iş kurumuna ayrılan ödüller de artacaktır. Bu, sanayi bakanlıklarının, belli bir iş kurumuna belli sürede birtakım özel ürünler çıkarma zorunluluğunu bildirdikten sonra, üretim yöntemlerinin seçimi konusunda özgür bırakmakta ve değişik müşterilerle sözleşme yapmasına izin vermekte oldukları anlamına gelir.

Toplumcu ilkelerin bir yana bırakılması ve sermayeci işleyişlere belli oranda dönüş müdür bu? Hayır, diye bağırmaktadır düzeltimciler –ve o arada Liberman– çünkü bir yandan kâr tasarlanan değişikliklere bağlı değildir (S.S.C.B.'de kâr hiç bir zaman ortadan kalkmamıştır), öte yandansa, elde edilen kârın büyük kesimi yine Devlet kasasına girecektir. Şimdi yalnız türlü iktisadî birimlerin yönetimini (alışılmış «göstergeler»e göre değil) kâra bakarak yargılamak ve para armağanlarının dağıtımını elde edilen kârın önemine bağlayarak yeni maddî dürtücüler yaratmak söz konusuydu. İş kurumları bu kârı yine diledikleri gibi kullanamazlar ve ortaklaşa sermayenin bir bölümünün özel ellere geçmesi yine yasaktır.

1965 düzeltimlerine esin kaynağı olacak bu savlar birtakım güçlü direnişlerle karşılaşmaktadır. Çünkü önerilen değişiklikler *parti aygıtınca uygulanan denetlemeleri* kılgısal (pratik) olarak sorun konusu etmektedir. Parti üyeleri o güne dek verilen yönergelerin iktisadî makinanın tepesinden tırnağına dek uygulanmasına göz kulak olmakla görevliydiler. Bu yönergeler, onlara göre, siyasal bir içerik taşımaktaydı: partinin izlediği çizgiyi somut terimler halinde dile getiriyorlardı. Dolayısıyla bunları emekçilere açıklamak ve kurum sorumlularının onları titizlikle uygulamalarını sağlamak gerekliydi. Günlük yaşamda bin türlü düzeltme olanağı vardı elbet. Ama partili yoldaşların elinde de her zaman bunları önleme araçları bulunurdu. Parti görevlilerinin buyruğuyla kitlelerin coşkusu üstüne oturtulmuş bir sistemde, onlar, söz

konusu buyruğu yerine getiren araçlar, halkın coşkunluğunu düzenleyen kişilerdir. Güçleri hem öğretisel, hem de iktisadî ve polisseldi. Ve şimdi, bu dinadamları takımının elinden dünyasal gücün özü alınmak isteniyordu!

Gerçekten de, parti yöneticilerinin belli bir bölge ya da kentteki iş kurumlarının yöntemindeki yetkileri ne olacaktı? Söz konusu iş kurumlarındaki ağırlıkları ne olacaktı? Yöneticilerle mühendisler artık karşılarında titremeyeceklerdi; işçiler de çekecekleri söylevlere omuz silkip geçecekti. Elde edilen kâr yüksekse, dağıtılan ödüller de ilginç olacak ve Moskova kendini hoşnut sayacaktı. Ancak işler kötü giderse partili yoldaşlardan duruma el koymaları istenecekti... tabiî o arada sorunu çözecek bir teknisyen yollanmazsa. Sözün kısası, *aparaçikiler* işe yaramaz, asalak insanlar durumuna düşmek üzeredir!

Bundan ötürü, önce Kruçef, ardından da Kosigin'in partili yoldaşlarla uyuşması gerekecektir. Birtakım düzeltimler yapılacaktır, çünkü tutukluk yapan iktisadî makinayı yeniden hızlandırmak gereklidir; ama bu düzeltimler sakınımlı olacak ve parti egemenliğini her aşamada gözetecektir. İşe sınırlı denemelerle başlanacaktır. İki hazır giyim kurumu, Moskova'daki «Bolşeviçka» ile Gorki'deki «Mayak» 1964'ten başlayarak sınama tahtası olacaklardır. Bu iki öncü-kurum, Hafif Sanayi Bakanlığı'nın yönergelerini beklemeden, değişik mağazalarla sözleşme imzalayacaktır. Sözleşmeler, teslim edilecek malların niceliğini ve özellikle de (müşterinin isteğini göz önünde bulunduran) niteliğini belirtmektedir. Fiyatlar karşılıklı anlaşmayla belirlenmekte, ama ulusal fiyatlardan pek fazla uzaklaşmamaları gerekmektedir. Bundan sonra, söz konusu iki kurum etkinlik (faaliyet) tasarılarını bakanlığa sunmakta, o da bunları genel plan çerçevesine almaktadır. Bakanlık birtakım sözleşmelerin değiştirilmesini isteyebilir, ama bu kez verdiği yönergeler daha esnektir. «Bolşeviçka» ile «Mayak» en yararlı gördükleri uygulama yollarını seçmekte özgürdürler. Çalıştırılacak işçi, işlenecek hammadde konusunda onlara hiç

bir «ölçü» verilmemekte (ama «satınalma belgeleri» yine bakanlıktan gelmekte, çünkü deneme genel iktisadî akıntının tersine, yani dokuma fabrikalarına değil, akıntının gittiği yöne, yani mağazalara doğru yürütülmektedir). Ayrıca şurası da açık ki, elde edilen sonuçlar hem üretim planının uygulanmasına göre, *hem de* gerçekleştirilen kâra bakılarak yargılanacaktır. Böylece, Nemçikof'un deyimiyle söylersek, «buyruk-planın yerine ödev-planı geçiren» bir yola girilmektedir.

Bu, yavaş yavaş başka kurumlara uzatılacak ve 1965 düzeltimine temel olacak bir denemedir.

TUTUCULARIN DİRENİŞİ

Merkezî yönetici takım bu düzeltimi iktisadî olguların baskısı altında ve tabiî istemeye istemeye kabul etti.

Bölgesel sovnarkozlar dağıtıldı, sanayi bakanlıkları (çoğu kez eski adamların yönetiminde) yeniden kuruldu. Kruçef'in 1957'de görevinden uzaklaştırdığı Baybakof yeniden Merkezî Planlama Örgütü başkanı oldu. «Yöneticilerin sistemli bir biçimde yenilenmesi» için saptanan kurallar pratik olarak bir yana bırakıldı. Ve hepsinden önemlisi, Parti yeniden araya girme ve tepeden denetleme haklarına kavuştu.

Düzeltimciler bunu istemiyorlardı elbet. Michel Tatu, 1965 ilkbahar ve yazında, bu konuda Başbakan Kosigin'le Parti Genel Yazmanı Brejnef'i, yani birkaç ay önce Kruçef'i devirmek için birleşen bu iki adamı karşı karşıya getiren çatışmayı çok iyi anlatmıştır.

Kosigin, 1965 Mart'ında Merkezî Planlama Örgütü'nde çalışan başlıca kişiler önünde söz alarak şöyle diyordu: «Planlama örgütünde çalışan emekçilerin elini kolunu bağlayan ve onları planlarını iktisadî yaşamın gerektirdiğinden apayrı bir biçimde tasarlamaya iten her şeyi kaldırıp atmalıyız... Bir sürü önemli sorunun incelenmesinde kendi türettiğimiz beylik kalıpların tutsağı oluyoruz, oysa bunları nicedir üretimdeki gelişmenin çağcıl

koşullarına karşılık veren yeni ilkelerle değiştirmemiz gerekirdi.»

Bu sözler partili yoldaşlarla yeni başlarını rahatsız ederdi her şeyden önce. Kosigin'in söylevi, ancak bir ay sonra, aylık bir dergiyle haftalık bir iktisadî dergide yayınlandı. Buna karşılık, (doğrudan doğruya parti yönetimine bağlı) *Pravda* (o sıralarda *Kommunist*'in başyazarlığını yapan) «*kuramcı*» Stepanof'un uzun bir yazısını bastı; bu yazıda, öğretinin önceliğine büyük bir güçle yer veriliyordu. Stepanof, özetle, önemli olan yalnız belli bir üretimde bulunmak değil, bunun nasıl elde edileceğini bilmektir, diyordu. Ve ardından, bu alanda Lenin'in «kuş beyinli çıkarcılar» diye adlandırdığı kişilerin izinden gidilemeyeceğini, «her şeyden önce komünizmin bütün ilkelerinin teknik işlenmesini, komünizme giden yolları, komünizmin kurulmasına yarayacak araçları hesaba katmak» gerektiğini ekliyordu.

Birkaç gün sonra, Leningrad örgütü yazmanı Popof yine *Pravda*'da şunları yazıyordu: «Parti yöneticisi bir siyasal görevlidir. Üretim işlerine başka türlü yanaşır, iktisadî yöneticiden ayrı yöntemlerle çalışır. İktisadî yöneticinin gücünü arttırır, onu tamamlar, ama hiç bir zaman yerini almaz... Birtakım örgütlerin başına uzmanların getirilmesi, siyasal çalışmaya verilecek dikkatin gevşetileceği, Parti'nin kanıtlanmış, yaşam tarafından doğrulanmış yönetim gelenek, biçim ve yöntemlerinden vazgeçileceği anlamına gelmez.»

Bu karşılık, arzulanan uzlaşmanın ana çizgilerini belirtiyordu. İktisadî uygulayıcılarla kurum yöneticilerine, partili kişilerin iktisadî yönetime karışma haklarının devam etmesi ve herhangi bir çatışma halinde, son sözü onların söylemesi koşuluyla, daha geniş bir özgürlük tanınıyordu. Düzeltimciler (bir hükümet organı olarak, ilke açısından, Kosigin'in buyruğunda çalışan görevlilere bağlı bulunan) *İzvestia* aracılığıyla karşılık verdiler. Partili yoldaşların hiç şaşmadan sürdürdükleri «ilerleme yarışı»nı alaya aldılar. Büyük çoğunluğu «çıkarcı» sayılamayacak fabrika yöneticilerini savundular. Son olarak da Lenin'in hiç bir zaman maddî çıkarla coşkuyla karşılaştırmadığını anımsattılar.

Düzeltim, 1965 sonbaharında, ancak uzun bir çatışmadan sonra uygulanabildi. Düzeltimcilerin dilediğinden daha güdüktü. Kâr, bir iş kurumunun yönetilmesini yargılamakta kullanılacak tek ölçü değil, ölçütlerden biri sayılıyordu. Yöneticilere ayrılan (ve para armağanı biçiminde dağıtılan) kâr arttırılıyordu. Ama kurumlararası ilişkilere ancak belli durumlarda izin veriliyordu. Araç-gereç ve ürün dağıtımı yine Devlet yönetimine bağlı kalıyordu. Düzeltimin temel taşı olan fiyatların düzene konması işi 1967'ye bırakılmıştı. Buna karşılık tarımsal fiyatlar alanında hemen birtakım tedbirler alınmıştı: öngörülen ölçülerin üstünde ürün teslim edenlere para ödülleri verilecekti. Stalin'in ölümünden (özellikle de XX. Kurultay'dan) sonra izlenen ücret yelpazesinin daraltılması siyaseti bir yana bırakılmıştı. Ve son olarak da, emeğin verimliliğini arttırmak için elden geldiğince büyük bir farklılaşmanın gerekliliğine inanılıyordu yeniden.

Bütün bunlar, sonuçları hiç bir yönden tanıtlayıcı olamayacak az ya da çok deneyci tedbirlerdi.

Köylülere verilen ödünlere karşın, tarımsal fiyatlar sanayideki fiyatlara oranla yine düşüktür. Kolhozlardaki üretimin zayıf verimli kalması biraz bundandır. 1970'te, köylü ailelerinin geçim kaynaklarının % 36'sı hâlâ bireysel topraklardan geliyor, kolhozlar köylü gelirinin ancak % 37'sini karşılıyor (gerisini Devlet'in dış ödemeleri ve toplumsal yardım sandıkları sağlıyordu).

1950'lerin başlarında en düşük işçi ücretiyle en yükseği arasındaki oran 1/3'tü. XX. Kurultay'dan (1956'dan) sonra 1/2 oldu, 1966'da ise yeniden 1/3'e çıktı. Ayrıca işçi ücretleriyle yöneticilerin ve «büyük aydınların» ücretleri arasındaki önemli ayrılıkları da hesaba katmak gerekir.

İŞ KURUMU VE PAZAR

Düzeltimin uğradığı değişiklikler ne olursa olsun[1], iş kuru-

[1] 1967'nin 1 Ocak'ında, sınaî üretimin % 12'sini temsil eden 700 iş kurumu yeni dizgeye göre çalışmaktaydı. 1968 sonunda, işlem, sınaî üretimin % 70'ini oluşturan 26 000 kuruma yayılmıştı.

munun Sovyet toplumunda kendine özgü çıkarları bulunduğu, çok doğal olarak kendisi için en yararlı yolda hareket etme eğilimi gösterdiği düşüncesi zorla kendini kabul ettirdi.

Sermayeci dünya iktisatçılarına son derece sıradan gelen bu düşünce, Devlet sosyalizmi dünyasında yaşayan iktisatçılar için tam bir devrimdir (kimileri içinse ihanet). Gerçekten de bu düşüncenin altında, iş kurumunun ürettiği şeylerin *mal* oluşu ve gerçekleştirilen kârın (konan fiyatlar maloluş bedeline uyuyorsa) *gerçek kâr* sayılması yatmaktadır.

Oysa, o güne dek, kabul edilen sav, daha önce de söylediğimiz gibi, kamulaştırılmış iş kurumlarınca üretilen nesnelerin tecimsel mal niteliğini yitirdikleri, yalnızca kullanma değeri taşıdıklarıydı. Söz konusu mallar başka kurumlara satılıyordu elbet. Ama bu satış, deniyordu, salt biçimseldir. Yapılan, birtakım saymanlık işlemlerinden başka bir şey değildir. Ticarî durumlar ancak tüketici düzeyinde, (ortaklaşa yürütülen iş kurumları olup Devlet kurumu olmayan) kolhozlarla, ve bir de yabancı sermayeciyle yapılan alışverişlerde ortaya çıkmaktadır. Tüketim eşyası darlığı sona erip de herkes ortaklaşa mağazalardan gereksinim duyduğu her şeyi alabildiği, tarım tam anlamıyla Devlet kesimi içersine alındığı ve bütün evren toplumcu olduğu gün, mal, kâr ve para dünyası kesinlikle ortadan kalkacaktır.

Ne gariptir, bu sav hem Stalin'cilerin, hem de Troçki'cilerindi: Marx'ın «tecimsel kategoryalar»ın ortadan kalkmasına ilişkin görüşlerini doğruluyordu. Böylece, «Gotha programının eleştirilmesi»nde dile getirilen emek varsayımı hâlâ bilimsel bir yasa sayılabiliyordu. Hiç bir şey sorun konusu edilmiyor, eleştiri süzgecinden geçirilmiyordu.

Nesneler «birbirinden bağımsız özel emeklerin ürünü oldukları için» mal haline gelirler, diye yazmıştı Marx. Oysa, diyor gerek Stalin'ciler, gerekse Troçki'ciler, sanayinin tümü Devlet'in malı olduğu zaman «özel emek»ten söz edilemez. Sahi mi? Akıl-yürütmedeki çatlaklık tam bu noktada değil mi acaba? Bu akıl-yürütme «özel»le «kamusal» arasındaki geleneksel ayırıma daya-

lıdır: özel yaşam, kamusal yaşam, özel işler, kamusal işler, özel çıkarlar, kamusal çıkar falan. Ancak, kişisel alanlar söz konusu olduğunda son derece açık seçik yakalanan bu ayırım, topluluklar söz konusu olduğunda pek de öyle değildir. Sahibi belirsiz (anonim) bir dernek tüzüğüne uygun bir sermayeci kurum, yani bir bölük insanın sahip bulunduğu kurum, özel bir kurum sayılır. Peki, Devlet hisse senetlerinin çoğunu satınaldığı ya da yönetimde belli bir özerklik bırakarak kamulaştırdığı zaman ne ad vereceğiz aynı kuruma? Özel kurum mu? Kamu kurumu mu? Buna ikisinin ortası bir terimle karşılık verilir: «özel kurum kurallarına göre işleyen kamu kurumu.» (Sizin anlayacağınız, sermayeci pazar-yasalarına boyuneğen özel bir kurum.) Bu ad bile sorunun tüzel mülkiyet düzeyinde değil, *üretim ilişkileriyle karar yetkileri düzeyinde* olduğunu göstermeye yeter.

Biz yine S.S.C.B.'deki duruma dönelim.

Sermayeci mülkiyeti yürürlükten kaldırmanın ücretliliğe son vermeye yetmediğini görmüştük. Şimdi kendi kendimize, sanayinin tümüyle kamulaştırılmasının «birbirlerinden bağımsız yerine getirilmeye» devam eden işlerin «özel olma niteliğini» hemencecik ortadan kaldırıp kaldırmadığını sormamız gerekir. Sovyet plancıları iş kurumlarına en ayrıntılı yönergeleri verdikleri... ve biz de söz konusu kurumların iç çalışmasını pek iyi bilmediğimiz günlerde onları tek ve aynı tekelin çeşitli işlikleri sayabilirdik. İşlikler arasında, sözün gerçek anlamıyla tecimsel alışveriş yoktur, çünkü mal sahibi değişmez. Ama planlamanın gerçek çarklarının, ardından da düzeltim tasarılarının çözümlenmesi bize gerçekte işlerin hiç de öyle olmadığını, belki de şimdiye dek hiç olmamış bulunduğunu göstermektedir.

Bir kurum yönetmeni planlama örgütlerine amaçlarını üretim yeteneğinin azıcık üstünde gösteren bir etkinlik (faaliyet) tasarısı sunduğu ya da gerektiğinden fazla yatırım isteğinde bulunduğu, eksikliğini çektiği ürünleri elde etmek (ya da başkalarına sağlamak) için yönetmen arkadaşlarıyla «anlaştığı», müşterileriyle fiyat konusunda pazarlık ettiği, kârın çok az da olsa bir bölümünü

saklayıp çalışma arkadaşlarına paylaştırdığı zaman, üretim araçlarının sahibi değil, ama onları pratik olarak *kullanabilen* adam gibi hareket etmektedir. Yetkilerinin bir günde elinden alınacağı doğrudur, ister bir üst aşamaya yükseltilerek, ister işten çıkarılarak. Ama burada bizi ilgilendiren yönetici kişinin yazgısı değil, *Sovyet iş kurumu yapısının* ona zorla uygulattığı (ya da uygulamasına izin verdiği) tutumdur.

Charles Bettelheim'ın da doğru bir gözlemle belirttiği gibi, Sovyet iş kurumu sermayeci kurumun iki temel niteliğini korumuştur: «emekçilerin üretim araçlarından ayrılması» (yani *özerk-yönetim* yokluğu) ve «kurumların birbirlerinden ayrılması.» Bu ayrılmayı ortadan kaldırabilmek için, *mutlak bir planlamayı* gerçekleştirmek gerekirdi. Oysa bu, Sovyet yöneticilerinin isteksizliğinden değil (tam tersine, ilk beşer yıllık planlar döneminde getirilen sert yargılama yöntemleri bu isteğin varlığını kanıtlamaktadır), bütün kararları tek bir merkeze aldırmanın nesnel olanaksızlığından ötürü uygulanamamıştır. Değişik büyüklükte gelişmeleri birbirine uymayan, üretim koşulları benzeşmeyen, sayısız iktisadî birim vardır. Marx'ın «doğanın ele geçirilmesi» dediği şey işte bu birimler düzeyinde olmaktadır. Bu gerçeği bilmezlikten gelen, Sovyet plancılarının karşılaştıkları tersliklere kapı açar.

Bilimsel ve teknolojik ilerlemeler bu verileri her geçen gün değiştirmektedir elbet. Söz konusu ilerlemeler sürekli bir bütünleştirme sürecini kolaylaştırmaktadır[1], ama bu süreç tam bir

[1] Sovyet sanayii dünyanın en merkezileştirilmiş sanayii sayılmaktadır. İş hacmi 50 milyon rublenin üstünde 500 büyük kurum sınaî üretimin % 29,7'sini sağlamaktadır (1964 rakamları). Oysa, 45 000 Sovyet kurumundan % 77'6'sı hâlâ 500'den az işçi çalıştırmakta, % 11,8'i 500'le 1000 arasında, yalnız % 10,6'sı 1000'i aşkın işçi çalıştırmaktadır. Uzun süre, tek bir merkezde toplamalar özellikle Devlet yöneticileri tarafından yürütüldü. «Tekeller»in ve «birleşik kurumlar»ın varlığı ancak sanayi bakanlıkları çerçevesinde bir merkezilikten çıkarma görüngüsü olarak ortaya çıkmaktaydı. Sonra «birleşmiş kurumlar» (bunlar birtakım kurumların kaynaşmasıyla doğmuştu) ile

toplumsal sahip olmaya, yani üretim araçlarına toplumun tümünün sahip olmasına izin verecek evreye ulaşmaktan uzaktır. İşte bu yüzden, aslında ulusal toplulukla özdeşleşmiş Devlet'in sahip olması anlamına gelen üretim araçlarının *tüzel mülkiyeti* ile (plan sayesinde) hem merkezî yöneticiler takımına, hem de iş kurumları yönetmenlerine düşen gerçek *sahip olma*'yı birbirinden ayırmamız gerekir.

Tecimsel alışverişlerin «hâlâ sürüp gitmesi»ni açıklayan şey «birbirlerinden ayrı» (dolayısıyla belli bir «özel» niteliğe bürünen) üretim birimlerinin varlığıdır. Tecimsel alışverişler yalnız çevrede (tüketiciler, kolhozlar, yabancı ülkeler arasında) değil, Devlet'in sanayi kesimindeki üretim birimleri arasında olmaktadır. 1960'lardaki bunalımla 1965 düzeltimi, yukarda andığımız, Devlet kesimi içersinde (örneğin kömür işletmeleriyle çelik işletmeleri, çelik işletmeleriyle makina ve alet yapan fabrikalar arasında) yapılan satışların, plan tarafından kararlaştırılan işlemlerin denetlenmesini kolaylaştırmaya yarayan basit bir kayıt oyunu, başka bir deyişle yapay satışlar olduğunu ileri süren savın saçmalığını göstermiştir.

Belli bir gerçekliği dile getirmeyeceklerse ne gerek vardı onca hesaba? Eğer hiç bir rol oynamayacaksa, değer yasası neden Devlet kesimine sokulmaktaydı? Ancak biçimsel bir değeri varsa, neden kâr hadleri saptanıyordu? Bu sorulara, fiyatların merkezî yetkililerce saptandığı, birtakım üretim birimlerinin bile bile «planlı zarar» durumunda tutulduğu karşılığı veriliyordu.

(birleşmelerden doğan) «kurum birlikleri» görüldü. Yakınlardaysa, sayımanlık yönünden özerk çalışan ve uzmanlaşmanın gereklerine karşılık veren «bölgesel sanayi kolları birlikleri» kendini gösterdi. Bu gibi birliklerin kurulması çoğu kez sanayi bakanlıklarının direnmesiyle karşılaşmaktadır. Birleşen ya da kaynaşan kurumlar, gerçekten de, ruble hesabına dökmeden ürünlerini birbirlerine aktarmaktadırlar. Sonuçta, o sanayi kolundaki genel iş hacmi düşmektedir. Dolayısıyla, sanayi bakanı daha az parlak bir yıl sonu bildirisi yayınlamak zorunda kalmaktadır! Öte yandan, tıpkı başka ülkelerdeki gibi, burada da mühendislerle yöneticiler kendilerini işsiz bırakabilecek bütünleşmelere karşı çıkmaktadırlar.

Parasız kamu hizmetlerinin gittikçe arttığı, böylece «emeğe göre dağıtılan tüketim eşyası oranının, gereksinimlere göre dağıtılandan geride kalması» gerektiği ekleniyordu (Strumilin). Oysa, gerçekte, fiyatlar birçok kurumun verimliliğini güvenlik altına alacak biçimde belirlenmişti (satış fiyatları maloluş pahasından yüksekti).

Zarar eden üretim kesimlerinin varlığı toplumculuğa özgü değildir. Sermayeci ülkelerde de bu türlü bir dizi iş kolu vardır: bunlar genellikle Devlet kesimindedirler, ama gün geçtikçe büyük tekeller de kimi iş kolları için üç, dört, beş yıllık zararlar «planlamaktadırlar.» Şu ünlü «parasız hizmete» gelince, bu, çoğu kez kötü bir kurnazlıktır. Strumilin'in sözünü ettiği «tüketim akçaları» vergi gelirlerinden, emekçilerin çalışmasıyla gerçekleştirilen kârlardan alınan paylardan elde edilmektedir. Demek ki ortada gerçek bir parasız hizmet değil, «özel ücret»ten alınıp «toplumsal ücrete» yapılan bir aktarma vardır. Bu aktarmanın iyi bir şey olduğu tartışılıp kabul edilebilir; ama bir kez daha belirtelim, aynı görüngüye Batılı ülkelerde de rastlamaktayız (oralarda da, az çok parasız hizmetlere ayrılan bütçe payları gittikçe artmaktadır). Pierre Naville'in de çok güzel belirttiği gibi, «Devlet'in, hatta büyük özel ortaklıkların özel ücretin gittikçe artan bir bölümünü toplumsal ücrete kaydırmaları, ücrete özgü değiştokuş niteliklerinin ortadan kalkması açısından hiç bir değer taşımaz.»

Bugün bu tartışmayı geride bıraktık. Düzeltim iktisadî yapılara hiç dokunmadı: ancak gerçek niteliklerini ortaya çıkardı. Sovyet yöneticilerinin fiyatlara çekidüzen vermeye kalkmaları, bunun iş kurumlarının çalışmasını değiştirme umudunu taşımasındandı. Bu kurumlara «daha geniş» özerklik vermeleri, söz konusu kurumların zaten «kendilerine özgü çıkarları bulunan» iktisadî birimler haline gelmelerindendi. Onların yönetimini değerlendirmek için kâr ölçütüne başvurmaları, emekçilerin artık-emeğinin her zaman az ya da çok bir artık-değer kaynağı oluşundandı.

«Yapay satışlar» kuramı aslında tecimsel görüngülerle (fenomenlerle) sömürü görüngüleri arasındaki bağı gizlemeye çalış-

maktadır. Çünkü ürünlerin durumunu değiştokuşun (mübadelenin) düzene koyduğunu kabul ettikten sonra, bütün ticarî toplumlarda kendisi de bir ürün olan iş gücünün de aynı değiş tokuşla düzene konduğunu nasıl onaylamayacaksınız? Her şey birbirine bağlıdır: Sovyet iş kurumları, Parti'yle, yani «yeni sınıf»la özdeşleşmiş bir Devlet'in malıdırlar; ancak bu kurumların sahipliği, onlardaki üretim araçlarını dilediği gibi kullanma belli oranda Devlet'in elinden çıkmakta, «kurumun çıkarı» adına hareket eden yönetici takımlara geçmektedir; (*bireysel* mülkiyet ve sahip olmaya gerek sanayide, gerekse kamu hizmetlerinde son verildiğinden) ortada hem kamusal mülkiyet, hem de özel sahip olma vardır; ücretli kitlesince üretilen toplumsal artık-değer yeni sınıf, küçük bir kesimi de, kurum yöneticileri tarafından bölüştürülmektedir; karşılıklı sömürüyü yaratan da işte bu üleştirmedir.

IV. Sosyalist Uluslararası Derneği (Internationale) o günkü başkanı Ernest Mandel *Marx'çı İktisat El Kitabı*'nda şunları yazıyordu: «Sermayeci olmayan üretim biçimiyle kentsoylu dağıtım ölçüleri arasındaki çelişki, sermayecilikten toplumculuğa geçen her toplumun temel çelişkisidir.» Sonra (1962'de) Sovyet iktisatçılarının, «yöneticiler takımına sağlanan ayrıcalıklar»la daha da belirginleştiğini yadsıyarak, bu çelişkiyi kabul etmeye başladıklarını ekliyordu. Gerçekten de yeni Troçki'cilerle yeni-Stalin'ciler arasındaki başlıca ayrılık ve amaç birliği işte bu noktadadır. Birinciler yönetici takımın asalaklığını (ve suçlarını) kınamakta, ikincilerse bunu ağızlarına bile almak istememektedir. Ama her ikisi de S.S.C.B.'deki üretim biçiminin «sermayeci olmadığı»nı öne sürmekte birleşmektedirler. Bu olumlama, birincilerin Lenin'in ülkesinin «yeniden» bir işçi Devleti olabilmesi için yeni memur sınıfını alaşağı etmenin yeteceğini; ikicilerinse, «Stalin'e tapınma dönemi»nde düşülen yanılgılara karşın, Sovyetler Birliği'nin gerçek bir toplumcu Devlet olarak kaldığını savunmasına izin vermektedir.

Oysa, Sovyet iktisadî sisteminin geçirdiği bunalımın çözümlenmesi (tahlili) *üretim ve artık-değerin oluşumu düzeyinde bile*

varolmaya devam eden sermayeci düzene özgü çarkların önemini göstermiştir. Burada da, «dağıtım ölçüleri» üretim yapılarına bağlıdır.

Kimi yazarlar bu çözümlemeden Sovyet iktisadî sisteminin bir «Devlet sermayeciliği»nden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkardılar. Bu terim yalınlığıyla insanı baştan çıkarmaktadır, ama son derece karmaşık bir gerçekliği pek kötü anlatmaktadır. S.S.C.B. (gerek üretim, gerekse dağıtım düzeyinde) birtakım çelişik iktisadî ve toplumsal ilişkilerin yan yana yaşadığı bir toplumdur. Daha önce, bu sözümona «toplumcu» ilintilerin pek çoğunun sermayeci toplumlarda da bulunduğunu belirtmiştik. Ancak, sermayeci dünyada gözlenemeyen, gözlenemeyecek daha başka görüngülerin varlığını anımsatmak da gereklidir: üretim araçlarının özel mülkiyetinin yürürlükten kaldırılması, iktisadî yaşamın tümünün planlanması, kârın büyük kesiminin Devlet kasasına dönmesi[1], toplumsal artık-değerin bölüştürülmesinin özellikle ücret biçiminde oluşu falan.

«Devlet sermayeciliği» deyiminin başlıca sakıncası, salt iktisadî bir içerik taşımasıdır. Bu deyim Devlet örgütü içindeki kavgaları aydınlatmamakta, beliren toplumsal gerilimlerin niteliğini anlamaya izin vermemektedir. Sözün kısası, duruk bir deyimdir, oysa biz bunalım geçiren ve bunu aşmış olmaktan fersah fersah uzakta bulunan bir sistem karşısındayız.

Bunalımın en açık yansılarından biri, doğal olarak ayrıcalıklı tutulan iki toplumsal katmanın geniş bölümlerini yönetici sınıfa karşı ayaklandırmaktır: uygulamacı (teknisyen) takımla geleneksel aydınlar takımı.

[1] Devlet bütçesinin başlıca kaynağı (1969 rakamlarına göre) kârdan alınan paylarla (% 35,8) yapılan işlerden kesilen vergilerdir (% 32).

TEKNOKRATLAR VE AYDINLAR

1960 yıllarının başlarına dek, Sovyet iktisadiyatının yöneticileriyle kurum sorumluları Amerikan iş kurumu yönetmenlerine pek az benzemekteydiler. Yönetimsel kuralların uygulanmasına göz kulak oldukları çok geniş bir tek Devlet makina fabrikasında çalışıyorlardı. Fabrika yöneticilerinin çoğunun başvurmak zorunda kaldığı kurnazlıklar, buyurma yöntemlerinin aşırı sertliğini ödünlüyordu. Ancak, bunlar gerçek yöneticilikten çok işinibilirlik, kurumu çekip çevirme anlayışından çok Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'ninkini Ali'ye uydurma kokan kurnazlıklardı.

Kruçef'in başlattığı Batı'ya açılmayla, eskilerden daha iyi yetişmiş ve hazırlanmış mühendis ve teknisyenlerin gelmesiyle ve son olarak da bunalımın ilk belirtileriyle birlikte işler değişmeye başladı.

Kruçef'in Amerika Birleşik Devletleri'ne (1959'da) yaptığı yolculuğun S.S.C.B. iktisadî kurmayı üzerindeki etkisini pek canlandıramıyoruz kafamızda. Parti Genel Yazmanı yanına sermayeci dünyayla ilk kez somut olarak yüz yüze gelen, büyük teknisyenlerden kurulmuş bir takım almıştı. Hepsi, ya da hemen hepsi Amerikan örgütlenme ve tekniği karşısında müthiş etkilendiler ve bu konuyu kendi aralarında konuşabildiler.

Kruçef, Birleşik Devletler'le ilintiler sorununu askerî çalışmaya hazırlık alanından çıkarıp ilerleme ve iktisadî yarış alanına aktarmakla, çok sayıda yasağı ortadan kaldırmıştı. Artık hemen bozgunculukla suçlanmadan Amerikalıların şu ya du bu alandaki «anlık» üstünlüklerine parmak basılabilirdi. Nasıl olsa sonunda bu gecikmeler kapatılmayacak mıydı? Üstelik bu süreci hızlandırmak isteniyorsa, gerçek yapısını tanımak gerekli değil miydi?

Eski tüfekçiler bu Amerikan büyülenmesi karşısında son derece çekimserdiler. Kurum yöneticilerinin çoğu her türlü yenilikten ürkmekteydi. Yukardan gelen zorlamaların gevşetilmesini istiyorlardı elbet, ama ek sorumluluklar yüklenmek istemiyorlardı. Gerek yetişmeleri, gerekse alışkanlıklarından ötürü, kolay kolay

üstlerinden atamayacakları bir bürokratik düşünme biçimi edinmişlerdi. Ayrıca yıllarca süren «temizlik» hareketlerinden ve korkulardan sonra uğraşsal yaşamlarını dingin emeklilik günlerine dek gürültüsüz patırtısız sürdürme eğiliminde olduklarından, söz konusu düşünme biçimini bırakmaya da pek gönüllü değillerdi.

Genç teknisyen kuşaksa, tam tersine, Batı dünyası hakkında öğrenebileceği her şeye tutkuyla yanaşmaktaydı. Teknik dergiler daha geniş bir çevrede dolaşmaya başladı. Şimdi artık yüz binlerce Sovyet yurttaşınca dinlenen yabancı radyolar Batı Avrupa ve Amerika'daki yaşama biçimi konusunda sayısız bilgi vermekteydi. Bütün bunlardan sonra, Komünist Parti'nin oluşturduğu dinadamları takımı el sürülmez putları, dinsel törenleri ve bilgisizliğiyle yürürlükten kalkmış, eski mi eski bir dünya gibi gözüküverdi. Marx'çılık bile geniş bir kuşkuculuk dalgasıyla yeniden keşfedildi. Bir gün kendilerine değer yasasının ve büyük devlet emperyalizminin oyunundan söz eden yabancı bir üniversite öğretmenine, Moskova Üniversitesi'ndeki genç iktisatçılar: «Neden kullanıyorsunuz bu lafları? Hadi biz kullanıyoruz, çünkü kullanmak zorundayız, ama siz değilsiniz!» deyiverdiler.

Bu kuşak, o yönde atılan ilk adımları çok çekingen bularak düzeltim (reform) düşüncesini inançla benimsemiştir. Etkili olma arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Ancak siyasal amaçlarının ne olduğu pek seçilmemektedir, belki de henüz böyle bir amaçları yoktur. Bilgisiz kuramcıları eleştirme ve (böylece teknokrat haline gelen) teknisyenlere daha büyük yetkiler verilmesini isteme eğilimini siyasal seçme sayarsak o başka tabiî.

Yığınla genç öğretiyle (ideolojiyle) uzaktan yakından ilgili her şeyden yüz çevirirken, daha başkaları yirminci yüzyılın başlarında aydınlar takımını titreştiren temalara sarılmaktadır: özgürlük, adalet, Rus halkını sevme bunlar arasındadır. Polis baskısı azalır azalmaz, binlerce yıllık ulusal ve dinsel temelden yine *halkçılık*'ın (populisme'in) fışkırdığı görülür. Edebiyat yeniden düşün taşıyan araç haline gelir: yazı makinalarıyla yazılıp çoğalt-

ma makinalarıyla çoğaltılan, geleneksel aydınlar takımı üyeleri (öğretim üyeleri, yazarlar, sanatçılar, hekimler, avukatlar, vb.) arasında dağıtılan gizli yazın (*samizdat*); tam bir gözüpeklikle yabancı ülkelere gönderilen ve artık çoğu kez açık adlarla yayınlanan bildiri ve yapıt taslakları. Çarlığa kafa tutuşun yiğit geleneğiyle kenetlenen bu hareketi hiç bir baskı ve kovuşturma kıramaz.

Arpalıklarla tıkabasa doyurulan resmî aydınlar takımı sanat ve düşünce alanında zayıflığın, sıradanlığın derinliklerini boylarken, bütün dünya Soljenitzin'lerin, Saharof'ların, Rostropoviç'lerin, Amalrik'lerin, Ginsburg'ların, Siniavski'lerin, Daniel'lerin yiğitliğine hayran olmayı öğrenmiştir.

Bu yeni halk direnmesinin çarpıştığı şey nedir? Güçtür bunu söylemek. Doğrusu aranırsa, çeşitli dönemlere göre değişir. Yalnız şurası açıktır: aydınların direnişi ancak yönetici takım sazı eline geçirip ulusal tele vurduğu zamanlar gerçekten yalnız kalmıştır. Çekoslovakya'nın işgali sırasında böyle olmuştur: oyuna sürülen paranın önemini bilen ve duygularını dile getirmek isteyen aydınlar takımı, Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki on altı milyon ölüyü «şimdi Çekoslovakya'yı yitirmek için» vermediğini düşünen halkın büyük çoğunluğunun düşmanlığıyla çevrilmiş, bir bakıma kolu kanadı bağlanmış buldu kendisini.

Bu karşı çıkışla genç teknisyen görevliler arasında birtakım bağlar var mıydı? Duygudaşlıkların bulunduğuna kuşku yok. Ama görünüşe göre, hepsi o kadar. Birinciler, eski yönetici takımı kendileriyle işbirliği yapmaya, kendilerine daha geniş yetkiler vermeye zorlayabileceklerini ummaktadır. İkincilerse böyle tasarılar kurmamaktadır. Onlar (aydınlar takımı) sansüre dayalı bir sistem içersinde düşünce ve anlatım özgürlüğü için savaşmaktadırlar. Başka bir deyişle, sistemin kendisiyle.

ASKERÎ ETKEN

Bu kavga umutsuz değil midir acaba? Polisin gücü, kitlelerin uyuşukluğu ve, hepsinden önemlisi, birtakım ayrıcalıklı kişilerin doyurulması gözönünde bulundurulursa, böyle düşünülebilir.

Bununla birlikte, sistemin tepesinde oturan kimseler gelecekleri konusunda hiç de o kadar güvenli gözükmüyorlar. İmparatorlukları içersinde (Doğu Almanya'da, Macaristan'da, Polonya'da, Çekoslovakya'da) bir sarsıntı belirdiği an müthiş sinirlenmekte, son derece kaba davranmaya hazır olduklarını ortaya vurmaktadırlar. Komünist bir ülkeyi Batı cephesine kaymış görme korkusu, gerçekte, sarsıntının S.S.C.B.'ne bulaşmasının yarattığı ürküntüden, daha önemsiz kalmaktadır.

Rumen başkaldırmasını işin özüne (yani kutsal mı kutsal parti, daha doğrusu yönetici sınıf tekeli ilkesine) hiç dokunmadığı için sineye çekmekte; buna karşılık, elçiliklerarası ve askerî alanda verilebilecek bütün güvenceleri hiçe sayarak, Prag «baharı»nı kabul etmemektedirler.

En çok çekindikleri iki olasılık, Rus ulusçuluğu dışındaki ulusçulukların (Ukrayna, Baltık, Kafkas, Asya ulusçuluklarının) yeniden canlanmasıyla 1970 yılı sonlarında Polonya'da patlak verenlere benzer işçi hareketlerinin alevlenmesidir. Böyle bir durumda sistemin elinde yönetici takımı değiştirme olanağının bulunduğu doğrudur. Ülkede, Parti'nin dışında örgütlenmiş siyasal güç yoktur. Ama ordu vardır...

Sovyet ordusu şimdiye dek, Kremlin'deki birkaç siyasal bunalımı çözen devrimlere ancak yer yer karışmıştır. Ordunun başındakiler, 1953'te polis örgütünün başı Beria'nın kanlı bir biçimde işten uzaklaştırılışı sırasında Başkanlık Kurulu'ndaki (Prezidyum) çoğunluğu desteklemişlerdir. 1957'de, Başkanlık Kurulu'ndaki yeni çoğunluğa karşı Kruçef'i tutmuş (askerî uçakları buyruğuna vererek) Merkez Yönetim Kurulu'ndaki eğilimi tersine çevirmesine yardım etmişlerdir. Görünüşe göre (1962'de) Küba'daki küçük düşürücü füze işinden ve giriştiği yarı seferberlik hareketinden sonra Kruçef'ten uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla, Kruçef (1964'te) düşerken onlara güvenmemiştir.

S.S.C.B.'de de bütün dünyadaki gibi, ordudan benzeşik (mütecanis) bir cisim gibi söz etmek son derece tehlikelidir. Sovyet ordusu içinde de birtakım soplar (klanlar) vardır elbet, ama

haklarında pek az şey bilmekteyiz. Buna karşılık, yanılgıya düşme korkusu duymadan şunu söyleyebiliriz: hükümet silahlanma programını aksatma pahasına tüketim eşyası üretimine ağırlık vermeye yöneldiği an, ağır sanayici «takımı» olanca ağırlığıyla destekleyen bir askerî «takım» vardır.

«Belli bir güvenlik şeridi» bulundurma kaygısının ağır bastığı yıllardan beri yönetimin kafasından çıkmayan düşünce güçlü askerî birlikler bulundurmak olagelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın orduyu hazırlıksız yakalamış olması, hâlâ üzerinde durulan bir ders vermiştir. *S.S.C.B., ulusal geliri onunkinin yarısı olduğu halde, ordusu için Amerika Birleşik Devletleri kadar para harcamaktadır.* Zaten merkezî planlama da etkililiğini en parlak biçimde işte bu alanda göstermektidir. En büyük yatırımlar, en iyi teknisyenler savaş sanayiiyle askerî tekniklerin gelişmesine hizmet edebilecek (atom enerjisi, elektronik, füze gibi) sanayi kollarında toplanmıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da çıkabilecek herhangi bir savaşta Rusya ezici bir üstünlüğe sahip olmakta, buysa, hem S.S.C.B.'nin gerek uluslararası siyasetinin anahtarını, hem de komünist bloğun öbür ülkelerine gösterilen en son kanıtı sağlamaktadır.

S.S.C.B.'nin şimdiki yöneticilerinin bu çabayı durdurma niyetinde olmadıkları açıktır. Ancak, silahlanma harcamalarının ağırlığını hesaba katmamazlık da edemezler. Resmî rakamlara göre, sinaî üretimlerinin 1971'de % 6,9 artması gerekmektedir. Oysa S.S.C.B.'de yapılan radyolar hâlâ Amerikan üretiminin % 13'ü, televizyonlar % 27'si, buzdolapları % 14'ü, gezi otomobilleri % 1'idir. Giysiler ve ayakkabılar müthiş pahalıdır. Son iki yılda, bir sürü kentte besin darlığı çekilmiştir.

Harika bir ordu aygıtı bulundurma isteğiyle (Batılı ülkelerle anlaşmalar yapma pahasına da olsa tüketim ürünlerini hızla arttırarak) halkın özlemlerini hesaba katma gerekliliği arasında kalan Sovyet yöneticileri bocalamaktadır. 1971 Kurultayı seçme yapmaktaki güçsüzlüklerini ortaya çıkarmış -ya da doğrulamıştır. Orduyu hoşnutsuz bırakamazlar. Ama onun dileklerini yerine

getirmeye devam ederlerse, günün birinde işçilerin işlerini bırakmalarıyla ve ayaklanmalarla harşılaşmazlar mı acaba? Şimdiye dek «sürüngen» olarak kalan bunalım, o zaman pat diye açığa çıkıverir.

Nasıl bir çıkış bulunabilir bu bunalıma? Şu anda, sistemin dışında bir çözüm gözükmüyor. Çünkü sistem sorun konusu edildiği zaman, karşısında hiç bir gerçek seçenek (şık) yoktur. Buysa hem siyasal bir muhalefetin örgütlenemeyişinden, hem de bu karşı-çıkışa tutarlı amaçlar kazandırmanın güçlüğünden gelmektedir.

Sovyet komünizmi geçmişinin tutsağıdır. Daha başka komünizmler değişik yollar bulduklarını sandılar. Hatta bunların kimisi verdikleri örneğin Moskova'ca günün birinde izleneceğini ummaktadır. Peki bu yollar bizi nereye götürmektedir, nedir verdikleri örnekler?

VI

YUGOSLAVYA: ÖZYÖNETİM VE PAZAR

Tito, söz dinlemeyen tek yönetici değildir. Ama ilk ayak direyen o olmuştur.

Stalin, savaş sırasında, bağlaşıklarıyla (müttefikleriyle) onlara zorla uygulattırmayı tasarladığı birtakım antlaşmalar yapmıştı. Böylece, Yugoslavya Krallığı hem Büyük Britanya'nın, hem de Sovyet Rusya'nın etkisine kucak açacaktı. Kral'ın adamlarından birinin yönettiği içinde birkaç da ortaklaşmacı bakan bulunan ortak hükümet antlaşmasının uygulanmasını güvence altına alacaktı: Stalin, aynı zamanda Çin'in Çan Kay-Şek'in buyruğunda birleşmesini kabul ediyor, Amerikalılar da buna karşılık Kuomintang'ın başına komünistlerle işbirliğine yanaşması için baskıda bulunmaya söz veriyorlardı.

Ne Tito, ne de Mao Çe-Tung bu uzlaştırmalara ayak uydurmak niyetindeydi. Saptadıkları ereğe, yani yabancı boyunduruğundan kurtulmuş ülkelerinde toplumculuğun kesin zaferine ulaşabilmek için her türlü direnç ve kurnazlığı gösterdiler.

Tito ile Kardelj, daha 1941 Kasım'ında Karadağlı komünistlere yazdıkları mektupta «düşmandan kurtarılmış topraklar üzerinde partinin temel görevinin, alttan üste doğru, türlü kamu güçlerini örgütlemek olduğunu» açıkça belirtiyorlardı. Ve sonra şunu ekliyorlardı: «Biçimsel halk yönetimi (demokrasi) sorun-

larına takılıp kalmayın, elden geldiğince büyük bir kitleyi siyasal gücün kurulmasına sürüklemeye çalışın. Köylerde, açıkhava toplantılarında, siyasal halk örgütlerini oluşturacak halk kurullarının el kaldırarak seçilmesi yeterlidir. Söz konusu açıkhava toplantıları siyasal yönden önceden hazırlanmışsa, halk kitleleri kendi yetkilerinin ele alındığını anlar.» Böyle yönergelerin Moskova'nın arzuladığı siyasete aykırı düştüğü açıktı.

Nitekim, Tito 1942 Şubat'ında Sovyet Hükümeti'nden silah, cephane ve donatım isteyince, karşılık olarak çok sert öğütler aldı. Stalin, ortaklaşmacı «yoldaşlar»la Mihailoviç'in «çetnikleri»ni karşı karşıya getiren çatışmayı hiç beğenmemektedir. «Yugoslavya'daki bütün Hitler ve Mussolini düşmanlarının gerçek bir Ulusal Cephe» kurmalarını dilemektedir. «Emekçi tugayları»nın yaratılmasını zamansız bulmakta, Amerikalılarla İngilizleri tedirgin edecek hiç bir şey yapılmamalıdır demektedir. Varılması gereken tek bir amaç vardır: istilâcıların yurttan atılması.

Tito kendi bildiği yolu izlemekten geri durmaz. 1942 Kasım'ında, Bihak'ta ilk Halk Kurulları Ulusal Meclisini toplar. Moskova hemen o anda krallığa son verilmesini ve geçici bir hükümet kurulmasını önler. Ama güçler arasındaki ilinti hep partili yoldaşlardan kurulmuş ordu yararına gelişir. 1943 yazı başlarında, İngilizler bile bu ordunun Mihailoviç'inkinden daha kalabalık ve, daha da önemlisi, çok daha etkili olduğunu kabul eder, ona düzenli yardımda bulunmaya karar verirler. 1943 Kasım'ında, Tito Jajtse'de yeni bir Halk Kurulları Meclisi toplayacak kadar güçlü bulur kendini; Meclis, *bu sefer Rusların görüşünü önceden sormaksızın*, ilerki Devrimci Devlet'in temellerini atar, Kral II. Pierre'in Yugoslavya'ya dönmesini yasaklar. Stalin kendini «arkadan bıçaklanmış» sayar ve S.S.C.B.'deki Yugoslav radyosunun Kral'la ilgili kararı yayınlamasına izin vermez.

Ertesi yaz, Sovyetler öçlerini aldıklarını sanırlar. Tito, Alman paraşütçülerinin bir hücumundan kıl payı kurtularak, Vis adasına sığınmak zorunda kalır. Üç büyük bağlaşıkın baskısı onu İngiliz yanlısı Subaşiç'le (1944 Ağustos'unda) bir anlaşma im-

zalamaya zorlar. Bu anlaşmaya göre, sürgündeki hükümet kapılarını «ilerici demokratlara» açacak, söz konusu hükümetle Ulusal Kurtuluş Kurulu arasında sıkı bir işbirliği kurulacaktır. Zaferin hemen ardından seçimler yapılacaktır. Oysa, ülke içersinde partililer her geçen gün üstünlüklerini kabul ettirmektedirler. Geri çekilen Almanları kovalamakta, yavaş yavaş bütün ülkeyi ele geçirmektedirler. Partili yoldaşlardan oluşan birlikler, Sovyet ordusunun yanıbaşında, Belgrad'ın alınışına katılır. Gerçek güç, şimdi artık adı yalnızca «Halk Cephesi» olan Halk Kurtuluş Cephesi kurullarının elindedir.

Subaşiç'le bakanları Londra'dan geldikleri ve Tito'nun yardımıyla adı var kendi yok bir «Naiplik kurulu» kurdukları zaman, iplerin ellerinde olmadığını görmekte gecikmezler. Kimileri İngiltere'ye döner ve kısa bir süre sonra Belgrad'la ilgisini kesecek Kral Pierre'e katılır (1945 Ağustos'u). Kimileriyse yasal bir muhalefet örgütü kurmaya çalışır. 1945 Kasım'ında seçmenler sandık başına çağrılır. Onca kıyıma uğramış, onca kinin biriktiği ülkede gerçek bir siyasal çekişme açılamaz. Muhalefet düşüncelerini halka anlatamaz. Yöneticiler sonunda seçimlere katılmamayı salık verirler: 11 Kasım'da, seçime katılanların aşağı yukarı % 90'ı Halk Cephesi'nin adaylarına oy verir. Seçmenlerin % 11,4'ü çekimser kalmıştır.

Tito kazanmıştır oyunu.

RUSYA'NIN İŞLERE BURNUNU SOKMASI

Stalin bu oldu-bitti karşısında boyuneğer. İngilizlerden daha Kralcı gözükemez elbet. Her şeye karşın, Yugoslavlar komünisttir. Önemli olan iyi, yani disiplin içersinde yaşayan komünistler olmalarıdır.

Verdikleri demeçlerin Stalin'i hoşnut etmesi gerekirdi. Bunlardan daha Rus yanlısı ve Stalin'ci komünist yoktur. Ama pratikteki davranışları Stalin'i kaygılandırmaktadır. Gerek (Belgrad'ın sahip çıkmak istediği) Trieste sorununda, gerekse Balkan

Federasyonu tasarılarında çizmeden yukarı çıkmakta, fazla girişken davranmaktadırlar. Tito yalnız parlak bir önder değil, aynı zamanda can sıkıcı bir sağ kol gibi gözükmektedir.

Özellikle, siyasal güçlerini Sovyet ordusuna borçlu, Stalin'in elinde oyuncak olmaktan öteye gidemeyen komünist yöneticilerden olmak istememektedir. Yugoslavya'ya eşitlik içersinde davranılmasını, partinin içişlerine karışılmamasını dilemektedir. Sovyetlerse bunun tam tersini yapmaktadırlar. Yugoslavlara karşı özel bir güvensizlik besledikleri için değil, bütün «halk demokrasiler»ine böyle davrandıkları için. Savaştan utkuyla, ama yoksul, kolu kanadı kırık çıkmış Sovyetler Birliği'nin, güçlü ve varlıklı Batı karşısında bütün güçlerini biraraya toplaması gerekmektedir. «Toplumcu kampa» tek ve tartışmasız bir yönetim gereklidir. Bu yöneticilerin yetkisi üzerinde pazarlık yapmaya kalkışan herkes, karşı yandaki sermayeci takımın ekmeğine yağ sürecektir.

Bunun pratik anlamı acıktır: Yugoslav devlet görevlileri (ve tabiî o arada Polonyalı, Macar, Bulgar vb. görevliler de) Sovyet uğraşdaşlarına istenen bütün bilgileri vermeli, Yugoslav Genel Kurmayı kendini Sovyet yüksek komutanlığının kurduğu askerî aygıtın bir parçası saymalı, Yugoslav polisi S.S.C.B.'nin çok daha görmüş geçirmiş örgütünce denetlenip ondan «öğüt almayı» kabul etmeli, iktisadî sorumlular iki uluslu kuruluşlarda Sovyet uzmanlarıyla işbirliği yapmalıdır.

Oysa, Yugoslavlar S.S.C.B. ile her alanda sıkı işbirliği yapmaya hazırsalar da, bağımsızlıklarını tehlikeye düşürecek yasal gelişimleri hoş karşılamamaktadırlar. Devlet görevlileriyle yüksek rütbeli generaller yukardan izin verilmedikçe en küçük bir bilgi aktarmama buyruğu alırlar. Sovyet uğraşdaşlarına Yugoslav görevlilerin verdikleri değişmez karşılık: «Doğrudan doğruya bizim partinin Merkez Yönetim Kurulu'na başvurun»dur. Ancak, bütün Devlet görevlileri öyle yapmamaktadır. Kimi komünist yöneticilerle görevliler Stalin'in partisine, Rus ağabeylere gösterilen bu güvensizliği anlayamamaktadırlar. Bunu dar görüşlü bir ulusçuluğun belirtisi saymaktadırlar. Bunların çoğu, S.S.C.B.'ne karşı

takınılan çekimser tavırla Yugoslavya'yı güçlü bir sanayie kavuşturmak için kurulan tasarılar arasında yakınlık bulmaktadır. Söz konusu kişiler: «Sovyet yoldaşlarımız bizi aşırı ulusçuluk ve kendini beğenmişlikle suçlarken pek de haksız değiller», diye düşünmektedir. Sözün kısası, Belgrad'da bir «Rus Partisi» oluşur. Bunun başında Maliye Bakanı Streten Juyoviç, kalkınma planı yarkurulu başkanı Andrije Hebrang ve Genel Kurmay Başkanı Arso Yovanoviç vardır.

1946-1947 yıllarında, çatışma alttan alta sürer. Tito'nun, gerek ülkenin iktisadî yönden yeniden kurulmasında, gerek Trieste işinde Sovyetlere gereksinimi vardır. Stalin de Belgrad'daki yeni yönetimin uluslararası alanda kendisine sağladığı destekten türlü yararlar sağlamaktadır. 1947 ilkbaharında Rusya'yla batılılar arasında meydana gelen büyük kopmada, Tito S.S.C.B.'nin kararlı tutumunu onaylayacak, Prag ya da Varşova'daki Marshall planını kabule yatkınları, Paris ve Roma'dakı kendilerini Fransız ve İtalyan kentsoylu sınıflarına bağlayan ortak hükümetlere yeniden katılmayı düşleyen komünistleri kızgın demirle dağlayacaktır. Birkaç ay sonra, komünist partiler haberalma merkezinin (Kominform'un) kuruluşu sırasında, Yugoslavlar savcılık yapacak, Thorez'le Togliatti'nin önerdikleri meclis içi uzlaşmanın karşısına «Halk Kitlesi Cephesi» anlayışıyla çıkacaklardır. Tito, bütün dünyanın gözünde, Stalin'in en iyi teğmenidir.

Ama çatışmanın altında yatan nedenler olduğu gibi kalmakta, Stalin hem sertlikten yana olup hem de (kendisi için, verdiği buyruklara gözü kapalı uyma anlamına gelen) sıkıdüzene saygı göstermeyi bir türlü anlayamamaktadır. Amerikalılarla giriştiği poker oyunu, kendi yerine tek bir kâğıt oynanmasına izin veremeyeceği kadar ciddidir. Bugünden yarına Berlin'de, Trieste'de, Kuzey Yunanistan'da ya da Kore'de patlak verecek gövde gösterilerinde dizginleri elinde bulundurabilmesi için, bütün kararları Stalin'in kendisinin alması gereklidir. Ve gerek elçiliklerarası, gerekse askerî alanda doğru olan bu nokta, iktisadî alanda da geçerlidir. S.S.C.B.'nin eldeki bütün yedek güçleri dilediği gibi

kullanabilmesi gerekir. «Toplumcu kamp»ın tümüne neyin yararlı, neyin zararlı olduğunu yalnız Sovyet Rusya bilebilir. Tito bunu kendiliğinden anlamazsa, zorla anlatmanın yolu bulunur elbet.

1948 yılı başlarında, Stalin clindeki kozları hesaplar. Tito'ya karşı (çoğu Savaş'ı Moskova'da geçirmiş bulunan) yöneticileri Yugoslav yoldaşların küçümsemelerine dayanamayan öbür «halk demokrasileri»nin düşmanlığını kullanabilir; iktisadî yardımı kesmekle korkutabilir (bu yardım olmazsa, beş yıllık Yugoslav kalkınma planı uygulanamaz); ve son olarak da, partinin kendisine yüzde yüz bağlı kesiminin yavuzluğundan yararlanabilir.

Önce ilk iki kozu oynar. Şubat'ta, Yugoslav ve Bulgar Komünist Partilerinin temsilcilerini Moskova'ya çağırır ve onlardan iki ülkeyi kapsayan bir Güney Slav Birliği kurmalarını ister (bu Birlik içersinde, Bulgar Dimitrof'un etkisi, Yugoslav önderinkini dengeleyecektir). Tuzağı sezen Tito, Moskova'ya giden temsilci kurula katılmaz, kurul da zorunlu olarak Belgrad'a danışması gerektiğini söyler. 1 Mart'ta, Merkez Yönetim Kurulu, Birlik tasarısını inceler ve geri çevirir. Yugoslavya'yla Rusya arasındaki ticarî görüşmeleri askıya almış bulunan Stalin bir uyarma yapar. Yugoslavya'daki bütün iktisadî uzmanlarla Sovyet askerî danışmanlarını çekmeyi kararlaştırır. Sonra saldırıya geçer.

BAĞLARIN KOPMASI

27 Mart'ta, Büyükelçi Lavrentief Tito'ya, Yugoslav komünist Partisi'ni ciddî sapmalarla suçlayan bir mektup sunar. Tuttuğunuz yön, diye yazar Stalin, emekçi sınıfça kurulacak halk yönetiminin kurallarını ötedenberi önemsememiştir. Parti üyelerinin çoğu halk tarafından değil, partinin kendisince seçilmektedir. Parti Genel Yazmanı (Rankoviç) aynı zamanda Polis Bakanı'dır. Bu koşullarda, parti önderliğinin kendini kabul ettiremeyişine, ülkedeki itici siyasal gücün Parti değil de Halk Cephesi oluşuna şaşmamak gerekir. Buysa, sınıf çatışmasına zarar vermekte, özellikle köylerde sermayecilere verilen üzücü ödünleri açıklamaktadır.

Ve bu, ayrıca, son zamanlarda ortaya çıkan Sovyet düşmanlığını da açıklamaktadır, diye devam eder Kremlin'den gelen mektup. S.S.C.B.'deki Komünist Parti'nin «yozlaştığı», Kominform'un «öbür komünist partileri ele geçirmeye yarayan bir araç»tan başka bir şey olmadığı söylentileri işitilmiştir. Bu gibi sözleri kabul etmek olanaksızdır. Bunları söyleyen Cilas, Rankoviç, Vukmanoviç, Kidriç ve Velebit[1] adlı kimseler, Troçki'nin yöntemlerini diriltmektedirler. «Troçki'nin siyasal geçmişi herkese ders olacak niteliktedir sanırız», diye ekliyordu Stalin.

Bu düpedüz bir gözdağıdır. Nitekim, *Kominform'a bağlı bütün öbür partilere mektubun bir örneği gönderilmiştir.* Tito ya özeleştiriye girişecek, adı geçen beş lekeli kişiyi yanından uzaklaştıracak ve polis örgütünü temizleyecek, ya da bütün sonuçlarıyla birlikte komünist partiler birliğinden çıkarılacaktır.

Görünüşe göre, Tito bir an bile duraksamaz. Stalin ondan teslim olmasını istemektedir. Stalin'in kulağına, el altında bekletilen kozu, parti içindeki «Rus yanlısı» kesimi fısıldayarak karşılık verir. 13 Nisan'da, Sovyet Büyükelçiliği'ne bir önceki Merkez Yönetim Kurulu toplantısında konuşulanları aktarmakla suçlanan Juyoviç'le Hebrang partiden atılır, az sonra da tutuklanırlar. 26 Nisan'da, içlerinde eski Dışişleri Bakanlığı Genel Yazmanı'nın da bulunduğu on beş komünist militan Lubliana'da yargılanır ve *ölüm cezasına çarptırılır.* Rankoviç, sinmek şöyle dursun, daha da ateşlenir. Polis örgütü, aylardır büyük bir sabırla Sovyet görevlilerinin geliş-gidişlerini izlemektedir. Polis, şimdi, topladığı bilgileri kundakçılığa girişebilecek olanları zararsız hale getirmekte kullanmaktadır. Bazı generalleri tutuklamakta karar-

[1] Kidriç'le Velebit, iktisadî alanda, Sovyet önerilerini tartışma densizliğini göstermişlerdi. Stalin kimi önerilerinin soyguncu niteliğini ortaya çıkarmış olmalarını bağışlayamıyordu bir türlü.

sızlık geçirir henüz. Ama gözaltında tutuldukları için, herhangi bir eyleme geçemezler[1]. «Rus Partisi»nin başı koparılmıştır.

Tito, o arada, kendisine yöneltilen siyasal eleştirileri de hesaba katar. Varlıklı köylülerle uzlaşmakla suçlanmaktadır. Peki, öyle olsun: hemen hızlı bir kamulaştırmaya girişir. Parti'nin Savaş'tan bu yana kurultay toplamayışına şaşılmaktadır. İyi ama, Sovyet Komünist Partisi de aynı durumdadır. Ama hiç önemi yoktur bunun: Parti Kurultayı toplantıya çağrılır. Tito bozulan oyunu yeniden başlatmıştır. Şimdi artık Stalin'le tartışabilecek, Partiler düzeyinde değilse bile, Devletler arasında bir uzlaşmanın pazarlığını yapabilecektir.

Stalin'se uzlaşma falan istememektedir. Yetkisine meydan okunmuştur. Tarihte ilk kez, sanıklar suçluluklarını kabul etmemektedirler. 28 Haziran 1948'de, Kominform'a üye partiler Yugoslavya'yı mahkûm eden bir karar alırlar. Az sonra iktisadî kuşatma başlar. Yugoslavların dışardan aldıklarının % 46'sını, dışarı sattıklarının da % 51'ini oluşturan toplumcu ülkelerle ticaret pratik olarak kesilir. Sınırlar boyunca kanlı olaylar patlak verir. Bununla birlikte, Yugoslavya direnir. Parti köklü bir sarsıntı geçirir, ama partililer arasındaki sarsılmaz kardeşlik bütün öbür tepkileri (reflexe'leri) bastırır. Halk da, yurt sevgisiyle partiyi izler. Tito Batı'dan iktisadî çöküntüden kurtulacak kadar borç para, hammadde ve işlenmiş ürün alır.

Bunun üzerine Stalin çıldırır. Büyük Moskova yargılamaları sırasındaki gibi, «İngiliz ajanları»ndan, «Amerikan casusları»ndan, «Gestapo'yla işbirliği yapanlar»dan söz açar, bunların hepsi Yugoslav Komünist Partisi'nin başındadırlar. Sözlerine inanmak gerekir, çünkü *kanıtlayabilir* dediklerini: sözünü ettiği sefil yaratıklar yetkisi dışında kalmaktadırlar gerçi, ama her yerde suçortakları vardır. İşte bu suçortakları yakalanacak, sorguya çekilecek,

[1] Yovanoviç, Dapşeviç ve Petriçeviç adlı generaller, bu sıkı gözetimden bunalır, Ağustos ayında sınırı geçmeye kalkışırlar. Yakalanır, kurşuna dizilirler.

itiraf ettirilecektir. Shakespeare bile böyle bir tragedya düşleyemezdi. Yaşlı bir bunak aslında kendisine hizmet eden, ama bakınca yalnız birer simga gibi gördüğü kişileri yargılatmakta, işkenceye sokmakta ve hüküm giydirmektedir. Bunlar, el süremeyeceği düşmanın simgeleridirler. Böylece Rajk, Kostof, Klementis, Slanski falan gibi bir sürü sadık Stalin'ci okkanın altına gidecektir.

Stalin Tito'yla dövüşürken, gerçekte, kendi oğluyla dövüşmekteydi. Karşısında faşistler, sosyal-demokratlar ya da özgürlükçüler değil, kendi okulunda yetişmiş, kendisini öğrettiği yöntemlerle pataklayan insanlar vardı. Rankoviç, Beria'yı kendi oyununa getiriyordu. Düşmanlıkların boy göstermesinden çok önce zindanların kapıları kilitlenmiş, epey kan akmıştı.

Oysa, kavga Yugoslav komünistlerini de oldukları gibi bırakamazdı. Açıklayamadıkları şeyi onlara açıklamak gerekliydi. Toplumcu bir devlet başka bir toplumcu Devlet'e nasıl böyle davranabilirdi? Sermayeci düzenin dışında da emperyalizim var mıydı? Varsa, bu yeni buyuruculuğun toplumsal temelleri nelerdi?

Yugoslavlar işte bu sorulara karşılık ararken eşit olmayan ilişkiler kuramıyla özyönetim (autogestion) öğretisini geliştirdiler.

TOPLUMCU EMPERYALİZM

Ortaya çıkan bunalımda iktisadî etkenler köklü bir rol oynamadı. Ancak, çatışmaya zemin hazırlayan onlardı. Gerçekten de, 1947-1952 yıllarını kapsayan beş yıllık Yugoslav planının gözü çok yükseklerde, hatta yer yer gerçekdışıydı. Bu beş yıl içersinde, maden sanayiindeki üretim yedi misli, kimya sanayiindeki üretim dokuz misli, alüminyum işleyimindeki üretim yedi, demirdökümde beş, yapı araç ve gereçleri üretimi sekiz misli artmalıydı. Buysa, ulusal gelirin % 25'inden fazlasının her yıl yatırımlara ayrılmasını, ayrıca S.S.C.B.'nin bazı büyük tasarılara yardımcı olup para vermesini gerektirirdi.

S.S.C.B. ise kararsızdı. Sovyet yöneticileri Yugoslavya'nın gönlünde yatan sanayileşme eğilimine inanmıyor, daha doğrusu,

hızla kalkınmasını gerekli görmüyorlardı. Yugoslavya'nın kimi ender hammaddeleri satarak, tarımsal üretimini geliştirerek toplumcu kampa çok daha yararlı olacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte, 1946'da, Tito'nun Moskova gezisinden sonra, bir iktisadî işbirliği sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme özellikle belli bir çerçeve çiziyordu. Sovyetler istenen çok sayıdaki donatım araç ve gereçlerini sağlamaya hazır değillerdi. Buna karşılık (öbür halk demokrasilerinin temsilcilerine yaptıkları gibi) Yugoslavlarla belli başlı ulusal zenginliklerin işlenmesine yardımcı olmak için «iki uluslu ortaklıklar» kurmaya niyetli olduklarını bildirdiler.

Belgrad hükümeti daha önce böyle iki ortaklığın kurulmasını kabul etmişti: Justa adlı ortaklık hava ulaşımını, Juspad'sa akarsu ulaşımını sağlayacaktı. Yugoslav hükümeti, bu sefer etkinlik alanları petrolü, kömürü, kurşunu, çinkoyu, demir-çelik ve alüminyum üretimini, bir Yugoslav-Sovyet bankasını kapsayacak yeni ortaklıkların kurulmasının, Sovyetlerin Devlet borcu ya da araç-gereç vererek doğrudan doğruya çözmek istemedikleri sorunların çözümüne yardımcı olacağı umuduna kapıldı. Ama tartışmalar başlar başlamaz, Yugoslav görüşmeciler düş kırıklığına uğramak zorunda kaldılar.

Sovyetler, ulusal üretimin artmasından çok –hem de kendi yararlarına– en ilginç kaynakların bir an önce kullanılmasıyla ilgilenmekteydiler. İki uluslu ortaklıklar % 50-% 50 kurulacaktı. Ama geriye ortakların katkısının hesaplanması kalıyordu. Yugoslavların payı, genellikle maden ve fabrikalardan oluşuyordu. Sovyetlerdense hem fabrika donatım eşyası, hem de çarkları çevirecek para bekleniyordu. Bu değişik katkıların değerlendirilmesi kısa bir süre sonra çok sert çatışmalara yol açtı. Sovyetler, Yugoslav petrol alanlarını basit birer tarla fiyatına değerlendirmek istiyorlardı. Kurulacak iki uluslu kömür ortaklığına Yugoslavların yeniden donatmak istedikleri sıradan kömür ocaklarını katmak istemiyor: buna karşılık, (Yugoslavların kendilerine saklamayı tasarladıkları) en zengin yatakların ortaklığa alınmasını bekli-

yorlardı. Sözün kısası, ele alınan her konuda, Sovyetler ilkin kendi gereksinimlerini karşılamak, hiç değilse beş yıllık bir süre için gümrük vergi ve haklarını kaldırtmak arzusundaydılar.

Görüşmeler çıkmaza girdi. Beri yandan daha önce kurulmuş bulunan iki karma ortaklığın çalışması Yugoslavları bu denemeyi genişletmeye itmiyordu. Vladimir Dedijer, *Tito'nun Meydan Okuması* adlı kitabında, karma Justa ortaklığının bir yandan Yugoslavya ile yabancı ülkeler arasındaki bütün hatları işletirken, öte yandan da ülke içersindeki en kârlı hatları tekeline almayı başarışını anlatır. Yugoslavya'nın anamala katkısı 1938 fiyatlarına, Rus katkısıysa 1946-47 fiyatlarına göre hesaplanmıştır. Böylece Sovyetler aslında küçük, ama şişirilerek hesaplanmış bir yatırımla, Yugoslavlardan daha çok kâr elde ettiler. Yugoslavlar Belgrad yakınlarında bir havaalanı kurmuşlardı. Justa'nın Sovyet yönetmeni bu havaalanının bütün döşeminin (tesisatının) ortaklığın malı olduğuna karar verdi, ama Yugoslav anamalının hesaplanmasında kullanılan alan en sıradan topıak fiyatına işlendi!

Hükümet bununla, ve Yugoslavlar için ondan daha az düş kırıcı olmayan akarsu ulaşımı denemesiyle yetinmeyi kararlaştırdı. Stalin sonunda Tito'ya karma ortaklık sistemini zorla benimsetmekten vazgeçti ve Belgrad hükümetine 135 milyon dolarlık borç vermeyi kabul etti. Bu, 1947 ilkbaharında, yani bağların koparılmasından bir yıl önce oluyordu. Bağlar koparıldığı zaman, iki ülke arasında öyle sivri bir iktisadî çatışma yoktur, ama Yugoslavların da parmak bastığı üzere, söz verilen borcun bir kuruşunu bile göndermemiştir Ruslar.

Sizin anlayacağınız, karma ortaklıklar işi, görüşmelere katılan Yugoslavların zihinlerinde kötü izler bırakmıştır. Sovyet görevlileriyle uzmanları onlara, ülkelerinin bu işlemlerden elde edebileceği üstünlük ve kârdan başka şey düşünmeyen kişiler olarak gözükmüştür. Sovyet temsicileri, toplumcu uluslar arasındaki iktisadî ilişkiler mal alıp satan sermayeci ülkelerin uyguladıkları ilkelere dayanmak zorundaymış gibi davranmaktaydılar. Böylece Yugoslavlar, karma ortaklıkların sınırlı deneyinin ötesinde, bir-

takım kıyaslamalar yapmak durumunda kaldılar. «Kapitalizmin son aşaması»nda emperyalizmin iki belirgin niteliği vardır: yatırım sermayesinin yurt dışına taşınması ve «alış-veriş denklemindeki terimlerin» bozulması (ya da hammadde ve tarım ürünleri fiyatları sürekli düşerken, sanayi ürünlerinin yükselmesi). Aynı belirtileri, bundan böyle «sosyalizmin ilk aşaması»ndaki emperyalizm adını verebileceğimiz büyük devlet üstünlüğünde de buluruz. *Yalnız bu sefer, birinci olay çok önemsiz bir rol oynamakta, ikincisiyse (yani alış-veriş eşitliğinin bozulması) büyük ağırlık taşımaktadır.*

Yugoslavlar burada yalnız kendi ülkelerini değil, *bütün azgelişmişleri* ilgilendiren bir sorunla karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla, kanıtlamaları bütün Üçüncü Dünya'ca tutkuyla izlenecektir (Tito, on yılı aşkın bir süre, yani yansız ülkelerden bazılarının Sovyet ya da Amerikan yardımının erdemlerini keşfedişine dek, azgelişmiş ülkelerin gözde kahramanlarından biri olacaktır).

Yugoslavlar, gelişmiş sanayi ülkeleriyle iktisaden geri ülkeler arasındaki eşitsizliğin belirginleşmesini açıklamak üzere Marx'a başvururlar. «Her ülkede belli bir emek yoğunluğu ortalaması vardır, diye yazar Marx... Bu yoğunluk ülkeden ülkeye değişir: duruma göre, az ya da çok yüksektir.» Bunun anlamı açıktır: üretimin yüksek olduğu ülkede, bir malı üretmek için, üretimin düşük olduğu ülkeye oranla daha kısa bir süre harcanacaktır. Dolayısıyla alış-verişler ister istemez *eşitsizdir*, kimi ülkeler «*daha az emekle daha çok emek almaktadırlar.*»

Melentije Popoviç, 1949'da bu durumu sermayeci dünyadan değil, «toplumcu kamptan» aldığı örneklerle belgelemiştir. O tarihte, Yugoslav kömür işçisi günde 544 kg. üretimde bulunurken, Sovyet arkadaşı 1211, Polonyalı ve Çek arkadaşlarıysa 1272 kg. kömür çıkarıyordu. Yugoslav işçisinin yıllık çelik üretimi 150 ton, Sovyet işçisininki 460 ton, birincinin yıllık demir üretimi 165 ton, ikincininse 756 tondu.

Bu ayrımlar ürünlere ulusal fiyatların biçilmesini zorunlu kılar. Ama iş dünya fiyatlarının saptanmasına gelince, emek ve

kâr konusunda bir dünya ortalamasının göz önünde bulundurulması gerekir, bu iki «ortalama» da hiç kuşkusuz en varlıklı ülkelerin yararınadır (ya da, Marx'ın deyimiyle söylersek, «sermayenin organsal bileşiminin» en yüksek olduğu ülkelerin yararına).

Böylece, salt iktisadî yasaların oyunuyla, daha doğrusu değer yasasının dolaysız eylemiyle, iki tür ülke arasındaki açıklık durmadan artmakta, varlıklılar yoksulları sömürmektedir.

Bu durum genellikle sermayeci sisteme özgü sayılır. Oysa şimdi artık üretim ve alış-veriş araçlarının özel mülkiyetini tanımayan bir sistem içersinde de sürüp gittiğini kabul etmek zorundayız. Geçmişin kalıtını bir anda silip atamayız elbet. Yugoslavlar, toplumcu ülkeler arasında birtakım çelişkilerin belirmesi olağan değil, kaçınılmazdır, diyorlar. Bütün iş, bu çelişkileri aşmak isteyip istemediğimizde, aşıp aşamayacağımızdadır.

Yugoslavlar, Rusların bu olanağa sahip bulundukları halde, böyle bir niyet beslemedikleri görüşündedirler. Fiyatlar saptanırken, bir yandan belli bir ülkedeki işçi sınıfının ürettiği artıkdeğerin tümüne sahip çıkmaya hakkı bulunduğunu kabul etmeleri gerekiyordu, öte yandansa söz konusu ülkeye «alış-veriş koşullarını» değiştirmesine izin verecek biçimde yardım edip sanayileşmesini sağlamak zorundaydılar. Buysa S.S.C.B.'nin, toplumcu Devletlerle alış-verişlerinde dünya pazarındaki fiyatları temel almaması, azgelişmişliğin acısını çeken toplumcu Devletlere karşı birtakım özverilerde bulunmayı kabul etmesi anlamına geliyordu.

Peki, neden acaba Sovyetler bu yolu izlemediler? Neden halk demokrasilerini sömürmeye kalktılar? Savaşın korkunç derecede acısını çektikleri, en kısa sürede güçlü bir sanayii yeniden kurmaları gerektiği için mi? Bu etkenin de payı olmuştur elbet, ama o yalnızca sömürünün en kaba çizgilerini verir bize. *Gerçekte, S.S.C.B. öbür toplumcu ülkelerle ilişkilerine kendi sistemindeki sömürü ilintilerini yansıtmaktan başka bir şey yapmamıştır.*

Tito, iki yıllık kararsızlıktan sonra (bu iki yıl boyunca hâlâ bir uzlaşmaya varılabileceğini ummaktadır), S.S.C.B.'nin iç durumuyla dış tutumu arasında bir bağlantı kurmanın olanaksızlığını

anlar. 26 Haziran 1950'de Yugoslav Federal Cumhuriyeti Ulusal Meclisi önünde yaptığı konuşmada, Sovyet bürokrasisini suçlar.

«Ekim Devrimi, Devlet'in üretim araçlarını ele geçirmesine izin vermiştir, der. Aynı üretim araçları, otuz bir yıl sonra, hâlâ Devlet'in elindedir. 'Fabrika işçilerin olacak' sloganının gerçekleşmesi midir bu? Açıkça hayır. İşçilerin şu anda işyerlerinin yönetiminde en küçük payları yoktur: yönetim, Devlet tarafından atanmış, yani Devlet görevlisi yöneticilerce yürütülmektedir. İşçilerin yalnız çalışmaya hakları ve olanakları vardır: bununsa, sermayeci ülkelerin işçilere bıraktıkları rolden büyük bir ayrımı yoktur. İşçiler için tek ayrım, Sovyetler Birliği'nde işsizliğin bulunmayışıdır –o kadar. Demek ki, Sovyet Yöneticileri şimdiye dek, bir toplumcu ülkenin en belirgin edimlerinden birini gerçekleştirmemiş, fabrikalarla öteki sanayi kurumlarının yönetimini Devlet'in elinden alıp işçilere aktarmamışlardır. Görünüşe göre, S.S.C.B. yöneticileri üretim araçlarının yönetimini emekçilere, Devlet mülkiyetini, toplumsal sahip oluşun en yüce biçimi saydıkları için bırakmamaktadırlar. Ayrıca bu, onların Devlet çarklarının hızlandırılması çabasıyla yüzde yüz uyuşmaktadır.»

Sovyet Rusya'daki memur egemenliğine karşı ilk kez değildir böyle bir savın öne sürülüşü. Ama ilk kez bir toplumcu Devlet yöneticisinden gelmektedir. Ve daha da önemlisi, söz konusu yönetici, suçlamasını okuyup bitirdikten sonra, hemen bu savın pratik sonuçlarına yönelmek zorundadır. Tito bu görevden kaçınmaz. Millet Meclisi'ne, kurumların kendi kendilerini yönetmeleri konusunda bir «temel yasa» tasarısı sunar.

ÖZYÖNETİM

Bundan böyle bütün Devlet kurumları (fabrikalar, madenler, ulaştırma kurumları, tarım kurumları falan) «Devlet'in iktisadî planı çerçevesinde işçi kurullarınca» yönetilecektir.

30 kişiden az işçi çalıştıran yerler için bu «kurullar» çalışanların tümünden, öbür kurumlar içinse (kuramsal olarak sendika

ya da belli sayıdaki işçiyle memurlar tarafından hazırlancak) bir ya da birkaç listeye göre seçilecek 15'le 120 arasında değişen üyeden oluşmaktadır. İşçi kurulu da kendi arasında 3'le 17 arasında üyeden oluşan bir yönetim kurulu seçmektedir. Kurum yöneticisi de bu kurula üyedir, ama onu ya bu iktisadî kümeleşmenin bir üst yönetim kurulu, ya da yetkili Devlet organı atamaktadır.

İşçi kurulunun yetkileri temel yasanın 23. maddesince belirlenmiştir. Kurul, temel tasarıları ve kurumun yıllık hesabını onaylamakla görevlidir. Gerektiğinde, hesaplarını tartıştığı yönetim kurulunu dağıtır ve yeniden seçer. «Elde biriken anamaldan kuruma, yani işçi kuruluna kalanı paylaştırma işini» de o yürütür.

Yönetim kurulunun görevi, aylık uygulama taslaklarını saptamak, kurumun iç örgütlenmesini tasarlamak, çalışmanın temel ölçülerini kararlaştırmak, «kurum içinde işçilerin işten çıkarılma ve başka göreve atanmayla ilgili yakınmalarını incelemek»tir.

Planların uygulanmasıyla kurumun gerçek yönetimi atanmış yöneticinin işidir. İşçilerle memurları işe alan, işten çıkaran odur. Görevleri dağıtan, kurum içinde disiplin sağlayan odur. Sözleşmeleri yapan, kurumu Devlet organları karşısında temsil eden de.

Bu, ilk bakışta epey çekici gelen bir yönetim biçimidir, ama sonuçları başlangıçta epey sınırlı kalacaktır. Çünkü kurumun tüzel yapısındaki değişikliğin dışında, *hiç bir şey değişmemiştir.*

Planlama hâlâ Sovyet örneğine göre yürütülmektedir. Değişmeyen anamal, yatırımlar, kurumların döner sermayeleri işçi kurullarına değil, federal Devlet'e, bölgesel cumhuriyetlere ya da bucaklara bağlıdır. Yöneticiler yine Devlet'ten büyük bir titizlikle uygulamak zorunda bulundukları son derece ayrıntılı yönergeler almaktadırlar. (Kasaya giren paraların tümünün oluşturduğu) *toplam gelir*'den işletme ve bakım-onarım harcamalarını düştükten sonra, kurumun *kesin ürünü*'nün değerini saptamaktadırlar. Bu kesin üründen de değişmez anamal için Devlet'e ödenen payla döner sermayeyi, alınan borçların faizlerini ve özellikle de vergileri (toprak vergilerini, yapılan işleri ve gelirleri) düşmektedir. Geriye kalan *kesin gelir*'dir ve işçi kurulu ancak toplam gelirin

bu kesimi üzerinde oynayabilir. *Bu koşullarda, her şey, vergiye ayrılan paya bağlı demektir.* Oysa, 1950'lerde, kurumların elde ettikleri kârların en büyük diliminin «ortak toplumsal anamala», yani Devlet'e dönmesi ilkesi yine yürürlüktedir. *Özyönetim vardır, ama işin aslına bakarsanız kendi başına yönetecek pek bir şey kalmamaktadır emekçilere.*

Öte yandan da Parti «üstün» durumunu korumaktadır. İlke olarak, kitlelere daha çok «kulak vermesi», «hizmet etmesi» gereklidir. Gerçekteyse, onlardan bağlılık beklemekte, üretimin çeşitli savaşmaları için onları seferber etmekte, her ay, siyasal büroda çalışan yoldaşların aldıkları kararları açıklamaya devam etmektedir. Doğu Ülkeleri'nce kuşatma altına alınan Yugoslavya güç bir dönem yaşamakta, «coşkuyla desteklenen buyurma» beylik formülü olanca ağırlığıyla sürüp gitmektedir.

İşler yavaş yavaş değişir. Yugoslavya'nın çok uluslu yapısıyla çeşitli komünist cumhuriyetlerin birbirlerinden alabildiğine uzaklığı yönetimin tek merkezlilikten çıkarılmasını kolaylaştırır ve bu da, özyönetime değilse bile, yönetim özerkliğine elverişli koşullar yaratır. Başlangıçta, yerel yöneticiler için en önemli sorun daha büyük bir eylem özgürlüğü elde etmek, olabildiğince çok sayıda iş yaratabilmek üzere yatırımları kendi bölge ya da kentlerine yöneltmektir. Bu pek iyi sonuçlar vermez. Hırvat önderi Bakariç'in deyimiyle «zarardan başka bir şey üretmeyen siyasal fabrikalar» çoğaldıkça çoğalır. Ama bu arada, merkezî yönetimin her şeyi kararlaştırma ve düzene koyma hakkına kafa tutma alışkanlığı edinilir.

Köylerde uygulanan hafif geri çekiliş bu eğilimi belirginleştirir. Yukarda, Stalin'in suçlamalarına karşılık vermek için, Yugoslav yöneticilerin 1948'de hızlı bir toprak kamulaştırılmasına geçilmesini buyurduklarını görmüştük. Bu siyaset büyük iktisadî ve siyasal engellerle karşılaştı. Pek çok köylü partililerin yanında savaşmış, onlara yardım etmişti. Kominform var gücüyle Yugoslavya'ya yüklendiği anda köylüleri kendine düşman etmek akıllı işi değildi. Dolayısıyla, Mart 1953'te yayınlanan bir buyrultu, kol-

hozları örnek alarak kurulmuş bulunan iş-ortaklıklarının (kooperatiflerin) dağıtılmasına izin veriyordu. Köylüler bu buyruldan yararlanıp hemen söz konusu ortaklıkların % 80'ini dağıttılar.

Bir yandan Batılı ülkelerle alışverişlerin gelişmesi, öte yandan da Moskova'yla barışma (Kruçef, 1955 Mart'ında Belgrad'a bunu kutlamaya gelir) ülkenin genel iklimini değiştirmeye yeter. Büyük bir özgürleştirme susuzluğu başgösterir.

Yugoslav yöneticiler, bu özgürleştirmenin sınırlarını belirtmeye özen gösterirler. Milovan Cilas «Lenin'ci parti ve Devlet'in çağının geçtiği»ni yazmaya ve memur takımının ayrıcalıklarını kınamaya kalkıştığı zaman, hemen tepki gösterirler. Merkez Yönetim Kurulu Cilas'ın partiden atılmasını kararlaştırır. Tito, bu karar dolayısıyla şöyle der: «En son sınıf düşmanı zararsız hale getirilmeden, toplumcu bilinç yurttaşların en geniş kitlesine yayılmadan, Birlik'in[1] modasının geçmesi ve ortadan kaldırılması söz konusu olamaz.» Cilas, kısa bir süre sonra, düşüncelerini yabancı ülkelere yayma sucundan içeri atılır[2].

Yugoslavların Macaristan işindeki tutumları da epey anlamlıdır. Tito, İmre Nagi'nin beslediği bağımsızlık arzusuna yakınlık duymakta, ama Budapeşte'deki yeni hükümet siyasal parti çoğulluğunu kabul ettiği an ondan yüz çevirmektedir. Buna karşılık, Tito, kendini Kruçef'e müthiş yakın bulur. Parti'nin tekelciliğini sorun konusu yapmadıkça, «Stalin'ciliğin yokedilmesi»nden yanadır. Öte yandan, aydınlarla özgürlükçülere kıyasıya düşmandır. En güvenilir adamı hâlâ Rankoviç'tir. 1963 Haziran'ında onu Cumhurbaşkanı yardımcılığına seçtirir: böylece, güçlü mü güçlü Polis Bakanı yönetimin ikinci adamı haline gelir.

[1] Komünistler Birliği, yani Parti.

[2] Cilas, cezasını çekerken, New York ve Paris'te «yeni sınıf» hakkında bir kitap yayınladığı için, yeniden 7 yıl hapse çarptırılır. 1961'de bırakılır, 1962'de yine tutuklanıp 5 yıla çarptırılır. Bunun gerekçesi, yine New York'ta, *Stalin'le Konuşmalar*'ı yayınlamış olmasıdır. Cilas, 1966'da bağışlanır.

Siyasal alanda kesin bir tavır takınmaya karar veren Tito, öbür alanlarda esnek davranır. Yugoslav iktisadî yaşamı, 1950 yılları sonlarına doğru, öbür Doğu ülkelerindekine benzer güçlüklerle karşılaşır. Yönetim yöntemleriyle gelişmenin yayılgan biçimleri, öteki ülkelerdeki gibi, burada da «tutukluk» belirtileri gösterir. Bundan ötürü, zorlamalar yumuşatılacak, uluslararası pazarın sunduğu olanaklardan daha çok yararlanılmaya çalışılacaktır. Borç para verme sistemi değiştirilecek, fiyatlar dünya piyasasına uydurulacak, kurumlar kesintisiz üründen daha büyük pay alacaklardır. Yugoslavya, bu değişikliklere dayanarak, Uluslararası Para Bankası'ndan, Dünya Bankası'ndan, Birleşik Devletler'den ve daha başka Batılı ülkelerden, 1961'de, önemli derecede ödünç paralar alır. Tito, bu önlemlerin (tedbirlerin) tümünden yeni bir yayılım beklemektedir.

Beklenen yayılım olur, ama tam bir düzensizlik içinde. Gerçekten de, herkes kendi mantığını izler. Yönetimin mantığı, bütün yatırım sorunlarına çekidüzen vermektir; işçi kurullarınınkiyse, kendilerine bırakılan ek kaynakları ücretlerini yükseltmekte kullanmaktır. İşçi kurulunun, kesin geliri ücretlere ayrılan parayla kuruma ayrılan para arasında paylaştırması öngörülmüştür. Böylece, donatımın iyileştirilmesi, döşemlerin (tesisatın) çağdaşlaştırılması konusunda temelden gelecek girişimleri yüreklendirme umudu beslenmektedir. Oysa ücretler çok düşüktür ve yatırım sorunlarıyla ilgili konuları merkezî yönetime bırakmak öteden beri alışkanlık haline gelmiştir. Ayrıca, şimdi artık fiyatlarla oynamak daha kolaydır. Böylece, kuruma ayrılan para pek az olmaktadır. İşçi kurullarının eldeki yığımların (stokların) yenilenmesiyle hiç mi hiç ilgilenmediklerini gösteren sayısız örnek vardır.

Verilen borçların artmasıyla, fiyatların ve ücretlerin yükselmesiyle kendini belli eden bu siyasetin sonucu açıktır: *para şişkinliği* (inflation) adı verilir buna. Dinar, her geçen gün değerini yitirir. 1965'te resmen değerini düşürmek gerekir.

Yugoslav yöneticiler, izledikleri siyasetin dönemecine gel-

diklerini anlarlar. İşler artık eskisi gibi sürüp gidemez. François Fetjo'nun[1] çok yerinde bir buluşla «memur egemenliğine dayalı çok merkezlilik» adını verdiği sistem hapı yutmuştur. Ya merkezileştirici önlemler almak, ya da işçi kurullarına yönetimin tüm sorumluluğunu bırakarak özyönetimin mantığını sonuna dek izlemek gereklidir.

1965 DÖNEMECİ

Karar vermek kolay olmadı. Söz konusu karar, yalnız iktisadî seçmeleri değil, aynı zamanda siyasal yeğlemeleri de sorun haline getiriyordu. Başta Rankoviç olmak üzere, Sırplar büyük çoğunlukla «merkezileştirmeci»ydiler, aralarında Bakariç'le Kardelj'in de bulunduğu Hırvatlarla Slovaklarsa, tam tersine, düzeltimin (reformun) daha da genişletilmesinden yanaydılar. «Mutlak planlamaya» dönüş, «mutlak diktatörlüğe» dönmek olur, diyorlardı. Kardelj'se, tek parti ilkesine bağlı kalmakla birlikte, işçi kurullarıyla sayısız toplumsal-siyasal örgütün özgür girişimine dayalı bir sistem demokratlaştırılmasını savunmaktan geri durmamıştı.

Tartışma üzerinde çok daha dar sınırlı ulusal düşüncelerin de ağırlığı vardı. «Varlıklı» Hırvat ve Slovak Cumhuriyetleri, ülkenin geri kalmış bölgelerinin kalkınmasına gereğinden çok katıldıkları görüşündeydiler. Merkezî planlamaya dönüşün kendilerini yeni «özveriler»e zorlamasından korkmaktaydılar. «Yoksul» Cumhuriyetler'deyse, pazar iktisadiyatının ortaya çıkaracağı durumların aradaki eşitsizlikleri daha da arttıracağı kanısı yaygındı.

Tito, sonunda yeni ve köklü bir düzeltimden yana çıktı. Hesaba kattığı kanıtlar arasında en önemlisi hiç kuşkusuz kuramsal kanıt oldu. Yugoslavya'nın büyülü etkisi, dünyadaki etkisi özyönetim denemesine sıkı sıkıya bağlıydı, geriye dönmesi ve

[1] *Histoire des démocraties populaires* (Halk Demokrasileri Tarihçesi) adlı kitabın yazarı, Seuil yayınları, 1969.

–zaten kısıtlı olan– işçi kurullarının yetkilerini azaltması olanaksızdı. Merkez Yönetim Kurulu, geri çekilme değil, ileri borusu çaldırdı.

23 Temmuz 1965'te, kurumların gelirinden alınan vergi kaldırıldı. Elde edilen kârın büyük kesimi (bundan böyle kurum yöneticisini de seçecek olan) işçi kurulunun buyruğunda kalacaktı. Bu önlemin karşı kefesine konacak şey açıktır: yatırımların en büyük bölümünü kurumlarla bankalar karşılayacaktır; kârıyla zararını dengeleyemeyen fabrika kapanacaktır. Batmış sayılacaktır.

Böylece, tehlikelerini göğüsleyip zararlarını çekmek koşuluyla, işçilere yönetimi zorla öğretmek istenmektedir. Şu ünlü «fabrika işçilerin olacak» amacına ulaşmak için, işçiler ilkin iktisadî yarış ve kâr ortamına sokulmaktadır. Yugoslavların tasarladığı özyönetim, kurumun özerkliğine bağlıdır, özerk kurumsa tez elden kendi çıkarlarını keşfeder, ve bunlar sürekli olarak başka kurumların çıkarlarıyla çatışır. Sizin anlayacağınız, Devlet toplumculuğunun yerine, «pazar toplumculuğu» adını vermekten çekinmedikleri sistem konmaktadır.

Bu yeni denemeyi iktisadî etkilerine, toplumsal içermelerine ve siyasal sonuçlarına bakarak değerlendirmemiz gerekir.

İKTİSADÎ SONUÇLAR

Düzeltim, para şişkinliğini önleyemedi. Hatta, ilk dönemde (1965-66) hızlandırdı.

Sanayideki büyümenin yavaşlamasıyla ücretlerin dondurulmasından doğan belli bir durulma görüldü 1967'den sonra. Ancak, 1969-70 arasında iktisadî yayılımın yeniden başlamasıyla yeni ve güçlü bir para şişkinliği eğilimi belirdi. Bundan ötürü, 1970 sonbaharıyla 1971 ilkbaharında bir dizi «durduraça abanma» gerekti.

Sınaî üretim 1969'da % 12 arttı (1968'de % 6 artmıştı). Ancak ortada dolaşan paranın artışı da % 18, bankalarca verilen borçlarınkiyse % 19 oldu. Yaşama pahalılığındaki yükselme

% 8'di. Ticarî denge açığı % 15, ödemeler dengesiyse % 75 arttı.

Dış borçların yükü hatırı sayılır dereceye geldi. 1970 yılında dış borçlar 400 milyon dolara yükseldi. Aynı yıl içersinde dış satışlar aşağı yukarı % 20, dışardan alımlarsa % 34 arttı[1]. Turizmden ve yabancı ülkelere yollanan Yugoslav işçilerden gelen yabancı paralar (1970'te bu 800 milyon doları bulmuştu) aradaki açığın ancak bir bölümünü karşılıyordu: dolayısıyla, dışardan alımlara % 5 oranında bir gümrük vergisi koyma zorunluluğu belirdi.

Gerçekte de, bütün ülke «olanaklarının üstünde» yaşamaktadır. Düzeltimden sonraki beş yıl içersinde, hükümet verimsiz kurumların azığını kesme yürekliliğini gösteremedi. Habire onları batmış kabul etmekten söz etti. Ama beri yandan içlerinden çoğuna ayakta kalabilme yollarını sağladı hep. 1970'te zararına çalışan kurum sayısının 3500, zararlarınsa yılda 300 milyar dinar olduğu hesaplandı (buna geçmiş yıllardan kalan açık kalıntısını da eklemek gerekir).

Hükümetin elinde, işsizliği arttırmamak gibi haklı bir kaygı bulunduğu doğrudur. İşsizlik yüz binlerce kişiyi bulmuştur. Bir milyona yakın Yugoslav çeşitli Batı Avrupa ülkelere çalışmaya gitmese bu sayı daha da artardı. Yabancı ülkelerdeki bu geçici çalışma artık Devlet'in çalıştırma siyaseti içinde yer almaktadır. Her yıl, iktisadî planlarda –ya da plan diyebileceğimiz artıklarda– yurtdışına yabancı işçi gönderilmesi öngörülmektedir.

Düzeltim, planlamayı alt üst etmiştir. Nasıl etmesindi ki, doğrudan doğruya Devlet'çe sağlanan yatırımlar 1962'de % 60'ken, 1966'da % 11,2 olmuştu? Yıllık tasarılar pratik olarak yürürlükten kalkmıştı. Onların yerini, her yıl türlü uluslardan milletvekillerinin uzun tartışmaları sonunda Ulusal Meclis'çe kabul edilen «iktisadî siyaset yönergeleri» almıştı. Oysa, sıkı ve buyurgan bir planlamadan esnek ve yol gösterici bir planlamaya geçiş pek çoğu çözümsüz kalan bir sürü sorun yaratmaktaydı. Bir

[1] Bu rakamlar 1970'in ilk yedi ayına göre düzenlenmiştir.

yığın darboğaz oluştu (örneğin, vagon eksikliği çekilen ve elektriklendirme tasarılarının epey geciktiği demiryolu ulaşımında) ve parasal güçlükler sayısız hizmetle kurumu aksattı.

Planlamanın gerileyişi, *özel kesimin gelişmesi*'ne bağlıdır. Özel kesim uzun süre tarımla (2 600 000 tarımsal işletmeci, ekilebilen toprakların % 80'ine sahiptir) küçük zanaat çerçevesinde kalmıştır (140 000 zanaatçı vardır). Yavaş yavaş «üçüncü» bir kesim oluşmuştur: turizm, otelcilik, ulaşım, ev donatımının onarımı, otomobil onarımı, otoparkların işletilmesi falan. Devlet yetkilileri özel ticareti hâlâ sıkı biçimde sınırlandırmaktadırlar, ama pek çok Cumhuriyette hekimliğin özel olarak yapılması yavaş yavaş kabul edilmektedir. İlke olarak, kişisel kurumların beş ücretliden fazlasını kullanması yasaktır, ancak bunun yakında ona çıkarılması olasılığı vardır.

Özel sanayi kurumlarının kurulması için birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Bir sürü G.G.P. (*grupnogradjansko predduzece*) «yurttaşlararası üretim kurumu» girişimi olmuştur. Bu girişimlerin gerek Komünistler Birliği'nde (özellikle eski partililer arasında), gerekse üniversite öğrencileri içinde yarattığı tepkiler, yetkilileri şu isteklerde bulunmaya zorlamıştır: 1) G.G.P.'ler kendi kendilerini yönetecektir. 2) Kurumun kuruluşu bucak yönetiminin iznine bağlı olacaktır. Gerçekte, komünist bucaklar gerek G. G.P.'lere, gerekse özel zanaatçılara karşı çözmek zorunda bulundukları çalıştırma sorunlarıyla parasal gereksinimlerin karşılanması konusunda birtakım yükümlülükler taşımaktadır. Zaman zaman çok yüksek bir vergi oranı saptamakta, böylece kendi bütçelerini düzeltmekte, ama özel girişimi sınırlandırmakta ya da ürkütmektedirler. Kimi zaman da, tam tersine, toprakları üzerinde yeni iktisadî etkinliklerin doğmasını desteklemek üzere vergileri hafifletmektedirler.

Yalnız, özel kesimin yayılımı *yabancı yatırımı* biçimini de almıştır. 1967 Temmuz'unda, ilgili kurumlardaki payları % 49'u geçmemek koşuluyla yabancı yatırımlara izin verildi. Otomobil, kimya ve madencilik dallarında, otelcilikte, ev donatımı yapımında

birtakım sözleşmeler imzalandı. Ama bunlar, günümüze dek (1971) görece sınırlı kalmıştır. Çünkü Yugoslavya'nın sıkıntısını çektiği yabancı para kıtlığı, elde edilen kârın yurt dışına çıkarılmasını tehlikeye düşürmektedir (zaten kârın % 20'sinin yeniden Yugoslav iktisadî yaşamına yatırılması gereklidir). 1969 Aralık'ında, Dünya Bankası, 15 Yugoslav bankası ve 40 Batılı banka tarafından, yabancı yatırımları geliştirmek için uluslararası bir ortaklık kuruldu.

Yugoslav yöneticiler bütün bu önlemleri nasıl doğrulamaktadırlar? Hiç kuşkusuz gereklilikle.

Anayasa'sında «herkese çalışma hakkı» tanınan bir ülkenin, sonunda, yüzbinlerce yurttaşının yabancı sermayeci ülkelerce alınıp çalıştırılmasına göz yumacak duruma düşmesi şaşırtıcı geliyor insana. Peki ama, bunları dış ülkelere göndermeyip de işsiz haline getirmek daha mı iyi olurdu?

Eski sistemin aşırı işe almaya, memur çokluğuna ve üretim düşüklüğüne dayalı olduğu unutulabilir mi?

Beri yandan, Yugoslavya'da işçilerle memurların işgüçlerini, üretim araçlarının özel mülkiyeti ilke olarak yasaklandığı halde küçük girişimcilere satmasına da şaşılabilir. Ama 1967 Eylül'ünde *Politika*'nın da yazdığı gibi, «Yugoslav işçisinin Matek'in, Antc'nin ya da Frank'ın yanında çalışması, Hans'ın, Alphonse'un, Pierre'in ya da herhangi bir başka sermayecinin yanında çalışmasından iyidir». Toplumcu açıdan, özel kişilerin *banka gizliliği*'nce güvence altına alınan yabancı para hesabı açmaları da şaşırtıcıdır. Peki ama, çok önemli ölçüdeki paraları iktisadî çevrime sokabilmek için başka yol var mıdır?

Yabancı firmalara Yugoslav işçilerin emeğinden elde edilen kârın bir bölümüne sahip çıkma konusunda tanınan olanağa gelince, bu da, hiç kimsenin üretim araçları üzerinde hak öne süremeyeceğini kabul eden Anayasa'ya aykırıdır elbet. İyi ama, ülkenin gereksindiği yatırımları başka nasıl sağlamalı? Devlet, yabancı banka ve hükümetlere bu yöntemi geri çevirmeyecek kadar çok borçlanmıştır.

Böylece Yugoslavya bir tür NEP (Yeni İktisadî Siyaset) uygulayacaktı güya. Tito'nun dediği gibi işçiler için «biricik ayrımın işsizliğin bulunmayışı» olduğu Devlet toplumculuğundan, emekçilere iktisadi gücü güvenlik altına alabilme olanağı sağladıktan sonra, yavaş yavaş herkese iş vermeyi gerçekleştirecek özyönetime dayalı toplumculuğa geçişi güvenceye kavuşturabilmek için, sermayeciliğe geçici birtakım ödünlerde bulunacaktı.

Görüldüğü üzere, her şey bizi döndürüp dolaştırıp özyönetime getirmekte, her şey onunla doğrulanmaktadır. Peki, nedir bugün özyönetimin gerçekliği?

KİM YÖNETİYOR ÖZYÖNETİMİ?

«Ne kadar fabrika varsa, o kadar da sorun var», diye yazıyor yerine gidip soruşturma yapanlar. Bir Sloven kurumunda olup bitenlerin bir Makedonya fabrikasında gözlenenlere benzemediği, yönetim konusunda elektronik sanayiindeki emekçilerle dokuma sanayiindekilerin çıkarlarının bir olmadığı açıktır. Bununla birlikte, birtakım değişmez çizgiler belirmektedir. Bunları sınıflandırmaya çalışalım:

1. Kurumların çoğunda temelden gelen ücretle, astlık-üstlükle, işe alınmayla, işten çıkarılmayla, çalışma hızıyla, güvenlik ve sağlık sorunlarıyla ilgili baskılar işçi kuruluna yönelmektedir. Sermayeci bir kurumda kurallar uyarınca memur temsilcileriyle kurum yönetim kurulunun ilgilendiği bu sorunların hepsine işçi kurulu bakmaktadır. Sendika zaman zaman aracılık etmekte, ama işçi kurulunun varlığı (zaten pek önemli olmayan) rolünü azaltmaktadır. Yugoslavya'daki işçilerin durumuyla öbür toplumcu ülkelerdekilerin karşılaştırılması, başka yerlerde hasıraltı edilen isteklerin dile getirilmesini kolaylaştırmaktadır

2. Bununla birlikte, kurumların çoğunda, işçi kurulu ancak buraya kadar karışabilmektedir. İşçi kurulu üyeleri asıl yönetimsel sorunların (üretim yöntemlerinin seçiminin, pazarın geliştirilmesinin) düzene konmasını kurum yöneticisiyle yakın çalışma

arkadaşlarına bırakmaktadırlar. Bu ilgisizliği doğrulamak üzere çoğu kez emekçilerin bilgi ve haberalma düzeyinin düşüklüğü öne sürülmektedir. Buna hiç kuşkusuz, işçilerin boş zamanının azlığını ve kurul üyeliği görevlerine para verilmeyişini eklemek gerekir. Bütün hafta yönetim sorunlarıyla uğraşan yönetici takımla ancak akşamları, yorucu bir günden sonra aynı sorunlarla karşılaşan emekçiler arasındaki eşitlik düpedüz biçimseldir.

Kitaplarından ikisini Yugoslav özyönetimine ayıran Albert Meister, çok haklı olarak kendi kendilerini yöneten bu kurumların şu anki işleyişini özgür iktisadî düzenin *işortaklıkları* (kooperatifler) adını verdiğimiz ortak hücrelerinkiyle kıyaslamaktadır. Başlangıçta, belli bir dolap çevrilmiştir. Gerek özyönetim, gerek işortaklaşması bir ayıklamaya yol açmıştır. En becerikliler ayrılmıştır ve bunlar, teknisyenlerle iç içe sorumlu görevleri yıllarca kendi aralarında paylaşmışlardır. Büyük kitleyeyse uzaktan bakıp izlemek kalmıştır.

3. İşçiler genellikle bu durumun bilincindedirler. Dolayısıyla, büyük kurumlarda işçi kurullarına mühendislerle memurları seçme eğilimindedirler. O zaman, işçi kurulu bir kayıt odası olmaktan çıkıp gerçek bir yönetim organı haline gelmektedir. 1969'da, Jean Dru, Sırbistan'daki Elemtronska Industrija (18 000 ücretli) ile Slovenya'daki Iskra'da (13 000 ücretli) bu kurulların işleyişini ayrıntılarıyla inceledi. Birinci kurumda, (eski bir işçinin başkanlığındaki) kurul üyelerinin çoğu üniversite diplomasına sahipti. İkinci kurumdaysa, (bir mühendisin başkanlık ettiği) 70 kişilik kurulda 30 mühendis ve yüksek memur vardı (bunlar tüm emekçilerin ancak %5'ini oluşturmakyadılar). Bu kurulun beş saat süren toplantısında, on iki temsilci söz almış, bunların onu mühendis, ikisi de uygulayım görevlisiymiş. Jean Dru'nün de belirttiği gibi, burada, «seçimle gelmiş yetkililerin denetimi altında, uğraşsal yanı ağır basan bir yönetime kayışın belirtileri» vardır.

4. İşçiler bu durumu da yeterince anlamış gibidirler. Son yıllardaki «işi durdurmaların» (obustava rada'ların) kazandığı önemi başka türlü açıklayamayız. Olay ilkin saklanmış, sonra

küçümsenmiş, en sonunda resmen kabul edilmiştir. Bir sürü inceleme, sav, üniversitelerde birçok toplu çalışma ayrılmıştır bu konuya. Marie-Paule Canapa *Réforme économique et Socialisme en Yugoslavie* (Yugoslavya'da İktisadî Düzeltim ve Toplumculuk) adlı kitabında bunların sonuçlarını özetlemiştir. Bilinen ilk «işi durdurma» Ocak 1958'de Slovenya madenlerinde görülmüş. 1962-1967 arası işbırakımları (grevler) özellikle artmıştır[1]. İlk ağızda, öncelikle gelişmiş bölgeleri (Slovenya'yı) etklemiştir bu işbırakımları. Daha sonra, çoğu kez, güçlük çeken kurumlarda ortaya çıkmışlardır. İşi bırakanlar yine işçilerdir: teknisyenlerle yönetim görevlileri hemen hiç katılmazlar bunlara. Kimi zaman işin durdurulması teknisyenlerle işçiler arasındaki bir çatışmadan doğmaktadır, ama çoğu kez işçileri de birbirine düşürmektedir. İşçi hareketlerinin coğunun temelinde ücret sorunu vardır (N. Yovanof'un incelediği durumların % 81'i böyledir). Kimi zaman işçiler ücretlerini çok düşük bulmaktadırlar. Kimi zamansa, ücretler arasındaki eşitsizliğe karşı çıkmakta, «eşit işe, eşit ücret» ilkesinin uygulanmasını istemektedirler. Demek ki, hemen her seferinde şu ya da bu biçimdeki bir karşılıklı sömürü söz konusudur.

«İşi durdurma» olayı, Yugoslavya'da işbırakımı yasal olmadığı için, daha da anlamlıdır. Hiç bir yasada işbırakımından söz edilmemektedir. Komünistler Birliği'nin kimi üyeleri bu «işi durdurmalar»a katıldıkları için Parti'den çıkarılmışlardır, ama işbırakımlarının yasallaştırılması yönünde bir akını vardır. Zagreb'teki bir işçi kurulu (sözleşme görüşmelerinin çıkmaza girmesinden sonra) sendikalarca başlatılacak işbırakımlarının tanınmasını, öbürlerininse yasaklanmasını önermiştir (buna kalkışanların elebaşları işten atılacaktır). Özyönetimin evrimi açısından böyle bir öneri çok şey anlatmaktadır.

[1] 1962'de 225, 1963'te 213, 1964'te 273, 1965'te 231 işbırakımı görülmüştür.

Biz burada girişilen denemenin betimlenmesiyle yetinmemeliyiz. Şimdi çözümlemeyi derinleştirebiliriz.

Özyönetim ücretliliği ortadan kaldırmamıştır: gün ışığına çıkarılması gereken ilk nokta budur. Ve bu nokta işin temelidir. Sovyet denemesini incelerken, üretim araçlarının kamulaştırılmasının ücretli çalışmayı yoketmeye yetmediğini görmüştük. «Birbirinden ayrı» üretim birimlerinin varlığı, pazarsal görüngülerin (fenomenlerin) sürüp gitmesine yol açmakta, işgücü denen şu özel ürün de hâlâ alınıp satılmaktadır. Ücretliler yine üretim araçlarından ayrıdırlar ve «artık-emekleri», bölüştürülmesini denetleyemedikleri bir toplumsal artık-değerin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Biricik avuntuları, bir «İşçi Devleti»nin yurttaşları olduklarını bilmek, ve Tito'nun da belirttiği gibi, işsizlik çekmemektir! Dolayısıyla, «toplumcu» bir iktisadî düzen içersinde, sermayeci üretim biçimine özgü ilintiler yürürlükte kalmaktadır. Derken, Yugoslavya'da işçiler kurumlarını yönetme hakkını elde etmektedir. Bu, şu üretim ilintilerini değiştirmeyecek, hemen ortadan kaldırmasa bile, ücretliliğin yokolmasına giden yolu açmayacak mıdır? Daha denemenin başında soru ortaya atılmıştır. Verilecek karşılık konusunda bugün artık kuşkuya yer yoktur.

Hemen hemen aynı ücreti alan ve kendilerine düşen kesin geliri de paylaşan bir avuç emekçinin «ortaklaşa-işveren» sayılabileceği çok küçük üretim birimleri dışında, toplumsal ilintiler yine ücretlilik ilintileridir. «Pazar toplumculuğu» emek konusunda bir «toplumcu» pazar yaratmıştır. Bu pazar uluslararası alanda açıkça[1], içerde de en az onun kadar açık bir biçimde görülmektedir. Uzman işçiyle yüksek yönetici bulmak kurumlar arasında

[1] Bu dediğimiz yalnız Yugoslavya'yla Batılı ülkeler arasında değil, örneğin, 1967 yılında Doğu Almanya'da Macar işçilerinin kullanılması konusunda bir anlaşma imzalayan Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Macaristan arasında da geçerlidir.

sayısız açıkarttırmalar yaratmaktadır. Eskiden işçi kurulları ücret yelpazesini elden geldiğince kapatma eğilimindeyken, şimdi artık pek çoğu birlikte çalışmak istedikleri uzmanlara yüksek ücretler önermektedirler. Nitekim, 1970'te, birçok Sloven kurumu Avusturya ve Almanya'da çalışan Yugoslav işçilere, yabancı ülkelerde aldıklarına eşit ücretler karşılığı ülkelerine dönme çağrısında bulunmuştur. Öte yandan, işbırakımlarının yaygınlaşması, emekçilerin ücretliliklerini tam anlamıyla bildiklerini göstermektedir. Ve son olarak şunu kabul etmek gerekir ki, türlü Cumhuriyetler arasında gittikçe artan karşıtlıklar özellikle ücret düzeyindeki gün günden daha çok duyulan açıklıktan ileri gelmektedir. 1970 yılında Bosna-Hersek'teki tüketim göstergesini 100 kabul edersek, Makedonya'ya 126,8, Montenegro'ya 129,3, Sırbistan'a 165,6, Hırvatistan'a 194,9 Slovenya'ya da 301,9 vermemiz gerekir!

Peki ama neden böyledir? Yugoslav özyönetimi «sahici» bir işçi özyönetimi olmadığı için mi? Yoksa pazarın geri getirilmesi birtakım sermayeci çarkların yeniden kurulmasına yol açtığı için mi? Hiç kuşkusuz, ikisi birden. Gerçekte, şunu sormalıyız kendi kendimize: 1) işçi özyönetimi gerçekleşebilir miydi; 2) yalnızca kurum çerçevesinde bırakılabilir miydi; 3) belli bir sınırın ötesinde, toplumcu sisteme pazarın yeniden getirilmesi niteliksel bir değişime yol açmamakta mıdır?

İŞÇİ EGEMENLİĞİ EFSANESİ

1969'da Jean Dru tarafından özyönetim organlarında yüksek dereceli memurların önemi konusunda sorguya çekilen Edvard Kardelj şöyle karşılık vermiştir: «Büyük kurumların Merkez İşçi Kurulları'nda genellikle mühendislerle uzmanların sayıca değilse bile, etkin katılma yönünden ağır basması epeyce yaygın, hatta belirgin bir olgudur.» Sonra şunları eklemiştir: «Bilgi, işçinin gözünde, teknik ya da teknoloji kadar önem taşır. Dolayısıyla, kendisininkinden daha yüksek bilgi isteyen sorunların çö-

zümünde işçinln daha bilgili kişilere güvenmesi ve onları dinlemesi son derece olağandır.»

Bu, girişim öncülüğünün işçilerde değil de, yüksek dereceli memurlarda bulunduğunu mu gösterir? Kardelj gerçeği olduğu gibi kabul etme içtenliğine sahiptir: «Gerçekte, sorunları ele almak ve en son iktisadî, ticarî ya da teknolojik çözümler bulmak işçiye düşmez. İşçi Kurulu'nda, kendisine önerilen somut önerilere 'evet' ya da 'hayır' demekle yükümlüdür. Oysa, ancak şu ya da bu önerinin anlamını biliyorsa, o konuda eksiksiz haber almışsa bilinçli olarak 'evet' ya da 'hayır' diyebilir. Bunun için, yalnız kendi uzmanları tarafından değil, aynı zamanda kurumların etkinliğini ve teknolojik gelişmesini eleştirici bir gözle çözümleyebilecek, kurumun dışındaki uygulamacı görevliler tarafından da aydınlatılması gerekir. İşçi bu verilere sahip olduğu zaman, gerekli kıyaslamaları yapabilmekte, bilgili kararlar alabilmektedir. Nitekim, milletvekili de her şeyi bilen adam değildir, ama Meclis'te yönetmelik ve yasaları kabul eden odur.»

Ama bu, her şeye karşın, teknisyenlerin, ya da isterseniz şöyle diyelim, uygulamacı aydınlar takımının belirleyici rolünün kabulü değil midir? Kardelj ne teknisyenlerin varlığını, ne de yarattıkları sorunları yadsıyor. «Bugün uygulamacı aydınlar takımı arasında özyönetime 'evet' ya da 'hayır' oylaması yapsak, ilke olarak özyönetimden yana çıkarlardı, diyor yine aynı konuşmada. Ama aynı aydınlar takımına toplum tarafından özyönetimi bildiği gibi düzeltme işi verilse, tez elden ona son verirdi.» Peki, kimin adına ve yararına? Teknokratik bir toplum adına ve yararına mı, özel sermayeciliğin geri getirilmesi, memur egemenliğinin güçlendirilmesi için mi yapardı bunu? Kardelj üçüncü varsayıma yatkın gözükmektedir. Gerçekten de, şöyle sürdürüyor sözlerini: «Önemli olan, işçi kurullarında emekçilerin çıkarını güvenlik altına almaktır... Ya işçi teknokratı denetleyecek ve özgürlük, demokrasi yolları açılacak, ya da teknokrat tepeden denetlenip yönetilecek, o zaman durum tam tersi olacak, mutlak bir memur egemenliği kurulacaktır.»

Yugoslav öğretisinin bütün iki anlamlılıkları şu sözlerde ortaya çıkıyor. Kardelj «emekçilerin çıkarının üstünlüğü»nden söz ediyor. Ne demek bu?

Burda, belli bir kurumun ücretlilerinin dolaysız *çıkarları* mı söz konusu? Oysa deneyler göstermiştir ki: 1) bu çıkarlar birbirinden ayrı, kimi zaman da çelişik olabilmektedir (işbırakımlarına bakın), 2) (örneğin, kendi yağıyla kavrulabilmek için, ücret arttırılmasını geciktirebilecek) kurumun çıkarıyla da çelişebilmektedir, 3) kurumunkiyle bağdaşsa bile, başka kurumlardaki, başka dallardaki emekçilerin çıkarlarıyla çatışabilmektedir (iki örnek: denizyolu kurumları gemilerini yabancı tezgâhlara ısmarlamayı yeğlemekte, çünkü orada çok daha iyi koşullardan yararlanmaktadırlar; belli başlı televizyon alıcısı fabrikalarından biri, geçenlerde, kötü giden satışları bankaların taksitle alımları kolaylaştırmalarını sağlayarak düzeltmiştir. Aynı kolaylıklar üretimin başka kesimlerine sağlanmamıştır).

Yoksa, bütünüyle ele alınan işçi sınıfının yüksek *çıkarı* mı söz konusudur? İyi ama, bu çıkar *özel bir kurumun çerçevesi içinde* belirlenemez ve pekâlâ şu ya da bu üretim dalındaki gelişme tasarılarına ters düşebilir. Bu durumda, (güç kavramıyla karıştırılmaması gereken) denetleme kavramı tam bir anlam kazanmaktadır. Emekçiler, kalkınma tasarısının amaçlarına saygı göstermelerini bekleyerek teknokratları «denetlemektedirler.» Yalnız, bunun için gerçek bir tasarının bulunması ve *demokratik biçimde işlenip oluşturulması* gereklidir. Yugoslavya'ysa bu iki açıdan da çarpık çurpuk durumdadır. Birtakım iktisadî siyaset yönergeleri vardır, ama bunlar pek buyurucu değildirler ve planlama örgütlerinin elinde istemlerini zorla benimsetecek parasal olanaklar yoktur. Söz konusu yönergeler tartışılmasına tartışılmaktadır, ama bu tartışma yalnız uzmanlarla parti aygıtında görevli kişileri (bunlar ister hükümet, ister merkez yönetim kurulları ya da türlü meclislerin üyeleri olsunlar), başka bir deyişle teknokratlarla memurlar takımını ilgilendirmektedir.

Ve sistemin en büyük çelişkisiyle işte burada karşılaşmak-

tayız. Büyük iktisadî kararların ister istemez artan bir önem kazandığı, kurumların kümeleşmek ya da kaynaşmak zorunda kaldığı bir iktısadî düzende kurumların özyönetimini *demokratik planlama*'dan ayırmak saçmadır. Büyük ulusal seçmeler üzerinde ağırlıklarını duyurma olanağı verilmezse, emekçilerin işortaklığı kokan istekleri ya da kurum bencilliği evresini aşmalarını nasıl bekleyebilirsiniz? Size seçmek değil de, biçimsel oylamalarla önceden alınmış kararları onaylamak düşüyorsa, siyasal gücün sorumluluğuna sahip çıkan türlü küme ve takımlarca *yarışırcasına* birkaç seçenek önerilmiyorsa, nasıl duyuracaksınız bu seçmeler üzerinde ağırlığınızı? Dolayısıyla, dönüp dolaşıp parti sorununa geliyoruz.

Bütün içten özyönetim yandaşları, özyönetimin gelişmesinin tek partinin sürdürülmesiyle bağdaşmayacağını kabul etmektedirler. «Demokrasinin ilk düzeylerine verilen dikkatin, alttan olup bitenlere ayrılacak dikkati yok edip etmediğini; işçileri, kurumlarının geleceğini ilgilendiren önemli kararlar onlardan uzakta, onların dışında alınırken, tüm dikkatlerini çalıştıkları kuruma yöneltmeye iteleyip itelemediklerini araştırma hakkına sahibiz» diyor Albert Meister. Kuşkuya yer yoktur, apaçık bir gerçektir bu, çünkü partinin üstünlüğü yalnız siyasal bir olay değil, aynı zamanda toplumsal bir olaydır: tek parti burada da «yeni sınıf»la özdeşleşir.

Ve tıpkı S.S.C.B.'deki gibi, bu sınıfın elindeki yetkinin gerçek yapısını gizlemek üzere işçi sınıfı efsanesine gereksinimi vardır. Söz konusu sınıf kendini hem uygulamacı aydınlar takımına, hem de geleneksel aydın takımına işçi hareketinin yasal anlatımı «emekçilerin çıkarının» temsilcisi olarak kabul ettirir. Ancak, ne denli sınırlı olursa olsun, merkezilikten çıkarma süreciyle özyönetim süreci birtakım sansürleri kırmış, araştırma ve tartışmayı desteklemiştir, dolayısıyla Yugoslavya'daki «işçi sınıfı yanlısı» söylev S.S.C.B.'dekinden daha tutarsız, ama *daha az uyutucu*'dur: Kardelj işçilerin «kendi» kurullarında karar girişimine sahip bulunmadıklarını kabul etmektedir.

Partiyle içi sınıfı arasındaki gerçek ilişkiler, aradaki cam o kadar buzlu ve yalan kör kör parmağım gözüne olmadığı için, daha kesinlikle ortaya çıkmaktadır. Parti yaptığı her şeyin işçi sınıfı tarafından istendiğini öne sürmekte, *oysa nesnel alanda işçi sınıfı kendiliğinden herhangi bir şey isteyebilme yeteneğinden yoksunmuş gibi davranmaktadır*. Bu tutum, işbaşındaki bütün memurlar takımının tutumudur, denecek. Evet, ama burada söz konusu tutum garip bir armağanla birlikte gelmiştir, ve bu armağanın karşılığı daha az düş kırıcı olabilirdi. Şurasını unutmayalım ki, özyönetim emekçi sınıf tarafından kazanılmamıştır: bu ona *bağışlanmış*'tır. Yugoslav yöneticileri bütün günahlarla, özellikle de işçilerin fabrikaların yönetimini ellerine alabileceklerinden şüphelenmekle suçlayabiliriz: yalnız şurasını eklemek de dürüstlük gereğidir, işçilerin büyük coğunluğu da *buna yöneticilerden fazla inanmamaktadır*. Yoksa işler, hiç değilse belli sayıdaki kurumda, başka türlü olurdu.

Neden işçiler böyle bir tepki göstermişlerdir? Neden bilgi düzeylerini yeterli bulmamışlardır? En önemli kararların kurum çerçevesini aştığını hissettikleri için mi? O anda hiç bir kararnamenin işin yönetim ve yerine getirme görevleri diye ikiye ayrılmasına son veremeyeceğini saptamalarından mı? Aralarındaki oran değişse de, bütün bu nedenlerin işe karıştığı inancındayım. Ancak bunlara, belki daha dolaysız hissedilen, Devlet'e kesenkes bağlı bulunmayan işçi örgütlerinin, yani Devlet'le özdeşleşen toplumsal katmanın egemenliğinden bağımsız örgütlerin bulunmayışını da eklemek gerekir.

SİYASAL ÇIKMAZ

İşçi sınıfının *siyasal yönden* işe karışamamasından ötürü (ki bu, sendika biçiminde de olsa, birtakım *özerk* örgütlerin varlığını gerektirir), özyönetim denemesi, genel olarak, «yeni sınıf»ın koruyucu kanatları altında girişilmiş bir özgürleştirme girişiminden öteye geçemedi.

Toplumsal gerçeklikler her zaman tüzel (hukukî) yapıların (ve düşünsel kurguların) berisinde kalır. İsterseniz bir kez daha yineleyelim, bu toplumsal gerçeklikler üretim birimlerinin mülkiyeti ile «sahipliği» arasındaki ayrılma, ücretliliğin ve yönetim görevleriyle yerine getirme görevleri arasındaki bölünmenin sürüp gitmesi, yönetici katmanın yanında bir de teknokrat takımın doğuşu, kalkınma planıyla pazar arasındaki terslik, karşılıklı sömürü olaylarının ortaya çıkmasına yol açan toplumsal artık-değerin bölüştürülmesi kavgasıdır.

Bunun sonucunda yeni bir sınıf kavgası doğmakta, Belgrad'daki yöneticiler bu çatışmanın sonuçlarından ürkmekte, ama onları açık seçik algılayamamaktadırlar. Parti siyasal gücü yitirirse ne olur? Özel sermayecilik geri mi getirilir? S.S.C.B.'de bu iş *hâlâ* olanaksız gözükmektedir. Yugoslavya'daysa böyle bir soru ortaya *şimdiden* atılabilir. O andaki özel kesim kamu kesimini ele geçirecek güce sahip bulunduğu ya da kurum yöneticileri kurumlarının sahibi olmayı düşledikleri için değil. Ama (kurumların sermayeci pazar kurallarına göre eylemde bulunacağı, dolayısıyla birer özel kurum gibi davranacakları) pek çok alanda büyük uluslararası kuruluşlara haiaç verecek bir ortaklaşa sermayecilik olmayacak şey değildir. Mısır ve Cezayir gibi ülkeler bu durumda değil midir? Doğrusu, bu iktisadî-toplumsal varsayımın *siyasal dile çevrilmesi* gereklidir.

Siyasal bir seçenek (alternative) ortaya çıkmadıkça, ülkeyi kaplayan bütün merkezkaç eğilimlere karşın, parti güçlü durumda kalacaktır. Cumhuriyetler arasındaki kırılgan dengeyi güvence altına alan partinin merkezî aygıtıdır, (silahlanma, dolayısıyla dış siyaset alanlarında kendi dilekleri bulunan) orduya söz geçiren de odur. Teknokratlarla küçük girişim sahiplerinden gelen itişi sınırlandıran, öğrenci hareketlerini belli sınırlar içinde tutan da partidir. Gücü yalnızca tek olmasından ve hükümetteki bütün görevlere el koymasından gelmemektedir. O bu yetkiyi çok güçlü zorlayıcı araçlardan almaktadır.

Rankoviç, 1966'da, hem merkezî yönetime dönme yanlış olduğu, hem de başında bulunduğu polis örgütü müthiş güçlendiği için bir yana itildi. Tito, özyönetimle ilgili temel yasanın yürürlüğe konmasından on altı yıl sonra İçişleri Bakanlığı'nın başındaki adamın «en yüce doruklarına varana dek[1]» bütün toplumu denetleyecek durumda olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Onun uzaklaştırılmasından sonra alınan önlemler, gizli polisin özerkliğini sınırlandırdı; birtakım albaylar emekliye ayrıldı; belli bir özgürleştirme getirildi örgüte. Koca Popoviç gibi yöneticiler, demokratlaştırma yolunda daha da ileri gidilmesinden yanaydılar. Ama bürokratlık bir kez daha savundu kendini: gözyumduğu eleştiri özgürlüğü ancak kendi içerisinde, kabul ettiği biçimlere göre ve birtakım dokunulmaz ilkelerin kabulüyle kullanılabilirdi. Bununla birlikte bazı çatlakları dolduramadı, bunlar, 1973 sonbaharında patlak veren büyük siyasal bunalıma dek genişleyerek sürdü.

İlk bunalım gazeteler alanında görüldü. Yugoslavya'da birkaç büyük basın tekeli vardır. Bunlar kuramsal olarak ya partiye (yani Komünistler Birliği'ne) ya da Sosyalist Birliğe (Partinin denetlediği kitle örgütüne) bağlıdır. Ancak, basın kurumları da içinde olmak üzere kurumlara tanınan özerklik, bu alana, o zamana dek özellikle siyasal sayılan yeni bir öge getirdi. Gazeteler birbirleriyle yarışmaktadırlar ve bu yarışta, parti sansürünün o kadar ağır olmadığı yayın organları açık bir üstünlükten yararlanmaktadırlar: özgürlük içinde konuşabilir, güç durumlarda, kendilerini yorum yapmakla yükümlü görmeden olguları (vakıaları) aktarmakla yetinebilirler. Halk, aradaki ayrımı yakalamakta gecikmedi. Bundan on yıl önce, Parti'nin yayın organı *Borba* büyük farkla en çok okunan gazeteydi. 1971 ilkbaharındaysa, Sırbistanlı yarış arkadaşı Sosyalist Birlik'in yayın organı *Politika* 300 000 basılırken, o ancak 40 000 basabiliyordu. Yalnız şurası

[1] Birçok Yugoslav yetkilisi, Rankoviç'in Tito'nun çalışma odasıyla evine bile mikrofon koydurduğunu öne sürmüştür.

açık ki, *Politika*'nın bağlı bulunduğu tekeli (2 günlük, 6 haftalık yayın organı vardır) yöneten kişi Parti üyesidir, Sosyalist Birlik'in Yönetim Kurulu'nca kurumun işçi kuruluna önerilmiştir (söz konusu kurulda gazeteciler, Kitap kolunda çalışan memurlar ve işçiler bulunmaktadır). Ciddî bir çatışma çıkınca, (Sosyalist Birlik'in bağlı olduğu) Parti Yönetim Kurulu verecektir kararı, nitekim 1972 Kasım'ında öyle olmuştur. *Politika*'nın başyazarı işten çekilmeye zorlanmıştır: adamcağız kendisine verilen öğütleri ve gazetenin gelişmesi için yapılan eleştirileri gereğinden çok dinlemekle suçlanıyordu.

İkinci çatlak, tahmin edileceği üzere, Üniversite kesiminde ortaya çıktı. 1968 Mayıs'ında Fransa'da yaşanan olaylar da belli bir öncü-takımın köktencileşmesinde rol oynamıştır elbet, ama polisin 1968'de Belgrad'daki bir öğrenci gösterisini zorla bastırması doğurmuştur en köklü değişiklikleri. Tito, bastırmayı yaygınlaştıracak yerde, öğrencilerle görüşüp konuşmayı yeğlemiş: bu da ona, anlık da olsa, halkın sevgisini yeniden kazandırmıştır. Gençlikle parti aygıtı arasındaki ayrılık, güzel sözlerle kapatılamayacak kadar derindi. Bu ayrılık, büyük çoğunluğun siyasal olaylarla hiç ilgilenmemesi biçiminde dile gelmekteydi. 1968'den sonra, söz konusu ayrılık hem «aşırı solcu», hem de (özellikle Hırvatistan'da) ulusçu kınama gösterilerine yol açmıştır. Belgrad'lı öğrenciler işlerini bırakan işçilerle dayanışmaya girdiler: tutuklanıp hapse atıldılar. Onları tutan *Student* gazetesinin yazı kurulu değiştirildi, ama yeni gelen kurul da eleştirel bir tutum takındı. Aynı yıl, Zagreb'te, Üniversite'deki dekan yardımcısı seçimi sırasında Parti'nin yarı resmî yoldan desteklediği aday (yönetmeliklere göre, dekan yardımcısının öğrenci olması gerekir) seçime dışardan katılan biri tarafından yenildi. 1971 ilkbaharında, gürültülü patırtılı bir genel kurul toplantısında Üniversite Öğrenci Derneği Yönetim Kurulu alaşağı edilir, yeni bir kurul seçilir. Bu kurul, 1971 sonbaharında, Hırvatların ulusal isteklerini desteklemek üzere, on beş günlük derslere girmeme kararı alır. Tito için tehlike çanları çalmıştır. Öğrencilerin bu hareketine göz yummakla

suçlanan Hırvat Partisi Yönetim Kurulu çekilmeye zorlanır; içlerinde Zagreb Üniversitesi dekan yardımcısının da bulunduğu yüzlerce öğrenci tutuklanır.

Geldik üçüncü ve ülkeyle partinin birliğini tehlikeye düşürdüğü için hepsinden önemli gediğe. İktisadî tek merkezlilikten çıkma denemesi (Sırp, Hırvat, Sloven, Montenegro, Boşnak ve Makedonya) Cumhuriyetlerinin özerkliğini körüklemiş, dolayısıyla parti içinde bölünmelere yol açmıştı. Yerel memur egemenlikleri her zaman güçlerini arttırma eğilimindedirler. Bir yerde küçük bir Devlet çekirdeği oluştu mu, memurlar hemen onunla özdeşleşir, çıkarlarını üstlenir, gelişmesi için uğraşıp didinir, ve sonunda ulusçuluklarını belli sınırlar içinde tutup yönlendirmekle yükümlü bulundukları halk kitlelerinden daha aşırı ulusçu kesilirler. Böylece, Yugoslav federasyonu içersinde bir Sırp, Hırvat, Makedonya kesimi ortaya çıktı. Partiye çoğulculuk girmişti, *ama kavimcilik yoluyla.*

Tito, kendi yönetimi uyarınca, ilkin bir öne doğru kaçışla tepki gösterdi. Cumhuriyetlere daha çok bağımsızlık veren bir anayasa düzeltimine girişti. Yugoslavya bundan böyle bir federasyondan çok konfederasyona benzeyecekti. Bu konfederasyonun doruğunda, her cumhuriyetin eşit üyeyle temsil edildiği 21 kişilik bir Başkanlık Kurulu vardı. Bu Başkanlık Kurulu'nun başkanı her yıl yenilenecekti: bir yıl bir Sırp başkanlık edecekti, öbür yıl bir Hırvat, daha sonraki yıl bir Sloven falan. Ancak, Hırvat işinin gelişmesi Tito'yu anayasa metnini değiştirmeye değil, tüm içeriğini alt üst etmeye zorladı. Şu ünlü «demokratik merkezilikçilik» yeniden su yüzüne çıktı, ve Sırbistan'dan başlayarak, bütün cumhuriyetlerin partileri hizaya getirildi.

İşte o zaman, ulusal bunalımların altında, bütün sistemi etkileyen çok daha derin bir bunalımın yattığı farkedildi. Memur takımının siyasal gücüyle kurumların yönetim özerkliğinin birarada yaşamasını sağlamak gittikçe güçleşiyordu. Bir teknokrasi yaratılmış, onun ardından da, yüksek ücretlilerden, küçük girişim sahipleriyle türlü aracılardan oluşan önemli bir orta sınıfın

geliştiği görülmüştü. Toplumsal ayrımlar artmaktaydı. Yeni sınıf uzun süre bu duruma ayak uydurmuştu. Şimdi artık yetkinin yavaş yavaş elinden kaçtığını görüyordu; para şişkinliği belirtilerinin geniş ölçüde egemen olduğu iktisadî gelişmeyi denetleyemiyordu artık. O zaman, «toplumculuğu korumak» gibi kutsal bir görevi bulunduğunu ve «sınıf kavgası»nın bitmediğini anımsadı. Bu geriye dönüş acısız olmadı elbet, çünkü aygıtın büyükçe bir kesimi özgürleştirme hareketine bağlanmıştı. Tito son bir kez yetkisini kullanmak zorunda kaldı. Peki ya onun ölümünden sonra ne olacaktı? Belki yeni bir siyasal yön değiştirme, ama daha büyük bir olasılıkla, Yugoslavya'nın Sovyet tutumunu benimsediği görülecektir. Tıpkı S.S.C.B. gibi, Yugoslavya da siyasal bir çıkmazdadır.

Yugoslav denemesini çekiştirenler, kötü yolu seçtiği için çıkmaza girdi, diyorlar. «Pazar toplumculuğu»nu kendine bayrak yapmakla, ortaklaşmacılığın ulu amaçlarından uzaklaştı. Sermayeciliğe ve kentsoylu görüşlere yaklaştı. S.S.C.B. gibi, emekçi sınıfının devrimine döneklik etti, demekte bu kişiler.

Böyle konuşanların çoğu başka bir yol bulunduğuna, bunun daha şimdiden çizilmeye başlandığına inanmaktadırlar. Tarihte ilk kez, diyor bu kişiler, uçsuz bucaksız bir ülkede kentsoylu üretim ilintileriyle işin kentsoylu bölünüşünün ortadan kaldırılması sorunu tüm açıklığıyla gözler önüne serilmiştir. Bunu derken, Çin denemesinden söz ediyorlar elbet. Biz de şimdi bu denemeyi inceleyeceğiz.

VII

GÖKYÜZÜNÜ ELE GEÇİRMEYE GİRİŞEN ÇİN

1925'te, Çin'in nüfusu 400 milyon, bununsa 2 milyonu sanayi işçisidir (maden, demiryolu, dokuma işçileri falan). Daha doğrusu, Mao Çe-tung'un 1926 Şubat'ında Kuomintang'ın[1] çıkardığı köylü dergisinde yayımlanan «Çin toplumunun sınıfları üzerine» başlıklı yazısında verdiği rakamlar böyledir.

1949'da, komünistlerin yengiye ulaştıkları anda, Çin'in nüfusu 550 milyon, bununsa yalnız 3 milyonu sanayi işçisidir.

1965'te, «büyük emekçi kültür devrimi» arifesinde nüfus 700 milyona, sanayi işçilerinin sayısıysa, kadınlı erkekli, 11-12 milyona ulaşmaktadır.

Çin, 1980-1995 arasında bir milyarı aşacaktır. İşçi ve köylü sayısı ne kadar olacaktır acaba? köylerde ve kentlerde yaşayanların sayısı ne olacaktır? Bunu söyleyebilmek olanaksızdır elbet. Ancak, şimdiki akıl almaz nüfus artışı planlama, sanayileşme ve kentleşme sorunlarının Avrupa ve Amerika'dakilerden apayrı özelliklerle ortaya çıkacağını anlatmaya yetmektedir.

Batı'daki sanayi toplumlarında (S.S.C.B. de içlerinde olmak üzere) 1980'e dek kişi başına düşen gelirin ne olacağını gösteren eğriler çizilir. Çin'deyse ilk amaç, ilk on yıl içersinde yüz mil-

[1] O tarihte ortaklaşmacılarla Kuomintang henüz bağlaşıktılar.

yonluk yeni bir insan alayına besin, giyecek, öğretim ve temel sağlık bakımı sağlayabilmektir. Her türlü siyasal perspektif önce bu *nüfus patlaması*, sonra da *kent-köy ilintisi* tarafından belirlenmektedir.

Birleşmiş Uluslar Tarım Örgütü (F. A. O.), Çin'in 1965'deki *etkin* (faal) *nüfusu*'nu 367 milyon kadın ve erkek olarak tahmin etmiştir. Bu kitlenin içersinde, yukarda da gördük, sanayi işçilerinin sayısı 11 milyondu (yani toplamın % 3'ünden az). Bunlara kamu hizmetleriyle türlü devlet görevlerinde çalışanları da eklersek, 34 milyon kentli ücretliye ulaşırız (bu tarihte kentli nüfus da 110 milyon olarak hesaplanmıştır), yani toplamın % 9'u; gerisi –% 91– köylerdeki devlet görevlileriyle zanaatçıları, askerleri ve en önemlisi o korkunç köylü kitlesini içermektedir. Aynı 1965 yılında, Birleşik Devletler'de 4 836 000 çiftçi, yani 78 350 000 olarak hesaplanan kadınlı erkekli etkin nüfusun % 6'sı oranında toprakla uğraşan bulunduğunu anımsatalım[1]. Bu 4 800 000 çiftçi ve tarım işçisi, 200 milyonluk Amerikan halkına bol bol yiyecek sağlamaktaydı.

Çin devriminin tarihçesine özel niteliklerini kazandıran işte bu toplumsal yapıdır. Uzun kavga yılları boyunca, «işçi sınıfının yönetici rolü» lafı, salt deyişin gerektirdiği bir söz, ya da kuramsal niteliği ağır basan bir önceleme olmaktan öteye gidememiştir. Komünist önderlerin çoğu küçük kentsoylu sınıftan, ya da köylülerden gelmekte, ordunun hemen tümüyse köyden çıkmaktadır. İçsavaşın süresi (çeyrek yüzyıldan fazla sürmüştür!) iki önemli etkiye yol açmıştır: bir yandan bütün devrimci kurmay takımını toprağa yakın bir duyarlığa kavuşturmuştur, öte yandansa bu kurmay takımına belli bir yönetim alışkanlığı («kızıl üsler»i yönetme alışkanlığını) kazandırmıştır; söz konusu «üsler»in, köylü kitlelere, öğreti gereği, «örnek» olması zorunluydu.

Bolşevik aydınlar takımı da köylü kitleleriyle bir bağlaşma (ittifak) kurmayı başarmıştı, ama bu zafer aslında pek tez kazanıl-

[1] Yine 1965'te, çiftçiler etkin Fransız nüfusun % 17'siydiler.

mıştı ve köylüleri tam anlamıyla yapısına katamamıştı. İşte bu yüzden, kimi aydınlar açıkça «ilkel toplumcu birikim»i salık verebiliyor (kimileriyse bunu pratik olarak gerçekleştiriyorlardı); söz konusu birikim, tıpkı, ilk sermaye birikimi gibi, köylerin zararına olacaktı. Çin'de böyle bir şey yapılsa bile, hiç bir zaman söylenemeyecektir. Belki Çinli Preobrajenski'ler de çıkmıştır: ama bunlar düşüncelerini açıkça dile getirme olanağını bulamamışlardır.

Oysa, S.S.C.B.'deki gibi Çin'de de komünist hareketi yönetenler, köylülerin saptadıkları, halk ordusunun erişmelerini sağladığı amacın önünde sonunda bir yana itileceğini biliyorlardı. Toplumcu devrim yolunda toprak dağıtımıyla bir sürü küçük özel işletmenin yaratılması geçici bir evre, kısa bir aşamaydı. Komünist Parti'nin ereği daha o zamandan hızlı bir sanayileşme ve köy topraklarının kamulaştırılmasıydı. Tutumu, Sovyet Komünist Partisi'ninkine çok yakındı. Ancak halk ortaklaşmalarının (commune'lerin) kuruluşu sırasında durum, gelenek ve anlayış ayrılıkları gün ışığına çıktı. 1958 kamulaştırması, kendisinden öncekilere benzemiyordu, sonuçları da başka olacaktı elbet.

SOVYET ÖRNEĞİNE GÖRE

Bununla birlikte biz işbaşına geçen devrimin ilk evresine, 1949-1958 arasına dönelim. Sonradan olup bitenleri anlayabilmek için, bu evrenin belli başlı aşamalarını tanımak gerekir.

Planlama konusunda en önemli tarih, ilk beş yıllık tasarının başlangıcını belirten 1953 Ocak'ıdır: o güne dek, Çin bir «yeniden kurma dönemi» yaşamış, Çinli yöneticiler bu dönemde bir yandan Kore savaşına karışırken, (1950-1953) öte yandan da en ivedi işleri görmeye çalışmışlardır.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti konusunda ilk dönemeç 1956'ya rastlar. Çin komünistliği, aşağı yukarı yedi yıl «ulusal kentsoylu» ögelerle işbirliği yaptı; bunlar, içsavaşın son evresinde, Komünis Parti'nin bağlaşığı gibi davranmışlardı. Başka bir deyişle, binlerce sermayeci kurum ticaret ve sanayi alanlarında iş-

lemeye devam etti. 1956'da bütün bu kurumlar Devlet kesimine katıldı. Kurum sahipleri kârdan pay alamaz oldu, ama kendilerine belli bir zarar ödentisi verildi. 1962'ye dek, % 5 faiz alacaklardı. Galiba kısa bir süre sonra bu % 3,5'ğa indirildi. Buna karşılık, 1962'de, ödemenin 1965'e dek uzatılması kararlaştırıldı. Bu önlemlerden yararlanan eski sermayecilerin sayısı aşağı yukarı 250 bindi.

Tarımsal yapıları ele alacak olursak, iki tarihin akılda tutulması gerekir. Bunlardan birincisi 1955 yazı başı, ikincisiyse 1956 sonbaharıdır. 1955'te bir sürü kişisel toprak parçası «ilk düzeydeki işortaklıkları» çerçevesinde toplandı. Toprak, işleme yönünden ortak mal haline getiriliyor, ama *kişilerin özel mülkü olarak kalıyordu.* İşortaklığı (kooperatif) mal sahibine toprağını ve aletlerini kullanabilmek üzere belli bir kira ödüyordui İşortaklığı gelirinden vergileri ve Devlet keseneklerini, üyelerinin kiralarını ve yatırım için gerekli payı ayırmaktadır. Geri kalan, köylüler arasında «çalıştıkları gün» sayısına göre bölüştürülmektedir.

1956 ilkbaharında «ileri işortaklıkları» kurulur. O yıl topraklar *karşılık verilmeden kamulaştırılır.* Öteki mallar parayla satınalınır. Bireysel küçük topraklara yine izin vardır: hatta bunların yüzölçümü işlenebilir toprakların % 10'una varmaktadır. Gelirlerin üleştirilmesi öbür işortaklıklarındaki gibi, yani «çalışılan gün»e göredir (ama artık köylülere kira ödenmemektedir). Bu yeni yapılarda genellikle belli oranda «ilk düzeydeki işortaklıkları» vardır. Bunlar (20-40 evlik) işçi kolları oluşturmakta, onlar da (7-8 ailelik) takımlara ayrılmaktadır.

Bu dönüşümlerin çoğu büyük bunalımlara yol açmadan gerçekleşir. Yalnız şurası da bir gerçektir ki, kurumlarının mülkiyetinden vazgeçen «ulusal kentsoylu sınıfın» bir sürü üyesi, aynı kurumlarda yöneticilik yapmaya devam etmektedir. Köylülere gelince, toprak dağıtımı sırasında verilen araziler alabildiğine

dar olduğu için, «ilk düzeydeki» işortaklıkları sistemini epey kolaylıkla kabul etmiştirler[1].

250 milyonu aşkın yoksul ve topraksız köylüye 45-50 milyon hektar toprak dağıtıldığı hesaplanmıştır. Ama bu dağıtıma girmeyen araziler göz önüne alındığında (çünkü bunlar küçük ya da orta halli köylülerindi), Çinli çiftçilerin büyük çoğunluğunun işlenecek toprağının bir hektardan az olduğu görülür! *Tarımsal üretimin % 80'inin üretenlerce tüketilmesi*, yalnız % 20'sinin pazara sürülmesi bundandır! Tefeciliğin ortadan kaldırılmasıyla aracıların çoğunun yokedilmesinin köylülerin yaşamasına yardım ettiğine kuşku yoktur. Ama gelirleri yine de inanılmaz derecede düşüktü (yılda 100 dolardan az) ve en küçük bir kuraklık ya da aşırı yağmur bellerini büküyordu. Mutlaka kümelenmeleri ve Çin köylülerine özgü dayanışma gelenekleriyle, yeni bir biçimde, yeniden bağ kurmaları gerekiyordu.

Böylece, oldukça gürültüsüz patırtısız değişiklikler görüldü: bu, S.S.C.B. ile Çin arasındaki ilk ayrımdır. Ama bunlar, Devlet mülkiyeti ile toprakların kamulaştırılması yönünde oluşan değişikliklerdir: bu da işin S.S.C.B.'ne benzeyen yanıdır. Ve söz konusu benzerlik o gün için öylesine güçlüdür ki (ülkenin tümü üzerinde mutlak bir siyasal üstünlük kurmuş bulunan) Çin Komünist Partisi, bir dizi alanda, Sovyet yasalarına benzer yöntemler uygulamaktadır.

Nitekim, planlama ve iktisadî yönetim alanlarında durum böyledir. Plan, tıpkı S.S.C.B.'deki gibi, beş yıllıktır. İşlenmesi üç aşamalıdır: merkezde «yön gösterici amaçlar»ın belirlenmesi, bu amaçlara göre binlerce kurum tasarısının kurulması, merkez tarafından kesin planların saptanıp üretim birimlerine aktarılması. Merkezî örgütler, gelişmede dengeyi sağlayabilmek için, Sovyetlerin uyguladığı tahminî dengeler yöntemini kullanmaktadır. Alınan kararların yerine getirilmesini denetlemek içinse,

[1] «İleri işortaklıkları»nın kurulmasıysa, tam tersine, güçlü hoşnutsuzluk gösterilerine yol açmıştır.

S.S.C.B.'deki denemeyi incelerken betimlediğimiz «göstergeler» yöntemine başvurmaktadırlar. Demek ki kurumlar burada da sanayi bakanlıklarının yönetimi altındadır ve elde ettikleri kârın çoğu (% 90'ı aşkın bölümü) Devlet'e gitmektedir. Kuruma bırakılan kârsa para armağanı sisteminin işlemesine izin vermektedir.

Fabrika yöneticileri üst katlarca atanmaktadır. Kendilerine bir baş mühendisle saymanlık yöneticisi yardım etmektedir. Ancak yöneticilerin, ellerinde son derece gerçek güçler bulunan parti yönetim kurullarını hesaba katmaları gereklidir. Buna karşılık, ülkenin yeniden kurulması evresinde sık sık toplanan işçi kurulları yavaş yavaş önemlerini yitirmektedir. Buna, sendikaların Parti'yle kitleler arasında «iletim kayışı» görevi gördüklerini, sermaye birikimi oranının çok yüksek oluşunu (aşağı yukarı % 20), fiyatların yönetimce alınan kararlarla saptandığını ve yatırımda önceliğin ağır sanayie verildiğini eklersek, bu denemeyi daha, önce biryerlerde görmüş, sözünü işitmiş olma izleniminden kendimizi kurtaramayız.

Gerçekte, Çinliler başka bir örnekten esinlenemezlerdi. O tarihte Yugoslavlar bile kendilerine öğretilen büyük planlama kurallarını uygulamaktaydılar. İşe, Rusları örnek alarak başlamak gerekliydi.

YÜZ ÇİÇEK

Bununla birlikte, daha ilk beş yıllık plan döneminden başlayarak, Çinliler S.S.C.B.'den getirdikleri sistemi kendilerine uydurma çarelerini ararlar. Daha sonraları ellerine geçecek yabancı makinaları «el çabukluğuyla kendilerine benzetecekleri» gibi, planlamayı da «dilediklerince çekip çevireceklerdir.»

İlk değişiklik, hem nüfus artışı, hem de sayımlamaların (istatistiklerin) zayıflığının zorlamasıyla olacaktır. 200 milyonluk bir ülke için tasarlanması güç olan şey, nüfus sayısı bile yaklaşık olarak bilinen bir ülke için çok daha çetindir (1970 yılındaki nüfus tahminleri 720 ile 760 milyon arasında değişmektedir!). Bu

koşullarda, her şeyi tek bir merkezden kararlaştırmaya kalkışmak çılgınlık olurdu. Dolayısıyla, Çinliler planlamayı merkezilikten çıkardılar. Ve bu işi kendilerine özgü, üstelik de, epey başarılı bir biçimde yaptılar.

Kurumları iki kategoryaya ayırdılar. Birinci kategorya ulusal bir nitelik taşıyan ve genellikle büyük sayılacak, yeni teknikler gerektiren, ulusal savunma için çalışan kurumları, araştırma kuruluşlarını ve banka ağını biraraya toplamaktadır. Bütün bu kurumlar bir merkeze bağlıdır. Geri kalanlarsa bölgesel ya da yerel organlara bağlanmıştır. Merkez, söz konusu kurumların etkinliklerini, bu organların hazırladıkları tasarılardan öğrenir. İlk beş yıllık planın başlarında, üretim birimlerinin çoğu hâlâ Pekin'e bağlıydı doğrudan doğruya. 1957 Kasım'ında alınan merkezilikten çıkarma önlemleri merkezî bakanlıklarca denetlenen kurumların % 80'ini taşra illerinin, özerk bölgelerin ve iki büyük kentin (Pekin'le Şangay'ın) yetkisi altına geçirdi. Taşra illeri daha önceden koruyuculukları bırakılmış üretim birimlerinin gerçekleştirdikleri kârın tümünü almaya devam etseler de, sonradan kendi denetimlerine aktarılan kurumların kârının ancak % 20'siyle yetinmek zorunda kaldılar. Böylece merkezilikten çıkarma, merkezi, gelirlerinin yalnız küçük bir bölümünden yoksun bırakıyor, Parti'nin bölgesel aygıtlarının durumunuysa alabildiğine güçlendiriyordu.

Bir yandan planlama merkezilikten çıkarılırken, kurumların yönetimi de basitleştiriliyordu. Kurumların başlarda göz önünde bulundurmaları gereken on iki «gösterge»den yalnız dördü zorunlu bırakıldı. İktisadî birimler belli başlı ürünler için saptanan ölçülere, toplam ücretli sayısına, ücretlere gidecek harcamalara ve kâra kesinlikle saygı göstermek zorundaydılar. Öbür «göstergeler» (üretimin parasal değeri, maloluşun düşürülmesi, üretimin arttırılması, teknolojik ölçütler falan) bundan böyle yolda değiştirilebilirdi. Komünist Parti'nin VIII. Kurultay'ında (1956) Ticaret Bakanı Şen Yun tüketim eşyası üreten sanayi kollarının artık ayrıntılı tasarılar almayacaklarını bildirdi. Onun görüşüne

göre, günlük yaşamda kullanılan nesneleri üreten fabrikaların artık ulusal planlamaya bağlı olmamaları gerekirdi. Pazarın gereksinimlerine göre kendi tasarılarını kurmalarına izin verilmesini ve her denemenin sonunda Devlet'e ödenecek kârların hesabının kendilerine bırakılmasını öneriyordu.

Ancak, Çinlilerin Sovyet örneğine getirdikleri en önemli yumuşama, ürünlerin dağıtımı alanında oldu. Bu dağıtım, genel olarak, *özerk ticarî kuruluşlar*'ca denetlenmektedir: «toptancı istasyonlar» ve «ticarî ortaklıklar.» Bu kuruluşlar sanayi kollarının gereksinmelerini hesaplamakta, istenen ürünlerle hammaddeleri sağlayabilecek kurumlar ve işortaklıklarıyla *sözleşmeler* imzalamaktadırlar. Bu sözleşmeler teslim edilecek malların ölçüsünü, fiyatları, paketlemeyi, teslim tarihini falan belirtmektedir. Ticarî ortaklıklarla toptancı merkezler gerçekleştirilmesine katkıda bulundukları kalkınma planının yönergelerini hesaba katmak zorundadırlar elbet. Ama onların da bu yönergeler üzerinde etkisiz oldukları söylenemez. Nitekim, kâr hadlerinin gerçek sınırını bildiklerinden, çoğu kez fiyat saptama kurullarına birtakım önerilerde bulunurlar. Beri yandan, kurumlara yıllık planlarını saptarken öğütler verirler. Kurumların çıkarmayı tasarladıkları yeni ürünlerin sürüm olanaklarını inceler, tüketicilerin gereksinimleri konusunda yararlı bilgiler sağlarlar.

«Toptancı merkezler» bu konuda daha da ileri giderler. Sık sık, çalıştırdıkları kişilerden bazılarını kurumlara yollayıp sözleşmeye (özellikle istenen malların niteliği konusunda) uyup uymadıklarını denetlerler. Saptanan ölçülere ulaşılamamışsa, toptancı merkez yeni bir değerlendirme yapıp ürünü gerçek niteliğine göre satınalabilir. Hatta satınalmayıp malı ısmarlayan kurumu üretici kurumdan zarar ziyan ödentisi istemekte özgür bırakabilir.

Sistem, planlamanın ilk aşamasının ortadan kaldırılmasına izin vermiştir. Kurumlar artık kendi tasarılarını kurabilmek için yön verici amaçların bildirilmesini beklemek zorunda değildirler. Her birim hazırladığı tasarıları bağlı bulunduğu kuruluşa gön-

dermektedir. Bu tasarılar, kesin planın saptanmasına öncülük eden bir bireşime sokulmaktadırlar (hazırlanacak kesin plan, uygulanmak üzere, türlü kurumlara bildirilecektir).

Çin, işte bu görece esnek iktisadî çarklarla sanayileşmiş bir ulus olmaya çalışmaktadır. 1949-1957 arasında ücretlilerin sayısı 8 milyondan 24 milyona, sanayi işçilerininki 3 milyondan 9 milyona çıkar[1]. Bununla birlikte, ağır sanayie verilen öncelik ciddî sorunlar yaratmaktadır. Halk, öncelikle de köylü halk bu sınırsız çabanın etkilerini duyamamaktadır. İkinci kamulaştırma dalgası birinciden daha kötü karşılanmıştır. Durumdan hoşnut olmayan bölgeler doğmuştur. İşte bunun üzerine Mao Çe-tung (1957 Şubat'ında) «halk içersindeki çelişkilere doğru bir çözüm» bulabilmek üzere bütün ülkede geniş bir eleştiri ve özeleştiri savaşımına girişir. Buna, sereserpe açılmalarına izin verilecek «yüz çiçek» savaşımı adı takılacaktır. O güne dek kamu yaşamı üzerinde kimseyle paylaşılmayan bir denetim kurmuş bulunan Parti kaygı belirtileri gösterir. Mao Parti'yi yatıştırmı işini üzerine alır. «Komünist Parti, der, eleştiriden korkmaz, çünkü bizler Marx'çıyız. Doğru bizden yanadır, temel kitleler –işçilerle köylülerde öyle» (1957 Mart'ı). Sonra ekler: «Bütün kavga arkadaşlarımızın sorumluluklarını yükleneceklerini, güçlükleri yeneceklerini, tersliklerden ve alaylardan korkmayacaklarını, biz komünistlere eleştiri ve önerilerde bulunmaktan çekinmeyeceklerini ummaktayız. Kılıçla delik deşik edilmekten çekinmeyen, imparatoru atından alaşağı etmeyi göze alır –toplumculuk ve ortaklaşmacılık uğrunda giriştiğimiz kavgada işte böyle gözüpek olmalıyız.»

«Kavga arkadaşları» Mao'nun çağrısını müthiş ciddiye alacaklardır. Dört bir yandan eleştiri yağacaktır. Pek çok kişi Parti'nin diktatörlüğünü ve gerek siyasal yaşamda, gerekse sanat ve yazın alanında estirdiği boğucu havayı kıyasıya eleştirmektedir. Parti'nin bürokrat takımı düzeltme ve toparlama girişimlerinde

[1] O anda (1957'de), Komünist Parti içersinde işçilerin oranı % 13. 7'-dir.

halktan yardım görmek istiyordu. Oysa yardım çağrısında bulunduğu kimseler bu fırsattan yararlanıp kendisini yargılamaya girişmektedirler! Oyunun kuralları çiğnenmiştir. Parti buna göz yummayacaktır. Zehirli sayılan «yüz çiçek» birkaç hafta sonunda sökülüp atılacaktır.

1957 Haziran'ında Parti'nin yayın organı *Renmin Ribao* eleştiri bahanesiyle «karşı-devrim vaazları veren sağcılarla kentsoylulara» saldırır. Pek çok aydın kınanır ve «sahici», yani Parti'nin çizgisine uygun özeleştiriler yapmaya zorlanır. Ulusal Meclis'teki 40 milletvekilinin görevlerine son verilir. Bundan böyle, «imparatoru atından alaşağı etme»ye kalkışmazdan önce şöyle bir iyice düşünmek gerekecektir.

Komünist yöneticiler bu kısa sürede bırakılan denemeden değişik dersler çıkardılar. Biz bunlardan yalnız resmî sonucu, Mao Çe-tung'un 1958 yılı başlarında bütün cephelerde yeni ve geniş bir saldırıya geçtiği zaman duyurduğu dersi bilmekteyiz. «Doğrunun kendilerinden yana olduğu»ndan bir an bile kuşkulanmayan kişi için, «yüz çiçek» olayı yalnızca eski düşünsel akımların Çin toplumundaki etkisini ortaya çıkarmıştır. Onun düşüncesine göre, Çin toplumu sandığından daha az derinlemesine işlenmiş durumdadır. Demek ki tez elden çok daha ileriye gitmek gereklidir. İşte o zaman «büyük ileri atılış» başlayacaktır.

BÜYÜK İLERİ ATILIŞ

«İleri sıçrayış» iki adımda olacaktır. İlk aşamada, (1958-1963 dönemini kapsayacak) ikinci beş yıllık plandaki rakamların gözden geçirilmesi ve çok daha gözüpek amaçların saptanması kararlaştırılır. İlk tasarılar (beş yılda) sınaî üretimin % 100, tarımsal üretiminse % 35 arttırılmasını öngörmekteydi. Şimdiyse sinaî üretim *altı*, tarımsal üretim de *iki buçuk misli* arttırılacaktır!

İkinci aşamadaysa köylerde yeni bir dönüşüm yapılır. 740 000 işortaklığı (kooperatif) kaynaşır, 26 400 halk ortaklaşması (com-

mune) meydana getirir[1]. Bu ortaklaşmacı bucakların sınırları alt-yönetim çevresininkilerle çakışır; söz konusu yönetim çevrelerini (hsiang'ları) her ortaklaşmacı bucakta üçünü dördünü biraraya getirerek (Çin'de bunlardan 80 000 tane vardır) yeni yapılara katarlar. Böylece, ortaklaşmacı bucak bir yandan işortaklıklarının *iktisadî* yetkilerini, hem de alt-yönetim çevrelerinin *siyasal* güçlerini (maliye, öğretim, adalet, güvenlik, askerlik alanlarındaki yetkilerini) kendinde toplamaktadır. Yönetim kurulu, hem ortaklaşmacı bucağın iş yönünden yönetici organı, hem de *hsiang*'ın siyasal yönetim örgütüdür.

Alınan bu kararlardaki mantığı iyi kavramak gerekir.

İlk beş yıllık planın sonuçları yüreklendirici, ama henüz çok yetersizdir. Ülkenin geleceğinin bağlı bulunduğu koşuda, iktisadî yayılım ancak nüfus artışını dengeleyebilmektedir. Bu hızla gidilirse, gerçek bir sınaî güç kurabilmek için uzun yıllar beklemek gerekecektir.

Ağır sanayie verilen öncelik açıkça askerî gereklere karşılık vermekte ve (ilerde değineceğimiz) uluslararası durumun evrimi Çinli yöneticilerin birtakım kilit kesimlerde bağımsızlıklarını güvence altına alma isteklerini doğrulayıp desteklemektedir. Ama bu, tarımsal iktisat alanına ivedilikle gereksinim duyduğu işlenmiş ürünleri sağlayamamaktadır. Kentlerle-köyler arasındaki alışveriş, tıpkı S.S.C.B.'deki gibi, gittikçe eşitsiz olma eğilimindedir. Oysa, «ileri işortaklıkları» sistemi henüz çok kırılgandır. Söz konusu işortaklıklarının kurulması kitlelerden gelen bir girişim gibi sunulduysa da, pek çok yerde köylülerin eylem özgürlüklerini korumak istedikleri anlaşılmaktadır. Bu direnmeleri kırabilmek için Parti'nin tüm yetkisine ve o çağdaki on milyon üyenin disiplinine gerek vardır. Ancak, birtakım ödünler de verilmiştir. Kişisel arazilerin sınırları genişletilmiş, «yüz çiçek» döneminde

[1] 1964'te bunların sayısı 24 000'e indirilir. Ancak daha sonra pek çok ortaklaşmacı bucak bölünmüştür. Ekinsel (kültürel) devrim arifesinde bunların sayısı aşağı yukarı 74 000'dir.

açık pazarın genişlemesi yönünde bir eğilimin bulunduğu görülmüştür. Köylerde sermayecilik –şöyle minicik bir sermayecilik– filizlenmek istemektedir.

Çinli yöneticiler, Rusların kendilerinden önce karşılaştıkları sorunlarla yüz yüze gelirler. Ama Rusların önlerine sürdükleri çözümleri istemezler. Kentlerde yaşayanların gereksinimlerini zorlama önlemlerle karşılamak niyetinde değildirler. Sanayileşmenin bütün yükünü köylülere taşıtmaya inanmamaktadırlar. Kentlerle köyler arasında büyük bir açıklığın doğmasından çekinmektedirler.

İyi ama, nasıl çıkmalı çıkmazdan? *Bütün cephelerde saldırıya geçerek.* Sinaî yayılım öylesine güçlü olacaktır ki, aynı anda büyük demir-çelik fabrikaları kurulacak, ordu atom silahlarıyla donatılacak, tarıma yokluğunu çektiği gübre, yapım ve gereçleri, makinalar sağlanacaktır. Bu sonuca erişebilmek için, birikime, yani yatırıma ayrılacak ulusal gelir payı elle tutulur derecede arttırılmalıdır. Zaten epey yüksek bir rakam olan % 20'den, yaşama düzeyinin önemli ölçüde düşürülmesini gerektirecek % 30'a geçilecektir. Ama bu da yetmez. Ayrıca –Çinli yöneticilerin en büyük savaş hilesi budur– «gizli üretici güçleri» eyleme geçirmek gereklidir.

Kentlerdeki etkin nüfus, toplam nüfusun çok çok % 30'udur. Bu, hem çocuk sayısının kabarık olmasından, hem de kadınların çoğunun çalışmamasından gelmektedir. Yeterince çocuk yuvası ve bakımevi açılırsa, pek çok tasarının dayandırılabileceği yedek bir işgücüdür bu. Köylerde, milyonlarca kişi aylarca boş oturmaktadır. 1955'te, bir emekçinin yılda ortalama 150 işgünü sağladığı hesaplanmıştır. Gerek kentlere göç kolaylaştırılarak, gerekse ortaklaşmacı bucaklarda yeni etkinlik kaynakları yaratılarak büyük gizli işgücünü harekete geçirme olanağı vardır (özellikle ikinci çözüm yeğlenebilir, çünkü yöneticileri büyük yatırımlara girişmekten kurtarmaktadır).

Parti, elindeki bütün adamları bu yeni savaşa sürer. Kitlelere, ikinci planın beş uzun yılı boyunca çetin özverilere katlanmaları

gerektiği anlatılır, ama beş yıl sonra Çin'in yüzü gözü tümden değişecektir.

«İleri atılış»ın ilk aylarında komünist kurmay takımı büyük bir iyimserlik gösterir. Gönderilen bütün bilgiler «ayakların yerden kesildiğini» haber vermektedir. Kurumlar sınaî üretimin hızla arttığını, tarımsal ürünün bol olacağını bildirmektedirler. Yalnız, o arada küçük bir gölge vardır: işortaklıkları, küçük yerel endüstri merkezlerinin açılmasının yaratacağı sorunları çözemeyecek kadar dar boyutlu ve çoktur. Dolayısıyla, 1958 Ağustos'unda, kimi taşra illerinde denenmiş bulunan ortaklaşmacı örnekten yola çıkarak genel bir işortaklıklarını birleştirme eylemine girişilir.

Ancak, halk ortaklaşmaları hareketinin öncelikle iktisadî bir gereksinime karşılık verdiğini düşünmek yanlış olur. Kuramsal ve siyasal gerekçelerin önemi daha az değildir. Komünist Parti'nin hücreleri 26 000 tarımsal birimde, 740 000 birimden daha kolay etkinlikte bulunacaktır elbet. Ama özellikle, bu kümeleştirme bireysel eğilimlerle daha iyi savaşmaya ve ortaklaşmacı anlayışı geliştirmeye izin verecektir. Bireysel topraklar da içinde olmak üzere, her şey kamulaştırılmıştır. Yemekler artık ailecek değil, türlü işçi kollarının işten sonra buluştukları büyük yemekhanelerde yenmektedir. Kadınlar böylece hem yemek pişirme derdinden, hem de örgütlenen ana okullarıyla çocuklara bakma yükünden kurtulmaktadır. Şimdi artık bütün güçleriyle üretim savaşına katılabilirler. Eski işortaklıklarında köylülere bırakılan gelir çıkarılan işe göre bölüştürülürken, şimdi her yuvadaki beslenecek kişiler göz önünde bulundurulmaktadır. Bu üleştirmenin özellikle mal olarak yapıldığı, paralı ödemelerin pek az bir yer tuttuğu doğrudur. Yine de, bu, sosyalist «herkese çıkardığı işe göre pay» ilkesinden, komünist «herkese gereksinimine göre pay» ilkesine geçişin başladığını söylemeye izin vermektedir.

Kış, iyi haberleri azaltır. Kurumlar tarafından verilen ilk rakamların ilerki sonuçlara dayandırıldığı görülür. Kurulan tasarılar teknik olanakları aşmaktadır. Elde yeterince teknisyen yoktur ve Sovyet uzmanları, daha ilk günden düşsel saydıkları giri-

şimi kuşkuyla izlemektedirler. Şimdi artık nerede kullanılacakları bilinmeyen bir sürü emekçi doldurmuştur kentleri. Milyonlarca köylü, ortaklaşmacı yaşama biçiminde, ailesel geleneklere yöneltilmiş bir tehlike görmektedir. Köylüler yeni sistemi eleştirmekte, ya da ona yüz vermemektedirler. Beri yandaysa, ortaklaşmacı eylemciler, başları yerde, köylerin sanayileşmesi kavgasına atılmaktadırlar. Hemen her yerde birtakım ilkel yüksek fırınlar kurulmuştur: çıkardıkları ürünler pratik olarak hiç bir yerde kullanılamayacaktır.

1958 Aralık'ında, halk ortaklaşmalarına ilk ılımlı davranma yönergelerini gönderir Merkez Yönetim Kurulu. Yavaş yavaş bireysel toprak sahipliğine (bunlar işlenebilir toprakların % 5'idir), ailecek yemek yemeye, çıkarılan işe göre gelir dağıtılmasına dönülür. Parti, endüstri cephesinde daha önce verdiği «ileri!» buyruğunda direnir. Bildiriler yine etkileyici başarılardan söz eder. Ancak 1959 Ağustos'unda –halk ortaklaşmaları hareketinin başlatılmasından tam bir yıl sonra– geri dön borusu çalmaya, yani plandaki amaçların sınırlarını daraltmaya razı olunur. O zaman yetkililer dayandıkları sayımlamaların (istatistiklerin) yanlış olduğunu itiraf ederler. Ve bu kez tarımsal ürünlerin gerçekten kötü olduğunu sözlerine eklerler.

Üç yıllık doğal yıkım (1959-1960-1961) Çin'i kasıp kavurur. Ülke «büyük ileri atılış» yerine, yeniden açlık çeker. Yetkililer yalnızca «kıtlık»tan söz etmektedir. Ama sözcükler çekilen besin bunalımının genişliğini gizlemeye yetmez. Çin'in o dönemdeki en temel gereksinimleri 180 milyon ton tahıl olarak hesaplanmıştı. Oysa, kimi hesaplara göre 1960'taki ürün 150 milyon tonu geçmemiştir. 1958'deki köklü sarsıntılar köylerdeki durumu ne ölçüde kötüleştirmiştir? Bunu söyleyebilmek güçtür. Olay 1959'da kuşkuya yer bırakmayacak biçimde etkili olmuştur. Buna karşılık sonraki yıllarda, yapılan değişikliklerin de yardımıyla, ortaklaşmacı bucaklar örgütünün, tam tersine, çok daha büyük yıkımları önlediği sanılmaktadır.

Şöyle ya da böyle, 1959 sonuyla 1960 başlarında şu gözlemin

yapılması zorunluluğu belirmektedir: büyük «ileri atılış» tasarısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İlerde göreceğimiz gibi, bunun Komünist Parti içersindeki güçler dengesi üzerinde önemli etkileri olacaktır. Ama aynı başarısızlık, beri yandan, Çin-Sovyet bunalımının gelişmesini de hızlandıracaktır; söz konusu bunalım zaten üç yıldır olgunlaşmaktadır ve 1958 yılındaki büyük dönemeçte payı yoktur denemez.

S.S.C.B.'DEN KOPMA

Halk ordusu kıta Çin'ini ele geçirmeyi tamamlayınca (1949), Mao, Stalin karşısında dört yıl önceki Tito gibidir. Stalin'in inanmadığı, ya da girişme tehlikesini göze almadığı müthiş bir utkuya ulaşmıştır. Sovyetler hemen hemen işin sonuna dek Çan Kay-şek'le ilişkilerini sürdürmüş, onun yanında bir temsilci bulundurmuşlardır. 1946'da Mançurya'daki önemli savaş araç ve gereçlerini ele geçirmelerine izin vermekle Çin komünistlerine yardım etmişlerdi hiç kuşkusuz. Ama bunu, sonunda belli bir uzlaşmayla bitecek güçler dengesinin yeniden kurulması umudu içinde yapmışlardı. Stalin Çin devrimi karşısında titremiyordu elbet. Yalnızca, Çan Kay-şek'i destekleyen Birleşik Devletler'le iyi ilişkilerini sürdürmek istiyordu.

Bununla birlikte, Stalin Çin komünizminin zafere ulaştığı anda aynı biçimde düşünmemektedir. «Büyük bağlaşma» bozulalı bir yıldan fazla olmuştur. Soğuk savaşın başlarında, Kore savaşının arifesindeyizdir. Stalin altı yüz milyonluk bir ulusun olanca ağırlığıyla «toplumcu kampa», yani *kendi* kampına katılmasından ancak sevinç duyabilir.

Çünkü Mao, tıpkı Tito gibi, Sovyetler Birliği'nin yönetici rolünü tartışma konusu yapmak niyetinde değildir. Stalin'in kuşkuculuğu, Stalin'in şüpheleri, Stalin'in (ta 1927'de, komünistlerin Kuomintang'la bağlaşıklıklarını sürdürmelerini istediği zaman ortaya çıkmış bulunan) eyyamcılığı geçmişte kalmıştır. Yugoslavlar gibi Çinliler de, Sovyet yoldaşlarına, kendilerine güvenmedik-

leri zaman yanıldıklarını göstermekten övünç duymaktadırlar. Ama işte o kadar. Kötü anılar çok daha sonra uyanacaktır.

Ayrıca, Mao'nun Stalin'e gereksinimi vardır. Önce askerî alanda: Kore savaşının ağır silahları Sovyet yapısı olacaktır. Ülkenin yeniden kurulması, birinci beş yıllık planın harekete geçirilebilmesi için de Moskova'ya gereksinimi vardır. Zaten sayıları yetersiz Çinli teknisyenlerin çoğu, devrimden kaçmış, ülkeden ayrılmıştı. S.S.C.B. Çin'e yol göstericiler ve uzmanlar gönderecektir (on yılda 10 000'i aşar bunların sayısı). Çin'e makina, işlenmiş ürün ve hammadde satacaktır.

1947'den beri Stalin'in uyguladığı, ölümünden sonra da birkaç yıl süren uluslararası siyaset, zaman zaman biraz fazla sakınımlı bulsa da, Mao'ya çok ters gelmemektedir. S.S.C.B., komünist dalgayı ilkin durdurmak, sonra geriletmek isteyen Birleşik Devletler'e her yerde kafa tutmaktadır. Bunun için bağlaşıklara gereksinimi vardır. Bu bağlaşıkları Avrupa'da bulamayacaktır. *Üçüncü Dünya'daysa, tam tersine, uygun bir durum olgunlaşmaktadır yavaş yavaş.* Ee, bu durumu Rusya'nın yararına Çin'den, Üçüncü Dünya'nın en büyük ülkesinden başka kim çevirebilir? Sovyetler, 1955'te Bandung'ta toplanan Asya-Afrika devletleri toplantısının hazırlıklarından uzak tutulmalarından pek hoşnut değildirler belki. Ama tıpkı (bir yıl önce Birinci Hindiçini Savaşı'na son veren) Cenevre toplantısı sırasında Çu En-lai'nin gösterdiği becerikliliği alkışladıkları gibi, burada elde edilen sonuçlara da sevinmekten başka bir şey yapamazlar. Çin, hem S.S.C.B.'nin, hem de Hindistan'ın, Endonezya'nın, Mısır'ın bağlaşığı, akıllı uslu büyük bir güç haline gelmektedir. Komünist dünyanın azgelişmişlik dünyasına açılışıdır bu[1].

Stalin'in ölümü (Mart 1953) bu siyaseti değiştirmemiştir. Yalnız Mao'ya daha büyük bir yetki ve güven kazandırmıştır.

[1] Bir ara Tito'nun Yugoslavya'sı yüklenmişti bu görevi. Ama Yugoslavya sapık ve bağımsızlık yanlısıydı. Çinliler onu bu alanda tehlikeli bir yarışçı gibi görmekteydiler.

Artık yaşayan komünist önderlerin en etkilisi olduğunu ve Moskova'nın kendisini gittikçe daha fazla sayması gerektiğini bilmektedir. Ruslar tarafından uydulaştırılmış Dış Moğolistan sorununu ele almak istediği zaman Kruçef'le Bulganin'in çağrılara kulak asmama dönemine son vermeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Mao ilk adımı atmaktan başka bir şey yapmamaktadır. 1955'te (nükleer araştırmaları da kapsayan) bilimsel araştırmalar konusunda Çin-Sovyet işbirliği için imzaladığı anlaşma çok daha önemlidir. Bunun mantıksal uzantısı, 1957 Ekim'inde Çin'de atom silahlarının yapımı konusunda imzalanan gizli sözleşmedir. Böylece, Çin-Sovyet ilişkileri tarihinde eğrinin en yüksek noktasına varmaktayız, bundan sonra eğri tez elden inişe geçecektir.

İki ortak birbirlerini yoklama, değerlerini ölçme fırsatını bulmuşlardır. Çinliler, bütün o atıp tutmalarına karşın Kruçef'in Amerikalılar ile çatışmaya girme tehlikesine atılmak istemediğini, en büyük arzusunun o günkü durumu olduğu gibi sürdürmek olduğunu anlamışlardır. «Barış içinde birarada yaşama» formülüne verdiği somut anlam budur. Bu durumda, tıpkı Trieste'yi topraklarına katma tasarılarında Tito'nun yalnız kalışı gibi, Çinliler de Formoza'ya ayak basma girişimlerinde Sovyetlerce desteklenmeyecektir. Bin türlü belirti Pekin'e, Sovyetler'in Eisenhower'la görüşmelere başlamaya hazır olduklarını kanıtlayacaktır. Yugoslavya'yla aralarındaki iyi ilişkiler kuşku vericidir. Çinlilerin gözünde Tito, ülkeyi Washington'la yakınlaşmaya iten bir ikiyüzlüdür. S.S.C.B.'nin Nehru Hindistan'ına yaptığı yardım (bu belki de Çin'e yapılandan fazladır) da epey anlamlıdır, çünkü Hintliler de bir Sovyet-Amerikan uyuşmasından yanadırlar. Bütün bunlara, Mao'nun Kruçef'e duyduğu kişisel güvensizlik eklenmektedir. Kruçef, daha 1954'te, Çin'e yaptığı ilk gezide, Çinli yöneticiler üzerinde kötü bir izlenim bırakmıştır. Onu «büyük güç» olma karmaşasının (complexe'inin) etkisinde, kaba bir adam olarak görmüşlerdir. Stalin'in suçlarını kınama biçimi hiç kuşkusuz Çinileri şaşırtmış, Macar ayaklanmasını bastırışındaki sertlik belki de yüreklerine ancak bir damla su serpmiştir.

Kruçef de Mao'ya karşı pek tatlı duygular beslememektedir. 1963'te, Mao'nun «serüvenciliği»nden hep ürktüğünü, karanlık tarih anlayışından çekindiğini söyleyecektir. Ama 1957'de onu kaygılandıran başlıca nokta, Çin Komünist Partisi'nin açıkça bütün Üçüncü Dünya Komünist ve ilerici partilerinin önderi olma, sonra da etkisini toplumcu «kamp»ın geri kalan kesimine yayma isteğidir. Sovyetler işte bu yüzden Hintlilere yardım etmekte, Nâsır'ı desteklemekte, Hindiçini, Vietnam ve Kore'yle eskisinden çok daha fazla ilgilenmektedirler.

İlk çatışma yumuşak, gizli, iki yüzlüdür. 1957 Kasım'ında Moskova'da, uluslararası komünist partiler toplantısında kendini gösterir. Mao, yalnız «saptırımcılık»larını (revisionnisme'lerini) değil, aynı zamanda ortaklaşa bir disipline uymaktan kaçınışlarını kınayarak ustaca saldırır Yugoslavlara. Çin Komünist Partisi'ne göre, söz konusu ortaklaşa disiplin kaçınılmazdır. İlerki devrimci zaferlerin güvencesi bu disiplindir. Ona uymamak, kazanılacak zaferlerden vazgeçmek, emperyalizmle sürerdurum (Statu quo) konusunda uzlaşmaya varmaktır. Ve tabiî, disiplin bir kılavuzun tanınmasını gerektirmektedir. Kılavuz açıkça gösterilmiştir: S.S.C.B. Komünist Partisi. «Çin'in, der Mao, büyük bir devrim deneyi vardır, ama toplumculuğun kuruluşunda görgüsü azdır. Çin büyük bir ülkedir, ama sanayii küçüktür. Çin'in çeyrek yapay uydusu bile yokken, Sovyetler Birliği iki uyduya sahiptir. Her şeyden önce, Sovyetler Birliği'nin kırk yıllık deneyi vardır. Sovyetler Birliği olmasa, hepimiz başka ülkelerin boyunduruğu altına girerdik.»

Bunlar toplantıyı etkileyen bilgece, alçakgönüllü sözlerdir, ama aynı zamanda Kruçef'e sunulan zehirli bir armağandırlar. Mao burada daha önce pek çok kullandığı, bundan sonra da kullanacağı bir yola başvurmaktadır: henüz açıkça kafa tutmayı göze alamadığınız bir rakibi ilkin kaçındığı sorumlulukları yüklenmek zorunda bırakmak, sonra da asıl yüzünü göstermeye zorlamak! S.S.C.B. toplumcu «kamp»ın başında kalmak istemekte, ama o arada elini kolunu bağlamamak, dilediği gibi hareket etmek

arzusundadır. Mao, Rusya'ya verilen vekilliği üstüne basa basa güçlendirmektedir. Komünist Partiler, *kendilerini alıp yeni devrimci başarılara ulaştırabilmesi için* S.S.C.B.'nin arkasındadırlar. O anki durum da buna uygun değil midir? «Doğu'dan esen yel, Batı'dan eseni bastırmıştır», der Mao. Onun için, ileri atılmak gerekir. Buysa, Kruçef'in istediği imzalı, boş kâğıt değil: buyurucu bir vekillik belgesidir.

Sovyetler öyle kuzu kuzu ellerini bağlatmazlar elbet. Bununla birlikte, Mao'nun çevirdiği dümeni de hesaba katmak zorundadırlar. Yugoslav «saptırımcılık»ını bir kez daha kınar, Amerikan emperyalizminin «tüm dünya halklarının düşmanı» olduğunu kabul ederler. Ama o arada, herkesin kendine göre yorumladığı «barış içinde birarada yaşama» siyasetini de onaylatırlar. Ortak karar bir uzlaşmadan başka bir şey değildir, ama –gerçekte yalnız Çin ve Rus temsilcileri arasında tartışılan– bu uzlaşma Mao için bir yarı-zaferdir.

Sizin anlayacağınız, Mao toplumcu «kamp» içersinde iki numaralı adamdır ve bir numaraya çıkmaya hazırlanmaktadır. Çin'in iktisadî zayıflığıyla ilgili sözleri o günkü durumu yansıtmaktadır. Ama bu, Sovyetlerin üstünlüğünü doğrulayan kuramsal bir gerilik değil, yalnızca özdeksel (maddî) bir zayıflıktır. Ancak, güçler dengesi değişebilir, altı yüz milyonluk kitle devimsi bir iktisadî savaşa giriştiği anda gerçekten değişecektir. «Büyük ileri atılış» Moskova toplantısının sona ermesinden birkaç hafta sonra kamuoyuna duyurulur. Bütün dünya komünistleri kısa bir süre sonra devrimci atılımın nerde olduğunu, ortaklaşmacı inancın nerde titreştiğini, Lenin'in gerçek mirasçılarının nerde bulunduğunu görecektir.

1958 yılı boyunca, Kruçef Mao'yu hoş tutmak zorunda kalır. Pekin'in baskısıyla, (Çin Halk Cumhuriyeti'nin değil, Formoza temsilcisinin) bulunduğu Güvenlik Kurulu'nda, Orta-Doğu'da Bağdat'taki hükümet darbesi ve Amerika'nın Lübnan'ın içişlerine karışmasından sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkları görüşüp çözüme bağlamaktan vazgeçer. Ağustos ayında, Çinliler Çan Kay-şek ordusunun denetimi altındaki Kuemoy adasını bombaladıkları

zaman «emperyalist istilâcılar»a -epey yumuşak da olsa- uyarılarda bulunur. Ve eli kolu bağlı oturmamak için, Kasım ayında yeni bir Berlin bunalımı yaratmaya girişir. Sovyetler, Çinlilerden daha az kararlı gözükmek istememektedirler.

Ancak, 1959'dan sonra her şey değişir. *Çünkü «büyük ileri atılış»ın tam bir başarısızlıkla sonuçlandığı ortaya çıkmış.* Çinliler Kuemoy önlerinde askerî zayıflıklarını kanıtlamışlardır. Kruçef'in artık solunu korumasına gerek yoktur, çünkü solcu siyaset çökmek üzeredir. Bunun üzerine, Mikoyan Birleşik Devletler'e gider. Hemen ardından da (o sıralarda yönetimin ikinci adamı olan) Kozlof. İkisi de, Kruçef'in Amerika'ya yapacağı geziyi hazırlamaktadır. Mao, S.S.C.B.'nin savaştan hemen sonra izlediği siyasete, yani en güçlü rakibiyle uzlaşma çarelerini aramaya döndüğünü görür. Nicedir sezdiği «döneklik»tir bu. Sovyetler niyetlerini daha açıkça ortaya vurmadıkça doğrudan doğruya kınayamaz bu siyaseti. Ama girişeceği eylemlerle, Moskova'yı yüzündeki maskeyi atmaya zorlayabilir.

1959 Mart'ında, Çin birlikleri Tibet'in denetimini ele geçirirler, Dalay Lama kaçar. Hindistan bu hareketi şiddetle kınar ve kaygılanır. Çu En-lai ile Nehru'nun başlattıkları iyi geçinme siyasetinin sonudur bu. Sovyetler hiç bir tepki göstermezler. Hiç değilse resmen. Çünkü eldeki bütün kanıtlar, Pekin hükümetine işte bu tarihlerde ancak birtakım güvenceler karşılığında atom silâhları verebileceklerini bildirdiklerini doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, 1957 anlaşması bozulmuştur. Çinlilerin savaşçı tutumlarından ürken Ruslar, kendi yardımlarıyla yapılacak füze ve bombaların *denetimini* ellerinde bulundurmak istemektedirler. Başlarında Savunma Bakanı Peng-Teh-huay ve Genel Kurmay Başkanı Huang Ko-şeng olmak üzere, birtakım Çinli askerler bu denetimi kabule hazır gözükmektedir. Çünkü, Sovyet yardımı olmazsa, Çin ordusu basit bir partililer ordusu halinde kalacaktır. Ama içlerinde Ho-Lung ile Şu-Teh'in bulunduğu daha başka generaller, geçici bir süre için de olsa yabancı denetimine girmek-

tense, orduyu partililer ordusu halinde bırakmayı göze almanın daha iyi olacağı görüşündedirler. Mao'nun bunlardan yana çıkmaktan başka çaresi yoktur. Ağustos ayında atom bombasını «kâğıttan kaplan» diye niteler. Nükleer anlaşma kesinlikle yürürlükten kaldırılmıştır. Birkaç gün sonra, sınırda Çin birlikleriyle Hint birlikleri arasında ilk çatışmalar başgösterir. Pekin hemen Moskova'ya sınır çatışmasının «komünistliği ve Çin'i dize getirme ereğini güden» Hint hükümetince kışkırtıldığını bildirir. Bu kez, S.S.C.B. Mao desteklemeye yanaşmaz. Resmî bildiri (aynı düzlem içersinde değerlendirilen) «iki dost ülke»nin böyle aşırılıklara sürüklenmesini kınar. Çin'in yadsınmasıdır bu. Kruçef'in Amerika'ya hareket etmesine pek az kalmıştır.

Yolculuk bir dizi patırtılı bildiri ve çekici olayla süslenir, ama en önemlisi Camp David'deki buluşmadır, S.S.C.B. Komünist Partisi Birinci Yazmanı ile Birleşik Devletler Başkanı burada ülkelerinin «bütün dünyaya karşı özel görevleri bulunduğunu» kabul ederler. Kruçef, dönüşte Pekin'e uğrar. Bu, Mao'yla son görüşmesidir. 1963'te her iki yanca yapılan çıtlatmalardan, görüşmenin çok fırtınalı geçtiği öğrenilmiştir. Sovyet önderinin gelişinden birkaç gün sonra, Peng Teh-huai ile Huang Ko-şeng görevlerinden alınmıştır. *Bir zamanlar Tito'nun yaptığı gibi*, Mao, Çin Komünist Partisi'nde Rus yanlısı her türlü bölünmeyi daha başından kıracağı konusunda en küçük bir kuşku bırakmak niyetinde değildir.

O günden sonra çatışma durmadan ciddileşir. Bu çatışmanın belli başlı olayları kuramsal tartışmalar, Çin'deki Sovyet teknisyenlerinin geri çağrılması, Dünya çapında yeni bir komünist partiler toplantısı, toprak sorunları, birçok sınır çatışmasıdır; bütün bunlar, 1963 yazında, (iki Devlet değil) iki Parti arasındaki bütün bağların kesinlikle kopması sonucunu doğuracaktır.

PARTİ İÇİNDE KAVGA

Uluslararası alanda bu olaylar geçerken, Çin Komünist Partisi içinde neler olup bitiyordu?

İki varsayım öne sürüldü bugüne dek. Bunlardan birincisi bize, daha 1958 yılı sonunda, yani «büyük atılım» siyasetinin başarısızlıkla sonuçlandığı ortaya çıkar çıkmaz «safdışı edilen» bir Mao Çe-tung sunmaktadır. Bu varsayıma göre, ülkeyi yıkımdan kurtarmak isteyen akılcı ve «öznelciliğe-karşı» bir eğilim yönetime el koymuş, Mao'yu cumhuriyetin başkanlığı görevini Liu Şao-şi'ye bırakmaya zorlamıştır (1958 Aralık'ı). Bununla birlikte, dış siyaset, askerî siyaset ve öğreti büyük önderin «özel alanı» olarak kalmıştır. Bu durumda, büyük önderin derdi günü öç almak olmuştur. 1966'da başlattığı «kültür devrimi» ile işte bunu yapmıştır. İkinci varsayım, partinin gerçek yönetimini yine elinde bulunduran, ama «sermayeci yola» (yani pratik olarak Sovyetler Birliği'nin izlediği yola) yatkın güçlü bir «saptırımcı» azınlığı hesaba katmak zorunda kalan bir Mao çıkarmaktadır karşımıza; bu azınlıkla savaşmak son derece güçtür, çünkü birtakım kilit noktalarını ele geçirmiştir ve asıl amaçlarını gizlemeye büyük özen göstermektedir. Mao, söz konusu azınlığın düştüğü yanılgıların düzeltilemeyecek kadar ileri gittiğine inanınca, halk kitlelerine çağrıda bulunmaya, «Çinli Kruçef»in yüzündeki maskeyi onlara düşürtmeye karar vermiştir.

Bu kusursuz, gözalıcı imge bana birinci varsayımdan daha doğrudan uzak gelmektedir. Ancak, birinci varsayım da pek doyurucu değildir. Bir sürü noktanın açıklığa kavuşturulup bir yığın düzeltme yapılmasını gerektirmektedir.

Görünüşe göre, «büyük ileri atılış»ın getirdiği yıkımlardan sonra Parti yönetiminde Mao Çe-tung'un yetkesi bir düşüş göstermiştir. Bunun kanıtı, 1966-1969 yılları arasında girişilen temizlik hareketinin genişliğidir. IX. Kurultay (1969) parti yazmanlığındaki 16 üyeden 11'inin, siyasal bürodaki 26 üyeden 17'sinin merkez yönetim kurulundaki 172 üyeden 112'sinin ve 28 taşra yazmanından 23'ünün, 67 saymaca yazmanla bölgesel yönetim kurulu yardımcı üyesinden 54'ünün görevden uzaklaştırılmasına yol açacaktır. Bütün bu komünist yöneticiler Liu Şao-şi yanlısı

değildi herhalde. Söylenebilecek en ılımlı şey, Mao'nun onları kendi adamları arasına katmadığıdır!

1959-1966 arası Parti, sonradan kültür devriminin başlıca «hedefleri» olacak kişilerce yönetildi: Parti Başkan Yardımcısı Liu Şao-şi, Merkez Yönetim Kurulu Genel Yazmanı Teng Hsiao-ping, propaganda sorumlusu Lu Ting-yi ve Pekin Belediye Başkanı Peng Şen. Mao, Merkez Yönetim Kurulu'nda çoğunluğu sağlayabilseydi, onları bu kadar uzun süre yerlerinde bırakmazdı sanırım.

Peki bu, çoğunluğun «Mao'ya karşı» olduğunu mu gösterir? Bilinemez. Mao'nun Çin devriminde, Lenin'in Rus devrimindeki rolüne benzer bir görevi vardır. Şimdi biz, Lenin'in 1924'ten sonra da yaşadığını düşlemeye çalışalım. Parti'nin dizginleri daha o zamandan –yazdığı son pusulalardan öğrendiğimize göre– Le; nin'in sonradan karşı çıktığı birtakım kararlar alan Stalin'in elindeydi. Ama Stalin, Sovyet Rusya'nın kurucusuyla açık bir çatışmaya girişemezdi. Çin Komünist Partisi nasıl tanımı gereği Mao'cuysa, S.S.C.B. Komünist Partisi de aynı biçimde Lenin'ciydi[1].

İşte bu yüzden Mao hiç bir zaman gerçekten «safdışı edilmedi». Ordunun, uluslararası kamuoyunun ve halk kitlelerinin gözünde, tartışmasız önderdi yine. Ancak, Parti içinde «büyük ileri atılış»ın «aşırı yanları»nı (yalnızca aşırı yanlarını) kınarken, dolaylı yoldan uyguladığı siyaseti eleştiren kimselerle işbirliği etmek zorundaydı. Bu adamlarla arasında birtakım gerilimlerin, hatta bunalımların bulunduğuna kuşku yoktur. Ama aygıt açısından *bu bunalımların uzlaşmayla çözülmesinden başka çare yoktu.* Hiç kimse Çin'in «Mao'culuktan uzaklaştırılması»nı düşleme yürekliliğini gösteremiyordu, hiç değilse Mao yaşarken.

Kültürel devrimin sonlarına doğru, Liu Şao-şi'nin böyle bir işleme girişmeyi tasarladığı varsayımı ortaya atılmıştır gerçi. Ama bunu desteklemek için ileri sürülen «kanıtlar» son derece

1 «Toplumcu kamp»ın dışından bir örnek vermek gerekirse, De Gaulle'le V. Cumhuriyet'in başlıca yöneticileri arasındaki ilintiler anımsatılabilir.

zayıftır. Liu, *İyi Bir Komünist Olabilmek İçin Neler Yapmalı* adlı kitabının yeni bir basımı sırasında, 1962'de, «kavga hastalığına tutulmuş», «her türlü uzlaşmayı ellerinin tersiyle iten, bir bardak suda fırtına koparmaya alışmış», habire tartışma çıkaran kişiler. kınayan bazı bölümler eklemiştir. «Söz konusu bunamış kişiler için, parti içersinde barışa yer yoktur», diye yazmaktadır Liu. Bu sözlerin, o günlerde, yukarda değindiğimiz koşullar içinde görevinden uzaklaştırılmış bulunan Savunma Bakanı Peng Tehhuai'yi saygınlığına kavuşturmaya yanaşmayan –oysa pekâlâ yapılabilirdi bu– Mao'dan başkasına yönelemeyeceği söylenmiştir. Ama beri yandan, aynı sözlerin, 1956'da Kruçef'in Stalin'e tapınmaya ayırdığı «gizli yazanağa» benzer bir kitaba hazırlık olduğu da söylenmiştir. Buysa bize düpedüz masal gibi gelmektedir...

Her şey olup bittikten sonra, Mao'nunkine aykırı bir Liu «çizgisi» bulunduğu gösterilmek istenmiştir. Oysa, gerçekte (zaten kendisi de *Mao'cu öğreti*'ye sahip çıkan) parti aygıtının yürüttüğü bir *pratik siyaset* vardı; iktisadî durumun acıklı bir hale büründüğü yıllarda (1959-1961) herkesin kabul ettiği, ama sonradan Mao'ya ve yoldaşlarından bazılarına son derece tehlikeli gözüken bir siyazetti bu.

Söz konusu siyaset özellikle «olasılıkçı»dır. Başlıca nitelikleri, sanayileşme alanındaki ölçüsüz amaçların bir yana bırakılması, tüm çabaların birtakım kesimlere yöneltilmesi[1], *ve somut dürtücülere başvurulmasıdır*. 1964'te, aşağı yukarı işçilerin % 40'ı ücret artımından yararlanmıştır. Para ödülleri sistemi yaygınlaştırılmıştır (Anshan fabrikalarında bu, temel ücretin % 14'üydü). Ücret yelpazesi genişlemiştir. Teknisyenlerin rolü yeniden değer kazanmıştır. 1961'den sonra, kurum yöneticileri birtakım yeni yetkiler elde ediyordu (buna karşılık Emekçiler Kurulundaki üye sayısı azalıyordu). 1963'te, yöneticilerin aldığı ücret, işçilerinkinden dört, beş kat yüksektir. Her türlü buluş ve uygulama yeniliğine

[1] Nükleer araştırmalar da bunun içersindedir. İlk Çin atom bombası 1964'te patlamıştır.

özel ödüller verilmektedir. Kurumların yönetimini denetlemek üzere, her geçen gün biraz daha fazla malî «göstergeler» hesaba katılmaktadır. 1962'de (Liberman'ın *Pravda*'da ilk yazısını yayımladığı yıl), Çin Bilimler Akademisi İktisadî Enstitü Başkanı Yang Şien-pai, kârın başlıca ölçü sayılmasını istedi. Daha başka iktisatçılar, yatırımların seçiminde kurumların kâr olanaklarının daha çok göz önünde bulundurulmasını önerdiler (bu öneriler Parti yönetimince geri çevrildi).

«Büyük atılış» sırasında kentlere gelen milyonlarca emekçinin geri gönderildiği köylerde (1959-1963 arası), birtakım yumuşatmalarla (ve sayıları arttırılarak) halk ortaklaşmalarının sağlamlaştırılması işine girişilmişti. Bu ortaklaşmacı bucakların kaldırdıkları ürünler iyileşti, böylece ülkenin beslenmesi yeniden doyurucu bir biçimde güvenlik altına alındı.

Parti Yönetim Kurulları her yerde duruma egemendi. Yönetimleri etkisiz değildi gerçi, ama gösterdikleri bürokrat ağırlık bir sürü çarçura ve uygunsuz işlere yol açıyordu. Verdikleri buyruklar dinleniyor, ama çoğu kez büyük kitlenin kayıtsızlığıyla karşılaşıyorlardı.

Sizin anlayacağınız, Moskova'yla Pekin arasındaki kopma derinleşirken, Çin iktisadî yaşamının evrimi S.S.C.B.'ninkine yaklaşma eğilimi gösteriyordu. Görünüşe göre, bu çelişki partili üyelerin büyük çoğunluğunu pek rahatsız etmiyordu. Onların S.S.C.B.'ne yönelttikleri suçlama, siyasal-iktisadî sistemden çok, büyük bir güç olarak takındığı bencillik ve buyuruculukla ilgiliydi. Kruçef açıkça Sovyet yanlısı bir eğilimin ortaya çıkmasını ummuş, Stalin'in Yugoslav yurtseverliğine toslayışı gibi, Çin yurtseverliğine çarpmıştı kafasını. Liu Şao-şi, Teng Hsiao-ping ve Peng Şen Rus siyasetini kıyasıya eleştirenlerin başında gelmekteydi.

Ama Mao bu çelişkiyi kabul edemezdi. Tito'nun 1950'lerdeki akılyürütmesini (çok daha başka sonuçlara varmak için) o da kullanıyordu: S.S.C.B.'nin emperyalist oluşu, toplumculuğu bir yana bırakışındandır, biz de S.S.C.B.'ne öykünürsek, devirmci yoldan ayrılma tehlikesiyle karşılaşırız.

SALDIRI HAZIRLIĞI

«Kültür devrimi» adı altında başlatılan büyük saldırı uzun bir hazırlığı gerektirdi. Mao, bu saldırı için gerekli araçları elinde toplamazdan önce, geçmiş başarısızlıklarından ders almak zorundaydı.

«Yüz çiçek» savaşımı pek kısa sürmüştü. «Büyük atılış» bir yıldan az bir sürede kırılmıştı. Bu denemeden arta kalanlar –yani özellikle halk ortaklaşmaları– Sovyet örneğinden gittikçe daha az ayrılan bir sistem içersine sokulmuştu. Bununla birlikte, Mao, 1956-58 yıllarında daldığı yolun kötü olduğu sonucuna varmıyordu. Onun gözünde, saptadığı erekler yine aynı derecede değerliydiler. Yapılacak şey, düştüğü yanılgılar üzerinde düşünmek, rakiplerinin elini kolunu bağlayacak bir savaş yöntemi saptamaktı.

Rakipleri mi dedik? Evet, bundan böyle Parti'nin yönetimini üstlenenlere kendisiyle yarışa çıkmış kişiler gözüyle bakmaktadır. Kültür devriminin en cıvcıvlı döneminde, Mao'cu propaganda Liu Şao-şi, Teng Hsiao-ping ve yandaşlarının Başkan'ın «çizgi»sine karşı açtıkları kavgayı ta yıllar öncesine dek uzatacaktır. Ancak bu arada insan, «sermayeci yol»a (bunu «Sovyet yolu» diye okumak gerekir) yandaş kişilerin ulusal kentsoylu sınıfa verilen «ödünler»e neden karşı olabileceklerini pek anlayamıyor doğrusu: söz konusu rakipler Rus örneğine göre tasarlanmış bir plan yapılmasına mı, «ilk düzeydeki» işortaklıklarının kurulmasına mı, yoksa Bandung siyasetine mi karşı çıkmışlardı? Birtakım çekimserliklerin, kararsızlıkların ve eleştirilerin ancak ikinci toprak kamulaştırması dalgasından (1956) ve özellikle de «büyük ileri atılış»tan (1958) sonra ortaya çıkmış olabileceğini düşleyebiliriz (ama yalnızca düşleyebiliriz, çünkü her şey Siyasal Büro'nun ya da Merkez Yönetim Kurulu'nun sımsıkı kapalı kapıları ardında olup bitmiştir).

Yalnız şuna kuşku yoktur: 1960-1965 arası işbaşında bulunan kimseler –yalnız Cumhurbaşkanı Liu Şao-şi değil, aynı zamanda

hükümet başkanı Çu En-lai de[1]– ülkeyi acıklı bir durumdan kurtarmak, akıllıca bir iktisadî yayılım yoluna sokmak görevini yüklenmişlerdir. İzledikleri siyaset öncelikle deneycidir. O anki nesnel koşullar onları bu siyaseti izlemeye zorlamıştır ve kendilerinden önce toplumcu ülkelerin çoğunun tanıdığı mantığa boyuneğmeleri bir rastlantı değildir. S.S.C.B.'ni olduğu gibi kendi ülkelerine aktarmamaktadırlar. İktisadî yönetimleri yine Rusya'nınkinden daha az merkezci ve daha esnektir; sanayileşme köylü kitlelerin sırtından yürütülmemektedir; yeni halk ortaklaşmaları bu kitlelere onları boğmayan bir çerçeve getirmektedir; ve son olarak, ücretler arasındaki ayrılık henüz ılımlıdır. Ama bunun dışında, Sovyet toplumunu çözümlerken karşımıza çıkan bütün temel çizgileri burada da buluruz: parti aygıtının egemen bir aksoylu sınıfa dönüştürülmesi, teknisyenlerin gittikçe artan önemi, parasal uyarıcıların gittikçe gelişmesi, ücretliliğin ve tecimsel alışverişlerin sürüp gitmesi, çalışmanın yönetim ve uygulama işleri diye ikiye ayrılması falan. Hemen herkes bu gerçekliğe ayak uydurmuş, hemen herkes onu az çok ikiyüzlülükle ya da bilinç dinginliğiyle kabul etmiştir. *Mao'ysa bu duruma razı olmamaktadır.*

Zaten «büyük atılım» dünyanın ortak yazgısından kurtulma isteğini dile getirmekteydi. S.S.C.B. ile çatışma (daha önce de Yugoslavlarla yapılan tartışmalar) bu isteği keskinleştirdi. «Çağdaş saptırımcılar»ın karşısına, her ne pahasına olursa olsun, başka bir toplumculuk örneği, Marx'ın çizdiği büyük görüngelere (perspective'lere) uygun bir örnek çıkarmak gerekliydi. Şunu akıldan çıkarmayalım ki, komünist dünyadaki tüm kavga, ilkelere bağlılık adına, «eyyamcılar» tarafından tanınmaz hale getirilmiş, soldurulmuş öğretinin canlandırılması amacına dönüktür. *Devlet ve Devrim*'i yazarken Lenin'in, «*İhanete Uğramış Devrim*»i yayınlarken Troçki'nin, özyönetimle ilgili söylevini çekerken Tito'nun tuttuğu yol budur. Mao da kaynaklara dönecektir. Ama

[1] Sonradan, «büyük ileri atılışa gösterilen direnme»deki sorumluluklarını kabul edecektir.

gerek başkalarından, gerekse 1957-58 arasında kendi uyguladığından ayrı bir biçimde hareket edecektir. Birtakım yeni kararnameleri zorla alttakilere kabul ettirmeye çalışmayacaktır (ayrıca Merkez Yönetim Kurulu'ndaki güçler dengesi bunu yapmasına izin vermezdi). Bazı gözüpek çekip çevirmeler ve eğitbilimsel yöntemlerle halk kitlelerine saptadığı amaçların sağlamlığını buldurmaya uğraşacaktır.

«Büyük ileri atılaş»a tepeden karar verilmişti. *Yanılgı buradaydı.* «Yüz çiçek» savaşımı (kampanyası) aydınların kuşkularıyla eleştirilerini dile getirmelerine izin vermişti. *Bu da yanlıştı.* Asıl halk kitlelerine söz vermek gerekliydi. Birtakım isteklerde bulunmayacak, bir dizi bencil amaç öne sürmeyecekler miydi? Eylemlerine sıkı bir devrimci yönetim yön verirse, bu tehlike önlenebilirdi.

Mao, halk kitlelerini Parti aygıtına saldırtmaya hazırlanırken, «içinden geldiği gibi davranmacılığa» dönmedi. Ereği Parti'yi yıkmak değil, sarsıp silkeledikten sonra değiştirmekti. Böyle davranmakla çok büyük tehlikeleri göze alacak, kimi zaman da yarattığı çığın altında kalma noktasına gelebilecekti. Ancak, temel inancı hiç sarsılmayacaktı: halkın istemi sonunda bir öncü-takım aracılığıyla dile gelecekti. *Öncü-takımın ilkin yadsınması, sonra yeniden kurulması*: *«kültür devrimi»nin eytişimi* (*dialectique'i*) *bu olacaktı işte.*

Kültür devrimi görüngüsünü (fenomenini), basit bir «gücü yeniden eline geçirme»ye indirgemekten kaçınmak gerekir. De Gaulle nasıl kendini Fransa'dan ayrı saymıyorsa, Mao da aynı biçimde kendini devrimden ayırmamaktadır. Kendi yasallıklarını yeniden kurmaya yönelik bütün kurnazlıklar ikisinin gözünde de aktöreseldir (ahlâkîdir), çünkü amaç bir tutukuyu doyurmak değil, büyük bir davayı zafere ulaştırmaktır.

Burada dava, komünizmdir, Çin'in köylük bölgeleri tarafından köklü bir biçimde etkilenen komünistliktir. Mao ömrünün büyük kesimini çağdaş sınaî dünyadan uzakta geçirmiştir. Pek çok yönden «kızıl üsler»in adamı olarak kalmıştır. Jean Esmein

La Révolution culturelle (Kültür Devrimi) adlı kitabında söz konusu «üsler» felsefesini çok güzel betimlemiştir: «Ordunun koruduğu, insanların başka yerlerdekinden ayrı biçimde yetiştirileceği, ayrı biçimde yaşayacağı tam anlamıyla dünyadan kopuk, küçük bir topluluk yaratmak, bu topluluğun sürüp gideceğini tasarlamak, insanları orada birtakım kavgaların dışında dış dünyayla ilinti kurmadan olabildiğince uzun süre yaşatmak. Nitekim, Mao, bundan sonraki yirmi yıl boyunca yoldaşları için yarattığı küçük dünyadan ayrılmamıştır. O çağda komünist önderlerin çoğu Şangay'da, Tiençin'de falan yaşarken ve yokedilmemek için bazı kaçınılmaz uzlaşmalara boyun eğerker, Mao Çe-tung'un çok daha yalın bir sorunu vardı: ülküsel toplumunu ordusuyla korumak, halkını eğitmek.»

Bütün kültür devrimi boyunca, karşı çıkmalarla gösterilerin halk ortaklaşmalarına zarar vermemesine göz kulak olacaktır. Kentlerin beslenmesini tehlikeye düşürecek bir örgüt bozukluğundan çekiniyordu elbet. Ama başlıca gerekçesi bu değildir kuşkusuz. Artık köylerin «devrimcileştirilmesine» gerek kalmadığını düşünüyordu. Halk ortaklaşmaları onun için komünist örgütlenmenin en yetkin örnekleridir. Burada artık-değer ve ücret saptanması diye bir şey yoktur, ortaklaşa işlenen toprakların *ürününü paylaşmak* vardır. Bu paylaşma halk yönetimine dayalı yöntemlerle yapılmaktadır: takım ya da işçi kolu kurulları uygulanacak ölçüleri tartışmakta, verilen emeği değerlendirmektedir. Eşitlikçi anlayış kendini olanca gücüyle duyurabilir, çünkü sorumlular gittikçe artan bir baskıyla tarla çalışmasına katılmaya, böylece yönetim ve uygulama görevleri arasındaki şu ünlü ayrımı azıcık da olsa ortadan kaldırmaya çağrılmaktadır. İçsavaş sırasında köylülerin ürünlerini devşirmelerine yardım eden Kızıl Ordu subaylarıyla erlerinin yaptığını, şimdi zamanlarının belli bir bölümünü *el işine* ayırarak Parti sorumluları yapmalıdır.

Ancak, bu örgütün bir sürü zayıf noktası vardır: 1. Üretim aynı nicelikte, çoğu kez de aynı nitelikte olmadığı için, ürünün paylaştırılması her ortaklaşmacı bucakta, her bölgede aynı sonucu

vermemektedir: bu ayrılık zamanla artıp birtakım sorunlar doğurabilir. 2. Kültür devriminin başlarında son derece sınırlı olan makinalaşma, ortaklaşa çalışmanın görevli takımlarca denetlenmesini daha da güçleştirecektir (denetleyiciler gerçekte aile topluluklarıdır). 3. Sistemin kentlerde karşılığı yoktur: olsa olsa, tecimsel örgütler aracılığıyla, sermayeci düzene özgü çarklara katılabilir. 4. Çin toprakları üstünde yoğun bir nüfus bulunduğu, elde edilen ürünün beşte dördü yerinde tüketildiği, dolayısıyla bir ortaklaşmacı bucaktaki bireysel gelir (mal ve para kazancı) kentlerdeki bir işçinin gelirinin *yarısından az* olduğu için, köylerle kentler arasındaki ilintiler sorunu iyice kaygı verici bir hal almaktadır.

Köylerde olup bitenler, Mao için, hem olumlu, hem de kırılgandır. Kurulan yapılar ancak kentler de «devrimden geçirildiği» oranda sağlamlaşacaktır.

Planlamanın yön gösterici ilkesi «tarımı temel, sanayii ise yön verici etken olarak almak»tır. İyi ama, «yön verici etken» toplumcu-olmayan bir mantığa göre gelişiyorsa, «temel» ne olacaktır? Ortaklaşmacı bucakların anlayışını, aktöresini vakit geçirmeden kentlere benimsetmek gereklidir. Yoksa girişilen bahis yitirilecektir. S.S.C.B.'nin ardından, Çin de ister istemez anamalcılığın geri getirilmesi yoluna girecektir. Devrimci meşale yeni kuşağa aktarılamayacaktır.

NEDEN «EKİNSEL» CEPHE?

Mao'nun amacına varmak için kullanacağı araç, ordudur. Merkez Yönetim Kurulu'na «büyük atılış»ın eleştirisini... ve tabiî o arada özeleştirisini yapmamak için gelmediği günlerde bile egemen olmaktan geri kalmadığı «özel alanı»dır ordu. Kendisi tarafından kurulduğu, esinlendirildiği, yetiştirildiği için, ordu hep Mao'ya bağlı kalmıştır. Tarımsal komünizmin en dolaysız anlatımıdır. Üyelerinin ezici çoğunluğu köylerden gelmektedir. Dikkatli bir seçme yapılmaktadır, çünkü yaş sınıfları toptan askere alınamayacak kadar kalabalıktır. Böylece uzun süre silah altında kalan

(hizmet süresi piyadeler için dört, öbür sınıflar içinse beş yıldır) bir seçkinler takımı ortaya çıkmaktadır; bu takım için siyasal eğitim askerî öğretim kadar önemlidir.

Savunma Bakanlığı'nda Peng-Teh-huai'nin yerini Lin Piao alalı, Genel Kurmay Başkanlığı'na da Huang Ko-şeng'in yerine Lo Yui-şing geleli beri, öncelik halk savaşının hazırlığına verilmişti. Ağır silahlarla donatılmış çağdaş bir ordu kurma yanlısı (ve tabiî ister istemez S.S.C.B.'nin haraçlısı) kişiler sorumlu görevlerden uzaklaştırıldı. Amerikalılar Kuzey Vietnam'ı bombaladıkları zaman (1965) bunların etkisi yeniden duyulur, Hindiçini yarımadasındaki birliklerini 500 000'e çıkarırlar. Aralarında Lo Yui-şing'in de bulunduğu kimi subaylar, ülkeyi gerekli savunma araçlarından yoksun bırakmanın akıllıca bir iş olup olmadığını merak ederler. Böyleleri hemen temizlenir. Lo Yui-şing Genel Kurmay Başkanlığı'ndan ayrılmak zorunda kalır. Yine 1965 yılında, Başkan'ın yapıtlarından seçmeler bütün birliklere dağıtılır. Bu, ünlü *Küçük Kızıl Kitap*'ın ilk baskısıdır. Bundan böyle ordu, Lin Piao'nun kendisine yükleyeceği bütün siyasal görevlere hazırdır.

Mao genel amacı saptamış, askerî güçlerin denetimini tam anlamıyla sağlamıştır. Şimdi artık işe girişebilir.

Mantık, kavgayı iş kurumlarına sokmasını gerektirirdi. Gerçekten de, üretim ilintilerini orada değiştirmek, ortaya çıkan toplumsal ayrılıkları orada silmek, kentsoylu düzenin artıklarını ve yeni filizlerini orada yoketmek gerekliydi. Oysa Mao oraya saldırmaz. Aylarca, fabrika ve yazıhaneler kesimi tam bir dinginlik içinde kalır. İşçilerle ücretliler, bile bile, doğan sarsıntıların dışında tutulur.

Bunun iki açıklaması var. Bu kesim, Parti aygıtının en sağlam biçimde elinde tuttuğu alandır. Liu Şao-şi içsavaş sırasında, kentlerdeki gizli eylemin başlıca örgütleyicilerindendi. Savaştan hemen sonra, 1965'te aşağı yukarı yirmi milyon üyesi bulunan sendikaları onun yoldaşları örgütledi. Ancak bunun yanında, işçilerin parti görevlileriyle birlikte, epey ayrıcalıklı bir toplumsal

katman yaratmış olmaları da vardır. Yararlandıkları ücret artışlarının değerini bilecek kadar haberleri vardır köylerdeki yaşamdan. İsteklerini dile getirmekte özgür bırakılsalar, bu isteklerin sertleşme ve eşitlik yönünde olması olasılığı ağır basmazdı herhalde.

Sizin anlayacağınız, bir «emekçi» saldırısı biçiminde sunulan Mao'cu saldırı *emekçi sınıfı çember içine alıp* aydınlar takımını, özellikle de üniversiteli aydın takımını vurarak başlar. İlkin «ekinsel» cephe ateş alır.

Zaten bu cephe hiç bir zaman tam anlamıyla dingin olmamıştır. «Yüz çiçek» döneminde, Parti aygıtına en şiddetli eleştiriler Üniversite'den gelmişti. Dolayısıyla, parti üyeleri «büyük ileri atılış» sırasında Üniversite'nin «seçkinlikçi» anlayışına yöneltilmiş bütün saldırıları desteklemişlerdir. Büyük çoğunluğu köylü olan parti yöneticileri öğretim üyelerinin küçümsemesine dayanamıyorlardı. 1958'de üniversite öğrencilerinin seçilmesinin değiştirilmesi, öğrenimini üretici çalışmaya sıkıca bağlanması, siyasal eğitime daha çok önem verilmesi ve köylerde binlerce okul kurulması gerektiğini belirtince, hiç koşulsuz desteklediler Mao'yu. Pek çok üniversite öğrencisi «yeniden tabana gönderildi», öğrenciler çalışabilsinler diye birtakım küçük fabrikalar okullara ayrıldı.

«Büyük atılış»ın başarısızlığa uğraması bu hareketin gerilemesine yol açar. Yeniden üniversite öğrenimine, yeteneklere ve istidatlara ağırlık verilir. Sanayi ve yönetim alanlarının büyük gereksinim duydukları görevlileri hazırlamak üzere alabildiğine ayıklayıcı bir dizge kurulur. Öğrencileri üniversiteye hazırlayan seçme okullar, orta dereceli teknisyenlerle eğitmenleri yetiştiren ve tam gün çalışan okullar, bir de okula gidebilecek büyük öğrenci kitlesini toplayan ve yarım gün çalışan okullar vardır.

Bu gibi önlemler (tedbirler) pek çok kişiye, o arada da «Büyük atılış» sayesinde Üniversite'ye girebilmiş halk çocuklarını incitiyordu. Pekin Üniversitesi'ndeki kültür devrimi üstüne çok ilginç bir inceleme yazan Victor Nee ile Don Layman, Kore'de savaşmış eski askerlerden olup da 1959'da Vuhan Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne yollanan Yuang Şi-kuang'ın anlattıklarını ak-

tarmışlardır. Okul arkadaşlarını beden çalışmasına alışmaya iteleyen Yuang, Bölüm Başkanı Li Ta'nın engellemesiyle karşılaşır. «Li Ta'nın kara çetesi, diye yazıyor Yuang, felsefeyi bir genel bilim haline getirmekle öğünüyordu; bunun için, Bölüm'de matematik, kimya, yaşambilim (biologie), güzelduyu (esthétique), ölmüş diller, Çin felsefesi tarihi, yabancı felsefeler tarihi, Çağdaş Çin tarihi, çağdaş uluslararası tarih, ruhbilim ve mantık dersleri –sözün kısası yirmiyi aşkın ders– okutulmaya başlandı. Bu dersler eski ve bize yabancı, derebeylikten kalma, sermayeci ve saptırımcı şeylerle doluydu. Dört bir yanda «kentsoylu uzmanlar» arayıp «Konuşmalar» yapmak üzere üniversiteye çağırdılar; bunlar, yaptıkları konuşmalarda tüm zehirlerini saçmaktaydılar. Başkan Mao'nun kitapları «başvurulacak yapıt» sayılıyordu... Ben, önce, izleyeni sınıf kavgasından uzaklaştıran bu derslerin kaldırılmasını istiyordum. Ama olumsuz yanıt alıyordum.... Ta içimde, böyle giderse, Mao'nun düşüncesini kendime mal edemeyeceğim gibi, devrimci istemimin aşınacağını, devrimci bilincimin çürüyeceğini duyuyordum.» Ve sonunda Yuang Üniversite'den ayrılır.

Yuang Şi-kuang'larla Li Ta'lar arasında artık ne ortak bir dil vardır, ne de bir uzlaşma olanağı. Pek çoğu Kuomintang'a karşı yürütelen kavgaya katılmış öncü aydınlar olan öğretim üyeleri, öğretimin propagandayla karıştırılmaması gerektiği görüşündedirler. Onlar, sonradan devrimin hizmetinde kullanabilsinler diye öğrencilere elden geldiğince çok bilgi vermeyi kendilerine görev saymaktadırlar. İşte bu noktada, Parti'deki «gerçekçi» yöneticilerle birleşmektedirler. «Gerçekçi» yönetcilerse hiç kuşkusuz birer özgürlükçü değildirler. Bunlar, sanatın ve yazının (edebiyatın) siyasal buyrukların dışında kalabileceğine, sınıf kavgasının hizmetine verilmeyebileceğine akıl erdirememektedirler. Bu alandaki görüşleri son derece basmakalıptır ve Stalin Rusya'sındakilere çok yakındır. Ama Sovyetlerden ayrı olarak, bilimin ve teknolojinin gelişmesinden yanadırlar. Dolayısıyla, öğretim düzeyinin düşürülmesini değil, yükseltilmesini istemektedirler.

Özellikle Pekin Opera'sında yapılan düzeltimle kendini gös-

teren ve birtakım yazarlarla sanatçıları hedef alan toplumcu eğitim hareketi (1963-64), işte bu yüzden üniversiteye dokunmadı herhalde. Ancak, yine de «yüz çiçek» dönemindeki saldırıları bağışlamamış, öğretim üyelerinin elindeki somut ayrıcalıkları kıskanan bir sürü partili üniversiteye karşı güvensizlik duymaktadır. Bu noktada, «üst yöneticiler»le partinin orta dereceli görevlileri arasında bir tutum ayrımı vardır. *Mao bu çatlağı görmemezlik edemez elbet.* Büyük aydınları eleştirirken, partili yoldaşların çoğunun ardına düşeceğini bilmektedir. Ayrıca, «üst yöneticiler»in kendisine kafa tutmaya kalkışamayacakları biricik alanın öğreti olduğunu da bilmektedir.

İşte bu yüzden, 1966 ilkbaharında ilk geniş çaplı saldırısını Pekin Üniversitesi'ndeki yetkililere yöneltecektir.

MAO TUZAK KURUYOR

İlk düşmanlık belirtileri birkaç ay önce –1965 Ekim'inde– görünüşte küçük sayılacak bir olay dolayısıyla ortaya çıkmıştı. Mao, Siyasal Büro Başkanlığı'ndan, aynı zamanda Pekin Belediye Başkan Yardımcılığı yapan tarihçi Vu Han'ın yazdıklarının mahkûm edilmesini istemişti. Dileği yerine getirilmeyince, Pekin'den ayrılmaya, eşi tiyatro oyuncusu Şieng-şing'i de yanına alarak Şangay'a çeklimeye karar verdi. Eşi, Şangaylı bazı aydınlarla parti yöneticilerine Mao'yu böyle davranmaya iten nedenleri açıkladı ve 10 Ekim 1965'te genç gazeteci Yao Vin-Yuan'ın imzasıyla Vu Han'ı kıyasıya eleştiren bir yazı çıktı.

Söz konusu yazının Parti kurmayları arasında yarattığı heyecanı anlayabilmek için, Vu Han'ın, efendisinin keyfî yargısına kurban giden, dürüst ve yiğit bir İmparatorluk görevlisinin başına gelenleri anlatan *Hai Juey'in Görevden Alınışı* adlı tarihsel oyunu yazdığını bilmek gerekir. Oyunun ilk gösterisi 1962'de, yani 1959'da görevinden uzaklaştırılan Mareşal Teh-huai'nin eski yerine getirilmeyi istediği günlerde yapılmıştı. Dolayısıyla, oyunda Mao'nun hoşgörüsüzlüğüne yöneltilmiş açık bir ima ve bağışlayıcı

olma çağrısı görülmüştü. Daha doğrusu, Mao oyunu böyle yorumlamıştı. Ancak, o sırada yazarın cezalandırılmasını istediği sanılmıyor. 1962 yılı, aynı zamanda, «büyük atılış»ın başarısızlığa uğradığı, doğal yıkımların doğurduğu sonuçların Mao'yu zayıf düşürdüğü dönemdir. İşe el atmaya karar verdiğinde, oyunun oynanışının üzerinden iki yılı aşkın süre geçmiştir. Dolayısıyla bu öfkeden doğan bir davranış değil, uzun uzun düşünülerek girişilmiş bir edimdir.

Mao, Siyasal Büro'nun görüşünü hesaba katmayarak, ancak yüksek katlardaki yöneticilerin bildiği bir kavgayı kamuoyuna yansıtarak Parti içindeki yasalardan birini bile bile çiğnemektedir. Yardımcısı Vu Han aracılığıyla, asıl, Pekin Belediye Başkanı, tehlikeli bir rakip saydığı Peng Şen'i hedef almaktadır. İlk «hedefi» odur. Peng Şen, yumruğun kimden geldiğini hemen anladı. Yao Ven-yuan'ı şiddetle kınadı, ama Vu Han'a da vakit geçirmeden özeleştiride bulunmasını salık verdi. «Başkan»ın attığı bombayı zararsız hale getirmek gerekliydi. Kısa bir süre sonra da, Peng Şen, Parti Yönetim Kurulu'nun dört üyesiyle birlikte «ne S.S.C.B.'de, ne de öbür toplumcu ülkelerde çözülememiş bir soruna el atmayı, öğretim alanını her türlü kentsoylu düşünceden arıtmayı» amaçlayan ortak bir çalışmaya girişti. «Merkez Yönetim Kurulu'nda oluşan ilk kültürel devrim küme»sidir bu. Yapılan şey, tamı tamına bir savunma ateşidir.

Gerçekte, Pen Şen «Başkan»ın kurduğu tuzağa düşmüştür. Kültürel alanda işlerin iyi gitmediğini kabul etmiştir. Mao şimdi, işlerin Peng Şen'in dediğinden de kötü gittiğini, Pekin Belediye Başkanı'nın gerçekleri saklayarak öğreti kesimine sızmış bulunan saptırımcı ve toplumculuğa karşı kişilerle suçortaklığı ettiğini göstermeye çalışacaktır. Başkan, Peng Şen'in «yetersiz» bir toparlama savaşımına girişmesini beklemektedir. Ondan sonra orduyu harekete geçirecektir. 1966 Nisan'ında, hantmı Şieng-şing «Ordu içindeki sanatçı ve yazarları biraraya getiren bir toplantıya» başkanlık eder. Bu toplantının dört bir yana dağıtılan tutanağı, Peng Şen'in öne sürdüğü savları tersine çevirmekte, eğitsel alan-

daki «kapkara çizgi»ye parmak basmaktadır. Birkaç gün sonra, ordunun çıkardığı günlük gazete, içlerinde hiç kuşkusuz Vu Han'ın da bulunduğu Peng Şen'in en yakın arkadaşlarını doğrudan doğruya suçlayacaktır.

Mao henüz siyasal olarak işe karışmamıştır. Ama pek çok parti yöneticisiyle görüşmektedir. Onlara, «Üniversite içersindeki büyük kliğe» saldırılması gerektiğini söyler; saldırılacaklar arasında, Lu Ting-yi'nin yönettiği, «cehennem tanrılarının sarayı haline gelmiş bulunan» Merkez Yönetim Kurulu Propaganda Bölümü de vardır. Liu Şao-şi'ye ve Teng Hisao-ping'e karşı daha tek bir laf edilmemektedir: Mao, yarıştığı kimselerle, öğreti kesimindeki yetkisini arttırmaktan başka erek gütmediği izlenimini yaratmak istemektedir: Parti yönetimini tepetaklak etmek niyetinde olduğunu kimseciklere göstermez. Böylece, Parti yönetimi tek cephe halinde karşısına çıkmayacaktır. Liu Şao-şi Peng Şen'le Lu Ting-yi'yi harcar, kültürel devrimi (doğabilecek zararları, yani «aşırı solcu» sapmaları önlemeye uğraşarak) iyi yola sokmaya çalışacak «çalışma kümeleri»nin yönetimini kendi üstüne alır.

Mao hiç sesini çıkarmaz. Pekin'den ayrılır, bütün taşra illerini dolaşır. Liu Şao-şi'nin, üniversite öğretim üyeleriyle aydınlara uygulamak istediği köklü önlemleri alamayacağını bilmektedir. Ama zaten asıl beklediği, Liu'nun geçmiş zayıflık ve yanılgılarının dökümünü çıkarmaktır. Ona karşı da bir zamanlar Kruçef'e, kısa bir süre önceyse Peng Şen'e uyguladığı yöntemi kullanmaktadır: rakibini hiç istemediği sorumlulukları yüklenmeye zorlamak, sonra kararsızlık ve çelişkilerini ortaya vurmak. O arada, üniversitedeki yetkililere karşı yürütülen başkaldırıyı yüreklendirir. Böylece, 25 Mayıs 1966'da, Pekin Üniversitesi duvarlarına ilk «Marx'çı-Lenin'ci *dazibao*», yani rektörleri, öğretim üyelerini ve Belediye yöneticilerini açıkça eleştiren duyuru yapıştırılır. Bu duyuruyu yazanlar da eleştirilenlerce eleştirilir, öğrencilerin çoğu, çekimser ya da düşmanca bir tutum takınır. Sessiz çoğunluk, ancak Mao'nun kendisi savaşa girdikten sonra başkaldıranları tutacaktır. Ama yine de bütün üniversiteler çalkalanır. Liu Şao-şi ipin ucunu

biraz daha bırakmayı sakınımlılık sayar: Pekin Belediyesi'ndeki yöneticiler değiştirilir.

Ama 17 Temmuz'da Mao Pekin'e döner, saldırının yönetimini eline alır. Bir gün önce, Yang Çe-Kiang'daki ünlü on beş kilometrelik yüzmesini tamamlar ve bu başarıyla ilgili geniş yayın, bundan böyle Lu Ting-yi'den kopara kopara alınan Propaganda Bölümü'nü tam anlamıyla denetlediğini kanıtlar. Döner dönmez, Ağustos'un ilk günlerinde yapılmak üzere Merkez Yönetim Kurulu'nu toplantıya çağırır. Görünüşe göre, kendisine düşman olduğu bilinen kimi üyelerin toplantıya katılmasını önlemek için ordudan yararlanmıştır. Bu üyelerin «yerini» başkaldıran öğrenciler almıştır. Böylece, «çalışma kümeleri»nin etkinliğini mahkûm ettirip kültür devriminin temel yasası yerine geçecek on altı maddelik bir karar aldırmayı başarır. Şimdi artık, sağcı ve saptırımcı kişilerden kurtulmak üzere, birtakım sarsıntılara yol açmaktan çekinmeksizin kitleleri harekete geçirmeye sıra gelmiştir. «Çok ciddî davranışların dışında, kültür devrimi sırasındaki eylemlerinden ötürü üniversite ve lise öğrencilerine hiç bir ceza» verilmeyecektir. Buna karşılık, öğrencileri «aşırı solcu» ve «karşı-devrimci» diye niteleyenlere saldırılacaktır. Ancak bu saldırı akıl yoluyla yürütülecek, bedensel zorlamaya başvurulmayacaktır. Partili yöneticilerin % 95'inin iyi, ya da iyiye yakın oldukları unutulmamalıdır.

Çok önemli bir köşe dönülmüştür...

Kültür devriminin türlü olaylarını anlatmaya değil, yalnızca belli başlı dönemlerinin altını çizmeye çalışacak (Kızıl Muhafızlara, işçi direnişine, aşırı solun temizlenmesine değinecek) anlatımızı sürdürmezden önce, girişilen kavganın ne anlattığını araştırmak yerinde olur.

Amacın parti elindeki siyasal gücü kitlelere aktarmak değil, kendi açısından, kitlelere daha çok hizmet edecek bir parti yönetimi kurmak olduğu kabul edilirse, Mao'nun uyguladığı savaş yöntemi hiç eksiksiz anlaşılır. Bunun için orta dereceli yöneticileri gözetmek, onları giriştiği kavganın doğruluğuna inandırmak,

aynı zamanda da, karşısına dikilenlerin ikiyüzlülük ve kararsızlığının tutarsızlığını göstermek gereklidir. Kullandığı iki «vurucu güç»ten biri nicedir avucunun içindedir: ordu. Öbürü bilinmeyen bir güçtür: öğrenci gençlik. Mao işte bu alanda müthiş bir gözüpeklik göstermiştir. Gençlikte yatan patlayıcı gizligücü sezmiş, nerelere varacağı kestirilemeyen bir hareketi başlatmıştır.

Mao'ya düşman diye bilinen partili «üst yöneticiler»in (Liu Şao-şi, Teng Hsiao-ping, Peng Şen ve Lu Ting-yi'nin) tutumlarıysa çok daha az açıktır. Çünkü karşı çıkışlarının kertesi bilinmemektedir. Bu insanların deneyci, ya da isterseniz şöyle diyelim, «gerçekçi» oldukları söylenmiştir bize. Bir zamanlar koşulsuz hayran oldukları «yaşlı önder»in ülkenin karşılaştığı sorunlar tarafından aşıldığı görüşündeymişler. Peki ama, bunlar Mao'yu bütünüyle işten uzaklaştırmak niyetinde miydiler acaba? Çok olasılığı yok bunun. Çinliler için, kendisine yöneltilen yeni tapınmanın âyin törenleri gelişmezden önce de kutsal bir kişidir Mao.

«Yüksek yöneticiler»in başlıca zayıf yanı da budur zaten. Mao istediği an onları kamuoyu önünde kınayıp ele verebilir. Onlarsa, Mao'yla açıktan açığa çarpışamazlar. İzleyecekleri yol onu birtakım uzlaşmalara zorlamak ya da oldu bittiye getirmektir. Aldıkları kararlar halkın onayını sağladığı zaman bu amaçlarına ulaşmaktadırlar: «büyük atılış»ın getirdiği zorlamaların gevşetilmesi, işçi ücretlerinin arttırılması gibi işler bunlar arasındadır. Ama Mao kendilerine yazın ya da üniversiteye öğrenci alınması gibi halkın kayıtsız kaldığı ya da iyi gözle bakmadığı bir alanda saldırdı mı, geri çekilmeleri, zaman kazanmaya çalışmaları gerekmektedir.

Bu kurallar çelişkilerden yoksun olmayan –ayrıca hangi oyunda çelişki bulunmaz ki?– ama demokrasiye tümden yabancı bir oyuna uymaktadır. Mao'nun şu ya da bu koşul ve durumda haksız olduğunu yazmak kimsenin aklına gelmiyor elbet. Fransız yazarı Beaumarchais zamanındaki gibi bir tiyatro oyununda birkaç ima yapılıyor: o kadar. İki ayrı görüş hiç bir zaman açıkça karşı karşıya gelmiyor. Çünkü tek bir sorun karşısında ancak

bir tek «doğru» karara varılabilir. Dolayısıyla, bu kararı onaylayanlarla onaylamayanları, ama onaylıyormuş gibi davrananları birbirinden ayırmak gerekir.

Gazeteci K. S. Karol kültürel devrimden önceki aylarda Çin'deydi. Gelenekçi yazarların önderi Şeu Yang'la uzun uzun konuştu; Yang, yıllarca «saptırımcılar»ı adım adım kovalamış, özellikle romancı Ting Ling'i suçlamakla ün kazanmıştı. Karol, bu konuşmalar sırasında, «Kruçef'çilik»le toplumculuğa yabancı etkilere yöneltilmiş uzun bir yergiyle ateşli bir Mao'culuk savunmasını banda almıştır. Şeu Yang, sırayla okulcu resmi, aydınların üretime katılmasını ve emekçi sınıfının kafa eğitimini savunmuştur. Bu adam, eğer sonradan birtakım tehlikeli korumalara hedef olmadıysa, mutlaka tımarlı bir ikiyüzlüydü. Çünkü 1966 Temmuz'undan sonra, basın tarafından «Mao'nun sanat ve yazın alanlarında belirlediği çizgi»ye karşı çıkmak, «sermayeci ve derebeyci sanatı savunan, Parti'ye karşıt kliği» korumakla, «bir Kruçef hayranı», «yüzde yüz karşı-devrimci bir saptırımcı», «güleryüzlü bir engerek yılanı» olmakla suçlanmıştır.

Bu olaylarda ne bir «Doğulu» davranışı, ne de «emekçi sınıfının» aktöresini gösteren bir işaret görmemek gerekir. Bu yalnızca, akıllıca ya da salakça, ince ya da kaba bir biçimde ortaya vurulabilecek, ama akılcı tartışmayı konudışı bırakan ilkel bir tutumdur. Onu kentsoylu demokrasinin düzmece görüntüleriyle karşılaştırmak fazla kolaydır. Mazx'la Troçki, Mao'dan önce Stalin'in sahip çıkacağı bu düşünsel evrenin tam karşı kutbundaydılar zaten.

KIZIL MUHAFIZLAR

1966 Ağustos'unda, bazı okullarla üniversitelerde görülen «kızıl muhafız» örgütleri açıkça yüreklendirildi. Yıldırım hızıyla çoğaldı örgütler. «Kızıl muhafızlar»ın çoğu 12-18 yaşındadır. Geçmişin sürüp gidişini simgeleyen her şeye saldırmaktadırlar. Eski anamalcıların evlerine girip altınlarını, değerli taşlarını el-

lerinden almaktadırlar. Sokakların adını değiştirmekte, eski imparatorlarla aksoyluların resimlerini kızıla boyamaktadırlar. Yetkililer, sakınımlı davranmak için, önce müzeleri, sonra da liselerle üniversiteleri kapatırlar. Parti ve ordunun haber yayma örgütleri bütün ülkeye Pekin'deki «kızıl muhafızlar»ın bu oyun kokan etkinliklerinin coşkun anlatısını yayarlar. Her yerde buna benzer örgütler kurulur. Lise ve üniversite öğrencileri kitle halinde bunlara katılırlar. Kısa bir süre sonra (31 Ağustos'ta), deneyleri karşılaştırmak üzere Başkent'e gelme buyruğu çıkar.

Bunun üzerine, milyonlarca gencin masallara özgü bir hava içersinde Pekin'e yollanışına tanık olunur. 1966 yılında Başkent'e yürüyen öğrenci sayısının altı milyon, tüm kültür devrimi dönemindeyse on beş milyon olduğundan söz edilir. Eğer öyleyse, lise ve üniversite öğrencilerinin hemen hemen tümünün harekete katılmış olmaları gerekir. Tattıkları mutluluğu anlayabilmek için, o güne dek, trenle yolculukların zorunluluktan ötürü küçük bir yurttaş azınlığına (parti üyelerine, uygulamacılara, aydınlara, subaylara ve seçilmiş temsilci kurullarına) ayrıldığını bilmekte yarar vardır. Ulaşım araçlarının yetersizliği, ücretlerin düşüklüğü, emekçilere yıllık izin vermeme olanaksızlığıyla açıklayabiliriz bu durumu. Oysa, birden, koskoca bir gençlik kitlesi için, Pekin'e parasız gidebilme, ve yolda, başka türlü ömürleri boyunca göremeyecekleri binlerce harika şeyi görme fırsatı doğmaktadır.

Bu büyük göçün bir de «ağırlanma» sorunu vardır elbet. Olağandışı bir örgüt kurmadan milyonlarca kızla oğlan bir yerden ötekine aktarılamaz, barındırılamaz, beslenemez, hastalananlara bakılamaz. Bu örgütleme işini ordu üstüne alır. Öğrencilere tren ayrılmasını, yemek sağlanmasını ordu yürütür ve kanatları altına aldığı gençler arasında disiplini o sürdürür sezdirmeden.

On beş milyon lise ve üniversite öğrencisi, az şey değildir. Ama bu çocuklar *halk kitlesi* midirler? Komünist Gençlik Birliği, sendika örgütleri ve Parti, hareketin dışında tutulmaktadır. Oysa, yalnızca Gençlik Birliği'nin *otuz* milyon üyesi vardı. Örgütte, «kızıl muhafızlar»dan daha çok genç bulunmaktaydı, ama

aygıtı az çok Liu Şao-şi'ninkine bağlıydı. Dolayısıyla, onu harekete geçirmek söz konusu olamazdı.

«Kızıl Muhafızlar» 1966 sonbaharında ve kışın ilk aylarında büyük etkinlik gösterdiler. Sayısız kümelere ayrılmış, az çok sıkı bir bağla «Genel Kurmay Karargâhları»na bağlanmışlardı. Bu «Karargâhlar» kısa sürede birbirleriyle yarışa başladılar. Hepsi Mao'ya sahip çıkıyor, birbirlerini «saptırımcılık»la suçluyorlardı. Öyküleri onları çekip çeviren kişilerinkiyle özdeştir ve tabiî hiç de yalın değildir.

Merkez Yönetim Kurulu çerçevesinde, kültür devrimini yönetmekle görevli (Lin Piao, Şen Po-ta ve Kang Şen'den oluşan) «Merkez»kurulana dek, bir sürü kişi yetki basamaklarını tırmanmak üzere olaylardan yararlanmayı umabilirdi. Örneğin, ansızın Parti aşamalanmasında dördüncü sıraya getirilen, ve yine aynı apansızlıkla, rakibi Şen Po-ta'ya savaş açmasından sonra işbaşından uzaklaştırılan, Propaganda Bölümü Başkanı Tao Şu'nun durumu böyledir galiba. Çatışma boyunca, Tao Şu Kızıl Muhafızlar'ın 1 ve 2 numaralı «karargâhlarını» denetlemiş, Şen Po-ta ise 3 numaralı «karargâh»a eylem konusunda esin vermişti. Kavga sırasında kanlı dövüşlere tanık olunmuştu. Daha sonra, Tao Şu'nun «görünüşte solcu, gerçekte sağcı», ikiyüzlü bir adam olduğu söylenmiştir.

Her şeye karşın, Aralık ayından sonra, «kızıl muhafızlar» olayların merkezinde görünmez olmuştur. Her ne kadar köylüler olup bitenlerin dışında kaldıysa da, kentliler sonsuza dek edilgin kalamazlardı elbet: işte o zaman işçi sınıfı girdi sahneye.

ŞANGAYLI İŞÇİLER

İlk toplumsal (yalnız siyasal değil, toplumsal) çatışmalar, ülkenin başlıca sanayi kenti Şangay'da patlak verir. Resmî yoruma bakılırsa, bütün kusur Şangay'daki Parti Genel Yazmanı ile Yazman Yardımcısı'nındır. Bunlar, şu kötünün kötüsü Tao Şu'nun etkisinde kalmışlardır. Öne sürülen sava göre bu ikisi, «dev-

rimci ayaklanmacılar»ın kurduğu örgütün doğru konumunu değerlendirememiş, buna karşılık, kaygı verici «alacalı muhafızlar» hareketini desteklevip korumuşlardır. «Merkez» kendilerine kötü yolda olduklarını bildirince, «iktisadiyatçılık» silahına başvurmaktan, başka bir deyişle yan tutarak bazı emekçilerin ücretini arttırmaktan, maddî isteklerde bulunma sorununu alevlendirmekten çekinmemişlerdir. Kandırılan işçiler işbırakımına gitmişlerdir. «Merkez» o zaman her şeyi yerli yerine oturtmak, «devrimci ayaklanmacılar»ın «işbaşına gelmeleri»ne izin vermek zorunda kalmıştır: Şangay ortaklaşmacı yönetimi kurulmuştur. Bu da kısa bir süre sonra yerini, «Merkez»in gösterdiği temel üzerine oturtulmuş, yani ordunun yardımıyla kurulmuş devrimci bir kurula bırakacaktır.

Herkese örnek olacak bu anlatı gerçeği pek kötü yansıtmaktadır. Pekin'den gelen ilk «Kızıl Muhafızlar» Şangay'da pek hoş karşılanmamışlardır. «Devrimci ayaklanmacılar» örgütü, başlangıçta, «Alacalı Muhafızlar»dan sayıca epey gerideydi; bu ikinciler, Parti Yönetim Kurulu ile sendikaların onayıyla, üniversite öğrencileri ve işçiler tarafından kurulmuştu. İki kümeyi karşı karşıya getiren olayları açıklamak pek kolay değildir. İkisi de Mao'ya sahip çıkmaktadır elbet, kisi de Pekin'e temsilciler gönderir. Ama şurası hemen hemen kesindir ki, ortaya çıkan yetki bunalımı işçileri başkaldırmaya itmiş, *o güne dek gün ışığına çıkamayan birtakım isteklerde* bulunmaya itelemiştir.

Aralık ayı, para ödüllerinin dağıtıldığı, ücretler hanesine kârdan belli bir pay ayırma ayıdır. Dümeni hâlâ ellerinde tutan, ama kendilerini tehlikede hisseden kimselerin sevimli gözükmekte çıkarları varsa. Şangay'da ücretlerin arttırılması konusunda açılan tartışmaya karşı çıkmadıkları sanılıyor. Eskiden hiç bu denli ateşli davranmayan sendikalar, kimileri birbiriyle çelişen istekleri defterlerine geçirirler (işçilerin bir bölüğü para ödüllerinin arttırılmasını isterken, öbürleri de kaldırılmasını dilemektedir). İşçilerle memurlar, özetle *çalışma süresinin kısaltılmasını, çalışma hızının düşürülmesini, bölgeler arasındaki ayrımın ortadan kaldırıl-*

masını, çıraklık döneminin azaltılmasını, geçici emekçilerin durumunun değiştirilmesini istemektedirler.

Bu son isteğin Şangay'da özel bir önemi vardır. Pek çok köylü birkaç aylığına büyük kente çalışmaya gelmekte, sonra yine ortaklaşmacı bucaklarına dönmektedirler. Bunlar hem kentte kalabilmek, hem de, özellikle kentli arkadaşları kadar ücret alabilmek arzusundadırlar. Çünkü, onları köye dönmeye zorlamak ve başka köylülerin iştahını kabartmamak için, bu köylü emekçilere kentlilerden daha düşük ücret ödenmektedir.

Şangay halkının kıpırdanmaya başladığını anlar anlamaz, «Merkez» artık kültür devriminin işçi sınıfına da uzatılması gerekteğine karar verir. Bu, girişimin karşı yanındakilere bırakılamayacağı, son derece önemli bir kesimdir. İşçilerin de eleştiri haklarını kullanmaları gerektiği öne sürülür. Ama bu yetmez. Sendikalar, Liu Şao-şi'ye yakın insanlarca yönetilmektedir. «Merkez», bunların Pekin'deki yerlerini işgal ettirir. Yeni bir yönetim kurulu işbaşına getirilir, bu kurul geçici iş sistemini gözden geçirmeye söz verir. Yeni kurul, on beş gün sonra Çu En-lai tarafından yadsınır, daha önceki sözlerini yalanlamaya zorlanır. O arada, Şangay'da durum gittikçe gerginleşmektedir. «Alacalı Muhafızlar» büyük toplantılar düzenlerler. «Devrimci Ayaklanmacılar» karşı saldırıya geçerler. Ölenler, yaralananlar olur. Parti Yönetim Kurulu ile Belediye hiç işe karışmaz, «Alacalı Muhafızlar» duruma egemendir, dokuma ve iplik sanayiini, posta işlerini ve ulaştırma dalını etkileyen bir işbırakımını başlatırlar.

On gün sonra işbaşı yapılır. «Devrimci Ayaklanmacılar» gazeteleri ele geçirip halka «ivedi bir çağrı»da bulunmayı başarmışlardır. Özellikle radyo, 11 Ocak günü, Kültürel Devrim Kümesinin, hükümekin ve *Merkez Yönetim Kurulu Askerî Yarkurulu'nun* «Devrimci Ayaklanmacıları» destekleyen bir bildirisini yayınlar. Durum kısa sürede tersine döner. Fabrikalarda, işbaşı yapılmasını, daha da önemlisi işçilere daha geniş yetki verilmesini amaçlayan «Üretim Kurulları»nı kurulur.

Demek ki, işçi sınıfı içersinde iki akım görülmektedir: bun-

lardan birincisi hâlâ birtakım isteklerde bulunmakta; ikincisiyse, kurumların yönetiminde önemli değişiklikler elde etme koşuluyla, o gün için, söz konusu isteklerin bir bölümünden vazgeçmeye yanaşmaktadır. Savaşın sona ermesinden üç hafta sonra, «Şangay ortaklaşmacı yönetimi» kurulur. Belediye ve Parti Yönetim Kurulları'nın yetkilerini üstüne alır, ve «işçi sınıfı diktatörlüğünün yeni bir yerel örgütlenme örneği»ni temsil ettiğini öne sürer. 1967 Şubat'ının sonunda, Şangay Belediyesi Devrimci Kurulu'nun bu ortaklaşmacı yönetimin yerini aldığı duyurular; yeni Kurul'da yeni örgütlerin yanında, saptırımcılardan temizlenmiş Parti ile Ordu'nun temsilcileri de bulunmaktadır.

«Merkez», «halk kitlelerinin girişimi»ni desteklemek, ama aynı zamanda *denetlemek* istemektedir. Ücret artışı, çalışma saatlarının azaltılması diye bir şey olamaz (önce günde sekiz saat çalışmak, ondan sonra kültürel devrimle uğraşmak gereklidir), geçici işlerin yürürlükten kaldırılması da öyle. Çin'in iktisadî yaşamı bu istekleri karşılayacak güçte değildir. Buna karşılık, kurumlarda yeni bir hava yaratmak, bütün çalışanları biraraya getiren kurullar oluşturmak, ücret ayrılıklarını azaltmak, para ödüllerini kaldırmak gereklidir. Bunun ötesine geçmek tehlikeli olur. Aşırı eşitlikçilik, yöneticilere gözdağı vermek yok. Şurasını unutmamak gerekir ki, yapılması gereken Parti'yi yıkmak değil, yeniden kurmaktır.

Ancak, Şangay'da başlayıp yavaş yavaş Çin'in bütün sanayi kentlerine uzanan hareketi denetim altına almak da güçtür. Ayrıca, Kültür Devrimi Kurmayı içersinde de «aşırı solcu» bir eğilim belirmiştir. 1967 yılının Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında, yeni birtakım «yetkiye el koyma»lar görülür. Değişik kurumlarda, eşçi kurulları eski yöneticilerle yönetim görevlilerini işbaşından uzaklaştırır, kurumun yönetimini üstlerine alırlar. Bu konuda işçilerin coşkunluğuna seslenir, ama aynı zamanda baskıdan da söz ederler. Birtakım zorluklar ortaya çıkar. İşçilerin bir bölüğü yeni şiçi kurullarına karşı direnir. «Tutucu» diye nitelenen işçi örgütleri kurarlar. Bunlar, Şangay ve Vuhan'da işbı-

rakımına gidecek kadar güçlüdürler. Şiddet hareketleri birbirini kovalar. Kavga, türlü işçi kümelerini çatıştırır. Mao, dinginliği geri getirmek üzere denetleme gezilerine çıkar, ama ancak Ordu'nun araya girmesiyle duruma egemen olabilir.

1967 Ocak'ının sonundan başlayarak, «Merkez» gerektiği zaman devrimcilerin yanında işe karışması için Ordu'ya buyruk vermişti. Ordu «tutucu» güçlerin üstün gelmesine izin veremezdi, bunun için silah kullanma yetkisi vardı. Yerel askerî komutanlığın isteyerek ya da istemeyerek tutacağı yanı şaşırdığı durumlar oldu ve gönderilen buyruklar değiştirildi mutlaka. Ancak, Ordu'nun rolü genellikle kesin sonucun alınmasını sağladı.

«Merkez», yine de 1968 yılı başlarında işçi sınıfı açısından ciddî zorluklarla karşılaştı. O sırada, önceki yıllarda bir köşeye bırakılmış bulunan planlamayı yeniden yürürlüğe koyması gerekmekteydi. Disiplini daha da sıkmak, emekçiler yararına alınmış bütün önlemleri (o arada geçici çalışmayı ilgilendireni de) ertelemek zorunda kaldı. Özellikle madenlerde yeni işbırakımları görüldü. Yetkilerinden yoksun kalan eski yönetim görevlileri, çok zayıf tepkiler gösterdiler. Bunun üzerine Mao, Çu En-lai'nin koruyucu kanatları altında yürütülen *kurallara uydurma girişimi*'nden yana kullandı tüm ağırlığını. Devrimci kurullardan, işlerinden uzaklaştırılan ya da kendiliklerinden giden yönetim görevlilerinin çoğunun geri getirilmesini istedi. Bunları yeniden eğitmeleri, ondan sonra yine aralarına almaları gerekliydi. Devrimin onlara gereksinimi vardı. Eski görevler (yöneticilikler, baş mühendislikler) biçimsel olarak yeniden kurulmayacak, ama o görevleri yönetenlerin çoğunun yalnız devrimci kurullara değil, aynı zamanda, bu kurullar içersindeki daha dar sınırlı, yönetici yarkurullara seçilmeleri sağlanacaktı. Bu noktada, saptanan siyasetin uygulanmasını denetleme işi Ordu'ya düşmekteydi. Ordu, bütün büyük kurumların yönetim kurullarında temsilci bulunduracaktı.

1968 ilkbaharının sonlarında, kurallara uydurma işlemi, hiç değilse işçi sınıfı açısından, tamamlanmış gibidir. İşçi sınıfı yeniden, siyasal yönetim tarafından ayrıcalıklı sayılma hakkını elde

etmiştir. Zaten hiç bir zaman egemen sınıf olarak temsil edilmekten geri kalmamıştır. Ama bunun yanında, azımsanacak bir güç gözüyle bakılmıştır ona. «Kültür devrimi»nin mızrağı işçilerden değil, öğrencilerden, askerlerden oluşmuştu. Bütün Marx'çı kuramcıların işçi sınıfının en ilkel örgütü saydıkları sendikalar, ilkin Parti'nin koruyucu kanatları altına alınmış, sonra dağıtılmıştı. «Merkez»in tutucu saydığı emekçi dernekleri de öyle. *Tıpkı Sovyet ya da Yugoslav sistemi gibi, Çin'in siyasal ve iktisadî sistemi de işçilerin Devlet gücünün denetimi dışında, yani bu güçle özdeşleşen yönetici katmanın denetimi dışında örgütlenmelerini kabul etmektedir.*

İşçilerse, ellerine olanak geçer geçmez, bunu yapmaya çalışmaktadırlar. Hemen işçi kurulları ve meclisleri kurmakta, isteklerini dile getirmekte, birtakım yetkili görevleri üzerlerine almaya çalışmaktadırlar. Macaristan'da, Polonya'da, Çekoslovakya'da böyle olmuştur, *Çin'de de.*

Şangay, Vuhan ve daha başka yerlerde ortaya çıkan işbırakımları, daha önce S.S.C.B.'de gözlemlediğimiz *ücretsel* gerçekliği gözler önüne serecektir. Emekçiler burada da yine artık-emek üreticileridirler –ve ürünün dolaysız dağıtımına karışabilen köylülerin tersine– bu artık-değer'in bölüştürülmesinde söz sahibi değildirler. Ne harcayacakları artık-emeğin niceliğini, ne de bu artık-emeğin yarattığı büyük paraların kullanılma yerini kararlaştırabilirler. Kalkınma planının belli başlı verileri kendilerine aktarılmaz bile (ancak kendi kurumlarını ilgilendiren amaçları tanırlar). Yıllardır Çin'de sayımlama yayınlanmamaktadır[1]. Oysa, yönetim görevlilerinin bir kesimi bu sayımlamaları almakta, bir bölüğü de onların oluşturulmasına hizmet etmektedir. *Bilgi konu-*

[1] Bununla birlikte, Çu En-lai 1971 Şubat'ında gazeteci Edgar Snow'a birtakım genel ipuçları vermiştir. Çin'in toplam üretiminin 120 milyar dolar değerinde olduğunu öne sürmüştür (bunun 90 milyarı sanayiden 30 milyarı tarımdan sağlanmıştır). Buysa 1967'deki Japon, 1969'daki Fransız üretimine denktir.

sundaki bu astlık-üstlük sıralanması, gerçek bir siyasal güç aksoyluluğunu ortaya çıkarmaktadır; o yalnız (yeniden örgütlenen Parti'nin, Ordu'nun oluşturduğu) siyasal bir aksoyluluk değil, aynı zamanda toplumsal bir aksoyluluktur.

Başından beri gördüğümüz üzere, bütün komünist sistemler bu durumu gizlemeye uğraşmaktadırlar. Hepsi, yeni bir siyasal aksoylu sınıfın ortaya çıkışını işçi sınıfı tapınması ardında saklayabileceklerini sanmaktadırlar. Ancak, S.S.C.B.'de bu gizleme son derece köpeksi biçimlere bürünürken, Çin'de yarı dinsel görünüşler kazanmaktadır. Şimdı artık olayı yadsımak değil, aynı zamanda *dualarla ortadan kaldırmak gerekmektedir*.

Burada üç etken önemli rol oynamaktadır: eşitlikçilik, el çalışmasına katılma ve kuramsal eğitim. «Kızıl üsler» döneminin mirası olup ilk beş yıllık plan sırasında (1952-1958) az çok bir köşeye itilmiş bulunan eşitlikçilik, «büyük ileri atılış» sırasında baş köşeye oturtulmuş, 1960-1965 arasında yeniden ortadan silinmiştir, ama «Kültürel Devrimin» başlıca özelliklerinden biri haline gelecektir. Eşitlikçilik gerek dış davranışlarda (giysilerin yalınlığı, Ordu'da rütbelerin kaldırılması, resmî kabullerdeki harcamaların kısılması vb.), gerekse ücret sisteminde kendini gösterir (1-3 arasındaki işçi ücreti merdiveni 1-2'ye indirilir). Yönetim işinde çalışanlar için haftada en az bir gün el işi zorunlu kılınır. Bu önlem, hem işçiliğe gösterilen aşırı saygıyı (bedensel çalışma kutsallaştırılmıştır, başka hiç bir yerde bulunamayacak erdemler taşımaktadır), hem de güçlü bir toplumsal istemciliği (volontarisme'i) dile getirmektedir.

Önemli olan, hiç kuşkusuz, görevlerin nesnel olarak birbirlerinden ayrı kalmaya devam edip etmediğidir, karar çarklarının varlığını bildiğimiz şu bilgi ve haber edinme basamaklanmasından kurtulup kurtulamadığı, işçilerin yetkisinin kurum çerçevesinde yalnızca çalışmanın örgütlenmesiyle ilgili sorunları kapsayıp kapsamadığı, yönetimle ilgili olanları bir yana bırakıp bırakmadığıdır. Fabrikaların çalışması konusunda elde edebileceğimiz bilgiler, Çin'in genelgeçer yasa dışında kalmadığı inancımızı doğrulamak-

tadır. Kurumları gezmeye çağrılanların çoğu, işçilere kararların alınış ve uygulanışı hakkında kesin sorular sormayı akıllarının köşesinden geçirememektedirler. Bunların pek çoğu kuramsal olarak işlemesi gereken çarkları betimlemekte, kendilerine bol bol sunulan eğitici anlatıları dinlemekle yetinmektedirler. Özellikle de, konuştukları emekçilerin sözlerinde kuramsal kaygıların tuttuğu yere şaşıp kalmaktadırlar. «Çin halkı, dünyanın en siyasallaşmış halkıdır», der bu gözlemciler. Bu, bir anlamda doğrudur. Yalnız, nasıl bir siyasallaşmadır bu? Gerçekte hangi düzeyde yer almaktadır?

TANRISIZ DİN

Toplumculuk, her şeyden önce açıkgörüşlü olma isteğidir. Güttüğü ülkü, içinde yaşadıkları toplumların çelişkilerini derinlemesine ele alan bir çözümleme yardımıyla insanlar tarafından denetim altında tutulan evrimdir. Bu açıdan bakıldığında, Marx'çılık, ereklerinin tam anlamıyla bilincine varmış bir siyaseti geliştirecek, şimdeyi dek yapılmış en etkili silah gibi gözükmektedir. Ancak, bu silahı kullanabilmek için iki koşul gereklidir.

İlkin, küçük bir azınlığın ayrıcalığı halinde bulunan iktisadî ve tarihsel bilgilerin tümüne sahip olmak gerekir. Karl Marx, *Anamal* (Capital) adlı yapıtının ilk Fransızca basımına yazdığı önsözde, kitabın okunuşunda karşılaşılacak güçlükler konusunda şöyle diyordu: «Kitabın bu elverişsizliği karşısında, doğruyu öğrenme kaygısıyla yanıp tutuşan okurları önceden esirgeyip uyarmaktan başka bir şey gelmez elimden. Bilime giden halı döşenmiş bir Kral yolu yoktur, ve ancak sarp yollarını tırmanma yorgunluğunu göze alanlar erişebilirler onun ışıklı tepelerine.»

İkinci olarak da, çözümlemeyi sınıf çatışması içersine oturtmak gerekir. Bu alanda yüzde yüz yansız görüş açısı yoktur. Herkesin hakkını veren sonuçlar bulmaya çalışan kişi, çoğu kez o güne dek elde edilmiş konumları pekiştirmekten, dolayısıyla belli bir topluluğun zararına öbürüne üstünlük sağlamaktan başka

bir şey yapmaz. O yüzden, Marx'çı kuramcı kendi tutumunu zaman zaman bir tür toplumsal ruhçözümlemesine sokmalıdır. Geleneğe bakılırsa, bu ruhçözümlemesi emekçi sınıfından çıkmış kişiye, kentsoylu sınıftan gelene oranla daha az gerekli olacaktır. Oysa şunu açıkça görmek zorunludur ki, toplumcu öğreti uğrunda savaşan işçi, daha üst düzeyde bilgi elde ettiği an, işçi olmaktan çıkıp «işçi kökenli» bir aydın olmaktadır.

Şöyle ya da böyle, Marx'çılığın *bilgiye ve sınıf bilincine dayalı bir siyasal basamaklandırma* çizdiğini saptamak gereklidir. Bu niteliğiyle, XIX. yüzyılın insanları eşit sayan, dolayısıyla genel seçimleri halk yönetiminin en yetkin biçimi kabul eden (her oy aynı değerdedir) bütün öbür demokrasi akımlarından ayrılmaktadır. Lenin'in parti anlayışı, Marx'çılığın aldatıcı bir bozulması değil, koyduğu ilkelerin çok sıkı bir biçimde uygulanması denemesidir. Lenin'in bakış açısından, kitlelerin en çok eğitim görmüş, en bilinçli kesimce yönetilmesi doğaldır; bu öncü takımın kutsal görevi, eski öğretileri söküp atmak, bilginin herkese yayılmasını sağlayacak koşulları yaratmaktır. İnsanlar, ancak uzun bir geçiş döneminden sonra gerçek eşitlik ilintilerini tanıyabileceklerdir.

Çağdaş dünya ve onun geleceğiyle ilgili bu görüş açısı pek çok komünist kuşağını coşturmuş, onlarla sosyal-demokrat ve özgürlükçü akımlar arasında aşılmaz sınırlar çizmiştir. Oysa pratikte Lenin Marx'çılığının yüce özençleri bir sürü engelle karşılaşmış, bunlarsa bir sürü yana yatmaya, yoldan sapmaya, bozulmaya neden olmuştur.

Bu engellerin birincisi, zihinsel kültürün elde ediliş biçimidir. Marx'çılığın hemen hemen bütün büyük kuramcıları kentsoylu üniversitenin ürünüdürler. Aldıkları öğretimi eleştirmiş ve işçi hareketinin yöneticilerine kendilerine verilenden başka bir kafa eğitimi vermiş olmaları, en geniş anlamıyla üniversite dünyasının (yani araştırmayı da içeren öğretim dünyasının) kuramsal yetişimin kökeninde bulunuşunu değiştirmez. Bu yetişimin dışında tutulan yarışa epey geriden başlamaktadır, çünkü bilim alanın-

daki birtakım gecikmeler hiç bir zaman kapatılamamaktadır. Buysa, ezilen sınıfların yaşadıkları çağın bilgilerini pek düşük ölçüde ellerinde tuttukları, söz konusu bilgileri ancak kendi aydınları aracılığıyla edindikleri anlamına gelir.

Edinilen bilgilerin yalnızca öğrenim ve çözümlemeden değil, aynı zamanda yaşantıdan (hayat tecrübesinden), somut kavgalara katılmaktan geldiği doğrudur. Siyasal eğitim tek yönlü değildir. Burada hem aydınların, hem günlük çatışmalara katılanların katkıları, hem öncü takımın, hem de kitlelerin sağladıkları dersler vardır. Toplumcu bilinç bu iki yönlü etki-tepkiden, eytişimden (dialectique'ten) doğar. Ancak, söz konusu durum hem güven verici, hem aldatıcıdır. Çünkü içinde hep bir *yöneten-yönetilen* ilintisi taşır. Devrimci yönetici kitlelerin «hizmeti»ndedir, tıpkı kentsoylu siyasetçinin seçmenlerinin «hizmeti»nde oluşu gibi. Bu, devrimci önderin kabul etmediği bir kıyaslamadır ve onu elinin tersiyle iterken çoğu kez içtendir. Ama dingin bilinci, bilgisiyle ve becerikliliğiyle pratik olarak kitlelerin «üstünde» bulunuşunu değiştirmez: halk kitlelerini «harekete geçirme»ye, onlara «yön verme»ye çalışır, ve bunu yaparken ister istemez çekip çevirir onları.

Çekip çevirmek ille de kandırmak, aldatmak demek değildir. Çoğu kez, kitlelere kendiliklerinden göremedikleri şeyleri göstermeye yarar. Söz konusu çıkarları gözler önüne sermeye yönelik her şey, gerçeği görmemeleri istenenlere her zaman yararlıdır. Ama çekip çevirme yalnızca gösterme de olamaz, çünkü bir yandan devrimci hareketin de doğal olarak gizlemeye değilse bile azımsamaya yeltendiği çelişkileri vardır; öte yandansa, kitlelerin anlayabileceği dil ancak belli ölçüde akılsaldır: gerek duygusal tepkilerini, gerekse atalarından kalma inanç ve geleneklerini hesaba katmak gerekir.

Toplumcu hareket, ta başından, ya eski efsanelerin (özellikle Fransız devrimini doğuranların) bir bölümünü kendine katmak, ya da onların yerine yenilerini koymak zorunda kalmıştır. Hiç bir zaman kurtulamamıştır düşünsel (ideologique) evrenden. Başvurduğu betimleme sistemleri daha öncekilere oranla daha «ileri-

ci» sayılabilir: yine de gerçeği çarpıtırlar. Dünyanın zihninde görülen, düşlenen halidir betimlediklcri, şu anki gerçek hali değil.

Daha önce de söyledik, düşünsel (kuramsal) gidiş eylemden ayrılmaz. Dolayısıyla, hem doğal, hem de kaçınılmazdır. Ama bu, onun bilimsel gidişi bastırmasına göz yumma anlamına gelmez. Oysa, Komünist Parti diktasının «yeni bir sınıf» yarattığı bütün ülkelerde durum budur. Oralarda düşünsel yapılar kitlelerin karşılaştıkları engelleri aşmalarına yardım etmemekte, er-geç saptamak zorunda kalacakları amaçtan, bu «yeni sınıf»ın yönetimini devirme amacından uzaklaştırmaya yaramaktadır. Eskiden kentsoylu sınıfın egemenliğini kınamaya yarayan formüller, şimdi yönetici sınıfın egemenliğini gizlemeye hizmet etmektedir.

«Kültürel Devrim»e girişen Çin bu evrimin dışında kalmış gibidir, çünkü kitleler «yeni sınıfı topa tutmaya» çağrılmıştır. Ancak, yakından bakınca, bunun denetimli bir patlama olduğu görülmektedir. Zincirleme tepkiler, zararlı görüldükleri yerde durdurulmuştur. Yönetici sınıfın bir kesimi, öbür kesimini harcamıştır. Ondan sonra, gücünü yeni temeller üstüne oturtup sağlamlaştırmıştır.

«Düşman olmamak ve kalleşçe saldırılarda bulunmamak koşuluyla, yanılsa bile, herkes görüşünü söyleyebilir», satırlarını okuruz «*Küçük Kızıl Kitap*»ta. Demek ki dışardan birinin gerekli «koşul»un yerine getirilip getirilmediğine, saldırının «kalleşçe» olup olmadığına, saldırıya geçenin «düşman» sayılıp sayılmayacağına karar vermesi zorunludur. Görünüşe göre, Yangçe üzerindeki üçlü sanayi kenti Vuhan halkının çoğunluğu, 1967'nin Haziran ve Temmuz aylarında, askerî yönetimin başı Çen Tsi-tao'ya ve «Bir Milyon Kahraman» adlı güçlü örgüte güven oyu verirken yanılıyordu. Başkan Mao'nun siyasetini desteklediğini sanan halk, gerçekte ona karşı çıkanların ya da öyle oldukları ileri sürülenlerin siyasetini destekliyordu. İyi ama halk nerden bilsindi bunu, eğer Mao uzun bir suskunluktan sonra, kişisel olarak yan tutmasa ve Vuhan'a yerel karargâhı dize getirmek üzere deniz ve hava birliklerini göndermeseydi, nasıl öğrenebilirdi?

Aynı biçimde, 1967 yazında duvarlara yapıştırdıkları duyurularda Çu En-lai'yi eleştirmeye başlayan üniversite öğrencileri de yanılmaktaydılar. İyi ama, Çu'nun, Şen Yi ve Tan Şen-lin gibi müthiş eleştirilen bakanları korumakla Başkan'ın düşüncesine uymaktan başka bir şey yapmadığını nasıl keşfetsinlerdi? Neyse ki, Başkan bu konudaki duygusunu Eylül başlarında hissettirdi Uzlaşmazların önderleri (Lin Kie, Vong Li ve Kuang Feng) Merkez Yönetim Kurulu'ndaki Kültürel Devrim Kümesi'nden çıkarılırken, Devlet aygıtının yorulmaz destekçisi Çu En-lai'nin durumu sağlamlaştırıldı. Peki, ya Mao öbür yönde bir karar verseydi ne denecekti acaba? Herhalde Çu En-lai bir «düşman», sözlerininse «kalleşçe» olduğu.

Bu, kitlelerin Mao'yu körü körüne dinlediklerini ve Kültür devrimini belirleyen tutkulu tartışmaların hiç bir anlam taşımadığını mı gösterir? İşler o kadar basit değil. Mao, Çin komünizminin kurduğu evrenin merkezindedir. O aynı zamanda bir kahraman, bir kılavuz ve en yüce akıl hocasıdır. Ama bütün çatışmalara karışamaz. Herkesin kendi düşüncesine göre eylemde bulunmaya alışması gereklidir. Yorum konusunda kuşku belirmişse, Başöğretmen'in ya da yakınlarının görüşü sorulacaktır elbet. Ama en iyisi, doğru yolu, doğru siyaseti kendi başına bulmaktır. Halkın «düşünsel düzeyi» böyle yükselir, «siyasal bilinci» böyle sağlamlaşır.

Mao'yla halk yığınları arasında örülen bağı iyi tanıyoruz. Gerek Hıristiyan, gerekse Müslüman halkın davranışını belirleyen işte bu boyuneğme ve kafa tutma, tinsel yetkinliğin gerektirdiği kurallara uyma ve araştırma karışımıdır. Fransızca'da ve öbür batı dillerinde din (Latince *religare*'den gelen *religion*), insanı tanrılara bağlayan şeydir; ancak, tanrıların hepsi gökte değildir.

Bu örnekseme (analogie) ne gökten inen dinleri tutanlara, ne de Çin Devrimi'nin yandaşlarına hoş gelir elbet, ve örnekşemeyi sonuna dek götürmeye kalkışmak saçmalık olur. Bizim burada üzerinde durmamız gereken şey, halka sunulan öğretinin

kendisi değil, kitlelerce *yaşanış* biçimidir Bu açıdan bakıldığında, dinsel davranış, her şeyden önce toplumsal bir davranıştır. Yüzyıllar boyunca düşünsel yaşam ancak dinsel biçimler altında dile gelmiştir. Tarihçiler, bu biçimlerin gerisinde kavimsel hareketler, halk ayaklanmaları, egemen sınıfların direnmeleri gibi tam anlamıyla dindışı görüngüler (fenomenler) bulmaya çalışmışlardır. Gerçekten de burada çözülmesi gereken gizli bir dil vardır, bunun çözüm anahtarının bulunması zorunludur, ama onu yine de çağrıştırdığı imgelerden, uyandırdığı tutkulardan arıtamayız. Bu dilin başlıca özelliği, sürekli olarak kutsal metinlere başvurdutmasıdır. Tartışma hep metin yorumlaması haline gelmekte, ortaya çıkan çatışmalar mutlaka yorum çatışması olmaktadır.

Kimi çağlarda, metin yorumlaması bir dinadamları sınıfının tekelindedir. Kimi zamansa, bir kitle olayı haline gelmektedir. Koskoca bir halk, sonunda en küçük ayrıntısına dek öğrendiği metinler aracılığıyla doğrusunu aramaktadır. İşte bu durumda, yoğun bir düşünsel etkinlikten söz edilebilir. Hıristiyanlığın XII., XIII. ve XIV. yüzyıllarında böyle dönemler, ya da bölgeler görülmüştür; o çağlarda, inananların en sıradanı, bugünkü dindarların çoğundan daha iyi biliyordu kutsal metinleri.

Marx'çılığa eklenen kuramsal yapılar (ilk aşıları Marx'ın kendisinin yaptığını yukarda gördük), ancak Lenin'in ölümünden sonra dinsel nitelik kazanmaya başlamıştır. Tanrı olacak kişiye yanıldığını söyleyebildiğimiz, herkesin önünde onunkilere aykırı düşünceler ileri sürebildiğimiz zaman daha Tanrı falan yoktur ortada. Büyük Peder'den ayrı görüşe sahip kişi, topluluktan çıkarılmak ve yalnız bir sapık değil, aynı zamanda (burada adı kentsoylu sınıf olan) iblisin aleti sayılmak istemiyorsa, yanılgılarını itiraf etmek zorunda bırakılmadığı sürece tapınma başlamamış demektir. Leninci-Stalinci dinin böylesine saldırgan ve acıklı bir biçime girebilmesi için, hiç kuşkusuz, Çarlık Rusya'sı gibi derinlemesine derebeylik kokan bir ülke gerekliydi. Ancak, çok «ileri» ulusların bile bu olaydan bağışık kalabileceğini sanırsak yanılırız. *Üç dört yüzyıllık akılcılığın bıraktığı tortular henüz epeyce incedir.*

Binlerce yıllık granitin bu ince tortu katmanlarını delip yüzeye çıkması için ufacık bir sarsıntı yetmektedir.

Çin'de, Komünist Parti ilkin Lenin'le Stalin'e bağnazlığa kapılmadan saygı gösterdi. Mao onu epeyce «Çinlileştirmiş» olsa da, yabancı bir tapınmadır bu. Çin halkı, pratik etkileri kendisine yararlı gözüktüğü için onu kabul ediyor, ama kutsal metinlerin açıklamasını dinadamlarına –Parti yöneticilerine– bırakıyordu. Bu tapınmanın (tıpkı Muhammed'in Hazreti İbrahim'le İsa'-nınkini kendi dinine «katışı» gibi, Marx-Lenin-Stalin üçlüsüne tapınmayı da içine alarak) bir Mao'cu halk tapınmasına dönüş-mesi çok sonraları olmuştur. Bu dönüşüm Çin-Sovyet ilişkilerinin kopmasıyla çağdaştır ve kültürel devrimle büsbütün tamamlan-mıştır (kültür devrimi, pek çok açıdan, bir «tapınma» devrimi-dir). Ve bu tamamlanış başdöndürücü bir hızla gerçekleşmiştir.

Çin'deki halk yığınlarının «aşırı siyasallaşması»ndan, «yük sek düşünsel düzeyi»nden söz etmek, ancak, bu siyasal bilincc ermeyle bu düşünsel etkinliğin dinsel yanını unutmazsak bir an-lam taşır.

GÖKYÜZÜNE SALDIRI

İnsanın olsa olsa, yaşanan olayların ancak öyle olabilecek-lerini kanıtlayabildiği olay-sonrası tanıtlamalardan kaçınması ge-rekir. Bununla birlikte, kendi payıma, Çin'de dinsel görüngünün (fenomenin) ortaya çıkışının hemen hemen kaçınılmaz olduğuna inanmaktayım.

Bu dinsel görüntü, bugün S.S.C.B.'de partili yoldaşların dü-zenlediği tatsız tuzsuz törenlerle halka karşılıksız dağıttıkları ağır «öğreti» çerçevesinde kalabilirdi elbet. Ama o zaman Çin devrimi Sovyet sistemine ayak uydurur, özgürlüğünü ve canlılığını yitirirdi.

Mao bu batağa saplanmak istemedi. Bir zamanlar Stalin'in zorlama bir sanayileşme ile toprak kamulaştırılmasına girişti-ğinde sayısız tehlikeyi göze alışı gibi, masalsı bir ileri kaçışa baş-ladı. Zaten Mao'nun üstün yeteneği (daha büyük boyutlu olmakla

birlikte) Stalin'inkine benzer. Stalin'le Mao, Marx'ın karşı ucunda yer alırlar. Kuramdan çok savaş ve siyaset alanında usta, *Napoléon'su yetenekler*'dir bunlar. Tıpkı Napoléon gibi, onlar da bilginlerin başına oturtulan defneden onur tacına özenmişlerdir hiç kuşkusuz. Ama eleştiri saygısıyla kuşkucu anlayış pek öyle gelişmemiştir bu yavuz savaş ustalarında. Şöyle hatırı sayılır bir kuramcının egemenlikleri altında ortaya çıkmayışı rastlantı değildir. Lenin'in çevresinde o çağın en parlak adamları vardı. Stalin'le Mao'ysa yalnız –çoğu dikkate değer– yöneticilere generallere ve –hepsi de korkunç– övgücülerle işkencecilerle göz yumabildiler.

Bu iki dünyayı ayıran masalsı uzaklığı ölçebilmek için, Lenin'lerin, Troçki'lerin, Bukharin'lerin, Kamenef'lerin, Preobrajenski'lerin açtıkları tartışmalarla Kültür Devrimi sırasındaki kalem tartışmalarını kıyaslamak yetişir. Bir yanda türlü savların çarpışmasını, kanıtların çatışmasını görürüz, öte yandaysa, süngüyle delik deşik edilen rakiplerin gülünç edilişini, susmaya ya da... özeleştiriye zorlanan kişilerin yargılanışını. İçsavaşın önde kişileri anamalcılığı geri getirmek için savaşmakla suçlanmakta, ortaklaşa alındıkları ortaya çıksa bile, bütün zararlı kararların sorumluluğu bunların omuzuna yıklmaktadır. On beş yıl önce kötü bir tarihsel filmin gösterilmesine izin vermiş olmak, büyük bir suç sayılmaktadır.

Bolşeviklerin özgür tartışmalarının ancak birkaç yıl sürdüğü, yanız halkın küçük bir azınlığı tarafından izlendiği, buna karşılık Kültürel Devrim'in sarsıntılarına milyonlarca Çinlinin katıldığı doğrudur. *Zaten bütün iş de buradadır*. Çin'deki sorun aydınlarla halk, yöneticilerle kitleler arasındaki ilintilere indirgenememektedir. Bilgi düzeyleri değişik topluluklara sorunlar aynı biçimde sunulamaz elbet. Ama çıkarlar bir noktada birleştikçe, edilen sözler yaklaşılabilir ya da kabul edilebilir görüngelere (perspectives) açıldığı oranda, bir iletişim olanağı bulunmaktadır. Buna karşılık, olguların açıklaması duygularla çatışıp umutları yıktığında işler başka türlü gitmektedir.

Bolşevikler halk yığınlarını uğradıkları sömürünün bilin-

cine varmaya çağırırken, sözlerini herkes işitmekteydi. Ama en açıkgörüşlüleri ilkel anamal birikiminin tarımsal üretimden alınacak ağır bir vergiyle dile geleceğini açıklamaya başladıkları ve toplumculuğu yalnız bir ülkede kurma olanağı konusundaki kuşkularını belirttikleri an, dımdızlak kalıverdiler.

Çinli kitleler belki de içsavaştan yengiyle çıkarken ve kültür devrimi başladığı anda, 1920'lerdeki Rus halk yığınlarına oranla daha az «geriydiler». Şöyle ya da böyle, pek az görülen bir girişim, beceriklilik, sorumluluk duygusu anlayışı ortaya koydular. Kültür devrimi sarsıntılarının üretimi yalnızca yavaşlatmasını işte bununla açıklayabiliriz. Bununla birlikte, önlerine çıkarılan büyük tasarıların gerçekleşmesi için gerekli koşulların biraraya gelmesinin bir iki yüzyıl süreceğini, o kadar beklemeleri gerektiğini söylediğiniz zaman, bu umutsuz düşünceyi kabule o zaman da hazır değildiler, şimdi de değildirler.

«Çin'in özellikleri arasında en cok göze çarpan, yoksulluk ve yoksunluktur, diye yazmıştır Mao 1958'de. Bunlar dışardan bakıldığında kötü, gerçekte iyi şeylerdir. Yoksulluk insanı değişikliğe, eyleme, devrime iter. Kar beyaz bir sayfaya her şey yazılabilir; en güzel, en yeni şeyler anlatılabilir, resmi çizilebilir.» XIX. yüzyıldaki bilimsel ilerlemelerin ve birinci sanayi devriminin doğurduğu düşünce hareketi olan Marx'çılığa bundan daha aykırı bir şey yazılmamıştır yeryüzünde.

Mao'nun şu ünlü «kar beyaz sayfa»ya yazmak istediği şey, komünistliktir, yani kentle köy arasındaki ayrımların ortadan kalkması, yönetim ve uygulama görevleri arasındaki ayrımın yokedilmesi, kafa çalışmasıyla beden çalışması ayrılığının silinmesi, ortak malların üreticiler tarafından yönetilmesi, toplumsal ürünün çıkarılan işe göre değil de gereksinimlere göre dağıtılması, son olarak da Devlet aygıtının yavaş yavaş ufaltılıp yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu amaçlara bir anda ulaşılamayacağını, «kültürel devrim»e benzer bir dizi saldırıya gerek duyulacağını kabul etmekle birlikte, Mao, Marx'la Engels'in ancak bolluk içersinde ve yüksek bir eğitim düzeyinde gerçekleşebileceğini tasarladıkları

toplumu kıtlık içinde, büyük bir teknik zayıflıkla kurmayı denemek gerektiğini öne sürmektedir. Boyutlarını daha da genişleterek, «savaş komünizmi»nin geçici düşlerini yeniden canlandırmaktadır. Halk kitlelerini «göğü ele geçirmeye» yollamaktadır.

İşte bu yüzden yabancı gözlemcilerin pek çoğu Mao'cu devrimin başarısızlığa uğrayacağını söylemektedirler daha başından. Bu devrim, demektedirler, kılavuzunun ölümünden sonra yaşayamayacaktır. Oysa, Sovyetler Birliği'nde olup bitenler söz konusu gözlemcileri daha sakınımlı konuşmaya itmeliydi. Avrupa'daki sosyal-demokrasinin tümü, Rusya'da toplumculuğun gerçekleşmesini sağlayacak koşulların biraraya gelmediği, Bolşevik denemesinin önünde sonunda biteceği inancındaydı. Birinci noktada bir bakıma haklıydılar, ikinci noktadaysa tümden yanılıyorlardı. S.S.C.B.'de kurulan, Marx'ın öngördüğü toplumcu toplum değildir. Ama, bizim tanıdığımız anamalcılık da değildir. Lenin'ci, ardından da Stalin'ci istemcilik (iradiyetçilik - volontarisme) yeni bir sistemin yaratılmasına yol açmıştır. Çin'de de büyük bir olasılıkla aynı şey görülecektir. Bu komünistlik olmayacaktır elbet. Ama Sovyet sistemi de, hele hele Hint ya da Japon anamalcılığı da. Peki, belli başlı nitelikleri ne olacaktır bu sistemin? Kültürel Devrim'i izleyen *kurallara uydurma* (normalisation) eyleminde bu niteliklerin bazılarını yakalayabiliriz.

Bu kurallara uydurmanın üç temel ögesi, yönetim aygıtının yeniden kurulması, Birleşik Devletler'le Japonya'ya yönelik elçiliklerarası açılma ve kırlık bölgelerin gösterdiği yeni atılımdır.

Çin Komünist Partisi'nin IX. Kurultay'ı, (1956'daki) VIII. Kurultay'dan on üç yıl sonra, 1969 Nisan'ında Pekin'de toplanmıştır. Kurultay'a katılacak temsilcilerin seçimi son ana dek gizli tutulmuştur, ve şu anda da (1971) Mao Çe-tung'un bu tarihsel toplantıda yaptığı konuşmanın metni yoktur elimizde. Temizlenen Merkez Yönetim Kurulu, pek yakında üst aşamalara yükseltilen yöneticilerle dolduruldu: bunlar arasında subaylarla siyasal işler görevlileri (sayıca en kalabalık olanlar bunlardır: Merkez Yönetim Kurulu'ndaki üyelerin % 5'i ordudandır), Mao'ya

bağlı diye bilinen Parti görevlileri ve Parti içersinde çalışıp ilerlemeyi seçmiş devrimci örgüt önderleri vardır.

Belli bir süre, Parti yetkisini Ordu'yla paylaşır gibi oldu; ordu temsilcileri, her aşamada (ilde, ilçede, bucakta, kentte, kurumda) partinin eski uzmanlık alanlarına el atmış bulunan devrimci kurullarda kilit noktalarını tutmaktaydılar. Ama bu gelip geçici bir dengeydi. Üstünlük kavgası bir yandan yönetim aygıtıyla Parti'nin eski yöneticilerini, öte yandan da Ordu'nun bir kesimiyle Kültür Devrimi sırasında öne çıkarılan kişileri karşı karşıya getirdi. Sonunda Çu En-lai ile Lin Piao'nun kişisel çatışması haline geldi, ve birincinin ikinciyi kesin yenilgiye uğratmasıyla son buldu.

«Davamızın yönetici çekirdeği, Çin Komünist Partisi'dir.» «Küçük Kızıl Kitap» işte bu alıntıyla başlar. Bu söz, Kültürel Devrim'in başlarında doğru olmaktan çıkmıştı. Bugün yine belli oranda doğrudur. Artık hiç bir işe yaramayan etkinliklerini sürdürmekte direnen «Kızıl Muhafızlar» sert bir biçimde hizaya getirilmiş, çoğu kez ülkenin en uzak köşelerine gönderilmişlerdir. Pekin Üniversitesi, 1968 Mart'ında, askerî birliklerce işgal edilmiştir. Temmuz ayındaysa, Üniversite'ye, varlıkları emekçi sınıfın egemenliğini simgeleyecek işçi birlikleri sokulmuştur.

Bu, her şeyin eskisi gibi sürüp gittiğini mi gösterir? Pek değil. Parti yöneticilerinin sorumlulukları aynıdır, ama şimdi çok daha sert âyinlere katılmak zorundadırlar. Sık sık halk kitleleri karşısında «düşüncelerini açıklamak», yani Mao'nun düşüncesine yüzde yüz bağlı bulunduklarını tanıtlamak zorundadırlar. Çin gibi hâlâ azgelişmiş durumda bulunan bir ülkede ancak küçük bir azınlığın siyasal gücü elde etme, yüksek öğrenim görme ayrıcalığından yararlanabileceğini unutturmak için her şey yapılmaktadır. Haftada en az bir kez, herkes gibi kol işi gördüğüne göre, parti görevlisi de sıradan bir emekçidir. Okuldan çıktığında uzunca bir süreyi «üretimde» geçirdiğinden, üniversite öğrencisi halk kitlelerinden kopmamaktadır. Üniversite'de herhangi bir öğretim üyesinin bir üst aşamaya atanması ya da işten çıkarılması, bütün

bunlar yerler arasındaki eşitsizliği ve *seçimle öğrenci alma* gerçeğini ortadan kaldıracakmış gibi, emekçilerin onayından geçirilmektedir.

Bu yalnızca bir büyücü davranışı ya da «üstüne istendiği gibi yazı yazılıp resim çizilecek kar beyaz sayfalar»ın pek bulunmadığı aydın ve teknisyenler dünyasına duyulan güvensizliğin belirtisi değildir. Bu, aynı zamanda, Üçüncü Dünya'da ilk kez, *ucuz bir yönetim* yaratma isteğidir; Batılı (ya da Japon) orta sınıfların yaşama düzey ve biçimine ulaşmayı aklının köşesinden geçirmeyen bir yönetim. Çu En-lai, bu büyük tarihsel tasarının esin perisi ve zanaatçısıdır. Bunu önleyecek bütün engelleri ortadan kaldırmak niyetindedir. İşte bu yüzden, Bandung Toplantısı sırasında açılışını yaptığı barış içinde birarada yaşama siyasetine büyük bir görkemle yeniden dönmüştür. Bu konudaki arzuları Nixon'la, Japon Başbakanı Tanaka'nın isteklerine uygun düşmekteydi. Ama 1972 yılındaki büyük dönemece varabilmek için Çin Hükümet Başkanı'nın tüm ustalığını kullanması gerekmiştir. Yönetim örgütünün (ki o da düzeltilmiştir) yetkisinin geri getirilmesiyle elçiliklerarası ilişkilere verilen yeni yön, kırlık bölgelerin başka bir kılığa sokulması girişimine sıkı sıkıya bağlıdır.

Gerçekten de, 1968-1972 arasında, halk ortaklaşmalarında hatırı sayılır değişiklikler olmuştur. Burada karşımıza çıkan şey kültürel devrime eşlik eden yeni eşitlikçi alev (bireysel toprakların küçültülmesi, iş puanlarının daha hakça hesaplanması) değil, tarımsal üretimi arttırmak ve köylerle kasabaları kapsayan bir küçük ve orta sanayi geliştirmek için harcanan çabalardır. 1958-59 döneminde başarısızlığa uğrayan bu girişim, galiba bu kez başarıya ulaşmıştır. Çünkü artık yüksek fırın değil, gübre fabrikası, hafif makina ve elektrik döşeme fabrikaları, hatta elektrikli aygıt yapan kurumlar kurulmaktadır. Sanayileşme atılımı bu kez çok daha akıllıca ve gerçekçilikle sürdürülmüştür.

Bu değişikliklerin, zaten düşme eğilimi gösteren nüfus artışını sürekli olarak karşılamaya ve halk yığınlarının yaşama düzeyini elle tutulur derecede yükseltmeye yetip yetmeyeceğini kes-

tirmek için vakit çok erkendir[1]. Sanayileşme hareketi bu hızla sürerse, kentleşme sorunu dev boyutlu kentlerin gelişmesi ve milyonlarca tarım işçisinin kente göçmesiyle değil, emekçi gereksinimlerini doğrudan doğruya çevrelerindeki köylerden gideren bir sürü küçük sanayi merkezinin yaratılmasıyla çözülecektir. İki yönden de tutumlu bir çözümdür bu: sanayinin kentlerde gelişmesinin zorunlu kıldığı altyapı harcamalarıyla büyük yatırımları gerektirmemekte, yeni sanayi işçilerine kent işçilerininkinden çok köylülerinkine yakın ücretler verilmesini sağlamaktadır (kentli işçiyle köylü arasındaki ücret ayrımı 1/2, belki de 1/3'tür). Böylece, «ilkel toplumcu birikim»in başka bir biçimde yeniden karşımıza çıktığını görebiliriz. Burada, S.S.C.B.'deki gibi, sanayi ürünlerine oranla tarım ürünlerinin düşük değerlendirilmesiyle değil, sanayinin buyruğuna verilen *köylü emek gücünün düşük ücret alması*'yla karşılaşacağız demektir. Bunun sonucundaysa, şimdiye dek köyleri etkisi dışında bırakan çelişkiler doğacaktır. (Hâlâ ilkel araçlarla yürütülen bir tarıma bağlı) ortaklaşmacı artık-değer üleştirilmesinin yanında (kentlerde zaten ağır basan) ücretli çalışma ortaya çıkacaktır. Sizin anlayacağınız, 1966'da Şangay'da patlak veren geçici iş çatışması, tüm ülkeye yayılma eğilimi gösteren bir durumun ilk belirtisiydi.

Bu arada, kırlık bölgelerin sanayileştirilmesindeki olumlu yanlar olmusuz yanları çok çok gerilerde bırakmaktadır. Bunun için dönüşümün yalnız iktisadî değil, aynı zamanda ruhsal yanını da hesaba katmak gerekir. Tarımla uğraşan insanların –büyük kente aktarmanın doğuracağı zedelenmelerden uzak olarak– doğal bir biçimde sanayi dünyasına uydurulması yolu açılmıştır. Deneme, gelişme yolundaki bütün ülkelerce tutkulu bir ilgiyle izlenecek, başarısıysa sanayileşmiş ülkeleri bile düşündürecektir. Bunların başında, şimdiden sonra Asya'daki güç ilişkilerinin ev-

[1] 1960-65 arasında yılda % 2 olan nüfus artışı, Birleşik Devletler'deki gibi % 1,2'ye düşmüş deniyor.

riminde Birleşik Devletler'le S.S.C.B.'den daha çok hesaba katılması gerekecek büyük ve güçlü rakip Japonya gelmektedir.

Komünist Çin iki ayrı yüzle çıkmaktadır karşımıza: Sovyetlere çözülmez gibi gelen birtakım sorunları ustalıkla çözen bir ülke olarak (planlamanın merkezilikten çıkarılması, esnek tecimsel dizge, köylerin sanayileştirilmesi falan bunlar arasındadır), bir de, dünyaya yarı siyasal, yarı dinsel bir bildiri getiren ulus olarak. Ve tabiî bu tür bildirilerin hepsinde olduğu gibi, getirilen bildiri onu alanlarca değiştirilmekte, kendilerine göre yorumlanmakta, bozulmaktadır.

Avrupa ve Amerika'da, anamalcılıkla Sovyet sistemini kıyasıya eleştireceğiz diyerek gerçekte bilimsel ilerlemeyle endüstriyel gelişmenin yarattığı sorunları incelemekten kaçınan birtakım kişiler ona sahip çıkmaktadır. Batı'da, «Mao'culuk»la yeni-Rousseau'cu düşçülükler ve Hıristiyan aşırıcılığı arasında büyük bir yakınlık vardır.

Çin ortaklaşmacılığı yoksulluğu erdem haline getirdiği, köylünün çetin ve yorucu çalışmasını göklere çıkardığı, bedensel çalışmayı her şeyden üstün tuttuğu zaman, yirmi otuz yılda değiştirilmesi olanaksız bir durumu doğrulamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Ama bu, Marx'ın üstün yetenek ürünü öngörülerinin çizdiği insanoğlu geleceği değildir. Önümüzdeki yüzyılın başlarında, kimi ülkelerde, çalışma süresinin insanların zamanının en büyük bölümünü almayacağı, boş kalan zamanın ağır basacağı, toplumsal üretimde insan emeği payının yapılan işi ücretle değerlendirme yerine başka türlü bir ürün bölüştürülmesine yol açacak kadar azalacağı eşiğe epey yaklaşmış olacağız. Bu eşik kavgasız gürültüsüz aşılmayacak elbet, ama ancak üretimi alabildiğine yüksek, büyük zenginliklere sahip dünyada aşılacaktır.

Çin Devrimi, insanlığın dörtte birini anamalcılığın boyunduruğundan kurtarmakla, tarihin gidişini değiştirmiştir. Ama ancak başka yerlerde çözüldükten sonra karşılaşacağı sorunlara çözüm getirecek kadar da hızlandıramazdı elbet.

VIII

PRAG VE BİLİMSEL DEVRİM

1966'da, «Kültürel Devrim»in başladığı yıl, Prag'da *Kavşak Noktasındaki Uygarlık* adlı kocaman bir kitap yayınlanır. Yazarlarının sayısı kırk beştir: iktisatçılar, tarihçiler, toplumbilimciler, ruhbilimciler, fizikçiler, mühendisler, hekimler, mimarlar. Bilimler Akademisi Felsefe Kurumu yöneticisi Radovan Riça onları biraraya getirmiş, bilimsel ve teknik devrimin toplumcu toplumların evrimi üzerinde doğuracağı sonuçları incelemelerini istemişti.

Çekoslovaklar o sırada Novotni'nin egemenliğinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla belli bir dil kullanmak, birtakım biçimlere saygı göstermek, örneğin Sovyet bilgin ve iktisatçılarının çalışmalarından söz etmeyi unutmamak gereklidir: bütün bu sakınımlar, kitabın her sayfasında buram buram kokan inatçı çılgınlık kokusunu dağıtmaya yetmez.

Riça ve çalışma arkadaşları, anamalcı ilintilerin yürürlükten kaldırıldığını, üretimin artık «toplumcu toplumun hizmetine verildiği»ni belirtmeye özen gösterirler. Ama, diye eklerler, bu toplum henüz «sınaî uygarlık» evresini aşamamıştır. Dolayısıyla, «bu uygarlığın temelinde yatan birtakım» eğilimlerin tutsağıdır. Peki, nedir bu eğilimler? Bugün onların sıralamasını biliyoruz. «Küçük parçalara bölünmüş çalışma içersinde görevlerin eriyip gitmesi, yönetim ve uygulama etkinliklerinin birbirinden

ayrılması, hatırı sayılır toplumsal ayrılıkların sürdürülmesi, kitlelerin tüketiminin artışının iş gücünün yeniden üretilmesi çerçevesinde tutulması, doğal çevrenin yakılıp yıkılması, vb.» Açıkçası, anamalcı üretimin temelini oluşturan şeyin ötesine geçilmedikçe, bu üretimin ana çizgileri, toplumcu toplumda da karşımıza çıkacaktır.

«Endüstriyel uygarlık»ın ufku kısa bir süre sonra bilimsel ve teknolojik devrimin yardımıyla aşılmasa, bu saptama umut kırıcı olurdu. Peki ama nedir sorun? Bilimler çok hızlı mı ilerlemektedir? Üçüncü sanayi devrimi mi başlamıştır? Ne biri, ne de öteki, niteliksel bir tepetaklak oluş başgöstermiştir, bu sarsıntı insanoğlunu o güne dek yürüttüğü dolaysız uygulama, çekip çevirme, elle işleme görevlerinden bağışık tutacaktır. «Elektronik beyinle donatma» onu dolaysız üretim sürecinin dışına iterken, «kimya endüstrisi» daha şimdiden doğal hammaddelerin sınırlı sayısından kurtarmakta, «nitelikleri bilerek saptanmış geniş bir yapay hammadde yelpazesini bunların yerine geçirmekte»dir. Makinalaştırma el emeğinin yalın, tekdüze ve parçalara bölünmüş kullanılışını çağdaş sanayinin temeli haline getirmişti, üretimin otomatikleştirilmesiyle bu eğilimi doğal olarak durdurmalı ve tepe taklak etmelidir. Geleneksel nitelikli işçilerin, çırakların ve memurların yerine yavaş yavaş dolaysız üretimin sınırında çalışan yeni tür işçiler geçirilecektir (ayarlayıcılar, makinacılar, vb.). «Daha sonra, otomatikleştirme insan etkinliğini, dolaysız üretimin dışında, uygulayımcının ve mühendisinkine benzer karmaşık bir iş haline getirmektedir.» Bu durumda «önümüzdeki yirmi otuz yıl içersinde düzleyici (tesviyeci), makinacı, laboratuvarcı sayısının ağır basacağı», otomatikleştirmenin ilerlemesiyle[1] ve yanında getireceği yapısal değişikliklerle, «bu sayının azalacağı, teknokrat ve mühendis-

[1] Daha o zamandan, yeni koşullara uyabilecek, kendi kendilerini üretebilecek elektronik beyinli makina tasarıları geliştirilmiştir. «Böyle bir şeyin gerçekleştirilmesi, diye yazıyor Radovan Riça, bilimsel ve teknolojik devrimin doruğu olacaktır.»

lerin artacağı» kestirilebilir. İşte o an, bilim «dolaysız üretici güç olarak» işe karışacak, sonra «insan etkinliğinin biricik alanı» haline gelecektir. Yirmi birinci yüzyıl başlarında, kimi uzmanların tahminlerine göre, emekçilerin % 20'si bilim ve araştırmayla uğraşabilecektir.

Bu devrimin sonuçları olağanüstüdür. «Bugüne dek, diyor Radovan Riça, uygarlığın ilerlemesi anamalın artmasına ve endüstride insan emeğinin gittikçe artan oranda kullanılmasına bağlıydı; oysa şimdiden sonra, tam tersine, üretim güçlerinin gelişmesini el emeğinin yerini alan uygulayımın ve «anamalın serbest bırakılması»nın azlığı ya da çokluğu gösterecektir.

Bilimsel devrim etkisini ilkin anamalcı ülkelerde, bunlar arasında da Birleşik Devletler'de göstermiştir. *Kitle tüketimi*'nin (ki o büyümenin vazgeçilmez koşulu olmuştur) yayılmasını açıklayan başlıca etkenlerden biri budur. Ama anamalcılık 'üretim için üretim, tüketim için tüketim' ilkesinin yalçın kayalığına bindirmekten pek kurtulamaz. Çünkü onun için insanın gelişmesi, o güne dek insanoğlunun belini büken iktisadî köleliklerin kaldırılması başlı başına bir erek değildir. İki sistem arasındaki yarışın geleceğini bilimsel devrimin insanî erekler uğrunda kullanılması belirleyecektir. Ancak, bunun için de, toplumcu ülkelerin o güne kadarki anlayışlarını bir yana bırakmaları gereklidir.

«Komünizmin gerçekleştirilmesinin siyasal güç alanında yapılacak değişikliklere, ilerde ortaya çıkacak üretimdeki genel artışa uyudurulacak mülkiyet biçimlerine bağlı bulunduğu düşüncesi uzun süre ağır basmıştır... diyor Riça. Böyle düşünmekle, sanayi devriminin en sivri dönemlerinden ve o günlerde patlak veren sınıf çatışmalarından miras kalmış toplumsal gelişme biçimleri mutlak kılınıyor, nesne haline getiriliyordu. Üretici güçlerdeki değişinim, çalışma ve insanın kendi kendini tamamlaması komünizmin kuruluşunun basit dış durum ve koşullarına indirgenmiş, hatta Marx'çı çözümlemeden (tahlilden) uzaklaştırılmışlardı.»

Görüldüğü gibi, Riça yazısında geçmiş ve dili geçmiş zamanları kullanmaktadır. Söz konusu anlayışlar «kişiye tapma»ya

bağlıymışlar ve S.S.C.B. XX. Kurultay'ı onları kesinlikle kovmuş gibi konuşmaktadır. İyimserliği, 1966'da, içtenlikten iyice yoksun sayılmaz elbet, ama bu sözlerde belli bir kurnazlık da vardır. «Toplumcu kamp»ta, bilimsel devrimin bir Çek buluşu olmadığı açıktır. Gerek S.S.C.B., gerekse Doğu Almanya'da nicedir ondan söz edilmektedir; ama hiç bir yerde, bilimsel devrimin incelenmesinden, «Kavşak Noktasındaki Uygarlık»taki sonuçlar çıkarılmamıştır.

Ayrıca, bu incelemeden elde edilen sonuçlar öylesine patlatıcıdır ki, Riça'yla türlü bilim dallarından gelmiş çalışma arkadaşları bunların hepsini dile getirme yürekliliğini gösterememişlerdir. Bununla birlikte, çözümlemelerini nereye dek götürebildiklerini görmek ilginçtir. Bu alanda üç gözlem yapılabilir:

1. Birinci gözlem bizi Çin denemesine, ve daha genel olarak da, sanayileşmede bir dizi ilkel işi yerine getirmek zorunda kalan toplumcu ülkelerdeki denemeye götürmektedir. Riça'nın savlarını benimsersek, anamalcı sisteme özgü üretim ilişkilerini körükleyen, «sanayi uygarlığı»nın yapısal eğilimlerini geliştiren «kent-soylu çizgi»den (öznel etken) çok, işte bu sanayileşmedir (nesnel etken). (İşin bir sürü parçaya bölünüp tekdüzeleşmesi, üretimin sınırlandırılması, vb.). Mao Çe-tung, köy ortaklaşmalarında birtakım fabrika ve işliklerin açılmasını kolaylaştırmakla elmaya kurdu kendi eliyle sokmuş olmaktadır. Köylerde kurulan eski ortaklaşmacılık biçimleri önünde sonunda sanayileşmenin mantığı tarafından kemirilecektir; bu mantığa öyle uzun süre cin kovma ayinleriyle, dinsel, yarı siyasal etkinliklerle karşı konamaz.

2. İkinci gözlem, bütün komünist partilerin işbaşına gelebilmek ve orada kalabilmek için sahip çıktıkları «geleneksel» işçi sınıfıyla ilgilidir. İşçi sınıfının hiç bir zaman siyasal gücü doğrudan doğruya eline geçirememiş olması artık yalnızca özel tarihsel koşulların varlığıyla açıklanamaz. Sınai sistem içerisinde tuttuğu yer engellemektedir bunu. Dolayısıyla işçi sınıfı bu durumun aşılmasını ister elbet, ancak bu aşma da «işçi sınıfının niteliğinde köklü bir değişim»e yol açacaktır. Bilimsel devrim yeni uygula-

macılar (teknisyenler) katmanına üstünlük sağlamakta, «üretici» çalışmayla «üretici olmayan» arasındaki eski ayırımı ortadan kaldırma eğilimi göstermektedir.

3. Üçüncü gözlem, «kavşak noktasındaki uygarlık»ça geliştirilen «nedenlerin araştırılması bilimi»ni sarsmaktadır. Riça ve arkadaşları, bilimsel ve teknolojik devrimin sağladığı tüm olanakları kullanarak, toplumculuğun güncel çelişkilerini aşabilme olasılığına sahip bulunduğunu göstermek istemektedirler. Ama bu devrimin ancak başlarında bulunduğumuzu, tamamlanabilmesi için «bilmem kaç on yıl» beklemek gerekeceğini de kabul etmektedirler. Genel otomatikleştirmeden, işçilerin mühendis haline getirilmesinden, yüzde yirmisinin araştırıcı bilim adamı yapılmasından daha çok çok uzağızdır. Aradaki uzun geçiş döneminde ne olacaktır? Hiç kuşkusuz, bu evrimi hızlandırmak isteyenlerle ona karşı direnenler arasında sert bir kavga. Bu kavga yalnızca bir düşün çatışmaşı değil, *toplumsal bir savaş*'tır. Hangi insan kümelerini karşı karşıya getirmektedir? Bu yeni sınıf kavgası nasıl gelişmektedir? Kimi desteklemek gerekir? Hangi amaçlar uğruna?

Riça ve arkadaşlarının bu sorulara açıkça karşılık vermeyişleri, kapışmanın dışında oluşlarından değil, tam tersine bütün varlıklarıyla bu kavgada yer alışlarından, dolayısıyla, kendilerini böylesine dolaysız ilgilendiren bir konuda özgürce söz açamayışlarındandır.

BİR SOSYALİST TEKNOKRASİ EGEMENLİĞİ

Geleneksel aydınlar, onların ardından da işçiler 1967-68 olaylarında büyük-rol oynadılar. Ama kavgaya ilk girişen bunlar olmadı. Kavga, 1964-1967 arasında «yeni sınıf» içersinde, düzeltimlerden yana olanlarla karşı çıkanları, uygulamacılarla parti üyelerini çatıştırarak başladı.

O dönemde, Çekoslovakya büyük iktisadî güçlükler içindeydi. Bunlar o sırada Sovyet hükümetinin karşılaştığı güçlüklerden ayrı

bir niteliğe sahip değildi. Ama planlama ve yönetme sistemi burada çok daha acıklı bir bunalıma girmişti. Yalnızca iktisadî büyüme hızı azalmamış, *üretim mutlak bir biçimde gerilemişti.* 1962'de ulusal gelir 1961'dekinden, 1963'tekiyse 1963 gelirinden düşük oldu. Düzeltimcilerin önderi Ota Sik: «O yıl, Çekeslovakya İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gelişmiş sanayi devletlerinin yayınladığı yıllıklar içersinde yaman bir hüner göstermiş, saymaca (itibari) ücretlerle gerçek ücretlerin mutlak değerinde bir düşüş yaratmıştır», diye yazar.

Uzmanların koyduğu teşhis, Rusya için konulanın aynı oldu: eldeki araç ve gereçlerin hesapsızca aşınmasına ve yatırımlardan alınan verimin sürekli düşmesine yol açan bir iktisadî yayılma, aşırı merkezci ve katı bir planlama sistemi, (S.S.C.B.'de kullanılan göstergelerle) özellikle kurumların yönetiminin denetlenmesi, verimi arttıracak uyarıcıları yok eden alabildiğine dar bir ücret merdiveni, kurumların çoğunda aşırı memur yığılması. Bütün Avrupalı toplumcu ülkelerde rastlanan bu genel nedenlere, Çekoslovakya'ya özgü birtakım özel nedenler eklenmekteydi. Çekoslovakya, Komünist Parti'nin işbaşına geldiği günlerde, görece ilerlemiş bir sanayi ülkesiydi zaten; dolayısıyla ona ancak geri kalmış ülkelere yakışan yöntemleri uygulamak saçmaydı. Öte yandan, (eskiden Batı'ya, şimdiyse Doğu'ya dönük dış ticaret alışverişlerine yeni bir yön vermek, işlenmiş ürünlerin niteliği üzerinde olsa olsa kötü bir etki yapabilirdi. Prag Hükümeti, nitelikteki bu sürekli düşmeyi ödünlemek (ve gerekli yabancı paraları sağlayabilmek) için maliyetinden çok ucuza yığınla mal sürüyordu piyasaya. Bunun sonucundaysa, Devlet gizliliğinin bir süre halktan saklayacağı büyük kayıplar ortaya çıkıyordu.

Ancak halk, yine de komşu ülkelerle kıyaslamalar yapıyordu. 1954-1965 yılları arasında Çekoslovakya'da gerçek ücretler % 37,5, Avusturya'da % 54, Almanya'da % 93 artmıştır. Bu bilgileri yabancı ülkelerden alan iktisatçılar daha başka oranlamalar yapabiliyorlardı. Bütün kesimlerde enerji ve hammade çarçuru kör kör parmağım gözüne ortadaydı: 1000 dolarlık kaba üretim için

Çekoslovakya 435 kg. çelik harcarken, Birleşik Devletler ancak 186 kg.'a gereksinim duyuyordu.

Teşhisten sonra, ilâçlara geçildi. Prag düzeltimcileri aslında Moskova'dakilerin izinde yürümektedirler, ama buradaki bunalım daha ciddî olduğundan, işi çok daha ileri götürmek niyetindedirler. Şimdi artık yalnız planlamayı yumuşatmak değil, ancak büyük boyutlu iktisadî seçmelere uygulamak gerekmektedir. Kurumlar için bu, planın buyurucu bir nitelik taşımaktan çıkması, gerçek bir yönetim özerkliğine kavuşmaları demektir. (S.S.C.B.'deki gibi) kurumlar alıcılarla doğrudan doğruya ilişki kuracakları gibi, hammadde sağlayanlarla da ilişkileri dolaysız olacaktır. Devlet büyük yatırımları gerçekleştirmeye devam edecek, ama kurumlar sıradan borçlar içinde bankalara başvuracak, bunlar, küçük ya da büyük bir faiz karşılığında, kurumları yatırımların çıkarılması sorununa eğilmeye zorlayacaktır. *Fiyatlar yavaş yavaş özgür bırakılacaktır.* Dış alışverişlerde, kurumlar, birkaç yıllık bir sürenin sonunda, Devlet'in desteği olmaksızın uluslararası yarışla başbaşa kalacakları konusunda uyarılacaktır. Son olarak da, ücret yelpazesi genişletilecek, alınacak birtakım önlemler somut uyarıcıları arttıracaktır.

Bu tasarı, bir küme iktisatçıyla genç parti görevlisi tarafından geliştirilmiştir; bu genç yöneticilerin tartışmasız önderi, daha önce de belirttiğimiz gibi (kendisi de Parti'den gelen) Ota Sik'tir. Bu insanların çoğu, 1957-58 arasında epey çekingen bir denemeye girişmişlerdir. Şimdi artık öyle yarım önlemlerle işin içinden çıkılamayacağını bilmektedirler. İşbaşındaki eski takımı, iktisadî alanda köklü bir değişikliğe zorlayabilmek için günün durum ve koşullarından yararlanmak istemektedirler. En büyük talihleri, işbaşındaki takımın müthiş bir ürküntüye kapılmış olması, her ne pahasına olursa olsun durumu düzeltmek zorunda kalması, siyasal tekeli sorun konusu edilmedikçe her ödünü vermeye hazır bulunmasıdır.

O arada, düzeltimciler de yapacaklarına dikkat etmek zorundadırlar. Her şeyden önce, salt yönetimsel yöntemlere dayalı

aşırı merkezci bir iktisadî düzenden yönetim özerkliği ve fiyatların yarattığı doğruya dayalı bir iktisadî yaşama geçmek o kadar basit bir iş değildir. Dolayısıyla, uzun bir geçiş dönemi için, üç fiyat kategoryası saptamak gereklidir: merkezî yönetimce saptanmaya devam edecek fiyatlar, yine Devlet'çe saptanacak bir «taban»la «tavan» arasında değişecek olanlar, *ve özgür fiyatlar.*

Düzeltim yolundaki en büyük engel Parti'deki bürokrat egemenliği ve verilen buyrukları yerine getirmekten başka iş yapamayacak iktisatçı yöneticiler kliğidir. Düzeltim, partili yoldaşların yetkisini tehlikeye düşürmektedir. O güne dek, birinin atanması ya da bir yatırım tasarısının onaylanması için onlardan geçmek gerekiyordu. Kurum yöneticisi, kendisini koruyan parti yazmanına yöneliyor, yazman da ilgili bakanlığa başvuruyordu. Bundan sonraysa, bankacılarla tartışmak, ve borç para alabilmek için, iyi bir dosya hazırlamak gerekecekti. Ee, peki ya parti ne olacaktı?

Ya Devlet mülkiyeti? Çünkü birtakım siparişlerde bulunacak, sözleşmeler imzalayacak, kurumunda çalışan memur ve işçi sayısını arttırıp eksiltebilecek, borç para veren kuruluşlarla doğrudan doğruya konuşacak ve bir süre sonra fiyatları da saptayacak yeni yönetici, bir anlamda, *iş sahibi* olmayacak mıydı? Sovyet iktisadî düzeninin geçirdiği bunalımı incelerken, yalnızca Devlet'in elinde bulunan hukuksal *mülkiyet*'le (plan dolayısıyla) hem merkezî yöneticiler takımına, hem de kurum yöneticilerine düşen gerçek *sahip olma*'yı birbirinden ayırmıştık. Çekoslovak düzeltimiyle, bu yönde bir adım daha atılmıştır: merkezî yönetimin «sahiplik» hakları hemen hemen sıfıra indirilmiştir.

İnsanın aklına hemen, kurumların geniş bir özerkliğe sahip bulunduğu Yugoslavya geliyor (nitekim, Ota Sik de Yugoslav örneğini uzun uzun incelemiştir), ama orada *sahiplik* yöneticiyle *işçi kurulu* arasında bölüşülmüştür. (1967 Ocak'ından sonra uygulanan) 1965 tarihli Çekoslavak düzeltimindeyse böyle bir şey yoktur. Düzeltimciler, ellerindeki ürkütme yedekliğini tüketmişlerdi doğrusu. Merkezî planlama sistemi gibi kutsal mı kutsal

bir şeyi yok etmeye kalkışmak yeter de artardı. Bunun üstüne bir de *özyönetim* önermek, kendi ipini çekmek olurdu.

Ayrıca ben, düzeltimcilerin 1963-1967 arasında özyönetime özel bir ilgi duyduklarını sanmıyorum. Polanyalı, Doğu Alman ve Macar uğraşdaşlarıyla yaptıkları tartışmalar onları pazarın iktisadî işlevini geri getirmeye inandırmıştı. Daha uzun süre «insanların çalışma biçimlerini (bu çalışma ister bedensel, ister zihinsel olsun) ancak bu değişiklik kendilerine iktisadî, elle tutulur üstünlükler sağlarsa değiştirececkleri» (Ota Sik) görüşündedirler. Kuramsal dürtücülerin iktisadî uyarıcıları bastırması gerektiğine inanan Çinli komünistlerin tam karşı kutbundadırlar, ama emekçilere doğrudan doğruya yönetim görevleri vermekle üretim ilintilerinin değiştirilebileceği inancında olan Yugoslavlardan da ayrılmaktadırlar.

Bu durumda bir soru geliyor insanın aklına: düzeltimciler hâlâ toplumcu mudurlar? Yoksa, ülkelerinin geleceğini güvence altına almaya çalışan yurtsever «yöneticiler»den başka bir şey değil midirler? *Bu sorunun karşılığı Riça'nın kitabındadır.*

Çekoslovakya'daki komünist teknokratlar, birtakım iktisadî, teknolojik ve kültürel koşullar yerine *gelmeden*, yani bilimsel devrim etkisini *duyurmadan* toplumculuğun bir üst evresini ilgilendiren sorunları çözmeye kalkışmanın saçma olduğu görüşündedirler. Ota Sik'in çevresinde toplanan uygulayıcıların görüşü, Riça'nın biraraya getirdiği (ve çalışma arkadaşlarının «gelecek üstüne yatırım yapmakla» suçladıkları) kuramcılarınkinden daha olaycıdır (pragmacıdır). Ancak, bu iki takım arasında pek çok gidiş-geliş vardır: kimi iktisatçılar ikisine de üyedir.

YENİ AYDINLAR

Kavşak Noktasındaki Uygarlık'ın yazarları, teknokratlarla geri kalan aydınlar arasında köprülük etmektedirler. Başlangıçta bir iktisadî kurtarma denemesinden öteye geçmeyen şeye kuramsal bir doğrulama, tarihsel bir perspektif getirmektedirler. Teknok-

ratlara toplumculuk iskelesine bağlı kalabilmelerine izin vermektedirler. Bu durumda, geleneksel aydınlara alkışlamaktan başka iş kalmamaktadır. Çünkü onlara göre, yeni her şey köhne parti aygıtının diktatörlüğüne yeğdir.

İşbaşındaki yönetici takım üstündeki kan lekelerini temizleyememiştir henüz. Yarım-yamalak geri verilen saygınlıklar, Klementis ve Slanski davalarının utancını silememiştir. İşkenceciler hâlâ ellerini kollarını sallayarak dolaşmakta, zaman zaman sokakta ölümden kurtulan kurbanlarına rastlamaktadırlar. Orta Çağ'dan kalma bir sansür kültürel yaşamı çekip çevirmeye devam etmektedir. Böyle bir sistemin soluksuz bıraktığı aydınlar nasıl olur da partili yöneticiler takımının egemenliğini sorun konusu eden teknokratlara gönül borcu duymazlardı? Gerekçeler ayrı, ama düşman birdir.

Bu düşman, iktisadî bunalımın doğurduğu sonuçlarla yaralanmıştır. Geri çekilmek zorunda kalmıştır. Önerecek başka çözümü yoktur. Ama yine de kendini adım adım savunmak niyetindedir. Düzeltim ilke olarak onaylanacak, uygulama sırasında baltalanacaktır. İlk fiyat ayarlamalarının büyük bir sakınımla yapılması gerekirdi. Düzeltim tasarısının genel anlayışı içersinde, *para şişliğine* (*enflasyona*) *yol açmadan* bağımsızlıklarına kavuşabilmeleri için kurumlara gerekli en az verimliliği sağlayarak işe başlamak zorunluluğu vardı. Oysa, yeni fiyatları kurumların önermesine izin verilir. Bunlar genellikle çok yüksektir, iktisadî yaşam dengesini yitirir. Öte yandan, ağır sanayi kesimi kendi üstünlüğünü tehlikeye düşürecek bütün girişimlere direnmektedir. Teknokrat sınıf, bürokrat duvarı elleriyle aşındırmaya girişir, tırnaklarını kırar.

Bundan ötürü, o da, geleneksel aydınların yaptıklarını ilgiyle izler. Geleneksel aydınlar, düzeltimcilerin açtığı küçük çatlağa doluşmuştur. Geçmişin yanılgıları kıyasıya eleştirilmiştir. Parti'nin büyülü etkisi sarsılmıştır. Sinemacılarla yazarlar bundan yararlanıp birtakım töreleri anlatmakta, bazı tabulara saldırmaktadırlar.

1967 Şubat'ında, Slovak yazarı Ladislav Mnaçko Viyana'da,

bizi alıp bir komünist Devlet adamının gömme törenine götüren, *Siyasal Gücün Tadı* adlı romanı yayınlar. Öyküyü anlatan, sözümona, öbür dünyaya göçenin çocukluk arkadaşıdır, sonradan Devlet fotoğrafçısı olmuştur. Mnaçko yeni yöneticilerin eskilerin yerini alışı sırasında yaşanan acı olayları ve büyük «emekçi» önderin acımasız geçmişini anlatmaktadır. Yazar hemen Parti'den atılmayacaktır. Buna karşılık yabancı bir ülkedeyken, İsrail'i tuttuğu için, yurttaşlıktan çıkarılacaktır.

O arada, yazarlar kurultayı toplanmış, ve ilk kez sisteme açıkça kafa tutulmuştur. Antonin Liehm'le İvan Klima keskin saldırılarda bulunurlar, ama Novotni yönetimine karşı ilk açık suçlamayı dile getirme onuru kırk bir yaşındaki komünist romancı Ludvik Vaçulik'indir

«Ben söylemesem de bildiğiniz birtakım şeyleri dile getirmek isterim, der Vaçulik... Ülkemizde toplumsal devrim başarıya ulaşmışsa da, siyasal güç sorunu hâlâ ortadadır. Kim kullanırsa kullansın, siyasal güç, galiba kendi gelişme ve davranış yasalarına uymaktadır... Yönetim, iç yapıları kendininkine benzeyen kişileri yeğlemektedir. Ama böyleleri çok az olduğundan, gereksinimlerine göre biçim verdiği daha başka insanları da kullanmak zorundadır. Yönetime hizmete en elverişli kişilerin yetkiye ağızları sulanarak bakanlar, doğuştan boyuneğiciler, zenginlik, üstünlük ve kâr arzuları aktöresel sınır tanımayanlar olmaları son derece doğaldır... Kılı kırk yaran bir bilince sahip kimseler yönetimden en küçük bir destek görmemekte, sözlerine bakılırsa kendilerinden yana çıkması gereken yasalara sığınamamaktadırlar... Burada konuşurken, söylemek istediğini dile getiren bir adamın sahip olması gereken özgürlük duygusundan yoksunum. Tam tersine, yurttaşla yönetim arasındaki ateşkesi alçakça bozuyor, yararı sanatçılarla yazarlara dek uzatılan bir silahları bırakma anlaşmasını, bir 'yaz tatili'ni bozuyormuşum duygusu var içimde. Ne kadar sürecek bu yaz tatili? Bilmiyorum –belki kışa dek, belki de yalnız yarına dek.»

2967 sonbaharına dek sürdü yaz tatili. Eylül ayında, Vaçulik,

Liehm ve Klima Parti'den çıkarıldılar. Haftalık yazın dergisi *Noviny Literarny*'nin denetimi yazarlar birliğinden alınıp haber-alma bakanlığına verildi. İki ay sonra, Üniversite'de çok ciddî olaylar patlak verdi (bunlar salt somut isteklerden ötürü çıkmıştı). Polisle öğrenciler çatıştı. Ama bütün bunlar işbaşındaki yönetim için henüz bir tehlike değildir. Bununla birlikte, yine de bir rahatsızlığı ortaya vurmaktadırlar, ve bu rahatsızlık, 1967 Ekim'inden 1968 Ocak'ına dek Parti Merkez Yönetim Kurulu'nda kendini gösterecek çatışmalarda sık sık anılacaktır.

Komünist partilerin iç çarklarının işleyişini bilmeyenler için garip kavgalardır bunlar. Halkın hiç bir şeyden haberi yoktur. Ancak bildirilerin belirsiz havasıyla karar yokluğu uyanık gözlemci üzerinde olağandışı bir şeylerin olup bittiği izlenimini yaratabilir. Yönetim Kurulu içersinde tartışmalar kıyasıyadır, ama temel sorunlara yalnızca dolaylı olarak değinilmektedir. Teknokratlardan yana çıkan (ama yazarların Parti'den atılmasına hayır deme yürekliliğini gösteremeyen) yönetim kurulu üyeleri, hem Parti Genel Yazmanı, hem de Cumhurbaşkanı olan Novotni'ye yöneltmektedirler saldırılarını. Bu yaşlı Stalin'cinin iktisadî düzeltimlerin uygulanmasıyla siyasal dizgenin özgürleştirilmesi yolunda başlıca engel olduğu inancıyla, böyle önemli görevlerin tek kişide toplanmasına son verilmesini, Parti'nin yönetimini başka birinin almasını istemektedirler.

Novotni canını dişine takıp direnir, ama birtakım beceriksizlikleri art arda sıralar. Teknokratlara sıkı sıkıya bağlı Aleksander Dubçek'i «kentsoylu ulusçu»lukla suçlar, buysa Yönetim Kurulu'ndaki Slovakları tedirgin eder. Yazarlar Birliği'nde olup bitenlerin sorumluluğunu başyardımcısı Hendriş'in üstüne yıkar: aslında verilen buyrukları yerine getirmekten başka suçu bulunmayan Hendriş, öç almak üzere kamp değiştirir. Şimdi artık Başkanlık Kurulu'nda beş Novotni'ci, beş de Novotni düşmanı vardır. O zamana dek en yüce siyasal örgütün görüşlerini benimseyen Merkez Yönetim Kurulu, ilk kez, bu çatışmayı karara bağlamakla görevlendirilir. Novotni başka bir yargıca, Brejnef'e başvurmayı

dener. Ancak, Prag'a gelen S.S.C.B. Komünist Partisi'nin Genel Yazmanı hiç bir görüş ileri sürmeden geri gider. Çatışmanın yalnız «tutucular»la «yenilikçiler»i değil, aynı zamanda Slovakların büyük bir kesimiyle tek merkezci Çekleri, (aralarında Hüsak'ın da bulunduğu) 1950'lerdeki temizlik hareketinin kurbanlarıyla, bu temizliği yapanları karşı karşıya getirdiğini anlamıştır.

1968 Ocak ayı başlarında kavganın giriş sahnesi oynanır. Novotni «Parti Genel Yazmanlığı»ndan çekilir. Onun yerine Dubçek seçilir. Halka, bu kararın oybirleğiyle alırdığı söylenir. Dış görünüş kurtarılmıştır.

NOVOTNİ'NİN KARŞI SALDIRISI

Ama bu durum çok sürmez. Çünkü Novotni'yle tutucular takımı hâlâ öç alabileceklerine inanmaktadırlar. Birkaç kez askerî darbe girişiminde bulunulur. *Ama Cumhurbaşkanı, en büyük çabayı, işçi sınıfı yönünde harcar.* 1968 Şubat'ında fabrikalarda bir dizi gösteri düzenler, iktisadî düzeltimle bunu destekleyenlere tehlikeli bir biçimde saldırır. Kavga alanı değişir. O güne dek çekişme yalnızca ayrıcalıklı katmanları ilgilendirmekteydi: yöneticileri, teknokratları, geleneksel aydınları. Şimdi ansızın kitleler tanıklık etmeye çağrılmaktadır. Kavganın boyutları da değişir, ve gidişi kısa bir süre sonra iki yanın da denetiminden çıkar.

Novotni'yle tutucular takımının öne sürdükleri kanıtlar pek yabana atılmaz doğrusu. Halk yönetimi sizi öteden beri işsizlikten korumuştur, demektedirler işçilere, sizlere ucuz konut sağlamış, türlü ücretler arasında çok küçük bir ayrım bırakarak eşitlik ülkünüze saygı göstermiştir. Oysa Parti yöneticilerinin bir bölüğüyle iktisadî yöneticiler şimdi işte bu hakları, «sizin» haklarınızı sorun konusu yapmak istemektedirler. Bu adamların dediklerine kulak asılırsa, yüzlerce belki de binlerce kurum «verimsiz» sayılıp kapatılacak, kiralar arttırılacak, üretimi arttırma bahanesiyle, yeni bir ücret yelpazesi küçük bir azınlığa ayrıcalıklar sağlayacak, büyük emekçi kitlesini harcayacaktır. Bu mu istediğiniz?

Düzeltimcilerse, Çekoslovakya'nın durumunu komşularınınkiyle kıyaslayarak karşılık vermektedirler. «Her şeyden önce, der Ota Sik, öbür ülkelerde saymaca (itibarî) ve gerçek ücretlerin Çekoslovakya'dakinden fazla arttığına parmak basmak gerekir... Bir Çekoslovak işçisinin herhangi bir ürünü satınalmak için harcaması gereken çalışma saatını hesaplarsak, örneğin, Federal Almanya'daki işçiden çok daha fazla çalışarak aynı sonucu elde edebildiğini saptarız... Resmî sayımlamalarda Çekoslovakya'da kiraların çok düşük oluşuyla övünülür. Ama bu arada, Çekoslovak halkının % 43,4'ünün daracık dairelerde, üst üste yaşadıkları es geçilir. Son on yıl içersinde, Avrupa'da konut yapımının ansızın düştüğü bir tek ülke vardır, o da Çekoslovakya'dır. Bu koşullarda, birtakım «kalelerin fethi»nden söz edilebilir mi? Yapılan şey, düpedüz, toplumcu Çekoslovakya'nın anamalcı komşularına oranla gerilediğini gizlemek değil midir?

Bu iki kanıtlama birbirini etkisiz hale getirmektedir. İşçiler, ikisinde de doğru yanlar bulunduğunu düşünme eğilimindedirler. Onlara göre, Novotni'nin kuramlarını çürüten, bunların kurumlarda Parti'nin «değişmez adamları», yani gittikçe asalaklaşan kişiler tarafından savunulmasıdır. Basına şu ya da bu fabrikanın işçileri adına gönderilen mektupların komünist görevlilerce yazıldığı, hiç bir zaman emekçilerin onayına sunulmadığı ortaya çıkarılmaktadır. Novotni, gittikçe halk kitlelerinden kopan bir parti aygıtından yararlanmaktadır. Karşıtları bu günlük ayak oyunlarıyla Cumhurbaşkanı'nın askerî danışmanı General Sejna'nın Birleşik Devletler'e kaçmasından destek alarak yeni bir karar çıkartırlar. 22 Mart'ta Novotni görevinden çekilmek zorunda kalır. Yerine, 30 Mart'ta General Svoboda Cumhurbaşkanı seçilir.

Şimdi işbaşına gelen takım yönetim anlayışında katı gelenekçi, niyetlerindeyse özgürlükçü sayılabilir. Parti'nin siyasal tekeline ya da Sovyetlerle aralarındaki bağlaşmaya son vermek gibi bir arzusu yoktur. Buna karşılık, yönetimle halkı, Parti'yle aydınları barıştırmanın gerekli olduğuna inanmaktadır. Bunun için, daha güçlü bir üretim (daha da önemlisi büyük bir tüketime) yol açа-

cak ve ülkeyi ineleten polis cenderesini gevşetmeye yarayacak bütün önlemleri almaya hazırdır. 1968 Nisan'ında kabul edilen «eylem programı», «her yurttaşın siyasal görüş ve inançlarından ötürü, kişisel etkinliklerinden dolayı, Devlet güvenlik örgütlerinin dikkatini üstüne çekmeyeceğinden emin olması gerektiğini» duyurmaktadır. Ayrıca, «siyasal gücün herhangi bir tutumunun dile getirdiği keyfî yorumdan yola çıkarak hangi bilginin emekçi halka duyrulup hangisinin duyurulmayacağına, hangi görüşün kamuoyu önünde açıklanıp hangisinin açıklanmayacağına da karar verilemez» demektedir. Ve program, son olarak «yurttaşlarımızın özellikle yabancı ülkelere yapacakları yolculuklar yasayla güvence altına alınmalıdır. Başka bir deyişle, bir yurttaş dış ülkelerde istediği kadar ya da sürekli kalabilmek için yasal hakka kavuşmalıdır» ilkesini getirmektedir. Bunlar, işbaşındaki komünist partilerin savunma alışkanlığında olmadıkları ilkelerdir!

Dubçek'in iyi niyetleriyle iyi davranışları ona geniş bir halk sevgisi kazandırır. Ama beri yandan, ne önceden görebilecği, ne de denetleyebileceği bir evrime de yol açar. Yeni yönetimi destekleyen, *ama aynı zamanda denetimi dışında kalan* iki güç gelişir: bunların birincisi (yazılı ve sözlü) basın; ikincisiyse işçi kurullarıdır.

Şimdi artık haber verme propagandayla özdeş değildir; Çekoslovak halkına ergin (reşit) değilmiş gibi davranılmamaktadır. O güne dek saklanan olgularla rakamlar gözünün önüne serilmektedir. Yabancı ülkelerde olup bitenler halka açıklanmakta, dış dünyanın yurt içindeki olaylara nasıl tepki gösterdiği haber verilmektedir.

Gazetelerde, radyoda ve (bu evrimde önemli rol oynayacak) televizyonda çalışan komünistlerin çoğu Parti'nin ilerici kanadındandır. Bunlar Dubçek'e sonuna dek bağlı kalacaklardır, ama tutumları Parti Genel Yazmanı'nınkinden daha köktencidir (ya da isterseniz, daha «saptırımcı»dır diyelim). Sovyetler bunu daha ilk günden bilmektedirler. Dolayısıyla, çok önemli saydıkları bir davranışta bulunması, «basını»nı hizaya getirmesi için durmadan

baskı yaparlar Dubçek'e. Oysa, özerklik eğilimlerinin belirdiği tek yer basın değildir. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nde Mazarik geleneğini temsil ettiği söylenen, sonradan çıkmış ve çıkar çıkmaz da kesilip köreltilmiş bulunan Sosyalist Parti ansızın uyanır, yöneticilik görevini Komünist Parti'ye veren Anayasa hükümlerinin yürürlükten kaldırılmasını ister. 1950'lerde kıyıma uğrayanlar «231'ler Kulübü»nü kurarlar. Birkaç gün sonra –5 Nisan'da– «Bağımlı Olmayan Partiler Kulübü» adı altında ilk komünist olmayan siyasal kuruluş ortaya çıkar. Kurucular, ilk seçimlerde aday gösterme umudundadırlar. Bunlar: «Toplumculuk, çıkış noktamız olan bir gerçekliktir, demektedirler. Demokratik toplumculuktan söz edişimiz, demokrasiyi halkımızın geleneklerine uygun biricik yöntem kabul edişimizdendir. Şimdiden sonra, açık seçik bir olgu haline gelene dek, demokrasiyi tüm çabalarımız ereği olarak saptıyoruz.»

EMEKÇİ KURULLARI

Yine 1968 Nisan'ından sonra, en önemli, en anlamlı hareket fabrikalarla yönetim işlerinde ortaya çıkacaktır: kurum yönetim kurulları hareketi (buna, Yugoslavya'daki gibi, işçi kurulu da denmektedir). Pek çok yezde sendikalı yöneticiler öncülük etmiş, hükümet de Mayıs ayından başlayarak yüreklendirmiş, Haziran-daysa resmî hale getirmiş olsa da, hareket kendiliğinden doğmuş gibidir.

Benimsenen yönetmelikler kurumdan kuruma değişmektedir. Bununla birlikte, hepsinde yetkili bir kurul öngörülmektedir: 1) Kurul, kurum yöneticisini atayacak, işten uzaklaştırabilecek, alacağı ücreti ve «maddî çıkarı» saptayacaktır; 2) yönetim kurulundaki öbür üyelerin atanmasını onaylayacak ya da onaylamayacaktır; 3) kurumun başka bir örgütle birleşmesini kabul ya da red edecek, birtakım özerk birimlere ayrılmasına ya da tümden kapatılmasına karar verecektir. *Böylece, işçi kurulu basit bir danışma ya da denetleme organı olmaktan çıkmaktadır.*

Ancak, bir sürü kurumda, kurulun yetkileri yukarda sıraladığımız üç maddenin ötesine geçmemektedir. Üretim amaçlarının, gelirin bölüştürülmesinin, yatırım tasarılarının saptanmasına falan sıra gelince, kurul görüşünü bildirmekle yetinmektedir. Yönetim kurulu bu görüşü hesaba katmayabilmektedir. Ama kimi durumlarda kurul (geri çevirdiğinin yerine yenisini koyma yetkisine sahip bulunmasa da) *hayır diyebilme hakkı*'na sahiptir.

Kimi kurumlardaysa, kurulun görüşleri yasa gücündedir. Yönetim kurulu ancak bunların yeterli bir çoğunluk tarafından (genel olarak, kurul üyelerinin 2/3'since) onaylanmasını isteyebilmektedir. Buna karşılık, o da, işçi kurulunun kurumun uygulayımsal yönetimine karışmasına karşı çıkabilmektedir. Gerçekten de, teknik yönetim yalnız yönetim kurulunun yetkisindedir.

İşçi kurulu üyelerinin çoğu (fabrikadan fabrikaya değişen yöntemlerle) kurumda çalışan kişiler tarafından gizli oyla seçilmektedir. Geri kalanlarıysa, uzman olarak, kurul kendisi seçip almaktadır (böylece, kurum yöneticisiyle yardımcıları emekçi kuruluna girebilmektedir). Kimi zaman Devlet örgütlerince atanmış üyeler de çalışmalara katılmaktadır.

Sovyet işgali işçi kurullarını hemen sona erdiremeyecektir. Rus silahlı gücüne boyuneğenler, işçi kurullarıyla işbirliği etmek zorundaydılar. Ama çok sürmedi bu. 1969 yılı sonunda, «yeniden kurulan» Merkez Yönetim Kurulu, emekçi kurullarına verilen geniş yetkilerin kurum yöneticilerinin durumunu zayıflattığı, Parti'nin oynadığı rolü tehlikeli biçimde azalttığı yargısına vardı. Ve ardından, yeniden ipleri ele geçirme geldi.

Denemenin kısalığıyla durum ve koşulların olağanüstülüğü böyle bir sistemin başarı olasılığını değerlendirmeye izin vermemektedir. Bununla birlikte, o kısa süre içersinde türlü soruşturmalar yapıldı. Bunlar, ülkenin sınaî kurumlarının aşağı yukarı yarısını kapsayan kuruluşlar karşısında emekçilerin tepkilerini göstermektedir[1]. Denemenin başlarında, kimi kurumlarda çalı-

[1] Bu soruşturmaların sonuçları, 1970 ilkbaharında Çekoslovak işçi kurullarına özel bir sayı ayıran *Autogestion* (Özyönetim) dergisinde yeniden yayın-

şanlar, işçi kurullarının özellikle ücret ve çalışma koşulları sorunlarıyla uğraşmalarını açıkça istiyorlardı. Ama galiba bu kurumlarda bile yönetim sorunları ciddiye alınmıştır. *Tıpkı Yugoslavya'daki gibi*, işçilerin kurullara uygulayımcı kişileri seçme eğilimi göstermeleri çok anlamlıdır. *Emekçi kurullarındaki üyelerin 2/3'sinin mühendis ve uygulamacı olduğu* tahmin ediliyor. Bunlara, adayların genellikle uzun süre kurumda çalışmış bulunmalarının zorunlu kılınması, yeniden seçilme konusunda süre kısıtlaması konmaması eklenirse, Çekoslovak denemesinin bir kafa tutma eğiliminden çok, yönetime katılma isteğini dile getirdiği sonucuna varabiliriz.

Ulusal alanda teknokratların takındığı tutum bu duruma aykırı değildi. Emekçi kurullarının kurulmasına karşı olmak şöyle dursun, teknokrat takım daha ilk andan bu girişimi desteklemiştir. Onlar için Parti aygıtını etkisiz kılmanın ve eski kuramsal okulun yöneticilerini isteseler de istemeseler de merkezciliğe son verme hareketini izlemeye zorlamanın en iyi yolu buydu. İşçi sınıfına hemen yarın maddî durumunun düzeleceğinin vaat edilemeyeceğine ve kendisine sağlanmış birtakım «güvenlikler» tehlikeye düşeceğine göre, düzeltimcilerden yana ağırlığını koyması için yitirdiklerine karşılık bazı şeylerin verilmesi gerekliydi. Buysa, özyönetimdi.

«İktisadî yaşamımıza yön veren bürokrat aygıtı kırmak istiyorsak, demiştir Ota Sik televizyonda yaptığı bir konuşmada, bu yalnızca birtakım yeni düşünceleri gerçekleştirmek isteyiş-

lanmıştır. 1969 Mart'ında (yani Sovyet birliklerinin ülkeye girmesinden sonra) yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre, soruşturmaya katılan işçilerin % 29,7'si kurumlarda bir işçi kurulunun oluşturulmasını «çok olumlu», % 16'32'si «olumlu, ama sakınımlı» karşıladıklarını söylemekte, % 32,8'i «sonucu bekliyorum» diye karşılık vermekte, % 20,1'i fabrikalarında böyle bir kurul bulunmadığını söylemektedir. Yalnız % 0,9'u denemeye karşı çıkmaktadır. 1968 Ağustosunda (Sovyet işgalinden hemen önce) yapılan başka bir soruşturma iktisatçı yöneticilerin % 44'ünün denemeye karşı olduğunu, sendikalı yöneticilerinse % 79'unun yandaş olduğunu göstermiştir.

mizden değil, aynı zamanda, şimdiki diktacı sisteme son vermek gerektiğindendir. Demek ki, iktisadî yaşamın demokratik yoldan yönetimi, Çekoslovakya'da yürürlükte bulunan demokratik süreci güvenceye kavuşturmanın en etkili yoludur da. İktisadî alanda bu güvencelerin orta direğiyse kurumlarda oluşturulacak emekçi kurullarıdır. Son derece önemli bir sorundur bu, çünkü emekçiler özel yaşamlarını, yaşayışlarını, geleceğe ilişkin tasarılarını ve çıkarlarını ilgilendiren konularda, olabildiğince geniş bir karar verebilme olanağına kavuşmak isteyeceklerdir.»

Böylece, «Prag baharı»na egemen olacak *üçlü bağlaşma* kurulmaktadır *teknokrasi, aydınlar ve işçi sınıfı* arasında. Bağlaşma özellikle Parti içresindeki yönetici egemenliğiyle eski iktisadî görevlileri hedef almaktadır. Parti'nin bir kliği bu hareketin de başındadır elbet, ama devinime o yön vermemekte: hiç istemediği halde sürüklenip götürülmektedir. Eski sisteme karşı girişilen kavgada, girişim önceliği gazetecilerde, (Merkez Yönetim Kurulu başkan yardamcısı seçilen) Ota Sik'le arkadaşlarında, Dubçek'le birtakım komünist «hatırlı kişiler»in de sonradan kadıldıkları işçi kurulları kurucularındadır.

Brejnef'lerin, Ulbricht'lerin, Gomulka'ların anlamakta güçlük çekmedikleri bir şeydir bu. İki sonuç çıkaracaklardır bundan: kısa zaman dilimini kapsayan birinci sonuç, hemen Çekoslovakya sorununa el atmak gerektiğidir; ikinci sonuca göreyse bütün komünist parti yöneticileri, her ne pahasına olursa olsun, yukarda sözünü ettiğimiz üçlü bağlaşmayı doğuracak toplumsal katmanların birbirlerine yaklaşmasını önlemelidirler. Bundan ötürü, aydınlar takımı çok daha sıkı gözetim altında tutulacak, basınla öbür yayın araçları çok daha sıkı denetlenecek, beri yandansa teknisyenleri yansız kılacak birtakım ödünler verilecekti.

İki yıl sonra, Polonya'da, Gomulka'nın aydınlarla teknokratlarını gözaltında tutayım derken, bağlaşmanın üçüncü ögesini, işçi sınıfını ihmal ettiğini görürüz. Oysa işte bu işçi sınıfı devirecektir Gomulka'yı. Neyse, biz Prag olaylarına dönelim yine.

Ordunun ülkeye el atmasından önceki dönem boyunca, Sovyet propagandası habire Çekoslovakya'daki «toplumculuğa aykırı» güçlü eğilimlere parmak basar. Devlet kurumlarının yeniden özel kişilere mal edilmesinden ve özel kesimin gelişmesinden dem vuramaz elbet. Buna karşılık, S.S.C.B.'nin toplumculukla özdeşleştirdiği birtakım kural ve ilkelerin uzun listesini çıkarması son derece kolaydır: planlamanın merkezci ve buyurucu niteliği, Parti'nin mutlak siyasal tekeli, bütün kültürel etkinliklerin tepeden denetlenmesi, haber alıp-verme dalının yakından denetimi. Bütün bu yakınmalar arasında en önemlisi Parti tekelidir elbet, Dubçek'le arkadaşları da savunmalarını bu nokta üzerinde toplarlar.

Tutumları, salt biçimsel yönden, kesinlikle kusursuzdur. Çekoslovakya'da hâlâ bir tek yönetici parti vardır ve Novotni'nin gidişinden beri, şimdiye dek olmadığı kadar çok sevilmektedir halk tarafından. Toplumcuların kıpırdanmalarıyla «Bağımlı olmayanlar kulübü»nün girişimi önemsiz olaylardır. Düzeltimciler, fazla gürültü patırtı etmeden bunların etkinliklerini susturabilirler. Oysa Sovyetleri ilgilendiren şey bu değildir. Onlar için, haklar yönünden eşit birkaç partinin tanınması sapkınlıkların en aşırısıdır elbet[1]. Ama «çoğulcu» sapma burada daha gizli kapaklı, daha zararlı biçimde kendini göstermektedir. Komünist birlik tehlikeye düştü, başka bir deyişle yönetim kurulundaki tartışmalar halkın önüne çıkarıldı mı, tehlikeli bir evrim başlamış demektir. Kısa bir süre sonra Parti içinde bir sürü parti doğar.

Dubçek'ten istenen Novotni'yi çağırması değildir. Kremlin hiç bir zaman yenilen uşaklarına aşırı bir duygululuk göstermemiştir. Ondan beklenen –bunun kendi çıkarına olup olmamasının da önemi yoktur– Sovyetlerin anladığı anlamda, Parti birliğini yeniden kurmasıdır. Bu girişimde açık seçik bir sınıf içeriği vardır. Aydınların çoğul partili yönetimi özlemelerinde, işçilerin bundan

[1] Bir daha anımsatalım, eski Çekoslovak partilerinin durumu böyle değildi, çünkü Anayasa Komünist Parti'ye mutlak üstünlük tanımaktaydı.

çıkar sağlayacaklarını ummalarında, teknisyenlerin bu yönetime kolayca ayak uydurabilmelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Ama partili yöneticiler takımı elbette kendini tehlikede hissedecekti. Bütün bunlar ona yönelikti. İki karşıt bakış açısı da aynı derecede saygıdeğer bulunduğu ve Marx'çı-Lenin'ci bilim bütün sorunları kestirip atamadığı zaman parti aygıtı nerden alacaktı yetkisini? İlerici komünistlerin tutumları Sovyetlerin gözünde, tıpkı eski yönetimi savunanların devrime katılan aksoylulara yaklaştırdıkları kadar saptırıcıydı: insanlar, kendilerine bırakılan değerli kalıtı elleriyle yıkıyorlardı!

Sovyet baskısı, her şeyden önce, basına yönelmiştir. Çoğulcu anlayış en çok orada kendini göstermektedir. Dubçek'i işte bu alanda eyleme geçmeye zorlamak gerekir. Yarattığı büyünün bozulması, parti aygıtının yeniden ağır basması için sansürün geri getirilmesi yetecektir. Dubçek'se basına ölçülü olma öğütleri vermekle yetinir. Zaten artık uygulanmayan sansür, 26 Haziran'da bir Meclis oylaması sonunda resmen kaldırılır; bu da, birçok gazetenin, Temmuz ayında, başlıca yazarları arasında Vaçulik'in de bulunduğu ve «yeni sınıf»a o güne dek görülmemiş bir şiddetle saldıran ünlü 2000 sözcüklük çağrıyı yayınlamasına izin verir.

«Başta işçiler olmak üzere, hepimiz, işçi sınıfının hiç bir şeye karar veremediğini bilmekteyiz. İşçi yöneticiler başka bir görevli tarafından atanmaktaydı ve kimi işçiler yönetime katıldıkları yanılsaması içindeyken, Parti ve Devlet aygıtının özel olarak yetiştirilmiş görevli takımı, onlar adına ve yerine işleri yönetmekteydi. Doğrusu aranırsa, devrilen sınıfların yerini işte bu görevliler almış, yeni bir ayrıcalıklı sınıf yaratmışlardı.»

Sovyetlerin hazırladıkları dosyada, 2000 sözcüklük çağrı en ezici belge olarak yer alacaktır. Ama Sovyetler için, bundan da rezil metinler vardır: bunlar, 1950'lerdeki yargılamalarla ilgili doğruları gözler önüne seren, o günlerde Sovyet haberalma örgütlerinin oynadığı rolü vurgulayan yazılardır. Hiç bir ortaklaşmacının açığa vurulmasına göz yummaması gereken parti gizleridir bunlar,

Sovyet yakınmaları ayrıca Çekoslovakya'nın dış siyasetine de, o arada, özellikle Batılı ülkelerle kurulan iktisadî ilişkilerin geleceğine yöneliktir. Bu konudaki kaygı büyük ölçüde düzmecedir[1]. Moskova, Batılıların nasıl olsa sakınımlı davranacaklarını bilmektedir. Yalnız askerî güçler arasındaki oranın kendi zararlarına oluşundan ötürü değil, aynı zamanda kıtanın iki büyük ülkesi Almanya'yla Fransa'nın «Doğu'ya açılma»yı düşünmelerinden ötürü; «Doğu'ya açılma»ysa uydu ülkeleri «kötü yola» iterek değil, S.S.C.B.'yle pazarlık ederek gerçekleşecektir. Ayrıca, Sovyetler Çekoslovakların durgunluk geçiren iktisadî yaşamlarını yeniden hızlandırmak için Almanların verebilecekleri önemli ölçüdeki borç paraya gereksinim duyduklarını da bilmektedirler. Bu varsayımsa hiç hoşlarına gitmemektedir, çünkü hem S.S.C.B.'nin büyülü etkisini bozacak, hem de öbür Doğu ülkelerine kötü örnek olacaktır. Sovyet önderlerinin Federal Almanya'yla yapılacak pazarlıklara ilke olarak bir diyecekleri yoktur. Yalnız, bunun başlama saatını seçmek, yürütülecek işlemlerin yönetimini ellerinde bulundurmak istemektedirler.

Sözün kısası, *buluşma* korkusu yol açacaktır Sovyetlerin Çek içişlerine el atmasına. Dubçek epey ödün vermiştir. Manevralar için gelen, ama ülkede kalmaya devam eden Sovyet askerî birliklerinin gidişini görüşmelerin başlaması için ön koşul saymaktan vazgeçmiştir. Konuşmaları Moskova'nın hoşuna gitmeyen General Prişlik'e yol vermiştir. Komekon'un (Doğu Avrupa «Ortak Pazarı»nın) gelişmesiyle Varşova Antlaşması içersinde bağların güçlendirilmesine yeşil ışık yakmıştır. Cierna (Sovyet-Çekoslovak «zirve toplantısı») bildirisiyle Bratislava (öbür Varşova Bağlaşması üyeleriyle birlikte yapılan toplantının) bildirisini imzalamayı kabul etmiştir; son olarak da, Karlovi-Vari'ye, Federal Almanya'yla ilişkiler konusunda kendisinden açıklama istemeye gelen Ulbricht'e güvence vermiştir.

[1] Bu söz hiç değilse yöneticiler için doğrudur, çünkü Sovyet halkı Çekoslovakya'nın gerçekten kamp değiştirdiğinden kuşkulanmış gibidir.

Bütün bunlar yetmez. Çünkü Dubçek'in bir yandan Brejnef'i yatıştırıp hoşnut etmeye çalışırken, öte yandan da Sovyetlerin içişlerine karışmasıyla yağdırdığı gözdağlarının çileden çıkardığı kamuoyunu hesaba katması gereklidir. Yugoslavya ile Rumanya Çekoslovakya'yı tuttuklarını bildirmiş, Tito'nun Prag'a gelişi büyük gösterilere yol açmıştır. Batılı komünist partiler yarı-kınayıcı, yarı-uzlaştırıcıdırlar. Sovyet yöneticileri zamanın zararlarına çalıştığını anlarlar. Eylül ayında Çekoslovak Komünist Partisi'nin kurultayı toplanacaktır. Bu kurultay belki de tutucu bölek (fraction) için tam bir yenilgiyle sonuçlanacaktır. Sovyetler, Eylül'e dek hâlâ birtakım Parti yöneticilerine güvenebilirler. Ondan sonra bu dayanak da ortadan kalkacak: işbaşında yalnız Dubçek'in takımıyla gittikçe güçlenen değişik güçlerin temsilcileri kalacaktır. Eğer eyleme geçilecekse, Eylül ayından önce, yani hemen o günlerde geçmek gereklidir.

Siyasal bir yönetimle bir hükümetin kendi elleriyle yarattıkları çıkmazda böylesine tutsak kaldıkları şimdiye dek görülmemiştir. Gözdağı, açık mektup ve askerî gösteri siyaseti olmasa, Çekoslovak halkının özgürlükçülerle düzeltimcileri bu denli birlik içersinde desteklemesi pek düşünülemezdi herhalde. Ama söz konusu birlik sağlandıktan sonra, Sovyet hükümetinin önünde şu iki çözümden birini seçme olanağından başka bir şey kalmamaktadır: yenilgisini kabul etmek ya da kaba güce başvurmak. Birinci çözüm yolunu benimseyebilmesi için çok güçlü ve kendinden emin olması gerekirdi. Dolayısıyla, ikinciyi seçecektir. Adları ancak iki buçuk yıl sonra açıklanabilecek bir avuç Çekoslovak yöneticisinin «çağrısı»ndan başka bir bahane bulunmadığı halde, Hitler gibi, gece yarısı saldırıya geçecektir!

Böylece, hastalığın bulaşması önlenecektir. 1953 Berlin, 1956 Budapeşte, 1968 Prag: Doğu Avrupa ülkeleri, Rus emperyalizminin elindeki kaleleri tehlikede gördüğü an neler yapabileceğini çok iyi bilmektedirler. «Toplumcu kamp»ı oluşturan ülkelerin aydınları gerçek düşünce ve anlatım özgürlüğünün kendilerine hiç bir zaman verilmeyeceğini bir kez daha anlamışlardır; işçiler, özlem-

lerini toplayıp dile getirme yetkisinin yalnız parti aygıtında olduğunu görmüşlerdir; teknokratlar da yönetici takımla işbirliği yapmaya razı olmak zorundadır. Brejnef'lerle Ulbricht'leri gerçekte teknokratların ayaklanması kaygılandırmıştır en çok. Bu yüce parti başları için, geleneksel aydınlar olumsuz bir ögeden başka şey değildirler. Birtakım kötülükler yapabilirler: ama ülkeyi yönetemezler. Teknokratlarsa son derece tehlikelidirler, çünkü işleri çekip çevirebilir, ülkeyi yönetebilir, buyruklar verebilirler. Gelişmiş bir sanayi ülkesinde, siyasal yönetici takım onlarsız edemez. İşte bu yüzden S.S.C.B.'de, hele Doğu Almanya'da Parti onlara sayısız üstünlükler vermeye razı olmuştur. Ve işte yine bu yüzden, Çekoslovakya'da, teknokrat aydınlara yeni bir sözleşme önerisinde bulunmazdan önce, siyasal yönetici takıma kafa tutma gözüpekliğini gösterenleri alaşağı etmek gerekliydi.

YOLLAR AYRILIYOR

Çekoslovak yenilgisinin ardından olup bitenler, kimi yanlarıyla, Macar yenilgisini izleyen olaylara benzemektedir. İkisinde de sürgün, türlü suskunluk biçimleri (zindan suskunluğu da bunun içindedir), yazgıya boyuneğmeler ve düzene ayak uydurmalar vardır.

Ota Sik sürgünü seçmiştir. Radovan Riça'ysa düzene ayak uydurmayı. İktisatçı yeni Stalin'ciliğin amansız düşmanı gibi davranmış, felsefeci bu akıma ihzmeti kabul etmiştir. Bu davranışlarda kişisel etkenlerin de payı vardır elbet. Ama önemli olan, karşılık verdikleri siyasal mantıktır.

Prag baharı boyunca, Ota Sik, büyük bir içtenlikle, yavaş yavaş bazı pazar çarklarını geri getirme gerekliliğinden söz etmişti. İşbaşından uzaklaştıktan sonra yazdığı metinler bu konuda daha da ileri gitmektedir. Ona göre, düzeltim siyaseti «gerçek bir pazar» yaratılmasına yönelmeliydi: «Bu yalnız bir işlenmiş ürün pazarı değil, aynı zamanda bir emek, bir üretim aracı pazarı,

ve bir parasal pazar olacaktır.» O zaman kalkınma planı zorunlu olmaktan çıkacak, «tüm ulusal iktisadî yaşamı kapsayacak bir büyük-iktisadî yön verme», kurumların «tehlike ve zararlarını da göze alarak, kendi özel yayılım yollarını kararlaştırmak» zorunda kalacakları bir temel haline gelecektir. Bu «büyük-iktisadî yön verme»nin değişik örnekleri eskiye oranla epey daraltılmış bir uzman aygıt tarafından hazırlanacak, ülke çapında ve meclist tartışılacaktır. Hükümet, kendi özel yatırımları ve borç para vermeyi denetleme aracılığıyla istediği an işlere el atabilecektir. Vergi siyaseti, genişleyen kurumların bankalardan ödünç para almadan (dolayısıyla Devlet denetimi altına girmeden) önemli çalışmalara girişemeyeceği biçimde tasarlanacaktır.

Ancak bütün bu düşünceler, diye ekliyor Ota Sik, kuramsal alanda kalmaya yargılıydı, çünkü planlama görevlileri «planlama yöntemlerinin en küçük bir değişikliğe uğramaması için» ellerinden geleni yaptılar. Başka bir deyişle, hâlâ siyasal yöneticilerin elinde bulunan iktisadî aygıtta teknokratlar azınlıktaydılar. Eski sistemin 1968 patlamasından sonra da yaşamaya devam etmesini işte bununla açıklayabiliriz. O anda, bütün halkın Dubçek'in arkasında olduğu izlenimi vardı. Gerçekte halk (küçük bir azınlığın dışında) Rus emperyalizmine *karşı* birleşmişti. Öbür alanlarda, çelişik akımlar vardı içinde. Siyasal yönetici takım sarsılmış, olaylar tarafından aşılmış, ama işbaşından uzaklaştırılamamıştı. Sovyetlerin «ülkeyi yeniden ele geçirmesi» memur takımının toparlanmasına izin verdi. Bu toparlanmayı ilkin tam anlamıyla düşmanca bir ortamda, daha sonraysa kayıtsızlık ve edilginlik havası içinde gerçekleştirdi.

Peki daha başka ne önerilebilirdi? Yerlerinde kalan ve işi «en az zararla» atlatmak isteyen insanların kafasını kurcalayan soru budur. «Sovyetlerin istemi dışında hiç bir şeye kalkışamayacağımızı gördük. Bu durumda, S.S.C.B.'de birşeylerin olmasını beklemekten başka çare yoktur.» Bu, yazgıya boyuneğip güçlüye katılanların akılyürütmesidir. Özellikle Radovan Riça böyle düşünmektedir galiba.

Riça, geliştirdiği kuramın hiç bir yanını yadsımamaktadır. Yeni toplumcu uygarlığa giden yolu bilimsel ve teknolojik devrim açacaktır. Ama değişiklikler konusunda ilk adımın Çekoslovakya gibi küçük bir ülkeden gelebileceğini düşlemek biraz kendini beğenmişlikti herhalde. Temel sorunlar, en büyük toplumcu güç içersinde, S.S.C.B.'de ortaya çıkacaktır. Evrim, umulduğundan daha yavaş olacaktır belki, ama önünde sonunda kendini gösterecektir.

Sizin anlayacağınız, olayların güncel akışını etkileyemeyince, öncülerden biri iktisadî uygulayım içersine kapanmakta, öbürüyse geleceği kestirme bilimine sığınmaktadır. Ama onların bugünkü tutumları, Prag baharının evrensel toplumculuğa getirdiklerini unutturmamalıdır. O günlerde çizilen yol, Yugoslav denemesininkine yakındır. İki temel sorun konusunda ondan uzaklaşır. Çekoslovak hareketi, tarihte ilk kez, sermayecilik sonrası evredeki sanayileşmiş bir ülkede ortaya çıkan sınıf çatışmasını bütün genişliğiyle gözler önüne sermeştir[1]. Yugoslavya'da yalnız Cilas (üstelik çok kısaca ve tartışılabilir bir biçimde), Çek bunalımının can alıcı noktasını oluşturan bu sorunu ortaya atma yürekliliğini göstermiştir. Ayrıca, Çekoslovak hareketi –yine toplumcu dünyada ilk kez– bilimsel ve teknolojik devrimin getireceği durumları hesaba kattırıyordu. Bu yüzden, taşıdığı bildirinin Avrupa ve Amerika ülkeleri için son derece yeni bir anlamı vardı.

Prag baharının Üçüncü Dünya ülkelerinde hiç hoş karşılanmayışının nedeni de belki budur. İtalyan, Fransız, Belçika, İngiliz ve İsveç komünist partileri Sovyetlerin Çekoslovakya'ya el atmalarını kınamışlardır. Vietnamlılar, Koreliler Kübalılar (ve ayrı bir sıfatla olmakla birlikte Cezayirliler) Sovyetlerin, pis ama gerekli bir işi yerine getirdikleri yargısına varmışlardır. Tüketimin arttırılmasını başlıca amaç, özgürlüğü de zorunluluk sayan bir toplumculukta, *yaptıklarından çok, daha yirmi, otuz, kırk yıl*

[1] Çin'deyse her şey, tarımsal üretimin ağır bastığı, anamalcılık öncesi evrenin bir dizi özelliğini taşıyan bir toplumda olmaktadır.

sürdürmek zorunda kalacakları bir durumun açığa vurulmasını görmekteydiler. Onlara göre, Prag'da, komünistlik bayrağı altında, beyaz adamın kendini beğenmişliği, üstünlüğünü aşağılık bir biçimde öne sürüşü, maddî ve siyasal bolluğuyla övünmesi hortlamaktaydı.

Üstelik, bu duygu yalnızca emekçi uluslara özgü değildi: yokluğu (genellikle başkalarının, kimi zaman da kendilerinin yaşayacağı yokluğu) en yüce erdem sayan her şeyleri birbirine denk ülekelerin solcu aydınlarının bir bölüğü de aynı duyguyu paylaşmaktadır; bunlar için iş yönetimi kentsoylu bir tuzak, *gulaş* kokusu bir alçaklıktır. Prag, devrimci kamuoyunu ancak düştüğü hafta duygulandırdı. O zaman, Sovyet yönetici takımına duyulan nefret, Çekoslovak düzeltimcilerinin yarattığı güvensizliği bastırdı. 1968 Mayıs'ında Fransız devrimci gençliğinin kahramanı Dubçek değil, Guevara'ydı. Peki neyi canlandırıyordu Guevara? Ya Castro? Ve Küba devrimi?

IX

KÜBA BAYRAMI

Savaş bir felâket olarak kalmaz. Hâlâ bir gereksinimdir. Benim kuşağın insanlarının çoğu, gençliğin giriştiği şiddet eylemlerine şaşmaktadır. Bense onların şaşmalarına. Gençler bizim birer eski savaşçı olarak kendilerine anlattıklarımızla yetinmeli midirler? Yoksa onları düşünerek ısmarladığımız savaşakarşı filmlerle mi avunsunlar?

Savaş, korkunç bir kesip biçme, insan kıyımı, acı ya da arkadaşlık, yiğitlik, kendini aşma olmazdan önce, günlük yaşamla, onun tekdüzeliğiyle bağları koparmadır. Savaşırken birtakım yasak hareketler yapılmakta, çizilmiş yolların dışına çıkılmakta, sıradan yasaların dışındaki yasalara uyulmaktadır. Saldırganlık içgüdüsü kadar, değişiklik susuzluğu doğurmaktadır savaşı.

Tepemizde atom yıkımı tehlikesi dolaşırken böyle akılyürütebilir miyiz? Evet, çünkü bu bir tehlikeden başka bir şey değildir: ürkütücü bir tehlikedir, ama kaçınılmaz değildir. Çağımızın savaşları nükleer değil, yerel ya da içsavaşlardır; ya da ikisi biraradadır.

Beylik savaş yönteminin (Clauzewitz'in geliştirdiği yöntemin) verilerini değiştiren «caydırma» kuramı, S.S.C.B. ile Birleşik Devletler arasındaki belli bir nükleer dengeye değil, aynı zamanda bir sürü siyasal etkene dayalıdır. Cezayir savaşı, uzun Orta-Doğu bunalımı ve özellikle iki Hindiçini savaşı, silahlı

çatışamada askerî güçler arasındaki oranın temel öge olmadığını göstermektedir. Çağdaş savaş kuramının ereği artık, büyük bir Napoléon muharebesi sonunda, düşman ordusunu yoketmek değildir: düşman ordusuna buyruk veren insanları belli bir evrimden geçirmek, yavaş yavaş onlara, başlangıçta kabul edilmez saydıkları bir durumu (Cezayir'in bağımsızlığını, Vietnam'ın bağımsızlık ve birleşmesini, «İsrail olgusu»nun kabulünü ya da, beri yandakilere, «Filistin olgusu»nun tanınmasını) benimsetmektir.

Clauzewitz'in zamanından daha güçlü hale gelen bu bağ, savaşla siyaset arasındaki bağ devrimci gençliği müthiş etkilemiş, onda silaha sarılma düşkünlüğünü, ya da özlemini yaratmıştır. «Vietnam'da Barış» bayrak sözünün yerini kısa sürede «U.K.C.* Yenecektir» lafı almıştır. Ancak, 1960'larda devrimci gençliğe en anlamlı örneği veren Vietnam değildir. Güney-Amerika'daki çete savaşı ve onun kahramanı Ernesto «Che» Guevara'dır.

ÇETECİLER

Salt askerî alanda, Fidel Castro'nun, Guevara'nın ve arkadaşlarının serüveni pek öyle ilgi çekici değildir.

Küba'da ayaklananlar, 5 Aralık 1956'yla («Granma» yatında yer alan 82 başkaldırmacının karaya çıkışı) 8 Ocak 1959 (Castro'nun Havana'ya girişi) arasında ilkin topu topu yirmi otuz, sonra da birkaç yüz kişiydiler. Sierra Maestra'da savaşanların sayısı hiç bir zaman 280'i aşmadı. Şu ünlü «gizli kol»lara gelince, bunlar da çok çok bir bölüktüler. Yugoslavya, Çin ya da Vietnam'daki «partililer»in kavgasına benzer en küçük bir yan yoktur sizin anlayacağınız.

Fidel Castro'nun zaferi, öncelikle *siyasal bir zafer*'dir. Sayıca kalabalık, ama örgütsüz bir karşı çıkma yaratmış, kahramanca, çoşturucu bir örnek vermiştir. Korkunç derecede sömürülen, ama az çok yazgısına boyuneğmiş köylü sınıfını siyasal kavga konu-

* Ulusal Kurtuluş Cephesi.

sunda uyandırmış, kendine katmıştır. Bütün ülkede, basit bir kıvılcım bekleyen yurtseverlik duygularını alevlendirmiştir.

Kendi adamlarıyla hükümet birliklerini karşı karşıya getiren çatışmaların şöyle ya da böyle sonuçlanması yabana atılamazdı elbet. Çete savaşının yenilgiye uğraması, diktatoryanın daha da güçlenmesine yol açardı. Ama elde edilecek askerî sonuç, tinsel (manevî) sonuç kadar önemli değildi. Çetecilerin, Batista'nın alçak paralı askerlerinden üstün olduğunu göstermek gerekliydi. Ve bu, «26 Temmuz Hareketi[1]» için savaşanlarca bol bol kanıtlandı.

Dolayısıyla, yengiye ulaştıktan sonra, halkın diktatörlüğe direnişinden yalnızca dağlardaki çete savaşlarını akılda tutma eğilimi belirdi. Sierra Maestra destanı uğruna, kentlerdeki işbırakımlarıyla ayaklanma girişimleri küçümsendi. Sierra Maestra destanı, tam bu sıralarda Batı Avrupa ülkelerinde yeni bir devrimci kuşak ortaya çıkmakta olduğundan, umulandan daha geniş yankı uyandırdı. Söz konusu gençlik, İkinci Dünya Savaşı anılarıyla damgalanmamış ilk kuşaktı. Geleneksel işçi partilerinin önderlerini nazilikle faşizme karşı çıkmış eski savaşçılar olarak değil, sayısız uzlaşmaya mimarlık, «gerçekçi» olduğu kadar da sıradan bir siyasete öncülük eden kişiler gibi görmekteydi. Toplumculuğa giden «barışçı yol»larla ilgili savlar ona birer yanılsama gibi gözüküyordu. «Devrimci bunalım olmadan devrim olmaz, silahlı kavga verilmeden de devrimci bunalıma çıkış noktası bulunamazdı.» Yalnız bu arada, silahlı kavganın hâlâ yapılabileceğini kanıtlamak gerekliydi.

1917 Ekim'i zaman içersinde, Çin'le Vietnam'sa uzay içersinde ıraktılar. Kitlelere sonsuza dek ölmüş adamlarla gözleri bağlı kişilerin resimleri gösterilemezdi. Dünyanın bütün uluslararacılığını getirseniz, Avrupalı ve Amerikalı bilinçlerin ta dibinde yatan o gizli zembereği kıramıyordunuz: «onların» (yani

[1] 26 Temmuz 1953'te, Fidel Castro'nun çevresinde toplanan 120 gencin Küba'nın Santiago kentindeki Monkada kışlasına başarısız bir saldırıda bulunduklarını anımsatalım.

Asya ve Afrika ülkelerinin) sorunları tıpı tıpına «bizim» sorunlarımız değildir.

Küba da pek çok yönden geri kalmış, yarı sömürgeleşmiş bir ülkeydi elbet. Ama halkının çoğu İspanyol kökenli, yani Avrupalıydı. Arjantinli hekim Ernesto Guevara'nın yüzü İspanya'da çarpışan uluslararası Tugaylar'daki, Bosnalı çetecilerin ya da Vercors'un buyruğundaki yeraltı savaşçılarının yüzlerine benziyordu, üstelik de çağdaştı. Avrupalı ve Amerikalı devrimci gençlik kolayca kendini bulabilirdi onda.

Ancak bu buluş da hemen olmadı. Küba insanları 1959 yılında, yani devrim yengiye ulaşır ulaşmaz büyüleyemedi. Havana'nın devrimin belli başlı başkentlerinden biri olabilmesi için bir süre beklemek gerekti. Buysa, *söz konusu devrimin*, başlarda, *toplumcu olmayışından*'dı.

SOLCU ULUSÇULUK

Fidel Castro'yla arkadaşlarının zaferi, gerçekten de, anamalcı bir Devlet'e yöneltilmiş komünist bir ayaklanma değil, kanlı ve çürümüş bir yönetime karşı girişilmiş demokratça ve yurtsever bir başkaldırıdır.

1957 Temmuz'unda kaleme alınan Sierra Maestra bildirisi amacı şöyle saptamaktadır: «Hiç bir partiye ya da kişi diktatörlüğüne bağlı bulunmayan, tarafsız bir geçici hükümet seçimlere başkanlık edecek; iç barışı hazırlayacak, ülkeyi yönetimsel ve anayasal eşitlik yoluna sokacaktır.»

Aynı yılın Aralık ayında, «26 Temmuz Hareketi» altı siyasal örgütün (bunlar arasında henüz P.S.P., yani Küba Komünist Partisi yoktu) yöneticilerine sesleniyor, «1940 Anayasası'na yaslanacak, onun tanıdığı bütün hakları güvence altına alacak ve her türlü siyasal bölücülükten kaçınacak» bir hükümeti desteklemelerini istiyordu. «26 Temmuz Hareketi» muhalefetteki değişik kuruluşların cumhurbaşkanlığına tartışılmaz birini getirmeyi kararlaştırmalarını öneriyordu: «Bu kimse, diyordu, Oriente Yargılama

Kurulu üyesi, saygıdeğer hukukçu Dr. Manuel Urrutia Leo olmalıdır.»

Gerçi, bu anayasacı ve eşitlikçi sözlerin yanında daha kökten öneriler de vardı. Köylü halka bağlı bulunan Castro hareketi –çeteci üslerinin gelişmesi için köylü desteği gereklidir– bir tarım düzeltimi yapılmasını istiyordu. «Küba'nın içişlerine herhangi bir yabancı elin karışmasına düşman olma ilkesi»ni öne sürüyordu. Son olarak da, kamu düzenini sağlama ve cumhuriyetin askerî birliklerini yeniden örgütleme görevini» istiyordu.

Bu, gerçekte, ulusçu ve ilerici bir programdı. Birleşik Devletler'in takındığı tutum da işte bununla açıklanabilir: kuşkucu, sakınımlı, ama kıyasıya düşmanca olmayan bir tutumdu bu. Amerikalı yöneticilerin çoğu pek saymazdı Batista'yı. Yurttaşlarının çıkarları tehlikeye düşmedikçe, Batista'nın düşürülmesini bir oldu bitti gibi kabule hazırdılar.

Kurulan ilk hükümetin Anayasası yüreklerine su serpecek nitelikteydi. Bu hükümette Castro yoktu. Buna karşılık, özgürlükçü ve ılımlı kentsoyluların çoğu vardı: Meclis Başkanı Miro Cardona, Dışişleri Bakanı Roberto Agramonte, Çalışma Bakanı Manuel Ray, vb. Oysa bu durum yapaydı. Bütün Kübalılar Castro'nun işbaşına gelmesini bekliyordu. Yetkesi o kertedeydi ki, hiç kimse onsuz işleri yürütemezdi. Dolayısıyla, kısa bir süre sonra (1959 Şubat'ında) Başbakanlık görevini üstüne almak zorunda kaldı, Cumhurbaşkanı yine Dr. Urrutia'ydı.

Castro'nun o dönemde aldığı önlemler (tedbirler) Sierra Maestra'da verilen sözlere uygundur. Yabancı gözlemcilere solcu bir ulusçu, bir çeşit Latin Amerika Nâsır'ı gibi gözükmektedir. Önceki yönetimin başlıca derdi olan rüşvetle savaşmakta, kamu tarifelerini düşürme kararını almakta, bütün kiraları % 50 indirmektedir; son olarak da toprak düzeltimine girişir.

Bu düzeltim, 402 hektarı (30 caballerias'ı) geçen mülklerle kiradaki toprakların hepsinin kamulaştırılmasını öngörmektedir. Başka ülkelerde görülenin tersine, büyük araziler paylaştırılmayacak, ilkin işortaklıklarına (kooperatiflere), sonra da «halk çift-

likleri»ne verilecektir. Devlet kamulaştırma parasını yirmi yılda ödeyecektir. Kiralanan topraklarsa, 27 hektardan büyük değillerse, kiracılara bırakılacaktır. Böylece, yalnız çiftçiler küçük mülk sahibi haline getirilmektedir. Dolayısıyla, toprakların sayısız küçük parçaya bölünmesinin yaratacağı sakıncalardan kurtulunmaktadır.

Castro, Nisan ayında önce Birleşik Devletler'e, sonra Kanada'ya gider. Mayıs'ta, Buenos-Aires'te, 21 Güney Amerika ülkesinin toplantısına katılır. Sözleri, onu yeni bir «caudillo» (buyurgan asker) gibi görenlerin yüreğine su serper. «Biz ne bir kişinin, ne de bir sınıfın buyurganlığını istiyoruz», der. Ama aynı sözler iş çevrelerini işkillendirir. Küba'da geniş topraklar işleten Amerikan ortaklıkları bunların ellerinden alınmasına razı değildirler. Öbür kurumlar da kamulaştırma sırasının günün birinde kendilerine gelmesinden çekinmektedir. Dışişleri Bakanlığı'ndan Castro'ya daha sert davranmasını isterler. Amerikan siyasetinin sorumluları, Küba'daki komünist partinin etkinliklerinin gelişmesine hiç iyi gözle bakmadıkları için, sevinçle karşılarlar bu istekleri

Bu parti (adı P.S.P., yani Sosyalist Halk Partisi'dir) başlangıçta Castro girişimine düşmandı: 1958'de Castro'ya yaklaştı, ve bir bağlaşık (müttefik) olarak kavganın son evresine katıldı. Çok iyi örgütlendiği ve sağlam bir aygıta sahip bulunduğundan, önemli ilerlemeler gösterdi. Yakın amacı (evrensel durumdan ötürü olanaksız saydığı) toplumcu devrimi gerçekleştirmek değil, ülkenin başlıca siyasal gücü haline gelmekti. 1959 Haziran'ında, Parti yöneticileri Cumhurbaşkanı Urrutia'ya bir mektup gönderip şu isteklerde bulundular: 1) 1940 Anayasası'nın uygulanması, 2) toprak düzeltiminin gerçekleştirilmesi, 3) seçmen yaşının indirilmesi, 4) göreli (nisbî) seçim sisteminin kabulü, 5) sosyalist ülkelerle elçiliklerarası ilişkilerin yeniden kurulması.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın gittikçe daha çok baskı yaptığı Urrutia için bu ılımlı girişim ilk tehlike çanı oldu. Komünistleri bağlaşık saymaya yanaşmadı, Birleşik Devletler'le ilişkileri bozmayı göze alamadı. Dolayısıyla, Castro'ya, toprak dü-

zeltiminin bir köşeye atılmasa bile, ertelenmesini salık verdi.

Castro buna Başbakanlık'tan çekilerek ve ülkeye çağrıda bulunarak karşılık verdi (Temmuz 1959). Gövde gösterisi çok kısa sürdü. Urrutia alıp başını gitmek zorunda kaldı. Yerine Osvaldo Dorticos getirildi, Castro görevine döndü. Bu, yönetici takım içersinde geniş bir değişikliğin başlangıcı oldu, özgür görüşlü kentsoylular işbaşından uzaklaştırıldı, yerlerine «26 Temmuz Hareketi» önderleri, devrimci «yöneticiler takımı» ve T.H.P.'-si yöneticileri getirildi. Hareket aşırı sola kaymaya başladı. Oysa programı hâlâ bir demokratik devrim programıydı. Mısır'la Küba'yı kıyaslayabileceklerini sananlar, Urrutia'nın gidişiyle devrimin «General Necip evresi»nin kapandığını söylerler.

O dönemde (1959 sonbaharında) S.S.C.B., Küba'da olup bitenleri henüz uzaktan, soğuk bir duygudaşlıkla seyretmektedir. Mikoyan ancak 1960 Şubat'ında gelir Havana'ya, tecimsel bir anlaşma imzalamak üzere. S.S.C.B. ile Küba arasındaki elçilik ilişkileri ta Mayıs ayında yeniden kurulacaktır. Ama bu, kendi tarımsal ortaklıklarına el koyan, şimdi de Ruslarla ticarete başlayan Küba hükümetine karşı birtakım zorlayıcı önlemlerin alınması gerektiğine Amerikalıları inandırmaya yeter. Ruslar, aldıkları şekerin bedelini ham petrolle ödemektedirler. Küba'daki Amerikan arıtma merkezleri (rafinerleri) bu petrolü işlemeye yanaşmaz. Castro bunlara el koyar. Yıllardır Küba şeker üretiminin büyük bir kesimini kendi pazarına özel fiyatlarla sürmekte olan Washington hükümeti sözleşmeleri bozar. Amerika'ya gönderilmek üzere hazırlanmış 700 000 ton şeker hemen S.S.C.B. tarafından satınalınır. Çark dönmeye başlamış, işlerin çatallaşması sürecine girilmiştir.

Arjantin Cumhurbaşkanı Frondizi arabuluculuk yaparak işleri düzeltmeye çalışır. 1960 Ağustos'unda, Castro 36 şeker fabrikasıyla büyük Amerikan telefon ortaklığını ulusa mal eder. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Küba'yı Amerika Devletler Örgütü'ne mahkûm ettirerek karşılık verir. Ekim'de, Castro 32 büyük kurumu da ulusallaştırır. Bu sefer aradaki tüm bağlar kopar.

Birleşik Devletler Küba'yla tecimsel alış-verişi keser, gemilerin mal götürüp getirmesini yasaklar.

GUEVARA'NIN İKTİSADÎ DÜZENİ

Adada, dönüşü olmayan adım atılmıştır. Bütün iktisadî egemenlik kutuplarıyla büyük kamu hizmetleri ulusallaştırılmıştır. Küba, bir yıldan az bir sürede, dünyanın on dördüncü toplumcu devleti oluvermiştir. Ne istendiği, ne de hazırlandığı için, son derece şaşırtıcı bir değişim. Amerikan emperyalizminin direnme mantığıdır Kübalı yöneticileri bu yola sokan ve böylesine ileri götüren.

Şimdi iktisadî yaşamı düzene sokmaları, birtakım planlar kurmaları, seçmeler yapmaları gereklidir. Çetecilerin başları çağdaş iktisadî yaşam konusunda şöyle belli belirsiz bir düşünceye sahiptirler, toplumcu iktisattansa hiç haberleri yoktur. Bu ortak bilgisizliğin dışında kalan tek bir kişi vardır: «Che» Guevara. İktisatçı değildi, ama Marx'la Lenin'i okumuştur, yapılması gereken şey konusunda eyepce kesin –kesin, ille de doğru anlamına gelmez– bir görüşü vardır. Sanayi Bakanlığı'na getirilir, ve böylece 1961-1963 arasında Küba iktisadiyatının büyük ustası olur.

Siyaseti, bir yandan Sovyet uygulayımlarının hayranlıkla keşfi, öte yandansa toplumculuğun kuruluşunda insanlara düşen görev konusunda bulunmuş özgün düşünceler tarafından belirlenmiştir.

Doğu Avrupa'ya (özellikle S.S.C.B. ile Çekoslovakya'ya) gönderilen uzmanlar 1930'lardan kalma planlama yöntemleri getirirler; oysa bu yöntemler, tam o sırada Avrupa'daki bütün toplumcu iktisadî düzenlerin geçirdikleri sıkıntıların temelidirler. Ancak, başka ne önerebilirlerdi ki? Girişilecek düzeltimler yeni yeni tartışılmaya başlamıştır. 1967'de değil, 1961'deyiz. Guevara henüz Sovyetler Birliği'nin karşılaştığı çelişkilerin genişliğinden habersizdir. O yalnız, aşırı merkezci ve buyurgan bir üretim yönetimiyle büyük bir iktisadî ilerleyiş sağlandığını bilmekte, eline birtakım hesaplama yöntemleri, gelişme kalıpları, denetleme araçları geçirdiğine sevinmektedir; Ruslar olmasa, bunlardan da yoksun kalacaktı.

Ancak, kendi kuramsal görüşlerini doğrulayıp güçlendirdiğini sanmasaydı, Guevara Sovyetlerin iktisadî uygulamasına böylesine güvenmeyecekti. «İnsanın doğasına yeniden kavuşabilmesi için, diyordu, mal-insanın ortadan kalkması gerekir.» Bunun gerçekleşebilmesi içinse, mal alış-verişinin olabildiğince aza indirgenmesi gereklidir.

Charles Bettelheim'ın eleştirilerini yanıtlamak üzere 1964'te *Toplumcu Küba* dergisinde yayınladığı yazıda şöye diyecektir: «Biz Devlet kurumları arasında tecimsel mal kategoryasının varlığını yadsıyoruz, her kuruluşu, Devlet denen tek ve büyük kurumun bir parçası sayıyoruz (uygulamada, ülkemizdeki durum öyle olmasa da). Değer yasasıyla plan, bir çelişkiyle ve bunun çözümüyle birbirlerine bağlanmış iki terimdir; öyleyse, merkezî planlamanın toplumcu toplumun varolma biçimi, onu belirleyen kategorya ve insanoğlunun bilincinin en sonunda birtakım bileşimler yapabildiği ve iktisadî yaşamı amaçlarına, yani insan denen varlığın komünist toplum içersinde tam anlamıyla özgür kılınmasına doğru yöneltebildiği nokta olduğunu söyleyebiliriz.»

Böylece «Che» «bütçeleştirilmiş» bir iktisadî sisteme, yani kurum harcamalarının Devlet tarafından üstlenildiği bir sisteme itilmiştir. Hammaddeler bu kurumlara parasız sağlanacak, onlar da ürünlerini parasız teslim edeceklerdir; parayla yapılacak biricik ödemeler ücretler olacak ve bunları da kurumların bağlı bulunduğu bakanlıklar yapacaktır.

Gerçekte, işler başka türlü olup biter. İster istemez bir alış-veriş dengesi kurmak gerekir –bunun içinse parasal hesaplamayı işin içine katmak. Saymanlık işi ister kurumda, ister başka bir örgüt çerçevesinde yürütülsün, sorun değişmez. Alış-veriş, fiyatlar, mallar varolmaya devam eder. Bir olayı «yadsımak»la ortadan kaldıramazsınız; değişik türdeki yatırımların verimini daha zor hesaplanır hale getirirsiniz.

Guevara siyaseti, pek çoğu verimsiz kalan büyük yatırımların yapılması biçiminde kendini gösterdi. 1930'lardan kalma Sovyet uygulamasına (hızlı sanayileşmeye, ağır sanayie öncelik tanıma-

ya) bakılarak girişilen borçlanmalar durumu daha da ciddileştirdi. Dolayısıyla «Che» üç yıllık denemeden sonra, Küba iktisadiyatını yönetmeyi bıraktı.

Kimileri, çağdaş dünyanın sorunları karşısında romantik bir anlayışın yenilgisinden söz ettiler. Bunun geçerli bir açıklama olduğu kanısında değilim. Guevara bilim ve teknikteki ilerlemelere karşı müthiş duyarlıydı. «Kararları olabildiğince merkezileştirerek iktisadî yaşamı tek bir merkezden denetleyebilmek» için işte bu ilerlemelere –özellikle haberalma alanındaki ilerlemeye– güvenmekteydi.

«Biz, karadan, havadan, telefonla, radyoyla iyi iletişim olanaklarına sahip küçük bir ülkeyiz, diye yazıyordu 1963'te Bakanlığı'nın bir durum bildirisinde, bu da bize sürekli, günlük bir denetleme olanağı sağlamaktadır. Banka, kurumlara faizsiz, kendi bütçesinden para verir... Kurumun özel akçası yoktur, bütün gelirleri ulusal bütçeye katılır.»

Görüldüğü gibi, Guevara insanın mal alışverişi dünyasının zorlamalarından kurtulmasını iletişimin ve çağdaş denetleme yollarının gelişmesine bağlıyordu. Beri yandan, iktisadî çözümleme yöntemlerinin yetkinleştirilmesiyle maloluş hesaplarına da büyük önem veriyordu. «İşlerin yönetiminin kusursuz bir saat çarkı haline gelmesini sağlamalıyız» diye yazıyordu başka bir yerde.

Guevara, yurt dışına yaptığı bir sürü yolculuktan sonra, Sovyet denemesinden uzaklaşmak zorunda kaldı. S.S.C.B.'nin dış siyaseti aracılığıyla bürokrasiyi keşfetti, daha sonra Sovyet gerçekliğini daha derinlemesine inceleyince işin aslını gördü. Ama, ille de işçi hareketiyle özdeşleşmeyecek bir öncü takımın varlığını savunmanın dışında, geleneksel eleştiriler evresini aşamadı hiç bir zaman. Artık-değerin oluşumu ve üleştirilmesi, tecimsel alış-verişlerin gerçek yapısı, karşılıklı sömürü gibi sorunların temeline inmez, beylik Marx'çı formülleri yineler durur. «Özel mülkiyet temeli üzerinde çalışmanın (emeğin) bin bir parçaya bölündüğü tecimsel bir toplum varolduğu için mal da vardır. Toplumculuksa, yeni bir toplum türü varolduğu için yaşayacak,

bu toplumda kamulaştıranlar da kamulaştırılacak, anamalcıların eski bireysel mülkiyetinin yerini toplumsal malsahipliği alacaktır.»

Bütün bunlar, çağdaş toplumların, özellikle de toplumculuğa «geçiş dönemi»nde oldukları söylenen toplumların değişim süreçlerini anlamaya izin vermeyecek kadar genel formüllerdir.

TARIMDA MÜLKİYET

1963'te iktisadî durum son derece kaygı vericiydi.

Sanayi bakanlığı gözünü çok yükseklere dikmişti. 100 000 konut yapılmasını öngörmüştü, oysa pek çok yapı yarım kalmıştı. Bir sürü yabancı makina ısmarlamış, kullanacak yer bulamamıştı. Bütün bu çarçur önemli Sovyet yardımıyla gerçekleşebilmişti: söz konusu yardım kişi başına, yılda 40 dolardır, başka bir deyişle, René Dumont'un da belerttiği gibi, Güney Fas, Aurès, Kenya gibi yoksul Afrika ülkelerindeki ortalama yıllık gelir kadardır.

Küba'nınsa dış alış-veriş açığını mutlaka kapatması gerekliydi. Ve en önemli değiş-tokuş parasını: şekerini yitirmek üzereydi. Guevara yalnızca şeker üretmeyi durdurmak, tarımsal üretimi çeşitlendirmek istiyordu. Tasarı kendi başına akılsaldı. Küba gerek yiyecek yetiştiriminde, gerekse sinaî üretimde yokluk çekmekteydi. Hem halkın daha iyi beslenmesi, hem de fabrikalara ulusal hammadde sağlanması son derece önemliydi. Ne yazık ki, bu yön değiştirme işi de yine Devlet merkezciliği altında yapılacaktır. Büyük topraklar halk çiftliklerinde («granjas del pueblo»da) toplanmıştı; bunlar uygulamacı eksikliği ve Havana'dan gelen bir yığın çelişik buyruk içersinde, güçlerinin yetmeyeceği kadar geniş alanları ekip biçeceklerdi.

Bu önlemlerin sonucu, şeker üretiminin hızla (1961'de 6 milyon tonken 1963'te 3,9 tona)... öbür alanlarda da epeyce düşmesi oldu. Çok sıkı bir tayına (karneye) bağlama zorunluluğu belirdi.

Bunun üzerine Castro ilk köşeyi döndü. Sanayileşmeyi yavaşlatmaya ve asıl çabayı tarıma yöneltmeye karar verdi. Şeker

kamışı üretimi eski haline getirildi, S.S.C.B., Çin, Çekoslovakya ve Polonya'yla uzun süreli sözleşmeler imzalandı. 1964'te Castro, o ünlü «onur bahsi»ne, 1970'ten sonra yılda 10 milyon ton şeker üretme bahsine tutuştu. Bu seferki yöneliş de akılsal olarak savunulabilirdi. Küba iktisadiyatının geleceği ne olursa olsun, yabancı ülkelere şeker satışı dış ticaretin daha uzun süre temel taşlarından biri olarak kalacaktı. İyi ama, şu 10 milyon ton lafını ortaya atmak neden? Çok kesin hesaplara mı dayanmaktaydı acaba? Yoksa düşgücünü gıdıkladığı için mi? Ne yazık ki, ikinci yorumu benimsemek zorundayız.

Fidel Castro, birtakım yanılgıları, yeni yanlışlıklar yaparak düzeltiyordu. Gerçekten de uzmanlar, 8-8,5 milyon tonluk şeker üretiminin aşılmaması gereken tepe noktasını oluşturduğunu hesaplamışlardı. Bu rakamın ötesinde, yatırımlar ve kullanılacak el emeği verimli olmaktan çıkacaktı. Onun yerine, nikel, krom ya da turfanda meyve ve sebze satışını geliştirmek çok daha iyi olurdu. Ama bu amaçların propaganda değeri aynı değildi besbelli.

Oysa gerek Guevara, gerekse Castro için temel sorun halkı yeni iktisadî düzenin kurulmasıyla ilgilendirmek, üstüne düşen görevleri tutku ve sevinçle yaptırmaktı. Günlük yaşamda, çetecilerin yiğit tutumunu sürdürebilmenin yollarını arıyorlardı.« Komünizmi kurmak için, iktisadî temelle birlikte insanı da değiştirmek gerekir» sözünü yinelemeye bayılıyordu Guevara.

Bu noktada, «Che» ile Fidel arasında tam bir anlaşma vardı. Aralarındaki görüş ayrılığı, sanayi ve tarıma verilecek rol konusundaydı. Guevara, bir Marx'çı olarak, Castro'dan daha «sanayileşme yanlısı»ydı ve ilerlemiş anamalcılığın geliştirdiği tekniklere hiç kuşkusuz daha çok önem vermekteydi. (İlke olarak, hakça söylemek gerekirse, «Marx'çı-Lenin'ciliğe» bağlaşmış) halkçı Castro'ysa, köylü kafasına ve tinsel gerekçelere başyardımcısından daha yakındı. Guevara, «maddî uyarıcılar»ı mahkûm ederken, «herkesin gereksinimine göre pay alacağı» komünistliğin kurulmasını hızlandırma ereğini güdüyordu. Castro «peso'yu ortadan

kaldırmak» gerektiğini söylerken, pek çok Hıristiyan ilerici gibi, paranın insanı lekelediğini düşünüyordu.

Devrimin iki önderi de kurumlara özerklik (dolayısıyla kendi kendini yönetme hakkı) verilmesine karşı çıkmakta birleşiyorlardı. Söz konusu özerklik, onlara göre, eşitsizlik ardında koşmaya ve bencil eğilimlerin gelişmesine yol açardı. Kârlardan ve para ödüllerinden söz edilerek yaratılmaz «yeni insan.»

İlke (insanın: «erdemleri gereği» diye ekliyesi geliyor) olarak merkezciydiler, yoksa iktisadî etkililiği düşündüklerinden değil. Nitekim, Castro 1963'te ikinci bir toprak düzeltimine (67'yle 400 hektar arasındaki toprakları kamulaştırmaya) giriştiği zaman, «halk çiftlikleri»ni kümeler (agrupaciones) halinde topladı, yetiştirilen ürün türünü azalttı, ama yönetim birliğini sürdürdü. Bunun sonucunda da, Michel Gutelman'ın da belirttiği gibi, «belli bir karar düzeyinde, alınan her türlü bilgiyi istendiği kadar hızlı sindirebilme konusunda karşılaşılan maddî olanaksızlığın doğurduğu» hatırı sayılır gecikmeler ortaya çıktı.

«KURUMLAŞMAMIŞ» İKİLİ KONUŞMA

Peki ama, kim yürütmektedir bütünün yönetimi işini? Tek bir merkezde toplamayı kim sağlamaktadır? Yanıt, yaşanan dönemlere göre değişmektedir.

Bu işi ilkin Castro'yla teğmenleri yürütmüştür; sonra Castro'yla komünist partinin sağladığı yöneticiler; sonra tek başına Castro; en sonunda da «yeni sınıf»tan gelme kişilerin çevrelediği Castro.

Küba devrimi, göstermece de olsa herhangi bir seçime girişilmeyen, kuramsal olarak işbaşında bulunan partinin hâlâ tek bir kurultay toplamadığı biricik devrimdir.

«Girişim öncülüğü genellikle Fidel'den, ve devrimin yüce komuta kurulundan gelir, diye yazıyordu Guevara 1965'te, sonra götürülüp halka açıklanır, o da bunu benimser... Şimdilik, ortaya çıkan sorunlar karşısındaki genel tepkilere kulak verme biçiminde

özetleyebileceğimiz yarı-içgüdüsel yönetimi kullanmaktayız. Fidel bu konuda tam bir ustadır ve halkla bütünleşmesini ancak onu işbaşında görerek değerlendirebilirsiniz. Büyük halk toplantılarında iki diapazon'un titreşmesine benzer bir olayla karşılaşırsınız; Fidel'le halk karşılıklı bir konuşma içersinde titreşmeye başlar, bunun yoğunluğu gittikçe artar, en sonunda bizim kavga ve zafer çığlığının koparılmasıyla doruğuna varır.»

«Kurumlaşmamış ikili konuşma» diyoruz buna. 1960'ta, Gomulka'yla Novotni kendisine, B.U.Ö.'tü (Birleşmiş Uluslar Örgütü) koridorlarında neden Polonya ve Çekoslovakya'daki gibi seçimler düzenlemediğini sorduklarında kahkahayı basmıştır. «Küba böyle bir güldürüye hiç bir zaman katılmayacaktır, diye yazacaktır birkaç yıl sonra toplumcu ülkeler sorunları uzmanı K.S. Karol. Halk istememektedir böyle bir oyun. Ayrıca, şimdiki sistem halkı bütünüyle doyurmakta, seçim falan arzulamamaktadır: seçim sözcüğü nicedir gözden düşmüştür adada. Halkın tümü öncü takımın düzeyine gelince veriler değişecektir elbet: o zaman siyasal yetkilerin yapısını değiştirmek gerekecektir.»

Şimdilik, yürütme biçimi ataerkilcedir. Bu babacan yönetim, 1961'de, bir yıl içinde yüzbinlerce köylüye okuma yazma öğretince etkilidir. Devrimin ilk yıllarında, eldeki iktisadî olanaklarla ilgisi bulunmayan ücret artışlarına girişildiği zaman, iyiniyetlidir. Halktan, 1970'te ulaşılacak on milyon tonluk şeker üretimi «zaferi» uğrunda varını yoğunu harcamasını istediği zamansa, iyiniyeti kötüye kullanıcıdır.

Fidel Castro her şeyi tek başına kararlaştırma alışkanlığındadır. Hiç durmadan ülkenin bir başından ötekine gidip gelmekte, buyruklar, karşıt-buyruklar vermekte, ekilecek ürünün seçiminden yol yapımına dek her şeye karışmaktadır. Bu olağanüstü etkinlik (faaliyet) aynı kertede olağanüstü bir düzensizliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla, belirli aralıklarla, sürekli bir siyasal yönetici takımı yetiştirme gereksinimi duyulmuştur.

Bu ara (1961-62 arası) T.H.P., yani Küba Komünist Partisi bu yönetici takımı sağlayacak en iyi aday gibi gözükmüştür. En

beylik çekip çevirme ve komuta etme tekniklerine alışkın adamları, merkezî ve buyurgan bir planlamanın uygulanması için, aranıp da bulunmayacak kişilerdi. Onların karşısında «26 Temmuz Hareketi» üyeleri süt çocuğu gibi kalıyordu. Ayrıca, bu sonuncular bölünmüş durumdaydı: kimileri hareketten ayrılmış, Birleşik Devletler'e göç edenlere katılmışlardı. Castro'nun yüzünü T.H.P.'ye çevirmesinin nedeni budur.

O zaman ortaya çıkan «minik-Stalin'cilik» denemesi kısa sürdü. Komünist yöneticiler yeni bir Devlet aygıtı kurmakla yetinmediler: belli bir «Marx'çı-Lenin'ci» eyyamcılık getirmeye çalıştıkları ekinsel (kültürel) alandan tutun da, toplumsal yaşamın akla gelebilecek her alanına el attılar.

Ne Castro dayanabildi bu duruma, ne de Guevara. Başkanı Escalante aracılığıyla T.H.P.'yi hizaya getirdiler, üstünlüğü yeniden çete savaşını yönetmiş eski «komutanlar»a verdiler. Komünist önderlerin çoğu bu duruma boyuneğdi, çünkü Castro'suz hiç bir şey yapamazlardı. Siyasal güçler ilkin Bütünleşmiş Devrimci Örgüt'te (ORI'de), sonra Birleşik Sosyalist Devrim Partisi'nde (PUS'-de), en sonunda da Küba Komünist Partisi'nde birleştiler (1965). Bu örgütlerin hiç biri gerçek demokratik yaşamı tadamadı. Yönetim kurulu üyeleri hep Fidel tarafından atandı, görevleri de Fidel'in siyasetini uygulamak oldu.

Castro'nun giriştiği hareketin «Stalin'cileştirilmesi» eğilimine gösterdiği tepkide yalnızca devrimin çete savaşına yabancı kimselerin ele geçtiğini görme korkusunu aramamak gerekir. Gerçekte Castro her türlü dogmacılığa kökten ve içten karşıdır. Yönetiminin ilk yıllarında, eğitsel tartışmalarla yaşamın çiçeklenip açılmasını sağlayacak her şeyi desteklemiştir.

Küba devrimi birtakım iktisadî değişiklikler getirmekle kalmamıştır: bir kardeşlik ve umut havası yaratmıştır. Belli bir dönem boyunca, «sürekli bayram» olmuştur. Kurumlardaki çalışma ilişkileri eskisi gibi değildi. Böylece, «yeni insan» teması boş bir laf olmaktan çıkıyordu. Ama çok sürmedi bu durum. Coşkunluğun da belli bir süresi vardır, ayrıca coşkunluk pek az üre-

ticidir. Bununla birlikte, Küba devriminin kılık değiştirmesi iktisadî nedenlerden olmamıştır. Toplumsal ve siyasal nedenlerin de payı vardır. Halk yığınları siyasal gücü kendi başlarına kullanamadıkları, yüce önder de her şeyi denetleyemediği için, sonunda ister istemez egemen bir toplumsal katman ortaya çıkacaktır. Bunun ilk belirtileri daha devrimin başlarında görülmüştür: ama özellikle 1967-1968 yıllarından sonra –«askerleşme» olgusuyla birlikte– güçlü bir biçimde kendini göstermiştir.

ASKERLEŞME

Fidel Castro, yıllarca, önceliği kafaların değişmesine, «yeni insan»ın ortaya çıkmasına yol açacak şeylere vermişti, hem de mutlak olarak. Ama sonunda, gittikçe artan iktisadî güçlüklerden ötürü, üretimle ilgili amaçları vurgulamak zorunda kaldı. Önce toplumculuğun nesnel temelleri yaratılacaktı: kafaların değişmesi arkadan gelecekti. Görüldüğü gibi, 1930'lardaki Sovyet kaygılarıyla yüz yüze gelmekteyiz.

Tecimsel kategoryaları ortadan kaldırmak, parasal hesabın payını azaltmak, toplumculuğun bir üst evresine doğru yiğitçe yol almak yavaş yavaş geriye itilir. Bu yöndeki bütün kalkışmalar boşa gitmiştir. «Çinliler ilginç şeyler yapıyorlar, demişti Fidel günün birinde, ama biz onlardan da ileri gitmeye çalışıyoruz. Sovyetlerin toplumsal siyaseti gelirler arasındaki ayrılığı körüklerken, Çinlilerinki eşitliği sağlamaya yönelik olsa da, para hâlâ tüm sistemin merkezidir. Ama bence, asıl sorun başkadır. Parayı eski saygınlığına kavuşturmak değil, efsane olmaktan çıkarmak gerekir. Hatta biz onu tümden yürürlükten kaldırmayı tasarlıyoruz.»

Şimdiyse, Çinlilerin gerçekten hiç bir zaman yüz vermedikleri çocukluklardan fersah fersah uzaktayızdır. Daha çok üretmek gereklidir: bundan böyle temel yönerge budur. Ve çeteci Castro, daha çok üretmek için tek bir çare görmektedir: disiplini daha da sıklaştırmak, gerçek bir çalışma ordusu kurmak ve başına yorulmak nedir bilmeyen adamlar getirmek.

İktisadî yaşamın bütün önemli kesimleri orduya bırakılır. Tarım savaşının yürütülmesini sağlamak üzere her ile «komuta karakolları» yerleştirilir. İşçi kolları mangalara, taburlara dönüştürülür. Ernesto Guevara tugayı bine yakın traktör ve buldozerle donatıldığını görür. Elde edilen sonuçlar hemen «komuta karakolları»na aktarılacak, onlar gerekli kararları alacaklardır. Askerler çalışmaların motorlu hale getirilmesiyle uğraşmaktadırlar. Traktör kullananlar değişmez bir ücret (Guevara tugayındakilerin ücreti öbürlerinden yüksektir), ayrıca askerî tarifeye göre saat ücreti almaktadırlar.

Buna benzer önlemler sanayi «cephesi»nde de alınır. Burada (şimdi artık işçilerin çoğunda görülen) işten kaçma ve düşük verimle savaşmak gerekmektedir. Çalışma Bakanı Jorge Riquet, «bir işçinin savsaklamasının, aynı zamanda, astlarının görevlerini gereken enerjiyle yerine getirmelerini sağlamayan işçibaşının kusuru olduğunu» ileri sürmektedir.

İktisadî yaşamın askerleştirilmesi işi, polisin gittikçe artan oranda her yere el atmasıyla atbaşı gider. Hafiyelik dört bir yanı sarar, tutuklamalar birbirini izler: 1968'de, Anibal Escalante ile T.H.P.'nin (Komünist Parti'nin) dokuz eski üyesi, «aşırı bölücü» etkinliklerden ötürü yargıç önüne çıkarılır. Bu «suç» (tek parti içersinde belli bir eğilim yaratma suçu) ceza yasasında yer almasa da, sanıklar hapis cezasına çarptırılır. Ne onların, ne de avukatlarının konuşma hakkı yoktur. Escalante gibi eski bir Stalin'cinin, hükümetin başına geçse, karşıtlarına çok daha sert yumruklar indireceğine kuşku yoktur: ama bu, ülkeye eşitlik ve özgürlüğü getirmek için savaşmış insanların adalete tepeden bakmalarını bağışlatmaz.

Castro, yarattığı yönetimi kurtarabilmek için, her çareye başvuracak gibi gözükmektedir. 1968-1970 arasında, askerleştirme kozunu oynar. 1971'de, on milyon tonluk şeker üretimi tarihsel «zaferi»nin başarısızlığa uğramasından sonra, «demokratlaştırma»dan ve halk kitlelerinin iktisadî yönetime katılmasından söz eder. Ama ne derse, ne yaparsa yapsın, temel yapılar kurulmuştur

artık. Ordu vardır, parti yöneticileri vardır, polis vardır ortada. Uzun kişisel yetki ve açık seçik toplumsal elverişlilik yıllarından sonra, Küba'da da «yeni sınıf» oluşmuştur.

Çok ilginç bir evrimdir bu, çünkü ne öngörülmüş, ne de arzulanmıştır, dolayısıyla şu ünlü işçi sınıfı egemenliği masalıyla örtülemez. Gerçekten de, Castro yönetiminin en sevimli yanlarından biri, az gelişmiş ülkelerdeki devrimle Batılı ülkelerdeki devrimci hareketlerin işçi sınıfından çok aydınlarla onlara güvenen halk kitlelerinin işi olduğunu söyleme yiğitliğini gösterebilmesidir. Ama bu içtenlik onu kaçınmakla öğündüğü «sapmalar»dan kurtaramamıştır.

Başlangıçta hiç bir sınıflamaya sokulmayan, sıcaklık ve kendiliğindenlikle dolu bir hareket, sonunda ortak kurala boyun eğmek zorunda kaldı. İlk örneğini S.S.C.B.'nin verdiği sistemi kurmak on yıldan daha az bir zaman aldı.

YA YURT YA DA ÖLÜM

Küba devriminin geçirdiği bu iç evrim, Sovyet bloğuyla ilintilerin evriminden ayrılamaz.

Bu evrim beş ayrı evreden geçmiştir.

1. *1959.* Küba, Moskova'da ancak duygudaş bir merak uyandırabilmektedir.

2. *1960-1962.* Castro S.S.C.B.'nin coşkulu bir bağlaşığı olurken, Domuzlar Körfezi'ne çıkartma yapmaya kalkışan Amerika'daki Kübalı göçmenlerin yenilgiye uğratılması Sovyetlere güven verir.

3. *1962-1965.* Sovyetlerin Küba'ya önce yerleştirip sonra çektikleri atom başlıklı füzelerin yarattığı bunalım, S.S.C.B.'nin büyülü etkisini epey sarsar. İlintiler yavaş yavaş bozulur.

4. *1966-1968.* Castro, tıpkı Vietnam ve Kore gibi, Küba'nın kendi yolunu izlemesi gerektiğine inanır. Kısa bir süre sonra, 1966 Ocak'ında, Havana'da «Asya-Afrika-Latin Amerika» toplantısı yapılır, Latin-Amerika Dayanışma Örgütü (OLAS) kuru-

lur. Birinci Kurultay'ı, yine Havana'da, 1967'de toplanır. Kübalı yöneticiler öbür Latin-Amerikalı komünist partilerin siyasetini açıkça eleştirir, her yerde silahlı kavgaya girişilmesi gerektiğini öne sürerler. İşte o günlerde Che Guevara Bolivya'da bir çete savaşı başlatmayı dener.

5. *1968-1971.* Castro, iktisadî yardımı olmadan ayakta duramayacağı S.S.C.B.'ne yanaşır yeniden. Aradaki başlıca görüş ayrılıkları zamkla yapıştırılmıştır. 1968 Ağustos'unda, Castro, Çekoslovak Komünist Partisi'nin «saptırmacılığı» göz önünde bulundurulursa, Sovyetlerin Prag'a girmelerinin kaçınılmaz, ama üzücü bir olay olduğunu söyler. «Che» ölmüştür; «iki, üç Vietnam» yaratma umudu yel olup uçmuştur. Castro güçler arasındaki orantıyı hesaba katmak zorundadır. Öbür Güney Amerikalı komünist partilere, Perulu yöneticilere, yeni Şili hükümetine yakınlaşmaya çalışır.

Uluslararası açıdan bakıldığında, bu evrim insana tutarsız gözükür. Küba'nın ulusal çıkarları açısından değerlendirildiği zamansa, tam anlamıyla mantıklıdır. Kendini topun ağzında hissettiği ve herhangi bir Sovyet yardımına güvenmediği yıllarda, Castro, kendisi saldırıya geçerek korunmaya çalışmıştır. Bu saldırının getireceği tehlikeleri –ve taşıdığı azıcık başarı umudunu– ölçmekten ve gerek Birleşik Devletler'in, gerekse S.S.C.B.'nin bazı düşman bölgeleri saymaya hazır olduklarını anladıktan sonra, tüfeği omuzundan indirmiştir. Şimdi artık karşısındakileri işkillendirmemesi, tam tersine güven vermesi gereklidir. Gerisini de iktisadî güçlükler çözmüştür.

Sonuç olarak, Küba'nın bağımsızlığını ilkin ele geçirmiş, sonra da korumuştur. Yoksullara saygınlık (itibar) kazandırmış; toplumsal ayrılıkları belli ölçüde yoketmiştir; gerçek bir ulus kurmuştur. Halkına bolluk ve rahatlık sağlayamamışsa da, kendine güvenme duygusu vermiştir. Bu küçücük ülke, dünyanın en büyük gücüne kafa tutmuştur.

Siyasal yayların çoğunun gevşediği, emekçilerin köylerdeki seferberliğin zararını ve yararsızlığını keşfettiği, tayına (vesikaya)

bağlamanın en coşkunların bile umudunu kırdığı dönemde, Castro'culuk «ya yurt, ya da ölüm» savaş çığlığını koparark yığınları harekete geçirebilmektedir.

Toplumcu ülkelerin çoğunda durumun aynı olduğunu saptamak gerekir. Yöneticiler gözden düşebilir (Castro için durum aynı değildir); o zaman, ulusal çıkarın savunucusu gibi gözükmeleri halkla yeniden bağlantı kurmalarına yeter. Rus halk yığınları Çin düşmanı, Çin halk yığınları da Rus düşmanıdır. Çauşesku, Romanya'yı Sovyet emperyalizminin karşısına diktiği zaman halkın gözdesi oluvermektedir. Tito, çok daha acıklı koşullarda, izlenmesi gereken yolu göstermişti ona. Eğer bu dava Çekoslovak bağımsızlığıyla özdeşleşmeseydi, Dubçek'le giriştiği düzeltimler hiç bir zaman o coşkunluğu yaratamazdı. Ve düşünün ki, bütün bunları söylerken ne Kuzey Kore'yi andık, ne de Vietnam'ı!

Bir âyin duası gibi yinelenen şu «emekçi uluslararacılığı» galiba yalnız ülkücü öğrencilerle aydınlar arasında belli bir gerçekliğe sahiptir. Emekçi sınıfın hiç bir yerde işbaşında olmadığı doğrudur. Ama hâlâ kim çıkar da, hiç beklenmedik anlarda ortaya koyduğu aşırı ulusçuluğun egemen sınıfın öğretisinin yansısı olduğunu savunabilir?

Şöyle ya da böyle, «yeni sınıf» konusunda sorun açıktır. S.S.C.B.'ne sıkı sıkıya bağlı olmaktan vazgeçtiği an (şu ünlü «emekçi uluslararacılığı» lafının boşu boşuna gizlemeye uğraştığı bir bağlanmadır bu), «yeni sınıf» eski kentsoylu sınıftan çok daha fazla ulusçudur. Kentsoylu sınıftan ayrıldığı nokta, gerçekten de, coğrafyayla tarihin yarattıklarının dışında hiç bir uluslararası parasal bağla, iktisadî bağımlılığı hesaba katmak zorunda olmayışıdır. «*Yeni sınıf*» *yapısı gereği devletçi, gönül eğilimiyle de ulusçudur.*

Doğrusunu isterseniz, ulusal çerçevenin insanlara gün geçtikçe daha dar ve boğucu geldiği anda toplumcu ulusların kendi içlerine kapanmaları çağdaş dünyanın karşımıza çıkardığı yabana atılmaz çelişkilerden biridir. Oysa bir çıkışı vardır bu durumun. Söz konusu çıkış yolunu, bölgesel kümelenme kalkışmalarında

bulmaktayız. Dünya ulusu, bugünkü kuşakların ulaşamayacağı ırak bir amaçtır. Buna karşılık, kafa eğitimleri ve iktisadî düzenleri birbirine yakın ülkelerin biraraya gelmeleri pekâlâ gerçekleşebilecek amaçlardır. Castro'culuğun gördüğü değerli işlerden biri, Küba ulusunun ötesinde, bir Latin-Amerika «ulusu» sorununu ortaya atmış olmasıdır.

Küba devrimi koca bir kıtayı uyandırmıştır. O özgün biçimiyle alınıp başka bir yere aktarılamaz, çünkü olağandışı bir durumdan doğmuştur. Bununla birlikte, yarattığı sarsıntı çok önemli evrimleri belirlemiştir. Halklar, Kuzey Amerika'nın egemenliğinden kurtulmaları, sonra bu egemenlik yeniden kurulamasın diye, birleşmeleri gerektiğini anlamışlardır. İnsanlar ancak ortak düşmana karşı el ele vermektedirler.

Fidel Castro'nun çizdiği yol uzundur, ama insanı tecimsel alışverişlerin ve paranın ortadan kaldırılmasına götüren yola oranla çok daha kolay izlenebilir!

Yanılsama ve kandırma üstüne oturtulmuş bir davranışın doğuracağı siyasal sonuçlar konusunda herhangi bir kuşkuları kalmış idiyse, 1971 yılı başlarında patlak veren Padilla olayı bu kuşkuları da dağıtmış olmalıdır. Bir düşünce suçundan ötürü tutuklanan yazar Padilla, birkaç hafta sonra, Fidel Castro'nun görünüşe göre büyük önem verdiği bir «itiraf»a karşılık bırakılmıştır. Söz konusu itiraf, öteden beri Küba devrimine güzel duygularla bakmış, ama son zamanlardaki evrimini eleştirmekten de geri durmamış iki kişiyi, René Dumont'la K.S. Karol'u hedef almaktadır. Padilla'ya göre, Dumont'la Karol doğrudan doğruya C.I.A.'dan yönerge almışlardı... Yani sizin anlayacağınız, onların kitaplarını okuma merakını gösterecek her Kübalı Amerikan emperyalizminin suçortağı olacaktır! Castro yönünden, özel olarak evine çağıracak kadar saydığı iki dürüst tanıktan garip bir öç almadır bu. Karol'un aracılığıyla, kişisel dostlarından birini lekelemeye zorlayarak Padilla'yı yoketmesiyse korkunç bir iştir. Castro'nun «yeni insan»ı üzücü bir biçimde Stalin'in insanını anımsatır gibidir.

X

SOSYALİST DEMOKRASİNİN OLASILIKLARI

Görüldüğü gibi, komünist hareketin tarihi baştan sona, aslında işçi sınıfı olması gereken, *ama olmayan* yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkışıyla damgalanmıştır.

Beylik kurama göre, eski toplum içersinde yükselen bir sınıf doğar, büyür, gelişir, ve devrimci bir bunalım başgösterdiği an toplumsal dölyatağından dışarı fırlar. Buradaysa böyle bir şey olmamıştır. İlerki yönetici sınıfı oluşturacak insanlar küçük kentsoylu sınıftan, işçi sınıfından ya da köylülerden gelmektedirler. İlk bakışta, ortak çıkarları yoktur; amaçları hiç bir yanıyla içinden çıktıkları ya da bağlaştıkları toplumsal katmanların amaçlarından ayrılmamaktadır. Yeni yönetici sınıf ancak *eskisi*'nin, yani kentsoylu sınıfın bozguna uğramasından sonra oluşmaktadır. İşte bundan ötürü, varlığını yalnızca birtakım olağanüstü durum ve koşullara borçlu 'kentsoylu sınıf uru'ndan sözedilmeye başlanmıştır. Rusya geri kalmış bir ülke değil miydi? İşçi sınıfı kırılıp geçirilmişti, dünya devrimiyse bir türlü patlak vermiyordu. Bu durumda onun yerine başka bir şeyin konması ve komünist partinin yönetici takımının emekçi sınıfa düşen görevi «geçici olarak» yüklenmesi bir bakıma kaçınılmaz hale geliyordu.

Son çeyrek yüzyıl boyunca gözlerimizin önünde olup biten deneyler aynı görüngünün (fenomenin - hâdisenin) işçi sınıfının

güçlü, iktisadî yaşamın gelişmiş olduğu ve ülkenin bir sürü «toplumcu» Devlet'e yaslanabildiği yerlerde de yinelendiğini göstermiştir. Bu durumda, yalnız siyasal aygıtların davranışının değil, aynı zamanda işçi sınıfının yönetici sınıf haline gelebilme yeteneğinin de sorun konusu edilmesi kaçınılmazdı elbet.

Bu soru toplumcu kuramın öylesine temel bir noktasına değinmektedir ki, pek ender olarak serinkanlılıkla ele alınabilmiştir. Değişik komünist denemelerin incelenmesi, bugün bize, sorunu tutkusal yanlarından sıyıma olanağını vermektedir.

TEMEL NOKTA

Sömürülen bir sınıf, yönetici sınıf olamaz. Oysa, bütün toplumcu ülkelerde işçi sınıfı birtakım sömürülerin kurbanıdır. Temel nokta budur. Bu sömürü paylaştırılmasına üretenin karar veremediği bir artık-değer'in daha başından kesilmesine, yani ücretli çalışmanın sürdürülmesine bağlıdır. Sömürü, alınan ücretlerle çalışma koşullarının eşitsizliğinde kendini göstermektedir. Kafa eğitimine kavuşabilme eşitsizliğiyle de atbaşı gitmektedir.

Uzun süre işçilerin bu duruma kıllarını kıpırdatmadan katlandıklarına, kuramsal çekip çevirmeyle polis baskısının bir daha açılmamacasına gözlerini perdelediğine inanılmıştır. Oysa ciddî güçlükler ortaya çıkar çıkmaz, işbaşındaki siyasal aygıt baskısını gevşetir gevşetmez, işçi sınıfı –gerek Polonya'nın Gdansk kentinde, gerekse Şangay'da görüldüğü üzere– içinde bulunduğu durumun açık seçik bilincinde olduğunu, hesaba katılması gereken istekleri hakkında kesin bir düşünce taşıdığını kanıtlamaktadır. Sözün kısası, işbırakımına başvurulması, resmî propagandaya karşın, işçilerin yönetici sınıfa girmediklerini çok iyi bildiklerini kanıtlamaktadır.

Gerçi, kimi zaman ve kimi ülkelerde, kurumlar içersinde insan ilintilerinin gerçekten değiştiği görülmüştür. Ama bu değişikliğin uzun ömürlü olabilmesi için, üretim ilintilerinin aynı kalmaması gerekliydi. Oysa– Marx pek çok kez belirtmiştir bunu– üretim iniltileri teknik evrimle orantılı olarak ve *insanların istemine bağlı*

kalmaksızın kurulmaktadır. Hiç bir kararname, yönetim görevleriyle uygulama görevleri, bedensel çalışmayla zihinsel çalışma arasındaki ayrımı, ortadan kaldıramaz. Kendi kendine çalışmanın (automation'un) gelişmesiyle, bilimin dolaysız üretim gücü olarak işe karışmasıyla, bilgilerin kitle halinde herkese yayılmasıyla, boş zamanın çalışma zamanından fazla olmasıyla ücretliliğin ortadan kaldırılmasına ve toplumun kendi kendini yönetmesine yol açabilecek bir üretim ilintileri değişikliği gerçekleşebilir.

Komünist kuramcıların çoğunun yanılgısı, üretim güçlerinin evriminin kendiliğinden emekçilerin işbaşına gelmesini kolaylaştıracak koşulları yarattığına inanmak olmuştur. Üretim gittikçe artan ölçüde toplumsal bir nitelik kazanmaktadır, diyorlardı bunlar: gelişmesi, her geçen gün, üretim araçlarının özel ellerde bulundurulmasına aykırı düşmektedir: dolayısıyla, toplumsal mülkiyeti gittikçe daha gerekli kılmaktadır. Bu akılyürütmeye ancak, bir *çıkış noktası* olduğunu ve en az onun kadar önemli daha başka gözlemlerle tamamlanması gerektiğini söyleyerek karşı çıkabiliriz.

Birinci gözlem: kamulaştırma hareketi hiç bir yerde bir ulusun iktisadî yaşamını tek bir kurum gibi çalıştırtacak genişliğe varmamıştır. Tek merkezde toplamanın özellikle yüksek düzeyde olduğu S.S.C.B.'de bile binlerce iktisadî birim hâlâ özerk yaşamaktadır. Bütün toplumun sahip olması anlamında bir mülkiyet olanaksızdır. İstemci (iradeci) bir merkezileştirmeyle bu gerçekliği ortadan kaldırmaya girişildiğinde, hep başarısızlığa uğramıştır, tarih açısından en son başarısızlık (sanayi kurumlarının görece az olduğu) Küba'da yaşanmıştır.

İkinci gözlem: kurumların boyutlarının genişlemesi, makinalaşma ve işlerin bin bir parçaya bölünmesiyle atbaşı gitmiştir. Son sanayi devriminin başlıca özelliklerinden biri zincir-tezgâh üzerinde çalışma olmuştur. Zincir-tezgâhta çalışmaysa –hele günde sekiz on saatı buluyorsa– işçiyi yönetim sorunlarına yaklaştırmamakta, tam tersine uzaklaştırmaktadır. Bu hareket, bilimsel ve teknik devrimin etkileriyle yavaş yavaş engellenmektedir elbet. Ama başlangıç evresindeyiz daha.

Üçüncü gözlem: çağdaş sanayi toplumlarının evrimi ücretli sayısını arttırmakla kalmamış, ayrıca anamalcı sistem içerisinde birtakım değişikliklere yol açmış, özellikle, mal sahiplerinin yetkisini azaltırken, uygulayımcıların (teknokratların) oynadığı rolü arttırmıştır. Bu durumun özel anamalcılığın yarattığı toplumsal-iktisadî yapıları tepetaklak etmediği doğrudur. Ama bu tepetaklak oluşun eskiden sanıldığı gibi eksiksiz, «toptan» olamayacağını da görmüş bulunuyoruz.

Çünkü –bu da dördüncü gözlemimizdir– özel anamalcılardan vazgeçebileceğimiz, ama *hâlâ* anamalcılığın temel özellikleri olan üretim ilintilerini ortadan kaldıramayacağımız, üretim güçlerinin kamulaştırılmasının iktisadî yaşamın planlanmasına izin verdiği, ama söz konusu iktisadiyatın tek bir merkezden yönetilmesini sağlayamadığı, tecimsel alışverişlerin kaçınılmaz bir biçimde sürdüğü ve Devlet'in «dolaysız üreticiler» topluluğuyla özdeşleşemediği bir çağda yaşamaktayız.

Kentsoylu sınıfın işbaşından uzaklaştırıldığı ülkelerde «yeni sınıf», egemenliğini sürdürdüğü ülkelerdeyse «uygulayımsal-yapı» (technostructure) işte burdan gelmektedir. Tarih mutlak çıkmaz diye bir şey tanımaz. Hep bir çıkış yolu bulur. Anamalcılığın geçirdiği bunalım (ve değişme) Marx'la Lenin'in tasarladığı emekçi sınıfı diktatörlüğüne kapı açmamakta, ama boşlukta da kalmamaktadır.

«YENİ SINIF» VE «UYGULAYIMSAL-YAPI»

Burnham'ın öncülük ettiği kimi çözümcüler için, Sovyet memur takımıyla Batılı kurum yöneticileri arasında öyle büyük bir ayrım yoktur. Bu çözümcüler, *ikisi de geçici bir durumdan doğmuş* bu iki toplumsal kümede birtakım ortak özellikler bulup ortaya çıkarmaktadırlar. Ancak o arada, bence son derece önemli bazı ayrılıkları da silme eğilimi göstermektedirler.

Çağdaş kurum yöneticisi –ya da uygulayımcı– kurumunu en çok kâr elde etmek üzere değil, en fazla üretim yaptırmak ere-

ğiyle yönetmektedir, diyor Galbraith. Bu söz yarı yarıya doğrudur. Yöneticinin elde edilen kârı ortaklara dağıtma kaygısı beylik işvereninkinden azdır: o, parlak paylar dağıtmaktansa, kazancı kurumun kendisine yatırmayı yeğlemekte, ama olabildiğince çok kâr elde etmeye kendisinden önceki yöneticiler kadar önem vermektedir, çünkü kârsız büyük üretim sağlanamamaktadır. Devlet kesimiyle sıkı işbirliği içersinde çalıştığı yada bu kesimde görev aldığı zaman bile, uygulayımcı en yüksek verim ardında koşmaktadır. Onu beylik yüksek dereceli yöneticilerden ayıran da işte budur. İtalya'daki ENI (İtalyan Ulusal Petrol Kurumu) ile Fransa'daki Renault Tekeli, P.T.T. gibi yönetilmemektedir (ve teknokratlar posta işlerinin de başka türlü yönetilmesini arzulamaktadırlar).

Yüksek dereceli yöneticiler egemenliği, bu yanıyla, anamalcılığın en ileri, en kafa karıştırıcı biçimini oluşturmaktadır. Aynı şeyi toplumcu ülkelerdeki bürokratlık için söyleyebilir miyiz? Oralardaki memur takımı çok daha başka bir mantıkla hareket etmektedir. Kökeni teknik değil, siyasaldır. Öğrenimini özel kurumlarda değil, işçi partilerinde, partinin türlü kuruluşlarında, kimi zaman orduda, sonra da Devlet hizmetinde tamamlamıştır. Yönetimi hem istemci, hem de yarı askerî, yarı yönetimseldir. Yoldaş takımı da iktisadî verimliliği hesaba katmak zorundadır elbet, ama bu özel bir kurumun değil, tüm iktisadî düzenin verimliliğidir. Amaç (bu genel verimliliği düzene koyan) planı uygulamaktır: yoksa en son döküme az ya da çok kâr işlemek değil.

1960'lardaki bunalım bürokratları çok zor duruma düşürdü. Yönetim alışkanlıklarından belli oranda vazgeçmek ve sistemde birtakım düzeltmeler yapmak zorunda kaldılar. Boyuneğecekleri değişikliklerin hepsine eğemen olamadılar, ama kurumların yönetim sorunlarının çözüme bağlandığı mülkiyet-sahip olma eytişimi (diyalektiği) içersinde üretim araçlarına (ister yöneticilerin, ister işçi kurullarının) sahip olmasının ağır basması için adım adım savaştılar. Batılı ülkelerdeki teknokrat takım nasıl *özel mülkiyete* bağlıysa, partili yöneticiler takımı da aynı biçimde *Devlet mülkiyetinin baskın çıkması*'na önem verir.

Üstelik teknokratlık (mühendislerin, iktisatçıların boy göstermesi) toplumcu kampa da sıçradığı için, bu noktaya ısrarla parmak basmak gerekir. Burada da bilim teknisyenleri basit birer teknisyen olma durumunu aşmış, gerçek karar yetkileri elde etmişlerdir. Hiç biri bireysel anamalcılığa dönülmesini isteyip arzulamamaktadır. Ama kurumların Devlet karşısında ortaklaşmış anamalcılar gibi, ya da isterseniz şöyle diyelim, özel ortaklıklar gibi davranmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar. İlk amaçları, *tecimsel pazar*'ın tüm çarklarını yeniden kurmaktır. Partili yöneticiler takımının ereği bu ilintilerin aşılması olduğu halde, teknokratlar, bir bakıma, iktisadî düzenin yönetimini -pek çok açıdan anamalcı özelliklerini yitirmemiş- gerçek üretim ilintileri düzeyine indirmek istemektedirler.

Batılı devrimcilerin pek çoğunun, ölçüp biçtikten sonra, partili yöneticilere teknokratlardan daha hoşgörüyle bakmasını işte bununla açıklayabiliriz. Birinciler güçlerini polisten ve sansürden alsalar da, hiç değilse anamalcılığı geri getirmeyi düşünmüyorlar, demektedir bizim Batılı devrimciler. Kimi zaman da -Çin, Küba- toplumculuk yolunda çok daha ileri gitmeye çalışıyorlar.

Bu görüş biçimi bana hem basitleştirici, hem duygusal, hem de budalaca gelmektedir. Bir kere, «yeni sınıf»ın üstünlüğünü sorun konusu etmeden toplumculuk yolunda «çok daha ileri» gidilemez. Bu yeni sınıf -ya da Çin'deki gibi, böleklerinden biri- halk kitlelerinin hareketine esin kaynağı oldukça, denetledikçe, çekip çevirdikçe, olsa olsa, dev boyutlu bir dinsel bayram yaşarız. Bedensel çalışmayla zihinsel çalışma arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmak için öğretim üyelerini tarlaya göndermenin uygun, yönetim görevleriyle uygulama görevleri arasındaki karşıtlığı yoketmek içinse yöneticilerin haftada bir iki kez işliğe gelmelerinin, işçilerin oybirliğiyle alınan kararlar için ayda bir iki kez el kaldırmalarının yeterli olduğuna inanılıyormuş gibi yapılacaktır. Hıristiyan Krallarda, Kutsal Perşembe günü, tam bir alçakgönüllülükle ayaklarını yıkayarak yoksullarla aynı kurallara uyduklarını sanıyorlardı.

Ayrıca, partili yönetcilerle teknokratları karşı karşıya getiren çatışmanın olumlu yanlarını görmezlikten gelmeye kalkmak daha da saçmadır. Teknokratlar bir sınıf oluşturmamaktadırlar: Devlet içersinde oynadıkları rol ne olursa olsun, efendi olamazlar. Her iki sistemde de, siyasal gücün ayrıcalıklı kişileridirler. Siyasal güç gittikçe onlarsız edemez hale gelecektir, ama onlar (siyasal yönetimin iktisadî gelişmenin önüne diktiği engellerden ötürü) yönetimi tartışma konusu yapamayacaklardır; *kurdukları bağlaşmaları* (*ittifakları*) *tepe taklak ederlerse*, o başka. Çekoslovak denemesi, bu açıdan son derece anlamlı ve öğretici bir örnektir.

Ve işte burada işçi sınıfını, aydınlar takımını ve onun içersinden de uygulayımcı (teknokrat) takımının çıktığı, (ama ondan çok daha geniş olan) bilimi uygulayan aydınlar takımını (teknisyenleri) işin içine katmak gerekir.

BİR ÜST SÖMÜRÜ SİSTEMİ

İşçi sınıfının egemen *sınıf* olamaması konusunda söylediklerimiz bizi, günün birinde onaylayabileceği rolü küçümsemeye götürmemelidir.

Bütün sanayileşmiş ülkelerde, başlıca değer yaratıcısı hâlâ işçi sınıfının üretici çalışmasıdır. Hiç bir gelişmiş siyasal sistem onun desteğini, ya da hiç değilse yan tutmamasını sağlamaktan kaçınamaz. Anamalcı Devletler'de, işçi sınıfı, bu durumdan ücret artışları ve güvenlik güvenceleri koparmakta yararlanmıştır. Her geçen gün, kendisi için en can alıcı alanda, çalışma koşulları (işe alınma, işten çıkarılma, çalışma hızı, çalışma saatları vb.) konusunda daha çok araya girme eğilimindedir. *Toplumcu ülkelerdeki istekleri bunlardan ayrı değildir.* Ücret alanında elde ettiği başarılar daha azdır (çünkü oralarda üretim daha düşüktür, askerî çabalar daha büyüktür ve... ve de işi bırakma hakkı yoktur), ama çalışma koşullarının denetimi konusunda kimi ülkelerde epey önemli sonuçlar sağlamıştır. Bunu derken, Yugos-

lavya'yı, 1968 baharındaki Çekoslovakya'yı, 70-71 kışındaki Polonya'yı ve kültür devrimi günlerindeki Çin'i düşünüyorum. İşçi sınıfı hiç bir yerde *siyasal gücü* eline geçirememiştir –zaten salt kendisi için hiç bir zaman da geçiremeyecektir–, ama kimi yerlerde, geçici bir süre için de olsa, kullanılmaları toplumculuğa giden evrimi koşullayan *birtakım* yetkiler elde etmeyi başarmıştır.

Bunu yapabilmiş olması, toplumcu ülkelerde uğradığı sömürünün, özel anamalcı ülkelerdekinden *ayrı* oluşundandır. Polis baskılarıyla toplumcu sistemlerin çoğunun çektiği yokluklar bu gerçeği görmemizi engellememelidir. İnsanlık, anamalcı sömürüden karşılıklı sömürüye geçerken, kölelikle toprak ağasına bağlılığa son verildiği zamanki gibi bir *ilerleme* göstermiştir. Bu söz, ancak yaşama düzeyi terimleriyle akıl yürütenleri acı acı sırıttıracaktır elbet. Bir vuruşta, bir daha geri gelmemecesine bütün sömürü biçimlerini yoketmeyi düşleyen mutlak sevdalılarını da hop oturtup-hop kaldırtacaktır. Ama durum budur.

Özel anamalcı ile ona çalışma gücünü satan arasında, bürokrat takımdan bir ücretliyle işçi kitlesinden bir ücretli arasındakine hiç benzemeyen bir ilinti vardır. Birinci durumda, haklı istekler uğrunda girişilen kavga, sömürü katsayısını ancak geçici bir süre düşürür. İkincisindeyse, aynı kavga *sömürünün temel koşullarını bile* alt üst edebilir.

Burada temel sorun ücretlerin eşitliği değildir, çünkü insan emeği değer yaratıcısı olarak kaldıkça, bu çalışmanın nitelik ve yoğunluğunun sayısız değişiklik gösterdiğini kabul etmek gerekir. Ücret eşitliği, nitelikli işçiler zararına, pratik bir eşitsizliğin üstünü örtmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bu, «doğru bir basamaklandırma» kurulmasına çalışılsın mı demektir? Böyle bir şeye kalkışmak, düşsel bir tasarı olur. Astlık-üstlük basamaklandırması her zaman için verilen türlü emekler arasında tartışılabilecek bir değerlendirmenin, ve doğrusu, hep bir güçler ilintisinin sonucudur. Peki, bu güçler ilintisi *demokratik yol*'dan kurulabilir mi? Basamaklandırmanın saptanmasıyla tartışılmasını yalnızca (yasal işi bırakma hakkı aracılığıyla) özgür pazarlıkların

merkezi değil, aynı zamanda seçimlerle kamuoyu yoklamalarının başlıca temalarından biri haline getirebilir miyiz? Bu olanağa kavuşulduğu gün bile, karşılıklı sömürü görüngüleri (fenomenleri) hemen ortadan kalkmayacaktır. Ama yapıları değişecek, adım adım «zayıflamaları» söz konusu olacak ve her şeyden önemlisi «yeni sınıf» temel dayanağını yitirecektir.

İşte bu yüzden, söz konusu sınıf, *toplumsal artık-değer'in paylaştırılması tekeli*'nin elinden alınmasını amaçlayan bütün kalkışmalara canını dişine takarak direnmektedir. Bu tekeli yitirmektense, «niteliksel istekleri»n bazılarını yerine getirmeyi, eşitlikçilik oyunu oynamayı, alçakgönüllülük kılığına bürünmeyi, birtakım el işleri yapmayı falan yeğlemekte, yetki ve egemenliğinin kaynağına sıkı sıkı sarılmaktadır. Büyük bir olasılıkla' gelecek yıllardaki kavgalar, işte bu alanda verilecektir.

Neye varabilir bu kavgaların sonu? İşçi sınıfının siyasal gücü eline geçirmesine mi? Hiç kuşkusuz hayır. Çalışma koşullarının denetlenmesiyle işlerin yönetimi arasında, *işçi sınıf olarak ortadan kalkmadıkça*, yani üretim ilintileri kökünden değişmedikçe aşılamayacak bir *eşik* vardır. Peki ya o zaman? Ne gibi görüngeler (perspektifler) çizilebilir? «*Yeni sınıf*» *dışındaki bütün toplumsal güçler arasında bir bağlaşma* kurulabilir: işçiler, köylüler, aydınlar, ve tabii teknokratlar arasında, Prag baharı sırasında belirene benzer bir bağlaşma.

Bağlaşma demek, uzlaşma, aynı zamanda da karşıt güçler arasında çatışma ve güçler ilintisinde sürekli değişme demektir. Çekoslovakya örneğinde gördüğümüz gibi, teknokrat takım kurumlarda işçi kurulları oluşturulmasına kırşıdır. Ama sonunda bunu kabule zorlanabilir. Bağlaşma sorunları, özellikle karşılıklı sömürünün yarattıklarını ortadan kaldırmaz. Bununla birlikte, o sorunları konuşup tartışmayı zorunlu kılan bir durum yaratır. İşte bu noktadan sonra sosyalist demokrasiden söz etmeye başlanabilir.

Böyle bir bağlaşma, gerek işçi sınıfına, gerekse teknokrat takıma hatırı sayılır ağırlıklar kazandıracaktır. Ama bağlaşma-

nın sağlamlığıyla evrimin başarıya ulaşma olasılıkları büyük ölçüde bu el ele verişte aydınların, özellikle de bilim uygulayıcısı aydınların oynayacağı role bağlı kalacaktır. Gittikçe kabarıklaşmaya aday bu toplumsal katman, işçi kitlesinin geniş ölçüde kayıtsız kaldığı[1] özyönetim sorunlarını ele almaya en hazır toplum kesimidir.

Sanayileşmiş toplumcu ülkelerde, bilim uygulayıcısı aydınların ayrıcalıklı görevini (siyasal yönetici takımı 1 numaralı düşmanı sayan) geleneksel aydınlar kadar (kurum işçi kurullarına seçim yapılırken onlara oy veren) işçiler de anlamış gözükmektedir. Üçüncü Dünya ülkeleriyle Batı'nın anamalcı ülkelerindeyse durum bambaşkadır.

Oralarda, bir yandan iktisadî azgelişmişliğin etkilerini, öte yandaysa güçlü bir kuramsal kapışma görmekteyiz.

ÖĞRETİLERİN YENİDEN CANLANIŞI

Şu son yirmi yıl içersinde Batı'da rol oyanayan bütün kuramsal akımlar teknokratik görüngeye (fenomene) göre belirlenmektedir.

Savaş öncesinin kuramsal düşüncelerinin etkisi, hiç bir bölünmeye uğramaksızın, 1950'lerin başlarına dek sürmüştür. Faşist akımlar birer hayalet (üstelik de, sahici hayaletler gibi, zaman zaman bütün kötü siyasal düşlerde boy gösteren hayaletler) haline getirilmişti elbet. Ama özgürlükçü akımlarla «Marx'çı-Lenin'ci» akımlar çok canlıydı ve onları temsil ettiklerini öne süren iki büyük güç gibi dünyayı aralarında bölüşme eğilimindeydiler. Ya

[1] Ya da hiç değilse geleneksel işçi sınıfı. En çağdaş üretim uygulayımlarına ayak uyduran nitelikli işçilerle köylerden, yani -çok ilkel bir düzeyde de olsa- birtakım yönetim kararlarının alındığı çevreden yeni gelmiş kimi işçiler özyönetimle ilgilenmektedirler. Ama aslında, gerçek özyönetim uğrunda girişilen kavga, «işçi yönetimi» kurulmasını değil, işçiliğin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır.

birinde, ya da ötekinde yer almak gerekiyordu. Bu iki kamptan birine gönüllü yazılmamış savaşçı sayısı pek azdı.

Derken bu öğretiler donup kaldılar ve insanların önüne zihinsel besin olarak ancak kutulanmış yiyecekler çıkarmaya başladılar. Özgür görüşlüler Devlet'in iktisadî alanda gittikçe artan oranda rol alması karşısında sağlarını sollarını şaşırmış, Marx'çı-Lenin'ciliğin yandaşlarıysa anamalcılığın gösterdiği uyum yeteneği karşısında apışıp kalmışlardı. Beri yandan da, Sovyetler Birliği'nin büyüsünden kurtuluyorlardı yavaş yavaş. Batı'daki bu güdümcülük ve iktisadî yayılım, Doğu'daki Stalin'cilik bunalımı içersinde yeni bir öğreti doğmaktadır.

Bu öğretinin kuramcıları iktisatçılar, daha doğrusu iktisadî sorunlara ilgi duyan üniversite öğretim üyeleriyle yüksek Devlet görevlileridir. Fransa'da, takımın öncüsü hiç kuşkusuz Raymond Aron'dur. Eski solcu aydınlarına en iğneli sözlerle saldırmaktadır. Onları XIX. yüzyıldan kalma düşüncelerin tutsağı olmak ve çağdaş sanayi toplumları konusunda hiç bir şey bilmemekle suçlamaktadır. Bu toplumlar, demektedir, anamalcı ülkelerle hani şu toplumcu denen toplumlarda birbirinden hiç de ayrılmayan yasalara uymaktadırlar. Bu yasaları tanımaya ve elden gelirse onlara söz geçirmeye çalışmak gerekir, bunun içinse, şimdiye dek kafalara yerleştirilmiş düşüncelerden, özellikle de işçi sınıfı üstünlüğü masalının doğurduklarından yakayı kurtarmak gereklidir. Yeni akım «öğretiye-karşıt», öncelikle akılcı seçmelerle uğraşan bir akım biçiminde ortaya çıkmaktadır. Gerçekteyse, teknokrat takımın kuramsal akımıdır. «Uygulayımsal-yapı»nın etkinliklerine kimi yazarların yönelttiği eleştiriler bizi şaşırtmamalıdır. Bu eleştirilerde «aygıtlar»ın aşırılıkları kınanmakta, ellerine bayrak diye «daha çok bilgi, daha çok akılcılık, daha geniş karar yetkisi» lafını almış «uygulayım alanında uzman», «siyaset alanında açık» insanların üstünlüğüne hiç ilişilmemektedir.

Geleneksel özgür girişimciler bu yeni akım karşısında pek gevşek bir direnme göstermektedirler: hangi kiliseye bağlı olur-

larsa olsunlar, Marx'çıların direnmesi çok daha şiddetlidir elbet. Bu akımı tutanları anamalcı sömürü ve buyuruculuk gerçekliklerini görmezlikten gelmek, sınıf çatışmasını balçıkla sıvamaya kalkmakla suçlamaktadırlar. Oysa giriştikleri savunma bağlantısızdır, çünkü bir yandan Sovyet örneğinin eleştirel betimlemesine ya hiç karşılık vermemekte, ya da kötü vermekte; öte yandansa günlük kavganın gerektirdiği nedenlerden ötürü yeni akımın temsilcileriyle bağlaşmaktadırlar. Böylece Fransa'da Mendes France'çılığın, Birleşik Devletler'de de Kennedy'ciliğin iki anlamlılığı ortaya çıkmakta, gerek Almanya'da, gerekse İsveç'te sosyal-demokrat partinin kurmaylıklarına uygulayımcılar üşüşmektedir.

Avrupa ve Amerika gençliğinde ancak 1960'ların ikinci yarısından sonra uygulayımsal öğretiye karşı amansız bir düşmanlık doğacaktır. Bu hareketin sözün gerçek anlamıyla kuramcısı yoktur, ama kendilerini belli bir uzaklıkta tutarak birtakım temaları geliştiren duygudaş düşüncüleri vardır. Bu düşüncüler, önceki yıllardaki gibi iktisatçılar arasından değil, toplumbilimcilerden gelmektedir. Bunların Birleşik Devletler'deki temsilcisi Marcuse, Fransa'daysa Touraine'dir. Onlara göre, çağımızın temel çatışması, toplumun aygıtsal yapılarını sorun konusu eden çatışkıdır. Birtakım akılsal çözümleri biraraya getiren bir bütün önermek değil (bu çözümler ister işçi sınıfını işin içine soksunlar, ister sokmasınlar), büyük aygıtların yetkisini demokratik bir yetkiyle değiştirmenin yolunu bulmaya uğraşmak gereklidir.

Kölelik, der Marcuse, efendiye boyuneğme ya da ilintilerin sertliğiyle değil, insanın nesne durumuna indirgenmesi ve ona bir alet tüzüğünün uygulanmasıyla belirlenir. Egemenlik kurma sistemi, birtakım kamulaştırmalar yaparak ya da emekçilerin yönetime katılmasını genelleştirerek değiştirilemez. Bunun için, emekçilerin sisteme ayak uydurup katılmaktan vazgeçmeleri gerekir. Onlarınsa böyle davranmaları olasılığı ne yazık ki çok azdır.

Nitelikli işçilerin birinci sanayileşme hareketi sırasındaki yerlerini, der Touraine, aygıtlı toplumda üniversite öğrencileri, araştırmacılar, uygulamacılar, eğitsel anlatım üreticileri almıştır. Böy-

lece, gelir Fransa'daki 1968 Devrimi'nin, Amerika'daki «karşı-ekin»in (contre-culture'ün) tam göbeğine dayanırız.

Peki ama, tarihsel seçeneğin birinci terimi uygulayımcı takımın işbaşına gelmesiyse (buna Devlet aygıtının siyasal gücü de diyebiliriz), ikinci terim ne olabilir? En büyük karşılık işte bu noktada kendini göstermektedir. Önümüze yığılan değişik ve çelişik yanıtların tek bir *ortak* noktası vardır: uçup gitmiş düş ya da dünyalara *geri dönüş*. Teknokrasinin ağır bastığı sınaî toplumun karşısına, başlangıç dönemindeki Hıristiyanlıkla, Doğu felsefeleriyle, çocukluk değerleriyle, ilkel toplulukların katkısızlığıyla, ve tabiî, Marx'çı öğretinin «halk için yazılmış el kitabı»ndan alınmış, zorlamasız dünya umudunu besleyecek her şeyle çıkılmaktadır. Bütün bu kaynağa göndermelerden garip bir simyacılık (birleşmeyecek şeyleri birleştirme bilimi) doğmaktadır. Amerika'da, yeni-Rousseau'culuk ağır basmakta; işçi hareketinin hatırı sayılır olduğu Avrupa'daysa, Marx'çı sözlüğe yaslanan bir yeni-halkçılık yayılmaktadır.

Görüngünün şiddeti, teknokratik akım kuramcılarını şaşırtmıştır. Onlar kuramsal düşünceleri (öğretileri) tümden gömdüklerini sanmışlardı, bir de baktılar ki her yandan öğreti fışkırmakta. Dünyanın yalnızca bilgiye gereksinimi yoktur: yaşamı için aynı zamanda coşku da gereklidir. Ve akılalmaz bir şaşırtmacayla, soğukkanlı ve akılcı teknokratların gerçekte tutuklu insanlar oldukları, kurdukları evrenin masaldan yoksun olmadığı görülmektedir.

ÖLMÜŞ MARX'ÇILIK YAŞAYAN MARX'ÇILIK

Batılı üniversitelerdeki «sessiz çoğunluk»un sahip çıktığı teknokratik öğretinin başarısıyla «etkinlik gösteren» azınlıkların benimsediği yeni-Rousseau'cu ya da halkçı öğretilerin başarısı, Marx'çı akımların düştüğü bunalımın genişliğini gözler önüne sermektedir.

Herkes kaynak olarak Marx'çılıktan yararlanmaktadır, göndermelerini bu öğretiye yapmaktadır elbet. Aron'la Galbraith

Anamal (Kapital) yazarına neler borçlu olduklarını seve seve anımsatmakta, «kendiliğindenlikçi» (spontanéiste) metinlerin çoğunda Marx'la Lenin'in adları anılmaktadır. Marx'çılık eskiden olduğu gibi efsane yıkıcı niteliğini sürdürebilseydi, bu kadar çok saygı gösterisiyle karşılaşmazdık. Ama komünist partilerle geleneksel muhalefetlerin Marx'çılığı ölmüş bir Marx'çılıktır. Birtakım formüller yinelenmekte, yeni gerçeklikler bunların içine sokulmaya çalışılmaktadır boşu boşuna.

Ancak, bir zamanların bu verimli toprağı sonsuza dek kısır kalamazdı. Kaçınılmaz evrim gereği, bugün, hemen hep *partilerin dışında* oluşan bir yeniden doğuş görülmektedir. Bu yeniden doğuşa katılanların pratik durumları da çoğu kez çelişiktir. Girişlerinin en açık seçik ve ilginç yanı, kısaca söylemek gerekirse, *toplumcu denemeleri Marx'ın işlediği kavramların ışığında çözümlemeye* kalkışmalarıdır.

Bu gidiş, genellikle girişilen ve yine Marx tarafından dile getirilmiş *emek varsayımlarını* toplumcu ülkelerdeki gerçekliğin üstüne *yansıtmak*'tan ileri gitmeyen öbür gidişten büsbütün ayrıdır. Birinci durumda, gözlemlediğimiz görüngülerin (hâdiselerin - fenomenlerin) gizli anlamını yakalayabilme olasılığı vardır elimizde; ikincideyse, yalnız Marxın dünya görüşüyle kendilerini onun müridi gibi sunanların kurdukları yapılar arasındaki büyük ya da küçük ayrılığı *saptaya*'biliriz. Birinci durumda, kuramı geliştirmek, ona yeni kavramlar katmak zorunda kalırız; ikincideyse, sağa sola notlar dağıtmak (örneğin S.S.C.B.'ne kötü, Çin'e iyi not vermek) ve sonsuza dek aynı «doğruları» yineleyerek olduğumuz yerde sayarız.

Biz, Marx'çı öğretiden «gerekli emek»le «artık-emek» kavramlarını alarak ve toplumcu denen toplumlardaki «artık-değer»in yaratılıp paylaştırılmasını araştırarak karşılıklı sömürüyü anlayabildik, «yeni sınıf»ı tanımlayabildik. Bu yönde çalışan Marx'çılar, yavaş yavaş, Marx'çı olmayanların bir türlü çözemedikleri sorunları aydınlığa kavuşturmaya başlamaktadırlar. Bu yazarların kimilerine çok ilginç yapıtlar borçluyuz elbet. Ama onlar

pek ender olarak betimlemeyi aşmakta, ya da tam tersine sıradanlığa ve kalem tartışmasına saplanıp kalmaktadırlar. Her şey, sanki Marx'çılığın kavramsal verileri «geçiş dönemi toplumları»nın anlaşılması için anamalcı toplumun anlaşılmasından daha gerekliymişler gibi olup bitmektedir.

Oysa, tam tersine, emek varsayımlarına (mal kategoryalarından ortadan kalkması, Devlet'in eriyip gitmesi, çalışmadaki eski ayrımın yokedilmesi falan gibi konularla ilgili varsayımlara) büyük bir sakınımla başvurulmalıdır. Bu varsayımların kimisi, şöyle azıcık geri çekilince, öylesine zayıf gözükmektedir ki, onları ciddiye almaya devam edebilmek için insanda kömürcünün gözü kör inancının bulunması gerekir. Buna karşılık, gerekli düzeltmeler yapılırsa, pek çoğu hâlâ insanın düşünsel gücüne güç katıcıdır. Her şeyden önce, Marx'ın sık sık görünge (perspektif) yanlışına düşmek zorunda kaldığını kabul etmek gerekir. Gelecekle ilgili görüşü, uzak mercekle çekilmiş fotoğraflara benzemektedir. Çok yakın olanla çok uzak olan arasındaki ayırım bin bir güçlükle yapılabilmektedir.

Bir anlamda, Marx, XXI. yüzyılda olup bitecekler konusunda peygamberimsi tahminlerde bulunmuş bir XIX. yüzyıl bilginidir. Uzun süre (Marx'çıların kimilerince bile) düşsel kabul edilmiş bir dizi varsayım, bilimsel ve teknolojik devrimin doğurduğu sorunların ışığında canlanmaktadır. Ancak şurasını açıkça görmek gerekir ki, bu varsayamların pratik gerçekler haline gelebilmeleri için daha bir sürü yıl geçecektir. Şöyle ya da böyle, ele aldığımız varsayımlar ancak iktisadî açıdan en ileri gitmiş, sanayisonrası çağa ilk adım atacak ülkelerde gerçekleşebilecektir. Nitekim, bu alanda Marx'tan aktarılacak alıntılar –yalnız ille de gerekli midir böyle bir şey?– üstün yeteneğinin boyutlarını vurgulamaktan başka bir işe yaramaz. Gerisi içinse, sorunları bugünkü biçimleriyle incelemek en iyisidir, çünkü her şeye karşın, Marx ne fabrikaların kendi başlarına çalışmasını (automation'u) biliyordu, ne de elektronik beyinle yönetimi.

Toplumcu ülkelerin Marx'çı kavramların ışığında çözümlenmelerinin doğurabileceği başlıca sonuç nedir? Özel anamalcılığın devrilmesinden sonra yeni bir sınıf egemenliğinin kurulduğunu, birtakım sömürü biçimlerinin yeni düzende de yaşamaya devam ettiğini gördük. Bu egemenlikle sömürünün tümden ya da kısmen ortadan kaldırılacağı bir durum düşleyebilir miyiz? Bu soruya verilen genellikle istemci karşılıkların hiç bir değeri yoktur. Söz konusu durumun yaratılabilmesi için, işçi kurullarının ya da «ekinsel anlatım üreticileri»nin ortaya çıkan «yeni sınıf»ın yerini almaları yetmez.

Deney bize bu sınıfın nasıl köşeye kıstırılabileceğini göstermiştir: bir yandan siyasal partilerin çoğaltılması, öte yandansa işçi hareketiyle bilim uygulayıcısı aydınların (bunun içine uygulayımcı bölek de girer) yakınlaşması gereklidir. «Yeni sınıf» tek parti tekeliyle Devlet mülkiyetine bağlıdır. Bu alanlarda saldırıya uğradı mı (birkaç siyasal partinin ya da aynı parti içersinde resmen tanınmış böleklerin varlığı, sendikaların bağımsızlığı, özerk ortak mülkiyetler), siyasal gücü kendiliğinden sarsılır.

Toplumcu toplumlarda girişilecek *reformcu* hareketin temelleri işte buradadır. «Reformculuk» deyimini bile bile kullanıyorum, çünkü bütün sömürü olayları bir anda yokedilemez, birtakım aşamalardan geçilmesi gereklidir. Bu reformculuk, bir *devrim-sonrası* durumda yer aldığı, başka bir deyişle toplumsal üstünlük özel anamalcılıktan ayrı bir durumda uygulanacağı için, bugün ağzımızdan düşmeyen reformculuktan apayrıdır. Ancak, yine de ortak bir özellikleri vardır. İkisi de, belli bir sınırı geçip geçmemelerine göre, yerleşik düzeni ya *sağlamlaştırır*, ya da *yadsırlar*.

Komünist partinin işbaşında olduğu uluslarda, örneğin Macaristan'da (1956'da), Çekoslovakya'da (1968'de) bu sınıra ulaşılmıştır, ama gördüğümüz gibi, pek öyle kolay kolay aşılamamaktadır. Bu, karşımıza yalnız Devlet içersinde silahlı güçlerin (ve tabiî Sovyet emperyalizminin) rolü sorununu değil, aynı zamanda

durumu tersine çevirebilecek güçbırliklerinin yapısı ve genişliği sorununu da çıkarmaktadır. Uygulamacı (teknisyen) aydınları içine alamayan her evrim, önünde sonunda yenilgiye uğrar.

Bu çözümleme ancak halkçı savlarla, modası geçmiş Marx'çı ya da yeni-Rousseau'cu savlarla duyularını bilemiş, yalnızca teknokratların ya da parti görevlilerinin egemen olduğu sistemlere başkaldıran gençleri değil, gerek düşleri, gerekse alışkanlıkları bozulan birtakım geleneksel aydınları rahatsız edebilir.

Bir zamanlar Fransa'da, yazın ustaları aynı zamanda düşünce ustalarıydı: Anatole France, Barrès, Péguy, Romain Rolland, Gide, Breton, Martin du Gard, Bernanos, Mauriac, Camus ve daha pek çok kimse buna örnekti. Şimdiyse elimizde ancak iki yaşlı «Mohikan Reisi», Sartre'la Malraux, bir de geçmiş günlerin özlemi kalmıştır. Çağdaş romancılardan artık siyasal bildiriler beklenmiyor: yalnızca birtakım bildirgelere imza atmaları isteniyor. Eh, bu da onları pek üzmüyor doğrusu, çünkü aslını ararsanız, çok azı Victor Hugo ya da Emile Zola'nın oynadığı role can atıyor. Buna karşılık, söz konusu durum, yazınsal kafa eğitimini eğitimin ta kendisi sayanları yürekten üzüyor. Böyleleri, siyasette her şeyden önce birtakım coşku kaynaklarıyla döktürülecek yazılara konu aramaktadır. Bunlar, sınaî toplumun sorunları, yani örgütleme, yönetme, yeni uygulayımlara söz geçirebilme sorunları karşısında apışıp kalmaktadırlar. Güçsüzlüklerini kırk yılda bir açığa vurmakta, çoğu kez gizlemektedirler; ama şaşkınlıkları her zaman şu ya da bu biçimde kendini belli etmektedir.

Bunun başlıca belirtilerinden biri halkçılıktır, şu iblis uygulayımcıların, kurum yöneticilerinin, «küçük şefler»in etkisinde kalmadıkça, örnek bir bağlılıkla hizmet etmeye hazır oldukları halka gösterdikleri tapınmayı andıran saygıdır. İşçi sınıfının günün birinde –aslında yalnız soyut bir kin beslenen anamalcıları değil– sınaî toplumun bütün kilit noktalarına oturanları alaşağı edeceği, geçip yerlerine oturacağı düşüncesi hem coşturucu, hem de *güvenlik verici*'dir. Şimdi artık geleneksel aydın takımının bir bölüğünün de acısını çektiği –hâlâ epey rahatlık, hatta zaman

zaman parlak bir yaşam sağlayan– küçük düşürülmenin sona ereceği umudunu yaratmaktadır. Geleneksel aydın takımı kendisi işbaşına gelmek istememekte, inandığı değerleri diriltecek bir siyasal yönetim düşlemektedir.

Bunlar, geleneksel aydınlar takımı içersindeki birtakım azınlık kümelerinin tepkileridir elbet. Ancak, zaman zaman, devrimci gençlikle çevresindeki gerçeklikler arasına bir perde çekecek kadar güçlüdürler. Avucuna siyasal marihuana tutuşturmazdan önce saygısızca arkası sıvazlanan bu gençlik, şu anki eğilimlerini kesin sayanları büyük şaşkınlıklara uğratacak biçimde evrim geçirecektir. Asıl korkulması gereken, «yaşamı değiştirme» olanağından yoksun kalıp şimdiki sistemlere yavaş yavaş katılmasıdır. Umalım ki, 1960'ların sonlarında yaşlı Avrupa toplumuyla Amerika toplumunu sarsan büyük başkaldırının sonu gelsin, yoksulun yoksulu aydın takımı (lumpen-intelligentzia) için basit bir uyuşturucu madde, devrimci süsler üretenler için tecimsel nesne haline gelmesin, *gerçekleşebilecek*, yani toplumcu dönüşümün *ister istemez* tam ortalarında uygulanacağı çelişkileri hesaba katacak amaçlara güç ve canlılık kazandırsın.

Düşüncelerin çarpışmasıyla siyasal çarpışma birbirinden ayrılmaz. *Aynı zamada* bu teknokrat takımın gırtlağına dek battığı yeni-anamalcı ya da ataerkillik kokan öğretilerle savaşmadan, geçici bir süre için de olsa, herhangi bir böleğiyle nasıl bağlaşma kurulur? Bugün yargılarını çarpıtan «içinden geldiği gibi davranma»cı ve yeni-işçi yanlısı olma yanılsamalarını yıkmadan «aşırı solcu» gençliğin en iyi temsilcilerini kendimize bağlayabiliriz miyiz?

Yalnız, söz konusu yanılsamaları yıkarken, aynı zamanda, yarıda kesme, kuşkuculuğu ve umut kırıklığını yayma tehlikesine düşmez miyiz acaba? Asıl sorun budur işte. Sert bir iyileştirme yöntemi her zaman için tehlikelidir. Ama bence, bu sefer kaçınılmazdır. Öyle çok düş kırıklığına uğranmıştır ki, artık bir çırpıda sorunların ta dibine inme eğilimi gelmektedir insanın içinden. O zaman sorunların çözümleri daha zor gözükecektir belki, ama hiç değilse çözümlerin ne olduğu görülecektir.

Bütün uygarlıklar şiddet içersinde doğmuştur. Sonunda, hiç biri yalnız bu ölçüte bakılarak yargılanmamıştır. Peki, toplumcu toplumların doğuşu neden başka türlü olsun?

Toplumcu ülkelerdeki bastırma çoğu kez tiksinçtir. Ama o, özel mülkiyete dayalı yönetimin yıkılmasının sonucu değil, siyasal yönetici takımın karşılaştığı güçlüklerin, düştüğü çelişkilerin ürünüdür. Sizin anlayacağınız, partili memur buyurganlığını zorunlu kılan, sömürü görüngülerinin bu toplumlarda da yaşamaya devam etmesi değildir. Çünkü o zaman, yalnız anamalcı sömürünün halk yönetimiyle (demokrasiyle) bağdaşabileceğini kabul etmek gerekirdi!

Dolayısıyla, Batılı ülkelerin «toplumcu kamp»takilerden üstün olduğunu öne sürebilmek için başka kavramlara sarılınmaktadır. Bu «kamp»taki sistem günün birinde özgürleşse bile, hiç bir zaman anamalcılık kadar etkili olamayacaktır. Oysa asıl bundan kuşkulanmak gerekir. Birleşik Devletler'in Rusya'dan çok ilerde olduğu doğrudur. Ama Rusya işe çok çok aşağılardan başlamıştır. Ekim Devrimi olmasa, bu denli hızlı ilerleyebilir miydi? Pek olası değildir, ama olanaksız da değil. Japonya örneği var karşımızda. Ancak, sonuç olarak, geniş bir tarım ülkesi, «özgür girişim»in yardımı olmaksızın, büyük bir sanayi gücü haline gelmiştir.

Beri yandan, komünist Çin'in anamalcı Hindistan'ın hâlâ çözemediği sorunlara çözümler getirdiğini kabul etmemek de güçtür. Toplumcu yöntemlerin Üçüncü Dünya'da sağladığı üstünlük, resmî propagandanın öne sürdüğü kadar parlak değildir (bunun için kimi Afrika ülkelerine bakmak yetişir), ama tartışma da götürmez. Söz konusu yöntemlerin etkililiği ancak sanayileşmenin en yüce katlarında bulunan uluslarda tartışılabilir. Bürokratik toplumculuk iktisadî yaşamın etkinliği gittikçe artan gelişmesinin yarattığı sorunları güçlükle çözebilmektedir.

Ama bu konuda da kesin yargılardan kaçınmak gerekir. Sık sık anılan iki Almanya örneği, sanıldığından daha az tanıtlayıcıdır. Federal Alman Cumhuriyeti'nin dürtüsüyle, Doğu Al-

manya bilgisayarların önemini, iktisadî yaşama tek bir merkezden yön vermeyi belli oranda yumuşatmanın yararını, ve hepsinden önemlisi, teknolojinin değerli yanlarını anlamıştır. Bu da, siyasal yönden çok kötü, ama epey etkili bir sistem yaratmıştır. Devlet sosyalizmine özgü çar-çur ortadan kaldırılamamış, ama elden geldiğince aza indirgenmiştir. Ürünlerin niteliği yükseltilmiş, üretimde verimlilik alabildiğine arttırılmıştır.

Sovyetler işe el atmasaydılar ve demokratik devrim kendi yolunu izleyebilseydi ne olurdu acaba Çekoslovakya'da? İlkin, Yugoslavya'nınkine epey yakın, yani son derece dengesiz bir iktisadî durum doğardı herhalde. Buyurgan bir iktisadî düzenden yarı-pazar iktisadiyatına geçilmez hemen. Ayrıca ben, Ota Sik'in sandığı gibi, çözümün tecimsel pazarın tam anlamıyla geri getirilmesinden olduğu kanısında değilim. Yugoslavya da sonunda şimdiki evriminin aşırılıklarından dönmek zorunda kalacaktır. Yalnız şurasını belirtelim ki, uzun zaman dilimi içersinde, Devlet toplumculuğundan (mülkiyetin ikili niteliğini ve toplumsal çatışmaların özgürlük ortamı içersinde yaşanabilmesini kabul eden) çoğulcu toplumculuğa geçiş iktisadî düzeni başlıca ayakbağlarından kurtaracak, hızlı ve sürekli bir yayılıma giden yolu açacaktır.

Hiç kuşkusuz, bu varsayımdan da kuşkulanabiliriz. Ama bugün için yadsınamayacak gerçek, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanmayan sistemler kurup geliştirebilme olanağının bulunduğudur. *Gerçi tarihsel durum ve koşullar bugünkünden apayrıydı, ama anamalcılık (kapitalizm) etkililiğini kanıtlamak için çok daha uzun süre harcamıştır.* Başlangıç dönemine damgasını vuran sömürü koşulları öyle sık anılmıştır ki, kanıt yavaş yavaş vuruculuğunu yitirmiştir. Ama yine de doğrudur ve Stalin'cilikle onu izleyen yönetimleri uzun bir geçiş dönemi sayanların umutlarını beslemeye devam etmektedir.

Gerçekte, burada da iktisadî açıdan azgelişmiş ülkelerle belli bir sanayileşme derecesine varmış olanları birbirinden ayırmak gerekir. Her iki kümede de birtakım bunalımlar ve dönüşümler

ortaya çıkabilir, ama demokratik sosyalistlik doğrultusundaki çıkış yolunu ancak ikinci kümede düşleyebiliriz.

Böyle bir çıkış yalnız çok güçlü gerilimlei değil, aynı zamanda gerçek bir kuramsal (düşünsel) devrim gerektirir. Kırk yıldır (dondurarak, taşlaştırarak, yapıtlarını çarpıtarak) öğretilen ve uygulanan Lenin'cilik, bütün demokratik değişiklikleri önleyen bir engeldir. Ancak, bitkiyle onun ekildiği toprağı birbirine karıştırmamak gerekir. Lenin'ci partilerin yarattığı siyasal ortam, yeni sınıfın filizlenip egemenlik kurmasına çok daha elverişlidir elbet. Ama devrimci ulusçuluğun yarattığı ortam da öyledir: Küba'ya, Cezayir'e ve daha başka Üçüncü Dünya ülkelerine bakmak yetişir.

Siyasal yönetici takımının en büyük başarılarından biri öğretisel devrimi geciktirmiş (ya da kendi açısından, savuşturmuş) olmasıdır. Bilginleriyle iktisatçılarının düşünmesini engellememiştir elbet bu takım, ama resmî kuramın daracık sınırları dışına taşan her türlü siyasal akılyürütme kalkışmasını kırmış, bir anlamda gözden düşürmüştür. Resmî kuram öyle yavan ve yalancı hale gelmiştir ki, sonunda kuramsal düşünceye oturtma çabasının kendisi sarsılmıştır. Dolayısıyla, aydınlar arasında tarihsel geçmişe dönüp kapanma ya da kentsoylu Batı'dan birtakım düşünceleri alıp ülkeye getirme konusunda güçlü bir eğilim doğmuştur. Marx'çılık, sözümona kesenkes egemen olduğu ülkelerin çoğunda, kuşkuyla bakılan bir öğreti haline gelmiştir.

İşte bu yüzden Marx'çılık, başka yerlerde, Devlet toplumculuğunun özgürce incelenebildiği, anamalcı ülkelerde yeniden doğmaktadır. Bu yeniden doğuş, kendini kabul ettirip resmilik kazanırsa, komünist dünyayı da etkileyebilir mi? Evet, yeter ki olay aydın etkinlikleri alanında sıkışıp kalmasın ve şu ya da bu anda büyük siyasal güçlerin evrimine damgasını vursun, yalnızca bir *açıklama* etkeni olmakla kalmayıp *dönüşüm* etkeni haline gelsin. Gidiş böyle olabilir mi? Olursa ne kadar sürede olur? Vereceğimiz karşılığı kestirmek kolay. Hiç bir şeyi kestirip atamaz bu karşılık. Olsa olsa, akıllıca, ama aynı zamanda tutkuyla sosyalist demokrasinin tarihsel olasılıklarına inanan bir avuç insanın istemidir yanıtımız.

sosyalist uygulamaların diyalektik eleştirisi

Sosyalizm uygulamalarında, şimdiye kadar yapılmış olan bütün değerlendirmeler, **Marx** ve **Lenin** tarafından öne sürülmüş emek varsayımları gözönünde tutularak yapılmıştır. Bu, uygulamaların soyut bir kuramsallıkla değerlendirilmesi demektir.

Gilles Martinet, ilk kez **'Beş Komünizm'** adlı bu eseriyle çeşitli komünizm uygulamalarını, somut ve pratik verilerden yola çıkarak diyalektik bir yaklaşımla ele alıp değerlendirmiş oluyor. Kitabın bütün dünyada gördüğü ilginin nedeni budur.

Komünist Partisinin iktidarda bulunduğu 24 ülkeden değişik nitelikler taşıyan beş uygulama bu değerlendirmeye ana konu olarak seçilmiştir: 1) **Sovyet modeli,** 2) **özyönetimci Yugoslav denemesi,** 3) **güleryüzlü Çekoslovak sosyalizm deneyi,** 4) **kültür devrimcisi Çin,** 5) **ticarî ilişkileri kaldırmayı deneyen Küba!**

Gilles Martinet Kimdir?

Ünlü bir Fransız gazeteci ve kuramcısı olan *Martinet*, çok genç yaşında sosyalist harekete katılmış, İspanya iç savaşında cumhuriyetçilerin safında bulunmuş, Fransa'nın naziler tarafından işgali sırasında gizli direniş örgütlerinde çalışarak, gizli *'l'insurgé/isyancı'* gazetesini çıkarmıştır.

Birleşik Sosyalist Partisi'nin ve ünlü *Le Nouvel Observateur* dergisinin kurucularından olan *Martinet*, şimdi *Fransız Sosyalist Partisi*'nin önde gelen isimlerinden birisidir. Belli başlı eserleri şunlardır: «*Zamanımızın Marksizmi*», «*İktidarların Alınması*», «*Beş Komünizm*», «*Pompidou Sistemi*»...

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA

Fiatı : 300 TL.

kapak baskısı